

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 00048

MIT DER SHEYRES HA-PLYTEH

H. Leivick

Permanent preservation of this book was made possible by

David, Jon, Carmen, Judy, Abe & Alex

in honor of

the 50th anniversary of Melvin & Cynia Shimm, August 15, 1998

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ה. לייזויק

מיט דער שארית הפליטה

ארויסגעגעבן פונם ה. לייזויק יוביליי-פאָנד
דורכן ציקאָ-פאָרלאַג, 1947.

COPYRIGHT, 1947
by H. Leivick

PRINTED IN CANADA

געזעצט און געדרוקט אין
פאָמער פאָבלישינג ענד פרינטינג קאָמפאָני
206 ספּעדיינע עוועניו טאָראָנטאָ, קאָנאָדע.

מיט דער שארית הפליטה

טאָג-בוך פאַרצייכענונגען פון מיין רייזע
איבער די יידישע לאַגערן פון דער
אמעריקאנער זאנע אין דייטשלאנד

מיר זענען געפארן — עמא שייווער, ישראל אפרת
און איר — צו דער שארית הפליטה אין די דייטשע
לאגערן אין אַ קולטור־דעלעגאציע, געשיקט פונעם
יידישן וועלט־קאָנגרעס.

מיר האָבן פאַרלאָזט ניו־יאָרק דעם 10טן אַפּריל,

1946.

מיר זענען געפארן אונטער דער אויפזיכט פון

„אונרא“.

מיר האָבן באַזוכט, אַ חוץ מינכען, די יידישע לאַג־
גערן און פונקטן פון דער אַמעריקאַנער זאַנע: גארמיע,
מיטנוואָלד, לאַנדסבערג, האַלצהאוזען, סאַנטיאַטיילען,
דאַכאַ, פערנוואָלד, טוצינג, גאוטינג, ניי־פריימאַן, איינ־
רינג, לייפּהיים, פעלדאַפּינג, שטוטגאַרט, בערכטעסגאַדען
און אַשאו.

מיר האָבן געהאַט אויפן פּראָגראַם נאָך אַ צאָל לאַג־
גערן צו באַזוכן אַבער סוף מאַי איז אויסגעגאַנגען אונ־
דזער וויזע, און די „אונראַ“ און די אַקופאַציע־מאַכט אין
מינכען האָבן זיך אָפּגעמאַגט אונדז די וויזע צו פאַרלענגערן
און געצוואונגען אונדז אַוועקצופאַרן פון דייטשלאַנד, איי־
דער מיר האָבן פאַרענדיקט אין פּול אונדזער אַנגעצייכנטן
טור.

איר דריק אויס דערביי מיין דאַנק דעם יידישן וועלט־
קאָנגרעס פאַר אַנטרויען אונדז די שליחות און פאַר מעג־
לעך מאַכן פאַר אונדז דורכצופירן די רייזע.

י ז כ ו ר

געדענק וואָס עס האָט געטאָן צו דיין פּאָלק
דער דייטשער נאַצי־עמלק.

געדענק

די זעקס מיליאָן יידן, וואָס זענען אומגעקומען
על קדוש-השם און על קדוש-העם
דורך די הענט פון די דייטשע רוצחים תליונים.

געדענק טרעבלינקע.

געדענק מאַיראָנעק.

געדענק אוישוויץ.

געדענק בוכענוואַלד.

געדענק דאַכאַו.

געדענק די גאַז-קאַמערן.

געדענק די קרעמאַטאָריעס.

י ז כ ו ר

6 , 0 0 0 , 0 0 0

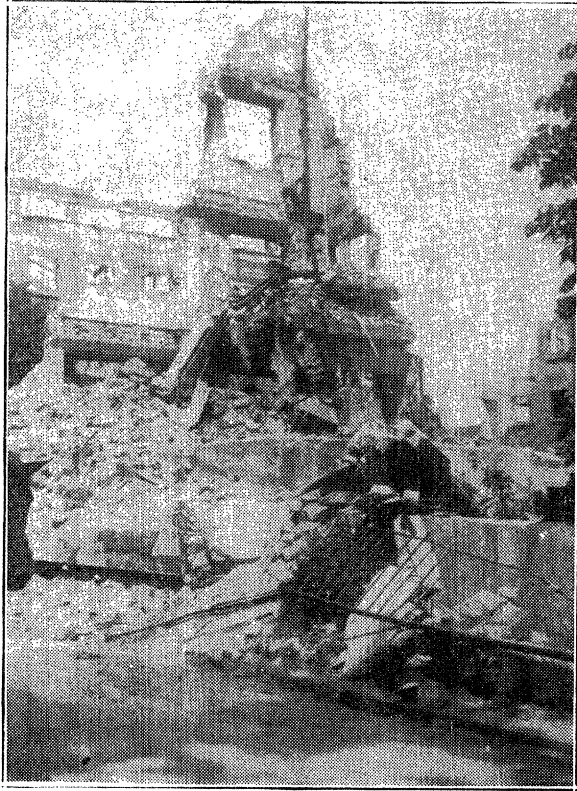
אַזאַ יזכור-טאָוול (דער נוסח אין נאָך נישט איינגעשטעלט אומעטום
גלייך) הענגט אין אַלע לאַגערן פון דער שארית הפליטה.
אויף די בינעס, אין די קלובן, אין אַלע פאַרוואַלונג־פּלעצער.
די ווערטער — שוואַרץ-יזכור און 6,000,000 — רויט.
אַנטסעגן דעם טאָוול — אָנגעצונדענע ליכט.
דער זעקס מיט די זעקס נולן ברענען אין זייער רויטקייט צוזאַמען
מיט די ליכט.
ברענען. פּלאַסערן.
די ליכט ברענען אויס. דער זעקס מיט די זעקס נולן ברענען קיינמאָל
נישט אויס.

אין דער צייט פון פארזאמלונגען הייבן זיי זיך ארויס פונעם טאָוול,
 שוועבן אַרום די ליכט און איבער די ליכט.
 ווען די פארזאמלונגען שליסן זיך, דער עולם גייט אַוועק צו זיך, אין
 די ענגע צימערן, קאַמערן פון די לאַנער-געביידעס, ציען זיך דער זעקס מיט
 די זעקס נולן צוריק אין טאָוול אַרײַן, זינקען אַרײַן אין זייער רויטקײט און
 פּלאַטערן שטיל אונטער די אותיות פון יזכור.
 אידער איך הייב אָן מײנע נאַטיצן און פאַרצײכענונגען, הענג איך
 אויס פאַר מײנע אויגן דעם יזכור-טאָוול.
 איך הענג אים אויס אין דמיון.
 איך טראַכט: מען דאַרף אים אויפהענגען אויף אַן אמת אויך אין
 מײן שטוב אויף אײנער פון מײנע ווענט.
 איך טראַכט: אַלע יידן פון גאַר דער וועלט באַדאַרפן אײנפירן אין
 שטוב בײ זיך דעם יזכור-טאָוול.
 אויף עפנטלעכע פארזאמלונגען, אין קלובן, אין ביוראָס, אין שולן
 און אין בתי מדרשים — אוודאי.
 אומעטום זאָלן פּלאַטערן אַנטקעגן אָנגעצונדענע ליכט די אותיות
 יזכור און דער זעקס מיט די זעקס נולן, וואָס באַטייטן זעקס חיליאָן פון
 אונדזער פּאַלק.

אין בערכטעסגאדען

רואינעס פון היטלערס שלאָס אין בערכטעסגאדען

22טער מאי, 1946

היינט, דעם צוויי און צוואנציקסטן מאי, 1946, זיץ איך אין בערכטעס-גאדען, אין אַ האַטעל-געביידע, וואָס דער יידישער צענטראַל-קאָמיטעט (קאָמיטעט פון דער שארית הפליטה אין דער אמעריקאנער זאָנע) האָט פאַרוואַנדאַלט אין אַ יידישן אָפּרו-הויז.

איך ברענג אין אָרדענונג מייע נאַטיצן, וואָס איך האָב פאַרצייכנט אויף צעוואָרפענע בלעטלעך אין משך פון מיין רייזע איבער די יידישע לאַגערן אין דייטשלאַנד.

בערכטעסגאדען !

עפעס אַ קלייניקייט צו זאָגן בערכטעסגאדען.

דאָס וואָרט, וואָס האָט מיט אַ גאַנץ קורצער צייט צוריק געוואָרפֿן
אויף דער וועלט אימא און טויט־שרעק.

היטלערס בערכטעסגאָדען.

און איצט — אויס היטלערס.

אַ שמעמל אין דער טיפעניש פֿון די ביערשע אַלפֿען, אַרײַנגעדרייט
און אַרײַנגעשרויפט אין גרין־באוועלדערטע, מיט שניי־שפיצן באַקרוינטע
רײַן־בערג.

פֿונעם פענצטער פֿון מיין צימער, וואָס גייט אַרויס צו די בערג, זעט
מען ווייט אין דערהויבנקייט עטלעכע פֿלעקן, וואָס דאָרט, זאָגט מען מיר,
איז געשטאַנען היטלערס פֿרײַוואַטער שלאָס, פֿרײַוואַטע פעסטונג, מיט אונ־
טערערדישע איינריכטונגען, היילן און פֿאַרבאָרגענע דורכגאַנגען.

איצט זענען עס נישט מער ווי פֿלעקן — צעשאַסענע, צעבאַמבאַדירטע
שטיינער און קאָנקריטן.

איך וועל, פֿאַרשטייט זיך, בײַ דער ערשטער געלעגנהייט אַרויפפֿאַרן
אַהין כדי מיט די אייגענע אויגן צו זען דעם פֿאַנאַדערפֿאַל פֿון היטלערס
שלאָס און היטלערס טראָן.

נישט דאָס אָבער זעט מיר אויס נייטיק איצט צו פֿאַרצײכענען.

איצט איז מיר נייטיק צו פֿאַרנאָטירן דעם פֿאַסט אַליין, וואָס היינט,
דעם צוויי און צוואַנציקסטן מאַי, זיצן מיר (ישראל אפרת און איך) אין
צימערן פֿון אַ געוועזענעם היטלער־האַטעל און ברענגען אין אָרדענונג
אונדזערע צעוואָרפענע פֿאַפֿירן (און אויך נערוון).

איך קוק אַרויס, בשעת איך אַרבעט, דורכן פענצטער צום אַנטקעגנדיקן
שניי־באַזילבערטן באַרג־שפיץ.

אַלץ אין מיר איז אויפגעציטערט פֿון התפֿעלות און פֿון נס־אָנונג.

איך פרעג זיך אַליין :

איז דאָס טאַקע אמת, אַז איך — אַ ייד, אַ ייִדישער פֿאַעט, אַ געקור־
מענער פֿון אַמעריקע, אַ פֿרײַוויליקער מיטגליד פֿון דער שארית הפֿליטה,
זיץ אין בערכטעסגאָדען, אין דעם געוועזענעם האַרץ פֿון היטלערס מאַכט,
און שרייב מיט ייִדישע אותיות ?

איז עס ווירקלעכקייט ?

אַ גאַנצן טאָג, אַז איך בין פֿול מיט שהחינו.

ס'איז אמת, אַז מיין שהחינו איז דורכגענומען מיט קלעמונג און מיט
צער און — אויך מיט געוויסע אַנטווישונגען, וואָס גראַד דאָ, אין בערכטעס־
גאָדען נעמען זיי נאָך שאַרפֿער דריקן אויף מיין געמיט.

אָבער וועגן צער, קלעמונג און אַנטווישונג — שפעטער.

די נאָטיצן וועלן מיך שוין ברענגען צו זיי. דערווייל — פֿאַרצײכן
צום צווייטן מאָל: דעם צוויי און צוואַנציקסטן מאַי, 1946, זיצסטו אין
בערכטעסגאָדען, אין היטלערס אַ האַטעל, און בינדסט צונויף דינע צע-

שאַטענע נאָטיצן, וואָס דו האָסט געמאַכט אין משך פֿון פינף וואָכן זינט
דו האָסט פֿאַרלאָזן ניריאַרק.

*

נאָטיצן ? — נישט מער ווי נאָטיצן ?

יא, נישט מער.

נישט קיין קינסטלערישער רעצעפט, נאָר פשוט : מיט אַלע מיינע
דורכגעגאַנגענע, שוין באלד, זעקס צענדליק יאָר לעבן, מיט מיין גאַנצער
שרייבערישער דערפֿאַרונג פֿון איבער פֿערציק יאָר, פיל איך, אַז איך קען
בשום־אופן שרייבעריש נישט באַהערשן דאָס, וואָס איך האָב געזען און
זע אין די לאַגערן פֿון אונדזער אומגליקלעכער, נשמה־צערודערטער שארית
הפליטה אויף דער בלוטיקער, פֿאַרשאַלטענער ערד פֿון דייטשלאַנד.

איך קען אַ סך זאָכן אין די ייִדישע לאַגערן נישט באַנעמען.

מער פֿון אַלץ קען איך נישט באַנעמען דעם גאַנצן סכּוּם פֿון לייִדן,
וואָס איעדער קלענסטער מיטגליד פֿון דער שארית הפליטה האָט דורכגע־
מאַכט.

אַנטקעגן דעם מינדסטן ייִדישן קרבן פיל איך זיך שוואַך, אָנמעכטיק

און קליין.

קינעמס שפראַך איז נישט בכוח אַנטקעגן צו קומען.

ס'האָט גאָרנישט צו טאָן מיט דעם, צי אַלע פֿון דער שארית הפליטה
זענען הייליק, צי ניין.

זיי אַליין ווילן גאָרנישט, אַז מען זאָל צוגיין צו זיי ווי צו הייליקע.

זיי מעגן טאַקע, און דאַרפן אפשר טאַקע, נישט וועלן.

אַבער אַנדערע — נישט זיי ?

אפשר שפעטער, אפשר גאָר, גאָר שפעטער, וועל איך, אָדער ווער נישט
איז אַנדערש, זיין בכוח צו זאָגן, אַז מיר שרייבן עפעס מער ווי נאָטיצן.

ד. ה. מיר וועלן זיין בכוח צו מאַכן פֿון נאָטיצן עפעס מער.

אַבער דערווייל קענען מיר עס נישט. דער קלענסטער ציפּער, וואָס דאָס
היטלער־פּאָלק האָט אויסגעברענט אויף די הענטלעך פֿון קליינע ייִדישע
קינדער, איידער מ'האָט זיי געוואָרפן אין די קרעמאַטאָריעס אַרײַן, איז
גרעסער און שטאַרקער פֿון אַלע ווערטער, פֿון אַלע קונסט־מיטלען, פֿון אַלע
פֿאַרבן און פֿון אַלע קלאַנגען.

אַ קליינע צאָל ייִדישע קינדער איז על־פּירנס אָפּגעראַטעוועט געוואָרן
פֿון די קרעמאַטאָריעס, און די ציפּערן, די נומערן גליען איצט אין זייער
שוואַרצקייט אויף די קינדערשע הענטלעך. כ'האָב אַ סך פֿון זיי געזען.

ס'וועט זיין אַן אומזיסטער פֿאַרמעסט, אויב דאָס וואָרט — מיין וואָרט
אָדער עמיצנס אַנדערש — וועט פֿרוכירן צוצוקומען נאָענט צו די גרענעצן
פֿון די אויסגעברענטע ציפּערן אויף די קינדערשע הענטלעך.

כ'הָאָב קיינמאָל נישט געפילט אזוי שטאַרק די מאַכט פון ציפערן
ווי איצט, ווען איך זע פאַר מייע אויגן די נומערן אויף קינדערשע אַרעמס.
ווען איך זע דעם ציפער 6.000.000.
נישטאָ קיין אַנטרינונג פון זיי.

אַבער זע — איך פאַרלויה דאָך דעם וועג פאַר מייע נאָמיצן.
איך דאַרף דאָך אין דער אמתן אָנהייבן נאָך פון אָנהויב. עס זאָל זיין
אַ סדר. אפילו ווען איך פיל, אַז אויך אין שייכות מיט מיין ריזיע פון
אַמעריקע צו די יידן אין די לאַגערן איז אין מוקדם ואין מאוחר. נישטאָ
קיין פריער, נישטאָ קיין שפעטער.
אַמעריקע איז נישט פריער פאַר דייטשלאַנד און אויך נישט שפעטער.
אויך דאָס יידישע לעבן אין אַמעריקע איז נישט קיין פריערדיקס און
נישט קיין שפעטערדיקס.

וויפֿל זאָכן הענגען אָפֿ אָן מזל און וויפֿל — אָן צופֿאַל ?
איך ווייס נישט.

אין זאָך ווייס איך יאָ : אזוי ווי ס'איז פאַרשטענדלעך, אַז דער
היינטיקער טאָג איז א פועל יוצא פונעם נעכטיקן, אזוי זאָל אויך ווערן
פאַרשטענדלעך, דערהויפֿט פאַר אונדז יידן, דער געראַנק, אַז אונדזער נעכטן
איז געווען נישט נאָר אַ סיבה, נאָר אויך אַ רעזולטאַט פונעם היינט.
דאָס וואָס איז פאַרגעקומען מיט אונדז, איז געלעגן נישט נאָר אינעם
שוים פונעם נעכטן, נאָר איז אויך געווען די באַפֿרוכפֿערונג פונעם נעכטן.
דער מאָרגן האָט געבוירן דעם נעכטן. נישט נאָר ווי מען איז גע-
וואוינט צו טראַכטן, אַז דער נעכטן דורכן היינט געבוירט דעם מאָרגן.
נישט אַ נעכטיקער היטלער האָט חרב געמאַכט די וועלט פון היינט,
נאָר די היינטיקע חרבע וועלט האָט געבוירן דעם נעכטיקן היטלער.
איך זע עס אַ באַהערשטער פונעם אַנטקעגנדיקן שנייאיקן באַרג-
שפיץ, וואָס וואַרפט זיין וויסקייט, זיינע דינע, דורכזיכטיקע שליערן, אויף
יענעם אָרט אינעם באַרגשפּוץ, וואו ס'איז אַמאָל געווען אַ היטלער-שלאָס,
און וואו ס'איז היינט נישט מער ווי אַ חורבן-פלעק.
אַ חורבן-פלעק — אַ גיהנומשע וואונד אויפֿן קארק פון דער גרויסער
וועלט.

*

אויסדרוקן אין די לאַגערן :
„שארית הפליטה“. „שארית החורבן“.

איך האָב נישט ליב קיין ווערטער, וואָס ווערן פֿלוצלונג, דו ווייסט
נישט ווען און ווייסט נישט דורך וועמען, אויפגעקומען, און ווערן גלייך
אויפגעכאַפט פון אַלעמען און נייען נישט אַראָפֿ אין משך פון חדשים און

חדשים פון אלעמענס ליפן. זיי הויערן ממש איבער אלעמענס מילער און רוקן זיך אריין צווישן אלע זאצן.

ווי דו זאלסט נישט זיין אויף דער וואך, ברעכן זיי דורך אלע מחיצות, רייסן זיך אריין אין מויל צו דיר און צווינגען דיר, אז דו זאלסט זיי צוריק ארויסברענגען.

דאס זענען ווערטער, נעמען, זאצן, ווערטלעך, וואָס קומען אויף אין צייטן פון מהומות, פון רעוואָלוציעס, פון מלחמות; אין צייטן פון קאלעקטיווע געשעענישן; אין צייטן פון פאָלקס-קאָמוניסטישע און פאָלקס-באַ-וועגונגען.

אין שייכות מיטן לעבן און גורל פון די איבערגעבליבענע יידן, וואָס געפינען זיך היינט אין די אָקופּאַציע-זאָנעס אין דייטשלאַנד, הערסטו אויף טריט און שריט די ווערטער: „שארית הפליטה“, „שארית החורבן“, „די פאַרשאַלטענע דייטשע ערד“, „קאצעטן“ און „אריז“, אַנשטאט אַרץ-ישראל.

עס זענען דאָ נאָך ווערטער, וואָס דאָס לעבן אין די נאַצישע מאַרטער-לאַגערן האָט געשאַפן.

ס'איז אויפגעקומען ממש אַ גאַנצער סלענג און ס'איז פון גרויס אינ-טערעס אים צו זאמלען. דאָס ווערט געוויס געטאָן און ס'וועט געוויס נאָך געטאָן ווערן. מיר, אין איצטיקן פאַל, אינטערעסירן די עטלעכע אויס-דרוקן פון אַלגעמיין יידישן באַטייט און באַראַקטער.

איך הער די אויבנדערמאָנטע באַצייכענונגען אַזויפיל מאָל, אין פרי-וואַטע געשפרעכן און אין רעדעס, אז איד ווער מבולבל פון זיי. מבולבל פון דער אָפּטייט און פון דעם אימפעט, מיט וועלכן זיי ווערן געברויכט אין די לאַגערן.

דאָס פאַרקירצטע וואָרט „קאצעט“ (וואָס באַטייט קאָנצענטראַציע-לאַגער) ווערט געבויען אין די לאַגערן אויף „קאצעטניק“ און „קאצעטלער“. דאָס גאַנצע וואָרט, אין זיין קלאַנג, דאַרף איך זאָגן גלייך, געפעלט מיר ניט איבעריקס. ס'האָט אַ ביי-טעם.

„קאצעטלער“ איז נאָך ווייניג-אויס, אָבער „קאצעטניק“ צווינגט אַריין דעם טרעגער פונעם נאָמען, ווי מיר דוכט זיך, אין אַ שטענדיקן שפּולת-קאָמפּלעקס.

דעם נאָמען האָבן די קרבנות זיך אַליין געגעבן. אזוי דערציילט מען מיר. האַלטן זיי זיך נאָך איצט אין דעם דאָזיקן נאָמען, ווילן זיך מיט אים נישט צעשיידן אזוי ווי מען וויל זיך נישט צעשיידן מיט אַן אומגע-וויינלעכן טיטול.

עס איז פאַראַן אין דעם אַ צולהכעיס-שטעלונג, אַן אַרויסרוף צו דער וועלט און צו אירע אייגענע-גערטע טיטולן.

ס'איז פאַראַן אין דעם אויך אַ מאַרטיר-ריחוס, אַ שטאַלץ-באַוואוסט-

זיין פון קידוש-השם.

די כוונה פון דעם געפעלט מיר און פילט מיך אליין אן מיט שטאָלץ, וואָס דער יידישער קרבן, נאָכדעם ווי ער איז פאַרמעל באַפרייט געוואָרן, וויל זיך נישט אומקערן גלייך צו זיין אַמאָליקער פאַרמלחמהדיקער וועלט- באַצייאונג און וועלט-געפיל, נאָר וויל אָנהאַלטן וואָס מער און וואָס טיפער זיין יחוס פון קידוש-השם און קידוש-העם.

אַז אַ לאַגערייד זאָגט אויף זיך: „איך בין אַ קאַצעטניק“, זאָגט ער עס אַזוי שאַרף און אַזוי אַטעמדיק ווי אַ ליידנשאַפטלעכער רויכערער אַטעמט אַרײַן און אַטעמט אַרויס דעם רויך פון טאַבאַק בשעת ער איז אויסגעהונג- נערט נאָך אַ סיגאַרעט.

דאָס איז אַלץ אמת און ריכטיק.

אַבער צום וואויל-האַנג האָט עס נישט.

די אַנדערע אויסדרוקן. וואָס דאָס לאַגערי-לעבן האָט געשאַפן, נעמסטו

אויף גערנדיקער. דאָס וואָרט „אַרץ“ — אַוודאי.

אַז אַ לאַגערייד זאָגט: „איך גיי קיין אַרץ“, אַנשטאט אַרץ-ישׂראל,

פילסטו אין דער פאַרקירצונג אַ וואַרעמקייט און אַ צערטלעכקייט. — איך

גיי מיר אַהיים, הייסט עס. אַט נעם איך און גיי מיר.

וואָס מיר פּעלעקער, וואָס מיר גרעניצן, וואָס מיר קוואַטעס, וואָס מיר

ענגלאַנד? — איך גיי קיין אַרץ — און פאַרטיק.

איך גיי מיר אַהיים — און טוט מיר עפעס!

אַבער אפילו אין שייכות דערמיט קאָנסטו נישט פאַרליידן, ווען דו

הערסט די פּראַזע צו-אַפט אויף טריט און שריט, ווען מען דאַרף, און ווען

מען דאַרף נישט, און ס'הייבט אָן אַפּהילכן מיט מעכאַנישקייט, מיט שאַבלאָן.

אַבער פאַרפאַלן. אַ מחנה נעמט אַרײַן אַן אויסדרוק אין איר מויל (ווייל

זי האָט אים אַרײַנגענומען אין איר האַרצן) און זי לאָזט אים שוין פון

מויל נישט אַרויס.

און אַוודאי איז זי גערעכט.

*

יא, אַ מחנה נעמט אַרײַן אַן אויסדרוק אין איר מויל — לאָזט זי אים

שוין פון מויל נישט אַרויס.

דאָס זעלבע איז אויך מיט דעם אויסדרוק: „בלוטיות דייטשע ערד“.

נאָכאַנאַנד, נאָכאַנאַנד הערסטו עס אין די לאַגערן פון דער שארית

הפליטה.

דער שפּראַך-מפונק אין דיר גיט זיך אַפטמאָל אַ צאַפל, אַבער דו

טאַרסט אים נישט נאָכגעבן.

האַסט נישט קיין רעכט, און קיינער האָט נישט קיין רעכט, צו פּראַווען

אין א לאגער שפראך-צערעמאָניעס איבער דעם אויסדרוק „בלוטיקע ערד“.
דער טיטול „בלוטיקע“ בנוגע דייטשלאַנד איז פאר א יידישן אויער
נישט קיין קלאַנג נאָר, נישט קיין וואָרט נאָר און אויך נישט קיין מליצה, נאָר
ממשותדיקע רעאליטעט, וואָס דו קאָנסט זי נישט פאַרבייגיין און קאָנסט
זי מיט קיין אַנדער וואָרט נישט פאַרבייטן. און אוודאי קאָנסטו דאָס וואָרט
„בלוטיקע“ נישט איבערהיפּען.

יעדעס מאָל, ווען עס קומט אויס צו דערמאָנען דייטשלאַנד, מאָנט דאָס
הארץ בפועל ממש, אַז דו זאָלסט נישט פאַרפעלן צו זאָגן בלוטיקע דייטש-
לאַנד, בלוטיקע גאַצילאַנד.

ס'איז נישט קיין פראַגע פון א פראַגע, נאָר פון אַן אומפאַרמידלעכער
שטראַף-באַצייכענונג, פון א קיין-נאָמען.

יעדערער פון אונדז איז מחויב מיט דעם דאָזיקן נאָמען צו שטעמפלען
דעם שטערן פון א פאָלק, וואָס האָט זיך פאַרוואַנדלט אין א רוצח, דעם
פנים פון א לאַנד, וואָס האָט זיך בפועל ממש אָנגעטרונקען און אָנגעזויפט
מיט יידיש בלוט, מיט יידיש האָב און גוטס, און וואָס האָט אויסגעמיסטיקט
זיינע פעלדער מיט אש פון מיליאָנען פאַרברענטע יידישע לייבער.

איך האָב עס אזוי שאַרף נישט געפילט איידער איך בין געפאַרן קיין
דייטשלאַנד.

איצט, ווען איך בין דאָ, זע איך עס און פיל עס מיט אַלע מינע חושים.
אַז וויי צו אַזאַ באַשטעטיקונג. אַז וויי צו דער הסכמה פון מינע
חושים !

מיין לעבן צעברעכט זיך אונטער דער משא פון אַט־דער הסכמה מינער.
אַז וויי צו אַזאַ בעל־נסמה ווי איך בין !

דאָס איינציקע וואָס איך טו — אַז איך באַגעגן זיך מיט זיי, מיט די
דייטשן, ווען איך לאָז זיך אַמאָל אַרויס שפאַצירן איבער די גאַסן פון
מינכען, — דאָס איינציקע וואָס איך טו, איז: איך קער אָפּ מיין פנים פון
זיי. איך וויל מיט זיי נישט רעדן, איך קען מיט זיי נישט רעדן.

איך קער אַריין מיין פנים אין זיך.

אזוי שאַרף דערפיל איך דעמאָלט מיין עלנט.

יא, מיין עלנט אין דער גאָרער וועלט.

מיין טרויער — מיין ווידערווילן.

מיין עקל צום מערדער, צום ברודער פונעם מערדער, צו דער שוועסטער
פונעם מערדער, צום חבר פונעם מערדער, צום לערער פונעם מערדער.
יעדער דייטש, וועמען איך באַגעגן אין גאַס אין מינכן, צי אין פראַנק-
פורט, צי אין שטוטגאַרט איז א שייך צום מערדער, צום גאַדאוויין-צינדער,
צום קרעמאַטריע-הייצער.

יעדע דייטשע מיידל טראַגט א שוך, אָדער א קלייד, אָדער א טיכל פון
אַ שרה אָדער פון א חנה פון וואַרשע, פון לובלין, פון מינסק, פון באַברויסק,

פון איהומען.

איהומען, איהומען, איהומען, — מײן קליין געבורט־שמעטל, וואָס די דייטשן האָבן פאַרטיליקט.

זינט, קאַפּ, אַרונטער; פאַרמאַכט זיך, אויגן, פון צו קוקן נאָך און נאָך אויף די נבזה־חורבות די בערכטעסגאָדענע. —

דאָס וואָרט „בלוטסקע" איז אַריינגעוואַקסן געוואָרן אינעם וואָרט דייטשלאַנד נאָך טיפער פון די ציפערן, וואָס זיי, די דייטשן, האָבן אַריינגע־ברענט אין די הענטלעך פון יידישע קינדער.

די ציפערן, דורך אַ געוויסן פּראָצעס, קען מען אפשר אַרויסנעמען פון אונטערן הויט, אָבער די באַצייכענונג בלוטיקע וועט אויף דורות לאַנג נישט קענען אַראָפּגענומען ווערן פונעם שמערן פון דייטשלאַנד.

די וואָס וועלן אפשר דאָס וועלן טאָן פאַר דער צייט און אַן אַן אמתער אינערלעכער דורכברענונג און איבערברענונג (פאַראַן שוין אַזוינע מחילה־ניקעס אויך צווישן יידן), וועלן באַניין אַ היסטאָרישן הפּראָקט און וועלן אַליין מוזן פאַרצייכנט ווערן ווי קינ־שותפים.

ס'איז קלאָר פאַר מיר: יידן טאָרן היינט נישט זיין אויף דער דייטשער ערד.

באַדייטונג פון די ווערטער:

„שארית הפליטה" — „שארית החורבן".

בידע מיינען דאָך איינס און דאָס זעלבע.

חורבן געחיבורט אויף פליטה.

פליטה געכפלט אויף חורבן.

דער וואָס זאָגט שארית החורבן, וויל, אַז מען זאָל קיינמאָל נישט פאַר־געסן, אַז אויך אייראָפּע האָט הרב געמאַכט דאָס פּאָלק אונדזערס.

אייראָפּע צוואַמען מיט דייטשלאַנד.

אייראָפּע האָט מסכים געווען מיט דייטשלאַנד בנוגע יידן.

צוגעקוקט און געשוויגן.

אייראָפּע טראַגט־מיט די שולד.

אויך צו אייראָפּע וואָלט מען אפשר באַדאַרפט צוגעבן דאָס וואָרט בלוטיקע.

מען דאַרף עס אָבער נישט טאָן היינט, ווייל דעמאָלט וואָלט אָפּגע־שוואַכט געוואָרן דער קינ־צייכן פון דייטשלאַנד.

די דייטשן וואָלטן זיך אָנגעכאַפט אָן דעם. עס וואָלט זיי לייכטער און באַקוועמער געוואָרן צו דערפילן זיך אין דער חברותא פון אַ סך קינס.

אָבער דאָס דאָזיקע געפיל טאָר זיי נישט געגעבן ווערן:

ס'איז דאָ היינט נאָר איין קין, דער קין, און דאָס איז — דייטשלאַנד.

נישט מיד ווערן זאל דאָס וואָרט איבערצוזחורן עס !
איין קין איז דאָ. דער קין.
און דאָס איז דייטשלאַנד. דאָס גאַנצע דייטשלאַנד.

*

אַבער פאַרנעסן טאָר מען נישט, אז —
די פעלקער פון אייראָפּע האָבן אויך היינט דעם יידישן איבערבלייב
נישט אין זינען.

אויך היינט — א יאָר נאָכן נצחון איבער היטלערן.

די פעלקער פון אייראָפּע זענען דענערווירט פון דעם פאַקט, וואָס פליטה
געכפלט אויף חורבן האַלט נאָך אַלץ אין מאַנען, אין רופן, אין פּראָטעס-
טירן, אין אַרויסווייזן צאָפּליסימנים פון לעבן.

וואָרום — סטייטש ?

יידן זענען דאָך היינט אויף דער אייראָפּיאיִשער ערד, און אַודאי
אויף דער בלוטיקער דייטשער ערד, נישט קיין וואַנגלערס שוין מער; נישט
קיין רעשטל אָפּגעראַטעוועטע אַנטרינער, נאָר אַש פון אַ פאַרברענטן יידנטום.
נישט יידן זענען חרב, נאָר דאָס יידישע פּאָלק איז חרב.
היינט ווי קומט אַ חרב פּאָלק עפעס צו מאַנען ?

*

א, הלוואי וואָלט איך אויך היינט, דעם צוויי און צוואַנציקסטן מאַי,
1946, נישט טמא געמאַכט מיינע פיס און נישט געטראַטן אויף דער
בלוטיקער דייטשער ערד;

הלוואי וואָלט איך אויך היינט נישט געזעסן אינעם איריזאָמישן האַטעל
אין היטלערס בערכטעסנאָדען און נישט אָנגעקוקט רי רואיקע שנייב־בערג,
אפילו ווען דאָרט ערגעץ אינעם באַרג־שפּוע וואַלגערט זיך אין רואינעם
היטלערס שלאַס.

א, הלוואי וואָלטן אַלע יידן, וואָס זיצן געצוואונגענערהייט היינט נאָך
אין לאַגערן דאָ, נישט געפונען זיך מער אויף דער דאָזיקער ערד; א, הלוואי
וואָלט קיין ייד נישט אַרויפגעשטעלט זיין פוס מער דאָ.

זאָל נישט מיד ווערן מיין וואָרט פון צו איבערזחורן עס.

מוחל אַלעמען די פרייד פון מינכענער און בערלינער רואינעם;

מוחל אַלעמען די צעשאַסענע היטלער־שלעסער און טעמפלען;

מוחל אַלעמען די גערעכטע און באַרעכטיקטע נקמה;

די גערעכטסטע און בעסטע פרייד און נקמה וואָלט געווען: נישט גע-

פינען זיך מער אויף דער דייטשער ערד;

נישט בארעכטיקן מער מיט טראַמ-באָריר די זאמדן און שטיינדלעך
פון די דייטשע שליאַכן;

נישט אָנוואַרעמען מער צוריק די קאַלטע צעמענטן;

נישט מאַכן זיך אליין אַמאָל פאַרנעסן, אַז דו טרעטסט אויף ברידער-
לעבע קברים, און אַז דו העלפסט דעם רוצח צו קומען צו זיך מיט זאָגן אים:
„גוט-מאַרנן“ און „ביטע שוין“ און „דאַנקע שוין“.

נישט פון אַ יידיש מויל באַדאַרף אַ דייטש היינט פאַרנעמען אַ „ביטע
שוין“ און אַ „דאַנקע שוין“.

פון קיינעם מויל. פון אַ יידיש מויל אַוודאי נישט.

די איינציקע פון וועמען דייטשן האָבן אַ רעכט צו דערוואַרטן אַ
„דאַנקע שוין“, זענען די רואינעס פון בערלין, פון פראַנקפורט, פון מינכען
און פון היטלערס שלעסער אין בערכמעסגאָדען.

זיי, די רואינעס, זענען די איינציקע, וואָס דאַרפן דורות-לאַנג שטיין
אין זייער חרובדיקייט, אין זייער צעקרימטקייט און צעבראָכנקייט.

זייערע לעכער זענען די איינציקע מילער, וואָס דאַרפן אָן אויפהער
אַריינשרייען אין די נאַצישע פנימער: ביטע שוין, דאַנקע שוין.

וואָס פאַר אַ באַטרעף האָט מיין פּערזענלעכער אומווילן צו טרעטן
אויף דער דייטשער ערד ?
און צי האָב איך דען גאָר אַ רעכט צו פאַרנעמען זיך מיט מיין פּער-
זענלעכן אומווילן ?

צענדליקער טויזנטער יידן זיצן היינט געצוואונגענערהייט, אַ יאָר נאָך
דעם סוף פון דער מלחמה, אין די דייטשע לאַגערן, אין דער מדרנה פון
די-פּיס (דיספּלייסד פּוירסאָנס), און די נאַנצע אַרומיקע וועלט איז פאַר-
שלאָסן פאַר זיי.

יידן האָבן נישט וואוהין צו גיין. יידן זיצן און שטיקן זיך אין לאַגערס-
בערג, אין פּערנוואַלד, אין פּעלדאָפינג, אין פּאָוקינג, אין לייפּהיים, אין
סאַנט'אַטיליען, אין איינרינג א. א. וו. — אין לאַגערן, אין שפּיטאַלן, אין
סאַנטאַריומס.

יידן זענען אַרעמע דריטקלאַסיקע קעסטניקעס ביי די אַקופאַנטן, ביי דער
אונרא, ביי אַלערליי ביוראָקראַטישע טשינאַווניקעס, און אפילו אויך ביי
געוויסע יידישע כאַמולישע טשינאַווניקעס.

יידן שלאָפן אויף האַרטע, אויף קאַזאַרמעשע פּיל-שטאַקיקע בעטן, אָן
לייליכער, אָן קישנס, אויף אויסגעריבענע, פאַרשוואַרצטע מאַטראַצן. אויך
קראַנסע אַזוי.

יידן ווערן דענערווירט און היסטעריש און מרה-שחורדיק און שלאָפּ-
לאָז פון אומפּרייהייט, פון בענקשאַפט נאָך רו, נאָך מענטשלעכער וואַרעם-
קייט, נאָך משפּחה-לעבן.

יידן ווערן נישט פאַרשטאַנען, נישט פון די גרויסע און נישט פון די
קליינע מאַכטן; נישט פון די אונגראַהויפט-פירער און נישט פון די לאַקאַלע
פאַרשטייער, פון די, וואָס דאַרפן זיין זייערע שיצער און איינאַרדענער, זייערע
בעל-יועצים און זייערע טרייסטער.

מענער, וועמעס פּרויען עס זיינען אומגעקומען אין קרעמאַטאָר-
ריעס און קאַטאַרוזשנער אַרבעט ;

פּרויען, וועמעס מענער עס זענען דערמאָרדעט געוואָרן אויף דעם
אכזריותדיקסטן אופן ;

קינדער, וועמעס עלטערן עס זענען פאַר זיי אין די אויגן אויפגעהאנגען
געוואָרן ;

מאַמעס, וועמעס אַלע קינדער זענען פאַר זיי אין די אויגן געוואָרפן
געוואָרן אין די פּיערן —

אַן עולם, וואָס איז כּולו-יתום, כּולו-אבל, כּולו-אל-מלא-רחמים.
אין אַנגעזיכט פון דעם עולם ווערט אַלץ, וואָס איז דאָ אין מיר, בטל
ומבוטל.

אלע מיינע לידער גייען-נאך נאך די טריט פון די האלב-באפרייטע
יידן אויף דער בלוטיקער דייטשער ערד און טוליען זיך ווי אַרעמע הילפ-
לאָזע קעצלעך צו זייערע פיס.

יא, „דאנקע שוין“, צי נישט „דאנקע שוין“ — די קללה ברענט סיי-ווי
אין דעם הארץ פון דער שארית החורבן.

די נקמה איז סיי-ווי נישט אויסגעלעבט און נישט דערפילט געוואָרן.
זי איז אפילו נאך נישט באשאפן געוואָרן. זי עסט נאך אלץ אויף דאָס
הארץ פונעם קרבן מער ווי דאָס הארץ פונעם רוצח.

יא בערכטעסגאָדען, נישט בערכטעסגאָדען — די ציפער 6,000,000
ברענט אויף אלע טרויער-טאָוולען, און די טיראָליער דייטשן גייען נאך אלץ
אַרום מיט זייערע גרינע הוטן, מיט די פּעדערן אין זיי, מיט די לעדערנע
שמוציקע יעגער-הוויזלעך און מיט די נאַקעטע קני, גייען אַרום און קוקן
נישט אפילו אין דער זייט פון הימלערס צעשאַסענעם שלאָס.

זיי זאָגן נישט קיין איכה און אויך נישט קיין יזכורס.

זיי שלאָגן זיך. נישט קיין על-חטא.

זיי קריכן אונטער די נעגל פון די אָסופאַנטן.

זיי שיקן זייערע גרעטכנס צו אַמזירן די אָסופאַנטן און צו שלאָפן
מיט זיי אויף זייערע ווייכע פוכענע אָנגעראַבירטע פּערענעס.

זיי זענען זיס-העפּלעך, די געשלאָגענע ראַסן-הערן;

זיי קנייטשן זיך אין דרייען, די הערן-מענער. —

אַבער די זיסקייט פון זייער „ביטע שוין“ און „דאנקע שוין“ וועט די

וועלט נאך אויסקרענקען.

יא, די וועלט וועט אויסקרענקען דעם פאלשן „דאנקע שוין“. — — —

*

די דאָזיקע ווערטער שרייב איך אין בערכטעסגאָדען, נאָכדעם ווי איך
האָב פאַרבראַכט אין די יידישע לאַגערן איבער פיר וואָכן און אָנגע-
זאַפט זיך גענוג מיט דעם, וואָס איך האָב געזען.

אַהינטער מיר — אַזויפיל טעג, ברענענדיקע, רויטע, ווי דער יזכור
און ווי די ציפערן אויף די שוואַרץ-טאָוולען.

אַזויפיל טעג — וויפיל טעג?

אינגאַנצן נישט מער ווי אַ דרייסיק, פינף און דרייסיק טעג אַהינטער —
זינט איך האָב פאַרלאָזן ניריאָרק, און — זיי ווייט עס זעט מיר אויס, ווי
לאַנג!

ווי פרעמד, ווי ניט-דאָאיק די וועלט אויף יענער זייט פון די יידישע
לאַגערן זעט מיר אויס. שווער צו דערמאָנען זיך.

נאָך גוט, וואָס איך האָב, פליענדיק פון ניריאָרק קיין לאַנדאָן און

פון לאַנדאָן קיין פראַנקפורט, געמאַכט איילנדיקע נאָטיצן.
קוק איך אַרײַן אין זײ און ברענג זײ אין אַ שטיקל סדר.

*

געווען אַ טאָג אין נאָוועמבער, אין 1945 נאָך. אין נירױאַרק נאָך.
ווי מאַדנע, ווי אויסטערליש.
דער טעלעפאָן האָט געקלונגען אין מיין שטוב, אין נירױאַרק, און
אַ קול אויפן טעלעפאָן האָט מיר פאַרגעשלאָגן, אַז איך זאָל פאַרן קיין
דייטשלאַנד צו אונדזער שארית הפליטה.
ווי מאַדנע. — אַט קלינגט דער טעלעפאָן אין נירױאַרק, און אַט זײַך
איך אין בערכטעסנאָדען און קוק אויף די חורבות פון היטלערס שלאָס. —

*

דאָס, וואָס מיר האָבן געזען אין די לאַגערן, שטימט מיט אונדזער
יידיש לעבן איבער גאָר דער וועלט, מיט אלע אונדזערע אומגעוויינלעכע
יידישע מזלות.
מעג איך זאָגן, אָן איבערטרייבונג, אַז אויך די רײזע אונדזערע צו די
לאַגערן פון דער שארית הפליטה איז נישט געווען קיין געוויינלעכע.
דער וועג, אפילו ווען דורך דער לופט, איז פול מיט פאַרצאַמונגען.
ביז מען קומט אָן אַהײן, אין די לאַגערן אין דייטשלאַנד, דאַרף מען
דורכגיין ענגלאַנד, פראַנקרייך, בעלגיע. און דאָס, וואָס מען זעט אין לאַנד
דאָן, למשל, געהערט אויך צו דער אומגעוויינלעכקייט פונעם בילד.

*

מיר זענען געפאַרן צו די יידן אין די לאַגערן, כדי מקיים צו זײַן אַן
אינערלעכן געבאַט, אויסצופאַלגן אַ רוף.
ווער האָט אונדז גערופן?
אונדזער אייגן האַרץ האָט אונדז גערופן:
— גײט צום יסורים־קוואַל.

*

די גאַנצע צײַט, זײַנט די מלחמה איז אָנגעגאַנגען, און זײַנט היטלער
האַט גענומען דורכפירן זײַן טײוול־פלאַן אויסצוראַטן אונדזער פאַלס, האָט
מײך, ווי געוויס אַ סך פון אונדז, פאַרפאַלגט אַ פײַנלעך שולד־געפיל:
ווי אַזױ לעבן מיר דאָ? ווי אַזױ גײען מיר אָן מיט אונדזער טאַג־טעג?

לעבקיט? פארוואס לאָזן מיר זיך נישט אַהין צום אָרט פון דער יידישער
קאטאסטראָפּע גופא?

די קרעמאַטאָריעס האָבן געברענט; מאַיאָנעק, טרעבלינקע און אַנדערע
טויט־לאַגען האָבן אומגעבראַכט מיליאָנען יידן, און מיר, אין אַמעריקע,
זענען זיך אָנגעגאַנגען מיטן לעבן, מיט דעם פּראָגראַם, הייסט עס, פון
ווייטערדיקן קיום און — נאָרנישט.

אמת, מיר האָבן געמאַכט דעמאָנסטראַציעס, מיר האָבן פּראָטעסטירט,
מיר זענען געלאָפּן צו די מאַכטן, צו די גוטע האַרן פון דער וועלט, מיר
האָבן אויסגערופן העניתיים, מיר האָבן געשיקט אונדזערע זין אין דער
מלחמה און געבענטשט זיי, אַז זיי זאָלן מנצח זיין און העלפּן פּאַרטייליקן
דעם שונא. דעם היטלער. אמת, מיר האָבן עס אַלצדינג געטאָן און מער
מסתמא האָבן מיר נישט געקענט טאָן. אָבער קיין נשמה־באַרואיקונג איז
דערפון נישט געקומען. דאָס שולד־געפיל האָט נישט אויפגעהערט די גאַנצע
צייט פון דער מלחמה צו עסן דאָס האַרץ.

אַ פּשיטא שוין, ווען די מלחמה איז שוין פאַרענדיקט און די יידן
אין אייראָפּע זענען נאָך אַלץ נישט באַפרייט אויף אַן אמת, און מיר, אין
אַמעריקע, זענען נאָך אַלץ אָפגעטיילט פון זיי אין אָפגעפרעמדקייט, אין
דערווייטערונג, און האָבן נאָך אַלץ נישט קיין מעגלעכקייט צו קומען צו זיי
אין גרויסע צאָלן, אַרויסצונעמען זיי פון די לאַגען.

*

און וואָס וועט זיין, האָב איך זיך געפרעגט, אַז דו וועסט שוין קומען
צו זיי אין די לאַגען, וואָס וועט זיין? וואָס וועסטו זיי ברענגען? —
די דאָזיקע פּראַגע, האָב איך געענטפּערט, שטעל נישט. דריי זיך נישט
אויס מיט קיין תירוץ.

הער זיך צו צו דעם רוף פון דיין האַרץ.
די יידן אין די לאַגען ווערן אָנגערופן „די־פּיס“, אַרויסגעוואָרצלעט
פאַרשויען, שטאַטנלאָזע, היימלאָזע, א. א. וו.
פאַרזוך אויך דו אַביסל דעם טעם פון אַ „די־פּי“.
ווי אַזוי זאָלסטו עס פאַרזוכן? —
די, אין וועמעס הענט עס ליגט דער גורל פון די יידישע „די־פּיס“,
וועלן שוין עס נעבן דיר צו פאַרזוכן.

*

— — — פינף חדשים ערגערנישן און נערוועזע וואַרטונגען זענען
געווען, ווי מיר האָבן זיך איבערצייגט, אין פולער האַרמאָניע מיט די אומ־

געלומפערטקייטן און נאך-מלחמה-צערודערונגען, וואָס האָבן אונדז באַ-
גלייט אויף טריט און שריט אין משך פון אונדזער גאַנצער רייזע.

אַלע שוועריקייטן און שטערונגען פון „אונרא“ אין מינכען, זענען
געווען ווי זיי האָבן באַדאַרפט און געמוזט זיין, כדי מיר זאָלן באַקומען
דעם פּוֹלן חלק פונעם נאך-מלחמה-אומגעלומפער, און נאך מער — דעם
פּוֹלן חלק פונעם הכל-הכלימדיקן יידישן לעבן אין די לאַגערן.

קיין זאך איז נישט געגאַנגען אין סדר, ווי מיר האָבן זיך פאַרגעשטעלט,
קיין זאך האָט נישט געשטימט מיט די איינשטעלונגען אין ניריאָרק.

קיין זאך האָבן מיר בכלל נישט געפונען איינגעאַרדנט פאַר אונדז,
כדי אונדזער נסיעה איבער די לאַגערן זאָל געפינען כאַטש די עלעמענט-
סאַרטע צוגרייטונגען.

אַלץ, מיט איין וואָרט, האָט געשטימט, אויב מען קען זאָגן, מיט אומ-
באַשטימטקייט, מיט טאַג-נאַכטיקייט און מיט נאַכט-טאַגיקייט.

אַלע קלייניקייטן אויף אונזער וועג האָבן באַקומען דעם טעם פון יידי-
שער אויסגעוואַרצלטיקייט, פון יידישער היפּלאַזיקייט, פון יידישן במדבר.

*

ווען אונדזער רייזע וואָלט אונדז אָפּגעגאַנגען אינגאַנצן גלאַט און
סדרדיק, וואָלט זי אפשר נישט געהאַט קיין זין.

אויף דעם פּאָן פון לאַגער-ישובים, פון יידישער אומרו, פון יידישער
פאַרצווייפּלונג, שפּאַנונג און אָפּטן רייסן זיך צו מרידה, צו גאולה אום יעדן
פרייז, וואָלט אונדזער רייזע, אויב זי וואָלט זיך נישט אָנגעשטויסן אָן
שוועריקייטן, אויסגעזען ווי אַ טוריסטישער גראַמעסק.

מיט שוועריקייטן, מיט נישט-איינגעשטעלטן סדר, האָט אונדזער רייזע
געקראָגן איר תּיקון.

*

איך גיי אויף צוריק צו די נאַטיצן פון די ערשטע טעג פון אונדזער
רייזע.

✱

אויפן קליפער

8-טער אפריל.

אויף דער שיף „עריקסאָן“, אויף וועלכער מיר, עמאָ שיינער, ישראל אפרת און איך, זענען לכתחילה ארויף, צו פאָרן קיין לאַנדאָן, האָבן זיך אָפגעטאָן אויסטערלישע זאַכן.

איבערצוגעבן אַלץ, וואָס איך האָב פאַרנאָטירט, וועט זיין צו לאַנג. ס'איז גענוג צו זאָגן, אַז גלייך ווי מיר זענען אַרויף אויף דער שיף האָט אויסגעבראַכן אַ סטרייק פון איר מאַנשאַפּט. אַ טאָג מיט אַ נאַכט מיט אַ טאָג.

די שיף שטייט אין האַפן און רירט זיך נישט פון אָרט. צו אונדזער געמיט, צו אונדזער רייסן זיך וואָסגיכער אַהין, צו די לאַגערן פון דער שארית הפליטה, איז דאָס שטיין אומזיסט אין האַפן, ווי זאַלץ אויף אַ וואונד.

אחוץ דעם איז נישטאָ קיין פיינלעכערע זאַך ווי אַ שיף, וואָס דאַרף אָפשווימען און שווימט נישט אָפּ.

אַ שיף, וואָס שטייט, ווען זי דאַרף גישט שטיין, איז אַן אומזין. פּרוּבירסטו שלאָפן. מיינסט, אַז אָט ביסטו שוין טאַקע איינגעשלאָפן. אָבער דער געדאַנק, אַז די שיף שטייט ביים האַפן, אין דער צייט, ווען זי וואָלט שוין לאַנג באַדאַרפט גאָר זיין אין די ווייטענישן פון אַט-לאַנטיק, האַלט אין איין אויפרודערן אין דיר אַלע דינע נערוון. כאַטש נעם די נערוון און שפּאַן זיי איין, אַז זיי זאָלן אַ שלעפּ טאָן די שיף פונעם האַפן אין טיפן ים אַריין.

שטייט אַ פאַרגליווערטע מאַכונג, אַ שטומע, אַ נאַכטיקע, אַן אומגעלומד פערטע און — גאָרנישט.

זי האָט מאַשינעס — און די מאַשינעס גיבן זיך נישט קיין באַוועג.

זי האָט רעדער — און די רעדער גיבן זיך נישט קיין ריר.

זיי דאַרפן זיך דרייען — און זיי דרייען זיך נישט.

אַ נס, וואָס עס איז דאָ אויף דער וועלט היינט אַן עראָפּלאַן. דער

קליפער.

און נאָך אַ נס: מען קאָן נעמען די פעקלעך און איבערטראַגן זיך פון שיף צום לאַנוואַרדיע פעלד און דאָרט קריגן פּלעצער אויפן קליפער, וואָס ברענגט אייך אין איין קאַרגן מעת-לעת קיין לאַנדאָן. יא, אַזויפיל נסים!

ווייט נאך האלבער נאכט.
דער עראפלאן פליט אונטער די הימלען מיט זיין פולן שוואונג און
אימפעט.

ניר-יאָרק געווען און — נישטאָ.
נישטאָ מער קיין פייערן.
ים.

איז ים פאראן?

אויך ים איז נישטאָ.

די שנעלקייט, די הויכקייט, די נאכט-פינצטערניש עסן אויף דעם
אָקעאַן, ווישן אים אָפּ פונעם פנים פון דער ערד.
אַ גערוימקייט, אַ דערהויבנקייט, אַ יום-טובדיקייט.
צו זיך אויס אינעם ווייכן שטול און ניב זיך איבער אין די הענט
פון גוטע דרעמלענישן.
האלב רעיונות — האלב חלומות.

אינשלאָפן געלינגט נישט. די הוישן ווערן פון רגע צו רגע אויפגע-
וואכטער, אויפגעהייטערטער.

עס ווילט זיך עפעס פארשרייבן און — כ'האָב נישט קיין פאפיר
אונטער דער האַנט. מיינע העפטן ליגן אין וואַלזע, און כ'קאָן זיי נישט
אַרויסבאַקומען.

נעם אַ צייטונגבלאַט, וואָס ליגט אַנטקעגן דיר און שרייב אויף די
ראַנדן.

מיטאַמאָל — זע, וואו איז גאָטס שיינע וועלט אהינגעקומען?

דו באַוואונדערסט דאָס פליען, דאָס טראַגן זיך אינעם חלל פון דער
וועלט אין גאָטס נסימדיקער נאכט. אָבער — וואו איז די וועלט אַליין?
וואו איז זי אַהינגעקומען?

צו איז נישט דיין באַוואונדערונג אַן אינמאָליקע נאָר?

דו זעסט דאָך איצט נאָר אַ געדאַנק וועגן דער וועלט און נישט די וועלט
אַליין. דו זעסט נאָר דעם גייסט פון דער יצירה, אָבער נישט די יצירה
אַליין.

אויף דער ערד אָבער, ווען דו ביסט, זעסטו די פרטים פון דער נאַטור —
די שאַפונג אַליין. דו זעסט די גרויסע זאַכן און אויך די קליינע.
די קליינע זאַכן אויף דער ערד זענען נאָך מער צו באַוואונדערן ווי די
גרויסע.

זיי זענען ציטערדיק, זיי זענען פיבערדיק — די קליינע זאַכן אויף דער
ערד.

אין דער הויך אָבער זעסטו גאַרנישט. דערהויפּט נאָך ביינאכט.

קאנסט קיין זאך נישט אָנרירן אין דעם הלל פון דער וועלט, אין דעם וואונדער פון נאָט, אין די ווייטע, אומענדלעכע וואַלקנס פון נאָט. נאָט ליגט אויסגעצויגן איבער'ן זילבער-באַנאָסענעם וואַלקסן-פּוּד און

ושלֹאֵפֶט, אָדער ער רוט.

יא, ער רוט. שלֹאֵפֶט שלֹאֵפֶט נישט נאָט.

זען אים אָבער קאָנסט נישט. נישט זיינע הענט, נישט זיינע פיס, נישט אפילו זיינע פינגער.

דו זעסט זיי אין א צווייג. דו זעסט זיי אין א זאנג. דו זעסט זיי אין די אַרעמס פון א קינד.

אויך אזוי, ווען דו פאַרסט אויף א דאַמף-שיף איבערן אָקעאַן:

דער ערשטער איינדרוק באַוועלטיקט דיך, רייסט דיך מיט. אָבער נאָכן ערשטן איינדרוק הייבט זיך אַן שיער-נישט אַ לאַנגווייליקייט. סײַדן דער ים נעמט זיך שפאַלטן, נעמט זיך טיילן, נעמט שטורעמען — פאַ- נאַנדערוואַרפן זיך אויף קליינע חלקים, וואָס באַקומען אַן אויסזען און אַ געשמאַלט פון זאַכן, פון בערג, פון חיות, פון קערפערס. אַלע ריזיקייטן מוזן ווערן לאַנגווייליק, סײַדן זיי ווערן פאַנאַנדער- גענומען אויף קלייניקייטן, אויף פרטים. זיי געבענטשט, קליינע זאך.

אויך דאָס אומגליק צווישן מענטשן נעמט זיך דערפון, וואָס זיי ווערן אויף אַ וויילע נאָר פאַרכאַפט פון דער ריזיקייט פון אידיען און אידעאַלן, און פאַרזעען בשעת-מעשה דאָס קליינע, דאָס לעבעדיקע אונטער און איבער די אידיען; פאַרזעען דעם קליינעם גוף, די קליינע הענט, די קליינע פינגער — דאָס געוויין און דעם צער פון קליינע פינגער.

די ריזיקייט ווערט לאַנגווייליק, און דאָס פאַרזעענע קליינע ווערט דער- ווייל צעטראַטן און פאַרבייגעגאַנגען.

דערשיטערן דערשיטערט, למשל, דער טויט פון איין פשוטן נאָענטן מענטשן מער, זוי דער טויט פון אַ מיליאָן אויף אַ שלאַכט-פעלד.

דער טויט פון אַ מיליאָן באַוועלטיקט דיך נישט מיט קיין פשוטער קראַפט, נאָר מיט שיער-נישט אַ באַוואַנדערונג. און דאָס געדויערט נאָר איין רגע.

גלייך נאָכדעם ווילסטו שוין אַוועקגיין דערפון. פאַרגעסן. ווייל דו האָסט נישט קיין כוח צו זעצן זיך קלאַנג און באַקלאַנגן טויזנט מאָל טויזנט אומקומס, פאַרשמעלן זיך טויזנט מאָל טויזנט טויטן.

דערפאַר, צו אונדזער גרויסן בראַך, איז נישט דערגאַנגען צו דער וועלט דער אומקום פון זעקס מיליאָן יידן.

די ריזיקייט פון דער צאָל האָט אָפּגעשוואַכט, קאַן זיין, די דערשיטע- רונג — נישט ווי אונז פלעגט זיך דוכטן, אַז זי פאַרשמאַרקט.

אויף דעם האָט, מעגלעך, שפּעקולירט הימלער. מען דאַרף נישט פאַר-

לייקענען, אז ער איז געווען נישט קיין שלעכטער פסיכאלאג — אט־דער
נבזה. ער האט אויסגעלערנט די פעלקער, אז בנוגע יידן דארף מען אנווענדן
די גרויסע צאל — די גרויסע הריגה.

מען מוז דערפאר מער ווי אלץ לערנען מענטשן צו פארשטיין און
אריינצולעבן זיך אין די יסורים פון קליינע זאכן און פון דעם קליינעם
מענטשלעכן ארימן גוף.

די גאולה פון דער וועלט וועט קומען נאך דורך דער פארשטענדעניש
פון דער קליינער קאנקרעטער טראגיק.

ווען גענעראלן וואלטן דורכגעלעבט אין פול די טראגיק פון איין
שטארבנדיקן סאָדאט אויפן שאַכט־פעלד, וואלטן זיי גלייך אָפגעשטעלט
די מלחמה.

אויך אין דער ליטעראַטור דארף מען אָפגיין פון דעם גרויסן העלד
מיט זיינע אומגעוולדן, מיט זיינע אומגעוויינלעכע הונגערס, מיט זיינע
קאָטאָסטראַפישע וועלט־ווילנס, מיט זיינע אומגעשטילטע גאולה־דאָרשטיי־
קייטן.

צום קליינעם, צום שטילן, צום אינו־נראהדיקן לאַמעד־וואָו מענטש
דארף מען גיין.

אזוי זיך איך אינעם שטול אויפן קליפער, וואָס טראַגט מיך אין אַ
חלל ערגעץ, אין דער נאַכט ערגעץ, און רעד אין זיך אליין, צו זיך אליין.

מיטאַמאָל בליצט־אויף אין מיר אַ מאַדנע אַסאַציאַציע:

קליפער, פיר־מאָטאָרדיקער עראַפלאַן, וואָס פּרײט דריי הונדערט מייל אַ
שעה, און — מענדעלע מוכר ספּרימס וועגעלע מיט דער קליאַטשע.

אזאָ בענקשאַפט כאַפט מיך אַרום נאָך דעם זיידנס בויד, נאָך זיין
אַרעמער, טראַט־ביי־טראַט קוים גייענדיקער קליאַטשע.

זיצט ער זיך, דער זיידע, אויף דער קעלניע, קוקט מיט שטילע אויגן
אויף די וועלדער אַרום, אויף די פעלדער פאַרביי, און פּליסטערט עפעס
שטיל, שטיל מיט די ליפּן.

ער פאַרט, דער זיידע, קוים אַ דרייסיק, אַדער אַ פּערציק וויאַרסט אַ טאַג.
ער זיצט און הוידעט זיך אויף דער קעלניע און זינגט אונטער און
דאַונט אונטער און שעפטשעט אונטער.

וואָס שעפטשעט ער, דער זיידע? רופט ער עס מיך? ווינקט ער צו
מיר?

חלומט ער עס וועגן יידן, וואָס טראַגן זיך אינעם וועלט־רוים אין פיר־
מאָטאָרדיקע קליפּערס, אַדער ער דערזעט גאָר מיט זיינע זיידעשע שאַרפע און
אַנגעשפיצטע אויגן די אייניקלעך זיינע, די שאַרית־הפּליטה־יידן, ווי זיי
וואַלגערן זיך אַרום אין לאַגערן אויף אַ בלוטיקער ערד?

וואו איז זי, די דאָזיקע ערד?

ווער האָט זי בלוטיק געמאַכט? ווער? ווער? ווי אזוי?

פון וואָנען האָט זיך גענומען דער וואָנזין?
 מיר פאַרן אַהין. מיר פליען אַהין. נאָך וואָס? צוליב וואָס?
 וואָס וועלן מיר דאַרטן טאָן? קאָנען מיר ברענגען טרייסט?
 קאָנען מיר ברענגען אַהין צו די יידן, צו די אַרויסגעראַטעוועטע
 פון די קרעמאַטאַריעס. עפעס מער ווי ווערטער בכלל? קאָנען מיר?
 וועלן זיי דען נישט מאַכן פון אונדז דאָס גרעסטע געלעכטער, ווען
 מיר וועלן קומען צו זיי נישט מער, ווי נאָר מיט ווערטער — אפילו ווען
 מיט די ערלעכסטע, מיט די ברידערלעכסטע ווערטער?
 וואו זענען מיר געווען פריער? — וועלן זיי אַלע אונדז פרעגן.
 וואָס וועלן מיר זיי ענטפערן?
 פאַרוואָס זענען מיר צוזאַמען מיט זיי נישט געווען אין גאַז-אויחוץ? —
 וועלן זיי פרעגן.

און זיי וועלן זיין גערעכט מיט זייער פרעגן.

וואָס וועלן מיר זיי ענטפערן?

און אַז מיר וועלן זיי ענטפערן, אַז מיר פילן זיך שולדיק, אַז מיר דער-
 קלערן זיך שולדיק, און אַז דערפאַר קומען מיר צו זיי, כדי צו זאָגן עס זיי
 פנים-אל-פנים, — וואָס וועט זיין, אַז זיי וועלן גאַר אויסשטעלן אויף אונדז
 גשתוממדיקע אויגן און וועלן אַ זאָג טאָן איינער צום אַנדערן:
 — וואָס רעדן זיי? וואָס שולדיק? ווען שולדיק? צי זענען זיי נישט,
 חלילה, אויסערן זינען? — — —

— — — מיטאַמאַל — זע! וויסער באַגינען גיט אַ בלענד אין די
 שייבלעך פונעם קליפער. דער קליפער נעמט זיך אַראָפלאַזן נידעריקער,
 נידעריקער.

זע — שניי!

אויף די פאַרפרוירענע, שפיגלדיקע פליגעלען פונעם עראָפלאַן אַ זוך
 אויפגאַנג, אַ פראַסטיקער זון-אויפגאַנג.
 ניו-פאָונדלענד.

ווינטן, ווינטער, באַגינען-גאַלד.

קאַלט, סיביריש, צפון-אַטעם, וויסע שיין.

*

אין לאנדאן

17טער אפריל.

— — אָנגעקומען אין באַנינען קיין ענגלאַנד, אויפן לופט־פעלד, וואָס הינטער לאַנדאָן.

פונעם לופט־פעלד דארפן מיר פאָרן א פיר שעה מיט א באַס קיין לאַנדאָן.

פארוואָס אזא ווייטקייט?

מסתמא צוליב דער מלחמה האָט מען די לופט־פעלדער אָפגערוקט ווייט פון דער ענגלישער הויפטשטאָט.

די רעוויזיע פון אונדזערע זאַכן און דאָקומענטן ניט צו שנעל.

מיר זעצן זיך אַריין אין א באַס און מיר פאָרן דורך דערפלעך, דורך פעלדער, איבער געדרייטע, געשלענגעלטע וועגן.

א היימיש געפיל נעמט אַרום דאָס האַרץ, א היימיש געפיל געמישט מיט ניינעריקייט.

עס ניט אויף א גרויסע זון. דער פּרילינג לויפט אונדז אַנטקעגן אַן אַנטפלעקטער אין זיין פולער פּרישקייט.

צוויי נעכט נישט געשלאָפן ווי עס באַדאַרף צו זיין — פילן מיר זיך מיד. מיר לאָזן אָבער נישט, אַז די מידקייט זאָל אונדז באַפאַלן נראָד איצט אין באַס, ווען די אויגן דאַרפן אויפנעמען אַן אויפגייענדיקן טאָג איבער אַ לאַנד, וואָס מיר זעען דאָס ערשטע מאָל אין לעבן.

דערצו נאָך, ווען דאָס לאַנד הייסט ענגלאַנד, און דערצו נאָך, ווען מיר פאָרן מיט אַ באַס, וואָס פירט אונז קיין לאַנדאָן — די שטאָט, איבער וועמעס גורל מיר האָבן אַלע אין אַמעריקע, אין משך פון דער מלחמה, אזוי פיל געציטערט און געזאָרנט; די שטאָט, וואָס איז געווען די ערשטע אָנצושטעקן די אַטאָקירטע וועלט מיט דעם גלויבן, אַז היטלער וועט און מוז פאַרלירן די מלחמה.

דער באַס שטעלט זיך אָפ אויף א קורצער וויילע ביי אַ קליינער קרעטשמע.

מען סאַרווירט קאָפּע און סענדוויטשעס. קאָפּע אין אַ הויכן בלעכענעם קרוג.

יעדער שעפט פונעם קרוג אויפן אַלטן, אַמאָליקן שטייגער, אזוי ווי מען שעפט וואַסער פון אַ ברונעם, אַריינטונקענדיק דעם עמער. די קאָפּע איז אָבער קוים-קוים לעבלעך און ביטערלעך. נישטאָ, ווייזט אויס, קיין צוקער.

מיר פאָרן ווייטער.

אַט הייבן זיך אָן באַווייזן לאַנדאַנס פאַרשטעט.
ערב־לאַנדאַן.

עולם פון אלע זייטן איילט זיך צו דער אַרבעט. נאַנצע מחנות אויף
בייסיקלס.

איך זוך מיט די אויגן דורכן פענצטער פון באָס די ערשטע שפורן
פון דער מלחמה.

אַט זענען זיי. אַט קומען זיי מיר אַנטקעגן.

שויבן, פאַרשטעלטע מיט ברעטער. איינזאַמע צעדרייטע ווענט —
איבערבלייבעכצן פון אויפגעריסענע געביידעס. לעכער. — דערווייל נישט
קיין סך.

נענטער צום צענטער פון לאַנדאַן הייבן אָן אַנקומען אונדז אַנטקעגן
נאַנצע בלאַקן מיט צעשטערטע בנינים.

אומעטום — פענצטער פאַרהאַקטע מיט ברעטער. נישטאָ, ווייזט אויס,
קיין גלאַז גענוג צו מאַכן צוריק זעענדיק די אויסגעהאַקטע שויבן.

די גאַסן אַליין, אַבער, די ברוקן, מוסטערהאַפט ריין און אויפגעקליבן.
קיין סימן פון ברוכזאָרג, פון אַנגעוויזענע שטיינער און ציגל. אַ שיר
מערידונג איבער די ברוקן.

מען דערשפירט גלייך אַן עקשנותדיקע, געדולדיקע האַנט, וואָס האָט
די ברוכזאָרגן גלייך אַפגעראַמט.

הינטער די, מיט ברעטער פאַרשלאַגענע, פענצטער גייט אָן ווידער דאָס
לעבן.

קראַמען, געשעפטן, וואוינונגען.

אַקוראַט ביי די ווענט מיט די פאַרהאַקטע שויבן לויפט אונדז נאָך,
אין ריטם פון אונדזער דרייען זיך איבער לאַנדאַן, אויף זיין צעבליטן אַפּריל־
דיקן בייסיקל — דער פּרילינג פון 1946.

*

— — — האַטעל עספּלאַנאַד. אַנטקעגן — אַ טונקעלע, שפיציקע
קירבע. קאַטעדראַל־מעסיק. אַ צעצוויינגט פון גאַסן. אַן אונטערגונט־סטאַנץ
ציע. אַלייען אַפגערוקט פונעם צענטער פון לאַנדאַן. אַרום און אַרום —
רו און שטילקייט.

אין האַטעל גופא — אויך אַ שטילקייט, אַבער שוין נישט אַזאַ רואיקע.
אַ פאַרטונקלטע אַ ביסל. אַ גערוועזע און אַ פאַרטרויערטע.
די מערסטע געכט אין האַטעל — יידן. אַבער וועלכע יידן — הייב איך
נישט אָן צו וויסן.

ווייטלעכע, קאַלטלעכע, געט־געקליידטע, מאַגירלעכע יידן.

עס קאָן זיין, אַז ווען דו וואָלסט צוגיין צו זיי נאָענט און אָנגערירט זיי מיט אַ געהעריקן שליסל ביים האַרץ — וואָלטן זיי מיט גרויס גערנקייט גלייך אויפגעפנט אויך זייער האַרץ פאַר דיר. אָבער איך האָב עס נישט געטאָן. כאָטש איך האָב געוואוסט (ד. ה. אין פאַרלויה פון טעג זיך דער-וואוסט), אַז אַ גרויסער טייל פון זיי זענען היטלער-קרבנות, אַנטלאָפּענע פון דייטשלאַנד, פון עסטרייך און פון אַנדערע ווינקלען פון אייראָפּע. די איינציקע, מיט וועמען מיר האָבן אין צייט פון די מאָלצייטן יאָ פאַרפירט נאָענטע שמועסן, זענען געווען אייניקע פון די קעלנערס און באַדינערינס.

די מערסטע פון זיי, אפשר אַלע, היטלער-געליטענע.

13־טער אָפּריל.

— — — צוויי פון די האָטעל-באַדינערינס רירן אונדז באַזונדערס מיט זייער שטילער פּריינטלעכקייט און דערהויפּט מיט זייערע אויגן, וואָס זענען פול מיט עפעס אַ סודותדיקייט און אין דער זעלביקער צייט מיט אַזאַ מין פאַרלאַנג די סודותדיקייט צו אַנטפלעקן.

איינע פון די צוויי זעט אויס טרויעריק-מונטער און אָפטמאָל אפילו האָפּערדיק; די צווייטע, אָבער, זעט מען, ליידיג פון עפעס שטאַרק, שטיקט עפעס אין זיך און האָט קוים-קוים כוח איינצוהאַלטן זיך נישט צוזאַ-מענצוברעכן.

אַז מיר האָבן זיך פאַנאָדערגערעדט מיט זיי, האָבן מיר זיך דער-וואוסט אָט-וואָס:

ביידע קומען זיי פון עסטרייך. אַנטלאָפּענע פון היטלערן. ביידע האָבן זיי געהאַט מענער. און די מענער האָט מען אָפּגעריסן פון זיי און פאַר-שלעפט ערגעץ. אַרבעטן זיי אַלס רינסטן אין האָטעל דאָ און פאַרדינען זייער ברויט.

דער ערשטערס מאַן האָט זיך נאָך יאָרן פאַרלאָרנקייט אָפּגעזוכט. וואו? — אין ארץ ישראל.

זי האָט שוין פון אים אַ בריוו און באַלד וועט זי באַקומען אַ סערטי-פיקאַט. זי גרייט זיך שוין צו איר רייזע.

פאַרשטייט זיך, אַז זי פילט זיך גליקלעך און — אומגערולדיק. איר מאַן האָט זי ליב. איר מאַן לעבט. איר מאַן נעמט זי קיין ארץ ישראל.

אָבער ווי זאָל איר איינגיין איר פרייך אין אָנגעזיכט פון דער אומ-

נליקלעכקייט, אין וועלכער עס געפינט זיך איר חברטע, די צווייטע קעל-
נעריז.

זי, די צווייטע, האָט מיט אַ לאַנגער צייט נאָך צוריק געקראָגן אַ זי-
כערע ידיעה, אַז איר מאַן איז אומגעקומען ערגעץ אין אַ קאָנצענטראַציע-
לאַגער.

די ידיעה האָט זי צעבראַכן.

זי האָט וואַכנלאַנג איר מאַן באַוויינט און באַקלאַגט, געווען קראַנק
און פאַרצווייפלט. ווי נישט איז נאָכדעם געשטאַרקט זיך אַביסל, גענומען
צוריק אַרבעטן און אָנגיין מיט איר שטיקל לעבן.

„מען מוז דאָך ווייטער לעבן“, האָט זי געזאָגט, דערציילנדיק איר
געשיכטע.

געזאָגט עס מיט אַ מין שולדיקייט, וואָס זי האָט שלום געמאַכט מיטן
געדאַנק, אַז איר מאַן איז טויט. אָבער פאַרט שלום געמאַכט. וואָרים וואָס
האָט זי געקאָנט אַנדערש טאָן?

מיטאַמאָל, שטעלט אייך פאַר, באַקומט זי, אַט מיט עטלעכע חדשים
צוריק, אַ ידיעה דורך אירן אַ גוטן פריינט, אַז איר מאַן איז נישט טויט,
אַז ער לעבט, און אַז זי זאָל זיך גרייטן אויף זיין באַלדיקן צוריקקער.

וואו אָבער איר מאַן געפינט זיך — וועגן דעם האָט איר פריינט נישט
געשריבן.

ס'איז אַדורך אַ וואָך און צוויי און דריי אין נואַלדיקער שפּאַנונג און
דערוואַרטונג, און — דער מאַן איז נישט צוריקגעקומען.

און קיין בריוו פונעם פריינט איז אויך מער נישטאָ.

און אַט זענען שוין פאַריבער באַלד חדשים, און אַלץ קיין שפור און

קיין ידיעה מער. נישט פון איר מאַן, נישט פון איר פריינט.

עפעס אַזוי ווי עמיצער פון אַ יענער וועלט וואָלט אָפּגעשפּילט אַ שפּיל
מיט איר, אַדער גאָר אַרויפגעוואָרפן אויף אירע אַרעמע, אויסגעמאַטערטע
פלייצעס אַ מין קללה אַזא — זי זאָל קיינמאָל מער נישט וויסן פון רו און

פון איינגעשטילטקייט, זי זאָל אויף אייביק זיין פאַרשאַלטן מיט אַן אומזי-
כערקייט, מיט אַ ספק: ער לעבט, איר מאַן, צי ער לעבט נישט? איז דער
בריוו פון איר פריינט געווען אַ ווירקלעכקייט, צי גאָר אַ חלום? — — —

זי שלאָפט נישט, זאָגט זי, גאַנצע נעכט. בייטאָג, אין דער אַרבעט,
פאַרטומלט זי זיך אַ ביסל. זי באַהאַלט איר צער; זי וויל נישט, אַז די
געסט אין האַטעל זאָלן עפעס חושד זיין אין איר. זי דערלאַנגט עסן און

מוז נאָך געבן אַמאָל אַ שמיכל. אָבער ביינאַכט ווערט איר האַרץ ממש צע-
ריסן, זאָגט זי.

פאַרוואָס קומט איר אַזא מאַטערניש? פרעגט זי מיט אַ שטילן,
דערשטיקטן קול, און טדערן נעמען זיך קייקלען פון אירע אויגן איבער-
אירע אויפגעצוקטע באַקן.

זי ניט אָפּ שנעל פון אונזער טיש און יאָגט אַרונטער אין קעלעך—

שטאַק, וואו עס געפינט זיך די קיך.
די חברטע, לויפט איר נאָך ווי א פאַרשולדיקטע.

*

— — — איך שפּאַציר אַרום איבער די שטילע גאַסן נישט ווייט פון
דעם האַטעל.

איך רייס זיך אַוועק פון מענטשן, פון באַזוכער.
איך וויל אַליין, אָן באַגלייטער, דערשפירן דעם אַטעם פון לאַנדאָנער
פּאַלקס-לעבן. מיך אימפּאַנירט שטאַרק די שטילקייט און די געלאַסנקייט
פון די מענטשן, וואָס קומען מיר אַנטקעגן. איך הייב אָן צו דערשפירן
די עקשנותדיקע רו, מיט וועלכער יעדע וואַנט, יעדער שטיין אַטעמט.
וואָס יסודימדיקער ס'איז געווען די שרעק פון די באַמבארדעס, וועלכע
זענען געפאַלן איבער לאַנדאָן אַרום צוויי הונדערט מעת-לעת אָן אויפהער
כמעט; וואָס אימהדיקער ס'איז געווען דער חורבן פון איבער אַ מיליאָן געד-
ביידעס אין לאַנדאָן, אַלץ טיפּער, ווייזט אויס, איז געוואָרן דער ווילן פון
יעדער איבערגעבליבענער טרעפּ, פון יעדער נישט-אַרויסגעזעצטער שויב צו
מאַכן אַן איינדרוק פון שטילקייט, פון מנוחה.

*

— — — אַט זע איך אַ סצענע, וואָס שמידט מיך צו צו זיך:
איך שטיי און באַקוק די געגנט. מיין אויג פאַלט אויף אַ גאַניק פון אַ
צוויי-שטאַקיק הויז.

אויף אַ טרעפּ פונעם גאַניק שטייט אַ יינגעלע פון אַ יאָר פינף, גאַנץ
אַרעם אָנגעטאָן, און קוקט מיט אַנשטרענגונגן ערגעץ אין דער ווייטקייט אַריין.
איך פאַרשטיי, אַז ער וואַרט אויף עפעס, אָדער אויף אימיצן. זיין
וואַרטן פאַרכאַפט מיך. איך קוק אים נאָך.

מיטאַמאַל, פון ראָג גאַס, באַווייזט זיך אַן אויטאָמאַביל — אַ לויכ-
טער לאַסט-וואָגן. ביים רעדל זיצט אַ פרוי אָנגעטאָן אין אַרבעט-קליידער.
דער וואָגן פאַרט-צו געשיקט און דערפאַרן צום שוועל פון דעם הויז,
וואו עס שטייט און וואַרט דאָס יינגעלע.

דאָס יינגעלע לאָזט זיך לויפן צו דער אָפּגעשטעלטער מאַשין. די פרוי
שפּרינגט אַרויס פון דער מאַשין, כאַפט זיך אַרום מיטן יינגעלע, הייבט
אים אויף די הענט, נעמט אים אַרום מיט מאַמעשער גליקלעכקייט און איילט
אַריין מיט אים אין שטוב.

דאָס איז, הייסט עס, פאַרשטיי איך, אַ מאַמע, וואָס אַרבעט אַלס לאַסט-
וואָגן-טרייבערין.

זי קומט, הייסט עס, אין באַשטימטע מאַמענטן, אַהיים צו זיך, צום
קינד. דאָס קינד ווייסט שוין די רגע און וואַרט אויף דער מאַמען.

ביידע ווייסן זייערע פליכטן און ביידע באגעגענען זיך אין באוואוסט-
זיין פון זייערע פליכטן און אין אָנוואוסס פון זייער בענקשאַפט.
איך בין געשטאַנען און געוואַרט צו זען די צווייטע העלפט פונעם
בילד.

נישט לאַנג באַדאַרפט וואַרטן.
אין אַ קורצער וויילע אַרום קומט די מאַמע אַרויס פון שטוב. דאָס
יינגעלע נאָך איר. די מאַמע גיט אַ טוליע-צו דאָס קינד צו זיך. באַפרייט זיך
פון אים. אַ שפרונג אַריין אין דער מאַשין און — אָפּ. דאָס יינגעלע שטייט
און פּאָכעט מיט די הענטלעך...

12-טער אפריל

פינה טעג שוין אין לאַנדאָן.
די מערסטע צייט פאַרפטרן מיר גאָר אויף גוטצומאַכן שטערונגען בנוגע
אונדזער ווייטערדיקער ריזע קיין דייטשלאַנד. שטערונגען אויף וועלכע מיר
האַבן זיך גאַרנישט געריכט.
דוכט זיך אַלץ איז געווען איינגעאַרדנט ווי עס באַדאַרף צו זיין אין
ניר-יאָרס. לאָזט זיך אויס, אַז נישט.
עס פעלט נאָך אַלץ, ווייזט זיך אַרויס, עפעס אַ קאַזיאָנע פאַפירל.
אַ, די אייביקע קאַזיאָנע פאַפירלעך!
מיר זענען איבעראַשט ביז גאָר. מיר האָבן דאָך, דוכט זיך, גוטע,
אין שטעמפלען איינגעטונקטע, פאַספאַרטן. אין די פאַספאַרטן שטייט דאָך
בפירוש געשריבן, אַז מיר פאַרן מיט דער דערלויבעניש פון „אונרא“,
און אַז דער הויפט-אַפּיס פון „אונרא“, וואָס זיצט אין לאַנדאָן, דאַרף
אונדז איבערנעמען און איינגאַרדנען אונדזער ווייטערדיקן אָפּפליען קיין
מינכען. די לאַנדאָנער „אונרא“ דאַרף אונדז געבן אַלע נויטיקע ווייטער-
דיקע דאָקומענטן, אַלע צייכנס פאַר אונדזערע „אונרא“-קליידער.
לאָזט זיך אָבער אויס, צו אונדזער געפּלעפטקייט, אַז אונדז פעלט
עפעס אַ פאַפירל פון וואַשינגטאָנער „אונרא“-אַפּיס, וואָס דאַרף אונדז די-
רעקט פאַרבינדן מיטן לאַנדאָנער „אונרא“ און אויך מיט דער אַמעריקאַ-
נער מיליטערישער מאַכט אין פראַנקפורט אַם מאַין.
פאַלט אונדז איין דאָס האַרץ.
ווער ווייסט, אַפּשר פאַרדרייט זיך עפעס ווידער דאָרט אין דער מילי-
טערישער הויפט-קוואַרטיר. און גיט אונדז נישט קיין דערלויבעניש צו
פאַרן ווייטער פון לאַנדאָן!

מער וואָלט אונדז נישט געפעלט. אזויפיל אָנשטרענגונגען דורכגע-
 מאַכט ביז לאַנדאָן און מיטאַמאָל — ווידער אַ שטיין אין וועג!
 אָבער פאַרפאַלן. וואָס קאָנען מיר טאָן?
 דער לאַנדאָנער אָפּים האָט טעלעגראַפּירט קיין פראַנקפורט וועגן
 אונדז און הייסט אונדז האָבן געדולד און וואַרטן, ווייל מיר דאַרפן וויסן,
 אז ס'איז נאָך אַלץ נאָך-מלחמה-צושטאַנד — אַקופאַציע-צושטאַנד.
 אזוי זאָגט מען אונדז און אזוי פילן מיר. יא, ס'איז טאַקע ריכטיק
 אזוי.
 מען הייסט אונדז וואַרטן — וואַרטן מיר. אַ ברירה האָבן מיר.

*

נאָך-מלחמה-צושטאַנד. יא, — אין אַלץ, צוואַס דו רירסט זיך צו,
 דערפילסטו דעם אָטעם פון דער נאָרוואַס פאַרענדיקטער מלחמה.
 דאָס גאַנצע לעבן איז נאָך אַלץ אונטערן מיליטערישן צייכן.
 די פייערן זענען פאַרלאָשן, די הרוגים זענען פאַרדעקט מיט דער ערד,
 אָבער דאָס ווייטערדיקע פשוטע מענטשלעכע לעבן צאַפּלט זיך נאָך אַלץ אין
 אַנגסטן, כאַטש לפנים זעט עס אויס, אַז מענטשן זענען ווי ניט איז שוין
 אַריין אין נאָרמאַלקייט צוריק.

*

עס הערשט אין לאַנדאָן אַ דוחק אין די נויטיקסטע זאַכן — אין שפּיזן,
 אין קוילן, אין באַלייכטונג, און דער מענטש איז נאָך גאַנץ ווייט פון צו
 זיין פריי פון מלחמה-שרעק.
 זיי זענען בריות, די מענטשן, צו מאַכן אַן איינדרוק פון באַרואיקונג,
 פון קאָנטראָל איבער זיך, אָבער איבער דער דאָזיקער רואיקייט שוועבט,
 פילסטו, אַ שווערע שטומע טענה.
 די לעבער פון די טויטע פענצטער, די גריבער פון די אויפגעריסענע
 גאַסן אין צענטער פון שטאָט, די מוראדיקע רואינעס פון גאַנצע סקווערן
 האַלטן אין איין אַרויסשרייען זייער פחד, זייער ווייטיק צו דער גאַנצער
 פּרילינגדיקער זון בייטאָג און צו די ווייטע שטערן ביינאַכט.
 דו באַוואונדערסט, אָבער אין דערזעלביקער צייט ווערסטו מיט אַמאָל
 ווי דורכגענומען מיט גרויל, ווען דו זעסט ווי אזוי די צעשאַסענע לאַנדאָנער
 גאַסן זענען פול מיט מענטשן, און די מענטשן גייען פאַרביי אַלע חורבות
 און שטעלן זיך אפילו. נישט אַפּ אויף קיין איין רגע אַ קוק צו טאָן אויף זיי.
 אזוי ווי די אויפגעריסענע ווענט, קוימענס, פאַרהאַטע פענצטער
 וואַלטן געווען פון אייביק אָן אַ טייל פונעם בילד פון דער שטאָט.
 אזוי ווי די רואינעס וואַלטן געווען נישט קיין מלחמה-חורבות, נאָר

עפעס אויסטערלישע נישט־דאָאיקע אָרנאַמענטן אַזוינע.

וואָס מלחמה? ווען מלחמה?

מענטשן, ווייזט אויס, ווילן די מלחמה פאַרנעסן, אפילו ווען ערגעץ אין די תהומען פון דער נאָך־מלחמהדיקער וועלט־פּאָליטיק טויכן־אויף נייע שרעק־פּייערלעך, וואָס וואָרענען: סכנה!

מענטשן מוזן, ווייזט אויס, אביסל אָפרוען, — מוזן זיי מסתמא אויס־טראַכטן עפעס אַן אָפּנאַרעניש סיי פאַר זיך, סיי פאַר די רואינעס אַליין.

ס'איז אַראָפּגעפאַלן מסתמא עפעס אַ מאָדנער גאָט אזא פון ערגעץ, פון פאַרזענע הייבן, האָט גענומען אַ גרויס שטיק לאַנדאָן, פאַנאַנדערנע־ריסן און אויסגעליידיקט.

ער האָט געשפּילט אַ שפּיל אזא מיט מויערן, מיט קירכעס, מיט סקווערן, מיט בריקן.

אָפּגעשפּילט — מיר געוואָרן און זיך אָפּגעטראָגן.

די שפּילצייג זענען אָבער איבערגעבליבן.

שטייען זיי, אָדער ליגן זיי, און הויערן און לויערן און אָטעמען נאָכ־טיק און לעכערדיק.

היטלער? — נישט געווען קיין היטלער.

אויב ס'איז יאָ געווען אַ היטלער, איז ער געווען נאָר פאַר אונדז — פאַר יידן.

און דאָס איז דער חילוק צווישן־דעם יידישן חורבן און דעם וועלט־חורבן.

די וועלט איז חרוב געוואָרן פון דער מלחמה, אָבער מיר יידן זענען חרוב געוואָרן פון היטלער און פון זיינע דייטשן.

יאָ, ס'איז אַ גרויסער חילוק. נאָר, נאָר אַ גרויסער חילוק. אונדזער חורבן האַלט נאָך אַן אויך היינט. די פעלקער זעצן פאַר אונדזער חורבן אויך היינט.

אַז איך קום אויף פּיקאַדילי פּיל איך, אַז דאָ איז געווען מלחמה;

אַז איך קום אָבער אויף ווייטשעפעל, דעם יידישן געגנט, פּיל איך, אַז דאָ איז געווען היטלער.

און געוויס און געוויס וועל איך עס פּילן, ווען איך וועל זען דאָכאַן, צי מאַידאַנעק, צי טרעבלינקע, צי וואַרשע.

אויף איין זייט וואַרשע, אויף דער פּוילישער, איז געווען מלחמה, אויף דער צווייטער זייט וואַרשע, אויף דער יידישער, איז געווען היטלער.

*

ווייטשעפעל — אַ נאָמען נישט קיין היימישער פאַר מיר. איך בין דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבן דאָ.

ווי האָט ווייטשעפעל אויסגעזען פאַר היטלערן ווייס איך נישט. ווי

אָבער זעט אויס ווייטשעפעל איצט, נאָך היטלערן, דאָס ווייס איך. דאָס זע
איך.

איך גיי אַרום איבער ווייטשעפעל. איך וויל דאָס אָרט דערקענען, כאָטש
איך האָב עס נישט געקענט פון פריער. איך וויל עס דערקענען, און איך
דערקען עס, דורך די חורבות, דורך דער יידישקייט, וואָס וויינט אַרויס פון
צווישן די חורבות.

אַט זענען איינגעפאלענע שולן, אַט סטאַרטשען אַרויס סימנים פון אַ
מזרח־וואַנט.

אומגעלומפערטע לעכער, געוועזענע בית־מדרש־פענצטער, אַטעמען מיט
קאַלטן גרויל.

נישטאָ קיין גרויליקערע זאַך ווי אַן איינגעפאלענער הייליקער בנין.
צווישן אַלע איינגעפאלענע שולן — איין שול אַ גאַנצע.
ווי אַזוי איז די שול געבליבן גאַנץ? ווער קען ענטפערן אויף אַזאַ
פראַגע?

און אַז זי איז געבליבן גאַנץ, ווייעט דען נישט פון איר מיט נאָך מער
עלנט?

מיר קומען אַרײַן אין איר. ס'איז שבת בײַטאָג.
פּוּס. לײַדיק.

עטלעכע בענק טוליען זיך איינע צו די אַנדערע אין קעלט און אין
טונקלקייט.

אַ פאַרשוין שײַלט זיך אַרויס פון דער טונקלקייט. אַ פאַרשוין מיט אַ
קאַשקעט אויפן קאַפּ.

אַ שומר — נישט קיין שומר. גיכער זעט ער אויס ווי אַ קברות־מאַן.
וואָרים אויב ער איז אַ שומר — איז וועמען היט ער?

זי איז ער נישט אַמאָל דער איינציקער באַקלאַגער פון אַ פאַרשוועכ־
טער, צעבאַמבאַרדירטער וועלט?

★

— — — מיר גייען אלע דריי, שיינער, אפרת און איך, אין א יידישן רעסטאראן, אויף ווייטשעפעל, עסן מיטאָג, שבת־מיטאָג. עס רעדט זיך נאָר אזוי לייכט: מיר גייען אַרײַן. ס'האָט אונדז גענומען זייער לאַנג, ביז מיר האָבן זיך דערפֿרעגט אויף אים, אויף דעם יחסן אין דעם היינטיקן ווייטשעפעל. שוין איינמאָל אַ רעסטאָראַן, אַ יחסן! אַ קלײַטל מיט אַ זעקס־זיבן קלײַנע טישלעך. זײַן יחוס? — נישטאָ קײַן סך אַנדערע. דאָס איז זײַן יחוס. , מען סאַרווירט אײך דאָ אַ פֿולן מאָלצײט, אַ שבת־דיקן. אָבער די רײַנ קײט דאָ איז שוין גאַרנישט קײַן שבת־דיקע. זאָל עס ווייטשעפעל נישט נעמען פֿאַר אומגוט. פֿאַרסערט, אײך פֿאַר־צײכן עס פֿון גוט־ברודערשאַפט וועגן. אײך פֿאַרצײכן אײך די אומגעלומפֿערטע גרויסע טעלער, לעפל, גאַפֿל. ווײַזט אױס, הפּצײס־יחוסים פֿון די באַמבאַרדעס. אײך פֿאַרצײכן אײך דעם טישטוד, פֿון וועלכן מען קלײַבט זעלטן אַראָפּ, ווײַזט אױס, דאָס אײבערבלייבעכץ פֿון די פֿרײַעדיקע עסערס. אַ שאַד געווען אַראָפּצוקלײַבן עס אין דער צײַט פֿון דער מלחמה. אַ שאַד, ווײַזט אױס, אַראָפּצוקלײַבן עס אײך אײצטער. מען דאַרף זיך מודה זײַן, אַז דער ערשטער אײמפֿולס אונדזערער איז געווען — נישט זעצן זיך צום טיש. אַוועקגיין. אָבער מיר האָבן עס נישט געטאָן. דאָס ייִדישע האַרץ האָט נישט דערלאָזט. צי זענען מיר דען געקומען אין אַ צעשאַסענער, באַמבאַרדירטער ייִדישער וועלט זוכן היגענע?

פֿאַרגעסט אין טישטיכער, אין נעפּקײַנס, אין אַנדערע וואַוילטאָגן אַזױנע. פֿאַרגעסט. דעם ערשטן טעלער זופּ קריגט עמאָ שײַנער, אָבער נישט זי אַלײַן קריגט עס, נאָר אײך אײך קלײַד. די קעלנערין נעמט זיך עס נישט צום האַרצן. זי קוקט אפּילו נישט אין אונדזער זײַט. זי ווײַסט — מיר וועלן נישט אַוועקגיין. זי ווײַסט — עסן וואו מען. מען מו־דדו.

מיר ווערן אלע דריי געשטימט פּיל־אַזאַפּיש און טײַטשן אײך דעם אינצידענט אַרײַן אין דער גורלדיקײַט פֿון אונדזער נסיעה. מיר דאַרפֿן אַלץ מקבל זײַן באהבה. אַז מיר גייען אַרױס פֿונעם רעסטאָראַן און דערזעען פֿאַר זיך ווידער און ווידער דעם חורבן אַרום, און דערפֿילן נאָכאַמאָל, וואָס די ברײַדער

אונדזערע אין ווייטשעפעל האָבן דורכגעמאַכט אין דער צייט פון די היטלער-
באַמבארדעס — ווערן אזוינע רעסטאָראַן-אַפּקומענישן אוועקגערוקט אָן אַ
זייט.

איין זאך אָבער בלייבט יאָ איינגעקריצט אין דיין געדעכעניש, און
דאָס איז:

עסן איז געוואָרן איבער גאַנץ אייראָפּע ממש אַ פּאַטאַליסטישער ענין.
נישט קיין קלייניקייט — עס-עין!
א שטיקל פעטס, וואָס מען קען עס אין מויל נישט נעמען, ווערט
דערהויבן צו — איך ווייס אַליין נישט צו וואָס.
נישט מען עסט — נאָר מען איז פּאַרזשפט צו עסן.
ווי אַ פּאַרזשפטער מוז יעדערער דורכמאַכן דריי מאָל, אָדער צוויי מאָל,
אָדער אפשר נאָר איין מאָל אַ טאָג די פיין פון אַ מאַלצייט.
באמת, גאַנץ אייראָפּע איז היינט אַ פּאַרזשפטע דורכצומאַכן די מאַר-
טיראָלאָגיע פון עסן...

15-טער אַפּריל.

אין אַ פּאָר טעג אַרום וועלן מיר פּאַרלאָזן לאַנדאָן. מירן פליען מיט אַ
מיליטערישן עראָפּלאַן קיין פּראַנקפורט אַם מאַין. פון פּראַנקפורט וועלן
מיר מיט דער באַן דאַרפן פּאַרן קיין מינכען, וואו ס'איז די צענטראַלע פון
דער „אונרא“.

אין מינכען וועט זיין אונדזער הויפט-פונקט, וואָס וועט אונדז פאַר-
בינדן מיט די לאַנדערן פון דער שארית הפליטה.

יעדער טאָג פּאַרשטאַרקט אין אונדז אונדזער אומגערולד.

אַלע פּאַפירן האָבן מיר שוין, דאַנקען גאָט, פאַרטיק. די מניעה, אָן
וועלכער מיר האָבן זיך אָנגעשטויסן אין דעם לאַנדאָנער „אונרא“-אַפּיס
ביים אָנקומען, איז לפנים באַזייטיקט געוואָרן.

דער וועג קיין דייטשלאַנד איז פריי פאַר אונדז. אַראָפּ אַ שטיין פון
האַרצן.

איך האָב אָבער געזאָגט נאָרוואָס, אַז די מניעה איז לפנים באַזיי-
טיקט געוואָרן. פאַרוואָס לפנים? — ווייל טיף-טיף אין זיך פילן מיר, אַז
נישט געקוקט אויף די באַזייטיקטע מניעות, איז ערגעץ נאָך אַליץ דאָ, אין
דער גאַנצער „אונרא“-אַטמאָספּערע, און אויך אין דער אַמעריקאַנער מאַכט-
ספּערע, אַ בייזער שאַטן, וואָס לויערט אויף אונדז.

לויערט אויף אונדז און גרייט זיך צו אָנברענגען מכשולים קעגן אונדז.

פארוואָס? פארוועז? — ווייסן מיר נישט.
אָבער ס'איז דאָ, פילן מיר באַשיינפערלעך, ערנעץ אַ קעגנער, אַן אומ-
פאַשטענדלעכער קעגנער, פון וועמען מיר וועלן נאָך האָבן צרות.
אזוי זאָגט אונדז דאָס האַרץ.

*

די לאַנדאָנער „אונרא“ האָט אונז געגעבן רויטע געוואַנט-צושניטן
מיט ווייסע בוכשטאַבן „אונרא“ אויף זיי.
די דאָזיקע צייכנס דאַרפן מיר אַרויפנייען אויף דער סאַמע הויך פון
בידע אַרבל.

טוען מיר עס, ווייל די אפיציעלקייט פון דער „אונרא“-יוניפאָרם מוז
אָפגעהיט ווערן. אָן דער יוניפאָרם קאָנען מיר בכלל נישט לאָזן זיך קיין
דייטשלאַנד און וועלן נישט קאָנען אויפגענומען ווערן פון די „אונרא“-
באַסטע אין מינכען, וועלכע וועלן דאַרפן אונדז באַזאָרגן מיט עסן, מיט
וואוינונג און מיט טראַנספּאָרטאַציע.

מיר נייען אויך אָן אונטער דעם „אונרא“-צייכן דעם נאָמען פונעם
יידישן וועלט־קאָנגרעס אויף יידיש, העברעאיש און ענגליש.
די יידישע און העברעאישע אותיות נייען מיר אָן אַליין, ווי אַ דע-
מאָנסטראַטיוון צייכן פון אונדזער יידישקייט.

דאָס האַרץ זאָגט אונדז אונטער צו טאָן אזוי, כדי מיט וואָס נישט
איז לייכטער צו מאַכן פאַר זיך אַליין די אומבאַקוועמלעכקייט, און אפשר
גאַר דעם קאָמיוז, וואָס מיטאַמאַל נעמען מיר, דערוואַקסענע יידן, יידישע
דיכטער, און טוען זיך אָן אין האַלב־מיליטערישע יוניפאָרמען.

ווי קומען מיר אַריין, פרעגן מיר זיך אַליין, אין אַ יוניפאָרם?
איך דערפיל מיט דער פּולסטער שאַרפּקייט, ווי נישט ליב איך האָב
בכלל אַ זעלנערישן מונדיר. איך ווער דערשטוינט פון דער ענדערונג, וואָס
דער מונדירטער בנד טראַגט אַריין אין מיין געמיט.

ס'ווערט נאָך גרעסער אין מיר מיין דערווידערונג צום גאַנצן
אופן פון פאַנדערטיילן דורך אויסערלעכע לבושים געזעלשאַפטלעכע שיכ-
טונגען, צום גאַנצן מיליטאַריסטישן יוניפאָרמירטן קנאַק, וואָס די מענטש-
לעכע געשיכטלעכע טיפּשות און מאַכט־עבודה־זרה האָבן אויסגעטראַכט.

די יידישע אונטערגענייטע אותיות, כאַטש זיי פאַרגרעסערן נאָך מער
דאָס אויסערלעכע און דעמאָנסטראַטיווע, און וואָס ביי אַנדערע געלעגנ-
הייטן וואָלט איך, צוליב דעם, זיך געפילט נאָך מער נישט היימלעך, —
אין דעם פאַל אָבער פאַרלייכטערן זיי אין מיר אַ טייל פון דער אומנאַטיר-
לעכקייט, וואָס דער בנד צווינגט אַרויף אויף מיר.

איך פיל בחוש, אַז בנוגע אונדזער איצטיקער רייזע — אַ רייזע קיין
דייטשלאַנד—וועלן די יידישע אותיות אויף אונדזער אַרבל זיין עפעס מער זוי

אן אויסערלעכע דעמאָנסטראַציע.

יאָ, עפעס מער.

אין דעם לאַנד, וואָס האָט געצוואונגען יידישע אָרעמס צו טראָגן געלע צייכנס און מגן־דודס ווי סימבאָלן פון שאַנד און דערנידערונג, וועלן יידישע צייכנס, וואָס איך ניי אָן מיט מיין אייגענעם ווילן פראָמינענט אויף ביידע אַרבֿל, זיין אי אַ המשך פון דער געלער לאַטע, וועמעס שאַנד מיר האָבן נאָך פון פריער דערהויבן צו אַ יחוס־שטאַלץ, אי אַ נצחון־שטעכעניש פאַר די אויגן פון יעדן דייטש־נאַצי, וואָס וועט קוקן אויף זיי.

ער וועט קוקן אויף די יידישע אותיות און וועט, נעבעך, נישט קאָנען אויסשטרעקן זיין היטל־ערהאַנט כדי צו כאַפֿן מיך און אוועקשלעפֿן צו אַ דערבייאַיקן גאַזקאַמער.

ס'וועט זיין אַ רחמנות, נעבעך, אויף דער היטל־ערהאַנט.

*

— — — אַן עפּיזאָד, וואָס מיר האָבן צוגעזען אין אַן אָרעמער לאַנד־דאַנער קאַפעטעריע.

מיר זיצן ביי אַ טישל און וואַרטן אויף באַשטעלטן טיי און עפעס צובייסן.

ענדלעך דערלאַנגט מען אונדז דאָס באַשטעלטע. מיר טרינקען און בייסן־צו.

אַלץ איז אויפן קאַרט. צופיל דערלויבן זיך קאָנסטו נישט.

איך ווייס נישט ווי אזוי, צי פון אונדזער טישל, צי פון אַ צווייטן דערביי, איז אימיצנס אַ שטיקל ברויט אַראָפּגעפאַלן צו דער ערד.

אַראָפּגעפאַלן און געבליבן ליגן.

גלייך ווי פון הינטער אַ באַהעלטעניש איז אויסגעוואַקסן לעבן אונדז אַ פרוי אין אַ צעטראַמפּלטן הילוך. אירע אויגן — אָנגעצונדן, איר שמייכל — צעקרימט.

— מען טאָר נישט לאָזן ברויט זיך וואַלגערן אויף דער ערד. מען

טאָר נישט, גוטע מענטשן, מען טאָר נישט. איין קלייניקייט — ברויט!

איר קול ווערט פאַרשטיקט אין האַלדז ביי איר. זי גיט זיך אַ לאַז אַראָפּ צום דיל, אַ כאַפֿ דאָס שטיקל ברויט מיט ביידע הענט, נעמט עס

טוליען צום האַרצן, ווי מען טוליעט אַ קינד און הייבט ווידער אָן טענהן: — ס'טייטש, לאָזן ברויט זיך וואַלגערן, זיך וואַלגערן — אַי, אַי, אַי,

אוי, ברויט, — קינדעלע חיינס, ברויט...

זי נעמט נישט דאָס שטיקל ברויט אין איר מויל אַריין, כאַטש זי זעט אויס הונגעריק צו זיין, נאָר זי דריקט עס נאָך מער צו צו איר ברוסט.

נאָכדעם באַהאַלט זי דאָס שטיקל ברויט טיף אין איר בוזעם און נעמט זיך אוועקשאַרן צום אַרויסגאַנג.

ווער ווייסט, וואָס זי האָט געמיינט מיט איר צוטוליען דאָס ברויט
 צו איר האַרצן?
 אפשר האָט זי געמיינט אין דעם מאָמענט, אַז זי טוליעט גאָר צו אירם
 אַ קינד, וואָס איז אומגעקומען, קאָן זיין, אין די באַמבארדעס, ווער ווייסט?
 און אפשר איז טאָקע ברויט געוואָרן ביי איר אַן אמתע הייליקייט?
 און אפשר איז טאָקע ברויט, ניט נאר ביי דער וואַנזיניקער פרוי, נאר
 ביי דער גאַנצער וועלט געוואָרן מיטאַמאָל געגליכן צו אַ לעבעדיק וועזן?
 ווער ווייסט?

16-טער אַפּריל.

אַ צוזאַמענקונפט מיט די יידישע שרייבער פון לאַנדאָן.
 פאַרשטייט זיך — באַגריסונגען. רעדעס. ווי עס פירט זיך. ווי ס'איז
 נייטיק מסתמא.
 דערווייל האָט נאָך קיינער פון אונדז נישט אויסגעפונען קיין אַנדער
 אופן פון קאָלעניאַלן קאָנטאַקט.
 רעדעס — וואַרעמע, ליידנדיקע.
 ביסט גערירט פון דער נאָענטקייט, וואָס קאָלענן ווייזן אַרויס צו די
 מיט דער הילף פון זייער וואָרט, און נאָך מער ביסטו גערירט פונעם טרויער,
 וואָס דו הערסט אַרויס פון אַלעמענס רעדעס.
 די יידישע שרייבער אין לאַנדאָן זענען טרויעריק. עס רעדט פון זיי
 אַרויס אַן עלנט, אַ פאַרלאָרנקייט.
 אַן עולם פון איבער פופציק פּערזאָן. הייסט דאָך עס — אַ גאַנץ גרויסע
 צאָל שרייבער.
 אַ היפּשער טייל פון זיי — וויכטיקע, באַוואוסטע שריפטשטעלער.
 אָט זע איך די, וואָס איך קען פּערזענלעך פון אַמאָל, פון מיין ערשטן
 באַזוך אין לאַנדאָן אין 1937, און אָט אייניקע, וואָס איך קען דורך בריוו:
 פּוקס, שטענצל, קעניג, שטיינבערג, עובד, ליסקי מיט זיין פרוי, לאָקער,
 מלכה לאָקער, לעפטוויטש, פּאַדרוושניק, טויבש, פּאַלמע.
 אַ שווערער איינדרוק זעצט זיך אָפּ אין מיר:
 דער נאָקעטער גורל-אומעט פון אונדזער ליטעראַטור פילט זיך דאָ מער
 ווי אומעטום. אין יעדן שרייבער פילט זיך אַ יתומדיקייט.
 איך פיל'ע עס אין פּוקסן. איך פיל'ע עס אין קעניגן.
 מען זאָגט מיר, אַז אין לאַנדאָן — און איבער גאַנץ ענגלאַנד אַוודאי —
 איז קיינמאָל נישט געווען קיין פאַרנעם-באַוואוסטזיין פון אַ יידישער לי-

טעראטור. די יידישע ליטעראטור, זאָגט מען מיר, האָט אין ענגלאַנד בכלל נישט דערווייזן אַרויפצולייגן אַ שאַרפן חותם אויף דעם לעבן פון די ענגלישע יידן.

אַז אַלע שרייבער אין לאַנדאָן זאָגן עס — מסתמא איז עס אמת. אָבער מיט דעם, וואָס אַ פּאַקט איז אַ פּאַקט, ווערט נאָך קיין זאך נישט פּאַרענטפּערט און אויך נישט באַרעכטיקט.

צי איז דער פּאַקט נישט טיילווייז די שולד פון די שרייבער אַליין? וויי, וואָס די גרויסע יידישע ישובים אין דער וועלט צעטוען עס מיט אונדזער יידיש!

וואָס וועט עס ווערן פון זיי — פון די גרויסע יידישע ישובים אין זייער אַנטרינונג פון יידיש און, במילא, פון יידישן קולטור-לעבן בכלל? וואָס פאַר אַ דור קומט עס אַרויס פון זיי? וואָס פאַר אַ יוגנט? וואָס וועט ווערן פונעם חורבן, פון די איינגעפאַלענע בנינים, ווען מען וועט זיי שוין אָפּבויען צוריק? וואָס פאַר אַ ליכט וועט אויפגיין איבערן חורבן? וואו איז דעם פּאָלקס פנים, וואָס פון אים שטראַלט אַרויס דאָס ליכט?

איך זוך, פּאָלקס, דיין פנים.

צי טראַגט אין זיך אונדזער היינטיקער חורבן זאָמען פון גרויסע שאַפונגען, ווי ס'האָבן געטראַגן אין זיך אונדזערע חורבנות פון אַמאָל?

צי טראַגסטו גרויסע שאַפונגען אין זיך, פּאָלקס?

צי איז נישט אונדזער היינטיקער חורבן, חלילה, אַן ענדגילטיקער? האָב נישט פאַריבל, ווייטשעפעל, וואָס גראַד ביי דיר פרעג איך עס. כ'האָב עס געקאָנט אויך ביי ניריאַרק פרעגן, ביי אונדזער גאַנצער יידישער אַמעריקע, — אָבער איך פרעג עס ביי דיר, ווייטשעפעל, ווייל ביי דיר זע איך קענטיקער די שטריכן פון אונדזערע סכנות.

אָבער פרעגן, פרעג איך עס, אין דער אמתן, ביי אַלע יידישע ישובים, סיי ביי די חרובע, סיי ביי די גאַנצ-געבליבענע, סיי ביי די אומגעקומענע, סיי ביי די אויפקומענדיקע, סיי ביי די יידן, וואָס זיצן אויף ערטער, סיי ביי די יידן, וועמענס טעג און נעכט זענען אָנגעפילט מיט פיבער פון פליטה.

*

ס'וועט זיין אַ זינד פון מיר, ווען איך וועל נישט אָפּגעבן קיין באַזונדערן כבוד די פּאַר געציילטע יחידים אין לאַנדאָן, וואָס האַרעווען, מיט אַ טראַגישער האַרעוואַניע, כדי אַנצוהאַלטן אַ ברענענדיק ליטעראַריש ליכט אין דער טונקלטייט פון יידישן לעבן אין ענגלאַנד.

זאָ פּאַטעטישער יידיש-האַרעפּאַשניק איז דער ליבער א. שטענצל. ער איז אַי דאָן-סיכאָט פון יידיש, אַי לאַמעד-וואָונוניק פון יידיש. ער איז רירנדיק ביז נאָר אין זיין יידיש-ליבשאַפט, יידישקנאות און, ווי אַליין אַ דיכטער, אין זיין יידיש-עלנט.

ער גיט אַרויס, מיט גרויס מי און געלט־מאַטערניש, הודש־העפטן:
„לשון און לעבן“, און שוין אינעם נאָמען אַליין פון דער שריפט ליגט די
אַנדרייטונג אויף דער פאַרצווייפלטער אָנשרטענגונג, וואָס ער, מיט דער
הילף פון משה עובר, לייגט אַריין אין דעם קאַמף צו פאַרפעסטיקן אַ
שטיקל פּאָזיציע אין לאַנדאָן פאַר דעם פאַרנאַכלעסיקטן יידישן לשון.

דאָס בילד פון זיין פאַטעטישער, מסירת־נפשדיקער איבערגעבנקייט צו
יידיש און צו דער יידישער ליטעראַטור האָב איך געזען, ווען מיר זענען
אומגעריכטערהייט אַריינגעקומען שבת בייטאָג, אין דער פּסח־וואָך, אין דעם
קליינעם זאַלכל ערגעץ אויף דער רואינירטער ווייטשעפעל, וואו ער, שטענצל,
פירט אָן, פון וואָך־צו־וואָך, אַ מין עונג־שבת.

ער האַלט אָן דעם טשיקאַווין עונג־שבת שוין אַ לאַנגע צייט, וואָך־אויין,
וואָך־אויס. עס מעג דונערן און בליצן, עס מעגן פאַלן באַמבעס איבער וויי־
טשעפעל — ער, שטענצל, גיט נישט אויף די שעה, ווען עס פאַרזאַמלט
זיך, אונטער דער ווירקונג פון זיין עקשנות, אָן עולם פון אַ הונדערט מענטשן
צו פאַרברענגן מיט אים אין אַן אַטמאָספּערע פון יידיש־לשון, פון יידישער
ליטעראַטור און פון יידישער גנינה.

ער האַלט פאַרן עולם לעקציעס וועגן יידישער געשיכטע, ריכט אָפּ
מיטן עולם ליטעראַרישע יום־טובים א. א. וו.

דאָס בילד, וואָס האָט זיך אַנטפּלעקט פאַר מיר, ווען מיר זענען
אַריינגעקומען אומגעריכטערהייט, האָט אי גערירט, אי פאַרקלעמט.
דער עולם — אַ הונדערט מענטשן, ווי געזאַגט, — איז באַשטאַנען
פון אַ דורכויס עלטערן עמך־שיכט.

פון דעם פּאַקט אַליין קאָן מען, און וווּ מען, בפירוש גערירט זיין:
פשוט פּאַלק קומט שבת בייטאָג הערן אַ יידיש וואָרט פון אַ יידישן
פּאַעט, ווי מען פּלעגט אַמאָל קומען הערן אַ מגיד.
הלוואי, וואָס־מער אַזוינע צונויפקומס. אָבער די צרה ליגט טאַקע אין
דעם הלוואי.

קוים, קוים אַ הונדערט עלטערע מענטשן, אין אַ גרויסן לאַנדאַנער
ישוב. קיין איין יונג פנים נישט.
אַנפילן דאָס האַרץ מיט אַפטימיום בנוגע יידיש אין לאַנדאָן קאָן מען
דערפון נישט.

כּהאָב דעריפּילט אַ שניידנדיק רחמנות צו אונזער יידיש.
איך פיל עס אויך נישט איין מאָל אין ניריאָרק.
די צונויפגעטויליעטע יידיש־פאַרזאַמלונג פון עלטערע יידן, אין אַן
אַרום פון צעשמעטערטע גאַסן, האָט געמאַכט אויף מיר אַן אינדרוק פון אַ
פאַרוואַגלטער מחנה נשרפים, וואָס ווילן אונטערמינטערן איינע די אַנדערע
מיטן אייגענעם ביסל עלנט.

איך האָב געזאַגט צו זיך אַליין שאַרף און בייסיק:

אָטראָס, הייסט עס, איז דער מצב.
 ווען איך בין אַרויס, איז מיין האַרץ, וואָס אַ רגע, אַלץ מער און מער
 אָנגעפילט געוואָרן מיט טיפער פיעטעט צו דעם ריטער פון יידיש —
 צו שטענצלען, וועלכער איז איבערגעבליבן אין זאַלכל — כאָטש אים האָט
 זיך שטאַרק געוואָלט גיין באַגלייטן מיך — צו פאַרענדיקן ביזן סוף דעם
 ליב־אַרעמען, זיס־עלנטן עונג־שבת.

★

19 טעג אַפּריל.

די לעצטע נאכט אין לאָנדאָן. מאָרגן פליען מיר אָפּ קיין פראַנקפורט
 אַם מאַין.
 איך לאָז זיך נאָכאַמאָל וואַנדערן איבער די נאַכטיקע חרובע געגנטן
 פון לאָנדאָן.

איך וויל זיי נאָכאַמאָל אַנקוקן איידער איך פאַר אַוועק.
 מאָרגן וועל איך ווידער זען חורבן, אָבער דאָס וועט זיין נאָר אַן
 אנדער חורבן, דאָס וועט זיין דייטשער חורבן.
 אַן אָפּפאַר פון אַ שטאָט, אין וועלכער דו האָסט פאַרבראַכט אפילו
 נאָר עטלעכע טעג, איז אַ באַזונדערע איבערלעבונג.
 ווערסט נישט ווילנדיק צוגעבונדן צום צימער, וואו דו געפינסט זיך, צו
 דער לאַנדשאַפט אַרום, צו די פּנימער פון מענטשן, וואָס קומען דיר אַנט־
 קעגן אין משך פון טעג.

וואָס דאַרף מען מער — אפילו צו אַ קאַמער אין אַ תּפּיסה ווערט מען
 צוגעבונדן נאָך דעם ווי מען זיצט דאָרט אָפּ אַ געוויסע צייט. דו טראָגסט
 אַוועק מיט זיך אַ בענקשאַפט אַזאַ, וואָס אפילו אין יאָרן אַרום שפּעטער
 גייט זי אויף אין דיר, אַט־די מאָדנע בענקשאַפט, און גיט דיך אַ רוף: קום,
 לאָמיר גאָר גיין אַ קוק טאָן, וואָס עס מאַכן די תּפּיסה־ווענט, די עלנטע טיר.
 אינגאַנצן געווען אין לאָנדאָן אַ טאָג צען, אָבער דער אומעט, וואָס
 כאַפט דיך אַרום ביי דעם געדאַנק, אַז מאָרגן פאַרלאָזסטו די שטאָט, ציט
 דיך איבער די גאַסן אַוועק.

איך טראַכט, אַז ס'איז דאָ אינעם אומעט אי יידישע הימלאָזיקייט,
 אי יידישע צוגעבונדנקייט. — בענקשאַפט נאָך גרויסער וועלט און —
 צוגעפאַלנקייט צו קליינע אַרעמע פיר איילן.

איך וואַנדער איבער די איינגעפאַלענע גאַסן.
 די שפּיציקע ווענט, די מיט געדיכטער פינצטערניש אָנגעפילטע
 פענצטער־ און טיר־לעכער ניסן דיך אָן מיט אימה און — מיט עפעס
 אַ כּישוף, וואָס שלעפט דיך אַלץ טיפער און טיפער אין די חורבות אַרײַן.

בלייב שטיין און הער זיך צו: וואָס זאָגן, וואָס דערציילן די באַמבאר-
 דירטע ווענט?
 צי זינגט נישט אויף אין דיר דאָס געדעכעניש פון אַלע דינע יידישע
 חורבנות, וואָס אַנטקעגן זיי זענען איצטיקע רואינעס אַ שפּיל?
 איך נעם שנעל אַוועקיאָגן.
 אַ היים־בענקשאַפט גיט מיט אַמאָל אַ טויך־אויף: זיצן ביי אַ טיש,
 אויף אַ שטול. אַרומשאַפּען איבער אַ צימער, ווען אַלע שטוביקע שלאָפּן.
 אַלץ שלאָפּט. אַלע שלאָפּן.
 ניריאָרק שלאָפּט. לאַנדאָן שלאָפּט.
 אַלע רואינעס שלאָפּן.
 כ'פּאַרצייכן:
 לאַנדאָן שטייט פעסט. אפילו די לאַנדאָנער חורבות שטייען פעסט.
 דאָס יידישע לעבן אָבער איז צעשמעטערט ביזן סאַמע גרונט.
 מיין גאָט, מיין גאָט — ביזן סאַמע גרונט.
 און איך בין נישט מער ווי אַ טייל פון דער צעשמעטערטקייט.
 און איך בין נישט מער ווי אַ טייל פון אַ יידישן חורבן אין סאַמע
 באַגינען פון אַ פּרילינג־טאָג, אין ניינצן־זעקס־אָן־פּערציק.

20טער אפריל.

אָפּגעפּלוינן פּון לאַנדאָן קיין פּראַנקפורט אין אַ העלן פּרימאָרגן.
 דאָס מאָל פּליען מיר נישט אין קיין לוקסוסדיקן פּאַסאַזשיר-עראָפּלאַן,
 נאָר אין אַ מיליטערישן.
 אויס באַקוועמלעכקייט, אויס פּריוואַטע שטולן. — צוויי לאַנגע בענק
 אַזוינע ביי די זייטן פּון בידע ווענט.
 די ווענט נישט באַשלאָגן. סקעלעטיש, נאַקעט.
 מיר זענען ניין פּאַסאַזשירן. אַלע אין יוניפּאָרמען. מיר, דריי, פּון
 „אונרא“, די איבעריגע — אמתע מיליטערי-לייט. איינער — אַ גענעראַל.
 אַלע פּילן זיך ווי איין משפּחה. קיין שום אָנגעבליאָזנקייט. אַמעריקאַ-
 ניש. דעמאָקראַטיש, אָדער — אפשר נאָר עראָפּלאַניש.
 ערשט דאָ, אינעם מיליטערישן עראָפּלאַן, דערפּילסטו, נאָך מער, אַז
 די וועלט איז נאָך גאָרנישט אַרויס פּון איר מלחמה-צושטאַנד.
 אייראָפע איז נאָך דורכויס אין די הענט פונעם מיליטערי-מאַן. דורכויס.
 איך זיי איינגעשטייפט אינעם שווי-גאַרטל. מיין קאַפּ אַריינגעטאַן אינעם
 קיילעכדיקן פענצטערל. כ'קאָן מיינע אויגן נישט אוועקנעמען פונעם בילד
 וואָס האַלט זיך אַלץ מער און מער אין איין אַנטפּלעקן פאַר אונדז —
 דאָרט, אונטן, אויף דער ערד — אין וואונדער-שיינקייט.
 די ערד וויקלט זיך פּונאַנדער מיט אירע טעפּיכאַרטיקע פעלדער, וועל-
 דער, וועגן, טייכן, בנינים.
 אויב, ווען דו פּליסט ביינאַכט אין אַן עראָפּלאַן, האַסטו אַן איינדרוק,
 אַז נאָט ליגט אויסגעצויגן איבער דער גאַנצער אויסגעשפּרייטקייט פּון דער
 ערד און שלאָפט, אָדער רוט, איז דער איינדרוק, איצט, אינעם ליכטיקן פּרי-
 מאָרגן, אַז נאָט שפּאַנט אַרום איבערן טעפּער, וואָס די ערד שטראַלט אַרויס
 פּון זיך און שפּרייט אויס אונטער די פּיס פּון איר באַשעפּער.
 דו זעסט אים אַרומשפּאַנען איבערן צעבליטן פּנים פּון דער ערד אפּילו
 דורך אַ פענצטערל פּון אַ מיליטערישן עראָפּלאַן, וועלכער האָט אַט-נישט
 לאַנג מסתּמא דורכגעפירט באַמבע-אַטאַקעס.
 איך ווייס נישט פאַרוואָס אין דער הויך נעמט דיך דורך דער גאָט-
 געדאַנק שאַרפּער און נאָכאַנאַנדיקער. עס קאָן זיין, אַז ס'איז פּון מורא,
 טאָמער פּאַלסטו אַראָפּ.

מען דארף זיך מודה זיין, אז דער געדאנק טאָמער פאלסטו אַראָפּ, פאַרלאָזט דיך ניט אויף קיין איין רגע. דער געדאנק, — און דער טייל מורא וואָס אין אים, — איז אָבער נישט קיין אַגרעסיווער. נישטאָ קיין פחד אין אים. ער איז זיס־פאַרווינגנדיק און אין דערזעלבער צייט וואָך און פֿי בערדיק אין דער אַנונג, אז מיט דיר שפּילט זיך אָפּ אַ נס. אָט פֿלען מיר איבערן ענגלישן קאַנאַל. אָט קומט פראַנקרייך. אָט קומט בעלגיע.

די שיינקייט פון דער פּרילינג־וועלט וואַקסט אין מינוטן, נישט אין שעהן. און אויך אזוי שנעל בליען זיך פונאַנדער די טעפּיכער איבער אַלע אויסשפּרייטן פון דער ערד.

מיר עסן מיטאָג אין עראָפּלאַן. אַ מיליטערישער מיטאָג. יעדער באַקומט פונעם געהילף פון דעם עראָפּלאַן־פירער אַ פּאַפּירן קערבל מיט סענדוויטשעס. דריי סענדוויטשעס פון אַלטן ברויט מיט עפעס אַ באַשמירעכץ. אויך אַביסל פּרוכט־זאַפט.

איך זע, צו מיין פאַרהידושונג, ווי דער גענעראַל הייבט דער ערשטער אָן צו עסן די סענדוויטשעס מיט גרויס אַפעטיט, מיט פּולן טעם. עסט זיי אויף איינס־און־צוויי ביזן לעצטן ביסן, אין דער צייט, ווען מיין גומען ווייזט אַרויס זייער ווייניק באַגייסטערונג פאַר דער געשמירעכץ.

איך קלייב זיך צו מאַכן דעם פּירוש אויף דעם, ערשט מען זאָגט אונדז אָן, אז מיר זענען שוין ביי פראַנקפורט.

איך פאַרנעם אָן דעם גענעראַל און אָן די סענדוויטשעס.

אַלע נערוון ווערן אָנגעשטרענגט.

מיר לאַנדן אויף אַ לופט־פעלד פון נאַצי־לאַנד.

די איבעריקע פּאַסאַזשירן פּילן עס נישט אזוי, אָבער מיר דריי, וואָס פאַרן צו דער שארית הפּליטה אין דייטשלאַנד, מיר פּילן עס. מיר זענען אַנדערש.

מיר טראָגן טאַקע „אונרא“־מונדירן, אָבער געהערן געהערן מיר מיט אונדזער נאַנצן וועזן נאָר צו דער שארית הפּליטה אַליין.

דער עראָפּלאַן שטעלט זיך אָפּ. מיר שטייגן אַרויס. מיר באַרירן מיט אונדזערע פּיס דעם באַדן פונעם לאַנד, וואָס הלואוי וואַלטן מיר אים נישט באַדאַרפט אָנרירן.

פונעם לופט־פעלד ברענגט מען אונדז צום וואַקזאַל אין פראַנקפורט, פון וואַנען מיר דאַרפן מיט דער באַן, דורך דער נאַכט, פאַרן קיין מינכען.

פונעם לופט־פעלד צום וואַקזאַל פאַרן מיר דורך דעם גרעסטן טייל פון פראַנקפורט, און עס אַנטפּלעקט זיך פאַר אונדזערע אויגן דאָס ערשטע בילד פונעם דייטשן חורבן — די ערשטע חרובע דייטשע שטאָט וואָס מיר זעען.

גרויזאַם און פאַרכאַפּנדיק איז די וויסעניש פון די רואינעס אין פראַנק־

פורט.

גאס נאך גאס, סקווער נאך סקווער, אויף מייַן און מייַלן — קופעס ציגל, שטיינער, ווענטלעכער, קוימענס.

צעקרימעניש, פארשאַטעניש, גרויליק און דערווידערדיק אין דער פאָר-ווירקלעכטער נקמה, וואָס די נאַצי־גאַסן האָבן פאַרדינט און אַרויפגעבראַכט אויף זיך דורך דער גערעכטער שטראַף פון די עלאַיס־פליער — געבענטשט זאָלן זיי זיין.

איך פאַרגלייך דעם חורבן אין לאַנדאָן מיט דעם חורבן, וואָס איך זע אין פראַנקפורט. — קיין פאַרגלייך נישט.

דאָ איז דער חורבן טאָטאַל. דאָ איז דער חורבן — מפּלה.

דאָ איז דער חורבן אָנגעוואַליעט, אָנגעהאַרבעט. די האַנט, וואָס וואָלט אים אפשר אַביסל אָפגערייניקט, איז צעבראַכן.

און צעברעכן האָט מען געמוזט די דאָזיקע האַנט, זוייל די איינציקע תּאוּוה פון דער האַנט איז געווען — נאָר פּייניקן, נאָר שמייסן לייבער, נאָר צינדן קרעמאַטאָריעס, נאָר טרייבן לעבעדיקע מענטשן, אומשולדיקע קרבנות, אין טויט־קאַמערן אַריין.

זעט מען נישט קיין צייכן פון אַ האַנט, ווי מען זעט עס אין לאַנדאָן, וואָס זאָל כאַטש אַביסל אָפראַמען די קופעס ציגל און ברויכוואַרג פון די צעריסענע געבידעס, אָפּרייניקן אַביסל די פראַנטן פון די געביידעס, פאַר גלעטן אַביסל די העסלעכקייט פון די לעכער און פון די חורבות־צעקרימע־נישן.

דאָס אויג כאַפט זיך צו מיט, אָך און וויי, הנאה צו די דייטשע חורבות־פאַרזעענישן, אָבער עס ווערט גלייך מיד און עס זוכט אַ שטיקל גאָס, נישט קיין צעשטערטס, און עס געפינט נישט.

עס פאַרגייט נישט קיין רגע און די ברעמען מייע פאַלן צוזאַמען, זיי פאַרמאַכן זיך, און איבער מיין גאַנצן האַרצן צעניסט זיך אַ גרויליקער טרויער — אַ טרויער פון אומזין.

אַן אומזין, מיט וועלכן די דייטשן האָבן אָנגעפילט די גאַנצע וועלט, און קודם־כּל — זייער אייגענע וועלט.

אויפן וואַקואַל אין פראַנקפורט שטייען מיר אַ פאָר שעה און וואַרטן אויפן צוג קיין מינכען.

דער וואַקואַל זעט אויס ווי אַ ריזיקער סקעלעט פון אַ מאַנסטער־היה. אָפגעשוּנדן, דורכגעלעכערט, איבערגעבראַכן ריפּ אויף ריפּ, רוק און לענד.

עס בלאָזן ווינטן דורך די לעכער און דרייען זיך אַריין און אַרויס דורך אַלע וויינישט־איז צוריק־איינגעשטעלטע טירן און דורכגאַנגען.

מיר שטייען מיט אונדזער געפעק אויף דער גאָס ביים הויפט־אַריינגאַנג און נעמען אַריין אין זיך די פאַרוויסטעניש פון די אַרומיקע סקווערן.

דייטשע קינדער, אויך דערוואַקסענע טרעגער, היטלערי־הערן, לויפן אָן, רינגלען אונדז אַרום מיט חניפה און אונטערטעניקייט, באַטן זיך אָן צו טראַגן אונדזער באַגאַזש.

אויף געלט קוקן זיי נישט ארויס אזוי ווי אויף סיגארעטן.
 אז מיר האָבן סיגארעטן — אין דעם זענען זיי זיכער.
 מיר זענען דאָך עפעס אַמעריקאַנער. דערצו נאָך — אין „אונרא“
 מונדירן. און וואָס קאָן נאָך זיין חשובער פאַר אַ דייטש ווי אַ יוניפּאַרם.
 זייער חניפה רופט אַרויס אין אונדז אַנגסט.
 די קינדער שטרעקן אויס צו אונדז זייערע הענט, בעטן טשואינגנאַם,
 עס ווילט זיך צו זיי זאָגן: גייט אין מאַידאַנעק, וועט איר האָבן גאַם,
 הייסן גאַם; מיר זאָגן עס זיי נישט. אָבער קיין גאַם גיבן מיר זיי נישט.
 ערשטנס, ווייל מיר האָבן נישט, און, צווייטנס, וואָלטן מיר זיי עס
 נישט געגעבן אפילו ווען מיר האָבן.
 זיי, די קליינע דייטשע קינדער, ווייסן אפשר נישט, וואָס זייערע טאַטעס
 און דערוואַקסענע ברידער האָבן געטאָן מיט אונדזערע יידישע קינדער,
 אָבער מיר ווייסן דאָך.
 צי זענען די דייטשע קינדער שולדיק פאַר די זינד פון זייערע עלטערן?
 קריך נישט אין דעמדאָזיקן פּילפּול איצט אַריין. יאָ שולדיק — נישט
 שולדיק, אָבער קיין טשואינגנאַם קומט זיי דאָך אוודאי נישט דערפאַר,
 וואָס זייערע עלטערן האָבן געוואָרפן אין גאַדאווונס מיליאָנען פון אונדז
 זערע יידישע קינדער.
 ניין, עס קומט זיי נישט.
 איך דערזע, ווי חבר אפרת, אויסרויכערנדיק אַ סיגארעט, גיט אַ
 וואָרף דאָס עקל, און ווי גלייך גיבן זיך אַ וואָרף אויפן עקל אַלע יינגלעך,
 און עס ווערט אַ געראַנגל ווער עס זאָל פאַרכאַפן פאַר זיך דאָס עקל פונעם
 סיגארעט.
 די דאָזיקע סצענע דערציילט אונדז מער ווי אַלע בילדער פון די רואינעס
 אַרום.
 איך גיב אַ זאָג צו אפרתן:
 — ככה יעשה לנאצי אשר החורבן חפץ ביקרו.
 אפרתן געפעלט דער זאָג. ער שמייכלט מיט הסכמה.

— — — אָנגעקומען אַזויגער זיבן, אין אַ זונטיקדיקן פּרימאָרגן, קיין מינבען, צו די צווייטע טעג פּסח.

טרעגער, ווי אין פּראַנקפורט, כאַפּן אונדזער געפּעק, יאָגן מיט אים צום וואַרט־זאַל פּון וואַקזאַל, קוקן אויס די אויגן נאָך סיגאַרעטן.

כ'האַב קיינמאַל נישט פּאַרגעשטעלט זיך, אַז אַ סיגאַרעט זאָל דערהויבן ווערן צו אַזאַ הויך.

איך אַליין רויכער נישט. האָב איך נישט געהאַט קיין איבעריקן חשק מיטצונעמען מיט זיך פּון ניריאָרק, און דערנאָך פּון לאַנדאָן, פּעקלעך סיגאַרעטן. אָבער די, וואָס האָבן שוין עפּעס געוואוסט וועגן דער גדולה פּון אַ סיגאַרעט איבער איראַפּע און דערהויפּט אין דייטשלאַנד, האָבן גע-טענהט: נעם־מיט וויפּל דו קאַנסט, וועסט זען ווי ס'וועט צונייץ קומען.

און זיי האָבן געטראָפּן.

צונוואוינען זיך אָבער צו אַזאַ מין גדולה פּון אַ סיגאַרעט איז מיר נישט אַזוי לייכט.

עס זעט מיר אויס ווילד. די גאַנצע מענטשלעכע פּראַצע ווערט כמעט ווי נישטיק, אויב מען קאָן זי פּאַרניטיקן מיט אַ סיגאַרעט.

שלעפּט אַ מענטש דינע געפּעק מיט דער גרעסטער אָנשמרענגונג, שלעפּט זיי בלאַקן ווייט, און איז גליקלעך, ווען דו גיטסט אים דערפּאַר עטלעכע סיגאַרעטן. און אויב דו גיטסט אים אַ גאַנץ פּעקל, וואָס באַשטייט פּון צוואַנציק שטיק, קוקט ער דיך אָן מיט שטוינונג געפלעפט און אי-בעראַשט, אַזוי ווי דו וואַלסט אים גענעבן אין האַנט אַן אוצר.

שפּעטער אַ ביסל ווערט מיר פּאַרשמענדלעך פּאַרוואָס דאָס איז אַזוי. גאָר פּשוט: פּאַר אַ פּעקל אַמעריקאַנער טשעסטערפּילדס, אָדער קעמעלס, באַקומט דער מזלדיקער טרעגער, אויב ער פּאַרקויפט עס, הונדערט־פּופּציק, אָדער צוויי הונדערט מאַרק. אַזוי גרויס איז דער טאַבאַק־הונגער אין דייטש-לאַנד.

כאָטש עס ווערט מיר פּון מינוט־צו־מינוט פּאַרשמענדלעך, פּיל איך זיך אָבער נאָך אַלץ מאַדנע צו זען די ירידה סיי פּון דער מענטשלעכער פּראַצע, סיי פּון די מענטשלעכע באַדערפענישן.

אמת, קיין ח'טלייד צו אַט-דער ירידה וועקן די מינכענער טרענער
נישט אויף אין מין האַרץ. ווער ווייסט, צי האָט נישט איינער פון זיי, ווי
ער שלעפט איצט אונדזערע טשעמאַדאַנעס, געשלעפט יידישע מענער, פרויען
און קינדער אין גאַד-אויבן אַרײן!
ווען איך גיב אַ טראַכט וועגן דעם, ציטער איך אויף אפילו פון דער
באַרירונג, וואָס זייערע הענט גיבן אונדזערע טשעמאַדאַנעס.

*

אויך דער מינכענער וואָקזאַל, ווי דער פראַנקפורטער, זעט אויס ווי
אַן אָפגעשוּנדענער מאַנסטער, צעלעכערט און צעמויקט, גרויליק אין זײן
העסלעכקייט.
ביסט באַוועלטיקט פונעם געדאַנק: דאָס איז געוואָרן פון היטלערס
מינכען. מינכען — דער געוועזענער אומגליק פון דער וועלט — איצט צע-
וואַלנערט אין שטויב און אין נישטיקייט, אין געשטאַנק און אין אייגענעם
אָפפאַל.
היטלערס מינכען. כן יאבדו!

*

פאַרלאַזנדיק לאַנדן האָבן מיר דעפּעשירט צום יידישן צענטראַל-
קאָמיטעט אין מינכען, צו דר. זלמן גרינבערג, דעם פּרעזידענט פונעם צענט-
ראַל-קאָמיטעט, וועגן אונדזער אַנקומען דעם 21-טן אַפּריל.
מיר האָבן אי יאָ דערוואַרט, און נישט דערוואַרט (גיכער נישט דער-
וואַרט), אַז מען זאָל אונדז באַגעגענען אויפן מינכענער וואָקזאַל, אונדז
לייכטער מאַכן אונדזערע ערשטע טריט אין דער דאָזיקער חרובער שטאָט
און אונדז העלפן אין אונדזער פּרעמדקייט ביז מיר וועלן זיך אפיציעל פאַר-
בינדן מיט דער הויפט-קוואַרטיר פון „אונרא“.
ווי דאָס האַרץ אָבער האָט אונדז געזאָגט, האָט אונדז אויפן וואָקזאַל
אין מינכען קיינער נישט באַגעגענט. און כאָטש מיר האָבן עס פאַרויסגעזען
(אַלץ אין דרך פון מקבל באהבה זיין אַלע שוועריקייטן), האָבן מיר זיך
דערפילט היפש פאַרלאַרן און אַנטוישט.
נישט אזוי פון אָפיציעלקייט וועגן, ווי פשוט: פון וועגן דעם עלנט,
וואָס כאַפט דיך אַרום אין אזוינע רגעס.
אַחוץ דעם האָבן מיר טאַקע געוואַלט, איידער מיר דערשלאָגן זיך צו
דער הויפט-קוואַרטיר פון „אונרא“, זיך זען אַפריער מיט די פאַרשטייער
פון אונדזערע יידן, צו וועמען מיר פאַרן. דעם ערשטן שלום-עליכם אָפגעבן
זיי — די פאַרטערטער פון יידן אין די לאַגערן.
ווייל קומען, קומען מיר דאָך צו זיי, נישט צו דער „אונרא“. די „אונ-
רא“ דאַרף זיין פאַר אונדז נאָר אַ הילפס-מיטל, אַ דורכגאַנג צו די לאַגערן.

א נס: ס'איז דאָ דערביי, נישט ווייט פונעם מינבענער וואַקזאַל, דער
אַמעריקאַנער רויטער קרייז.

מיר פאָרן אַרײַן אין דער געביידע פונעם רויטן קרייז מיט אַלע
אונדזרע פעס.

מען נעמט אונדז אויף זייער פריינטלעך. מען גיט אונדז פרישטיק פאַר
צוויי און אַ האַלב מאַרק (אויף אַמעריקאַנער געלט 25 סענט) און מען
גיט אונדז אַלע נויטיקע אינפאַרמאַציעס.

עס הייבט זיך אָן אַ נייעניש, אַ לויפעניש, ביז מיר זעצן זיך אַרײַן
אין אַ מיליטערישן דזשיפ, און דער דזשיפ נעמט אונדז פירן צו די „אונרא“
וואוינונגען, ווייט, עק מינכען, אין אַ געגנט, וואָס איז געבליבן גאַנץ (אָדער
די עלאַיס-פליער האָבן בכיוון איבערגעלאָזט גאַנץ) פון די באַמבאַרדירונג-
גען.

דער שאופער, וואָס פירט אונדז, זעט אויס, אין זײַ גאַנצער באַנעמונג
צו אונדז, ווי אַ דייטש, אַ נאַצי. עס שלײדערן אים אַלע אברים פון עפעס
אַן אויפגענונג. אַ יוכע קאַכט אין אים.

וואָס איז דער כעס זײנער?

ס'איז קריסטלעכער פסח און ער דאַרף גיין אין קלויסטער אַרײַן. האָט
ער נישט קיין צײט צו פירן אונדז צו דער „לאַים“־געגנט; אָבער פירן מוז
ער אונדז, לױט דעם באַפעל, וואָס ער האָט באַקומען פון דער „אונרא“
קוואַרטיר.

ער איז מלא רציחה אויף אונדז, זעען מיר. ער פליט, ער יאָגט מיטן
דזשיפ ווי אַ טיוול. מיר פרובירן אים איינשטילן. מיר זאָגן אים, אַז,
ערשטנס, זענען מיר נישט שולדיק, און, צווייטנס, וועט ער געוויס נישט
פאַרשפּעטיקן אין קלויסטער אפילו אויב ער וועט קומען אַהין אין אַ האַלבער
שעה אַרום. אָבער אונדזערע רייד העלפן נישט. ער פליט און שפּרינגט מיטן
דזשיפ איבער די הרובע גאַסן, אַז ס'איז ממש אַ סכנה. ער שיפעט און
שפייט און שילט.

מיר הייסן אים איינשטילן זיך און פאָרן רואיקער, אַז נישט וועלן מיר
אים אָנקלאָגן אינעם הויפט־אפּים.
אונזער וואָרענונג העלפט.

ער נעמט גיין שטילער דורך די הרובע גאַסן, צווישן בערג נישט־אַפּגע-
ראמטן ברובוואַרג פון געוועזענע הייזער, האָטעלן און רעגירונגס־געביידעס.
ער דרייט זיך צווישן די העסלעכע קופּעס און בערג ווי דורך אַ לאַב-
רינט פון אומגליק און פינצטערניש.

דאָס האַרץ הערט נישט אויף אַלע וויילע אויפגעצײטערט צו ווערן אי
פון חורבן־אַנגסט, אי פון נצחון־פּרייד.

חורבן־אַנגסט? יאָ. כ'פאַרטראָג נישט דאָס בילד פון צעשטערונג.

נקמה־פּרייד? יאָ. ווייל ס'איז גערעכטיקייט־פּרייד. גערעכטיקייט־אַפּפּאַל.

געדענק מאַדאַנעק, געדענק וואַרשע!

אָט טאַרטשען ריזיקע אויסגעקרימטע ווענט פון אַ געוועזענעם גרויסן
האַטעל, אָדער פון אַ מוזעאום, אָדער פון אַן אַפערע-געביידע. אויבן, אויפן
שפיץ פון אַ וואַנט, שטייט אַ שטאַלענע פיגור מיט אַ פּייל אין האַנט.
די פיגור איז געבליבן גאַנץ. אויך דער פּייל-און-בויגן זעען אויס גאַנץ.
אַבער וואוהין צו שיםן איז נישטאָ מער.
שים, פיגור, אין אייגענעם חורבן.

און אָט שטעקן אַרויס פון אַ צוויי-בלאָקסיקער דורכגעריסענער געביידע
שטיקער ווענט מיט דייטשע פּאַלקאַר-מאַלערייען, וואַלקירעס, נימפעס, רי-
טערס. זיי שטעקן אין שטויב, איז ברוכוואַרג. אונטער זיי — טויט און
אומקום-אַפגורנטן.

אָט פלעכטן זיך אַרײַן דריי ווינקלען פון גאַסן, אַרײַנגעוואַלגערטע אײר-
נע אין די אנדרעע מיט זייערע פאַנטאַסטישע בראַכן. שפיציקע באַלקעס.
צונויפגעקלאַמערטע טרעפּ און באַלקאַנען. פאַנאַנדערגעריסענע לעכער פון
פענצטער. שטאַלענע איבערגעשפּאַלטענע ריפּן, אַרײַנגעשניטענע אין שוואַר-
צע לײדיקייטן, ווי ביינער פון אוראַלע רײזן-חיות.
מיר יאָגן מיטן דזשיפּ אזוי ווי דורך די געדערעם פון אַ פאַנאַנדערגע-
שאַטענעם גיהנום.

צווישן די חורבות שפּאַנען ערגעץ די מינכענער דייטשן. זיי גייען
אין קלויסטער, זענען מיר זיך משער.

זיי גייען קניען פאַר יעזוסן — זייער דערלייזער.
די זעקס מיליאָן יידן, וואָס זיי האָבן פאַרברענט, וועלן נישט קומען
מתוכה זײַן זיך מיט זיי אין דעם אָנגעזיכט פון זייער דערלייזער.
זיי וועלן נישט קומען טענהן: וואו איז דיין ליבע, וואָס דו האָסט גע-
פּריידיקט? וואו איז דיין גוטסקייט, וועגן וועלכער דו האָסט אזויפיל גע-
רעדט? — —

זאָלן זיי, די דייטשן, די נאַציס, זײַן אַלײן מיט זייער דערלייזער.
זאָלן זיי אַרױפלייגן אויף זײַנע אַקסלען אַ צעטראַמפּלטן פּרוכט פון אַ
וואַרשעווער שול.

זאָלן זיי אין זײַן קרוין אַרײַנשטעלן, אנשטאַט דימענטן, שוואַרצאַפּ-
לען פון אויסגעשטאַכענע אויגן פון יידישע קינדער.
זאָלן זיי אָנצינדן, גלייך אין געזיכט אים אַרײַן, ליכט געמאַכט פון
פעטס פון יידישע גופים, און זאָלן זיי אים וואַשן די פּיס מיט זײַה גע-
מאַכט פון מאַרכן פון יידישע מאַמעס.
גיט, גיט אין קלויסטער אַרײַן.

*

— — — ס'נעמט גאַרנישט קיין סוף צו דער טראַסקעריי פונעם
דזשיפּ, און ס'נעמט גאַרנישט קיין סוף צו דער וויסטעניש.

דאָס איז אָבער נאָר מײַ! אומגעדולד, וואָס מאַכט אויסזען אין מײַנע אויגן דעם וועג לענגער ווי ער איז.
 אין מײַן אומגעדולד טראַכט איך וועגן מײַן שױכות צו אָט־דער דײַ טשער מינכענער באַפעלקערונג, וואָס שאַרט זיך ווי אַ שאַטן אין איר אײַ גענעם קעניגרייך פון חורבן.
 אָך און וויי צו דער דאָזיקער שױכות, צו דעם גאַנצן בילד, אין וועלכן איך בין אַרײַנגעשטעלט.
 זײ שאַרן זיך ווי שאַטנס אין זײער קעניגרייך פון חורבן, און מיר, עמאַ שײווער, ישראל אַפּרט און איך, יאָגן אין אַ מיליטערישן דושיפּ, אָנ־געטאָן אין מונדירן, ווי זיגער.
 ווי קומען מיר צווישן די זיגער? וואָס פאַר אַ ווינד און וויי, זיגער זענען מיר?
 וואָס פאַר אַ זיגער בין איך?

*

— — — איינגעקוואַרטירט זיך, ווי־נישט־איז, אין „לאַים“, אין די „אונרא“־וואוינונגען פון מינכען.
 באַקומען אונדזערע עס־קארטן, וואָס גיבן אונדז אַ דערלויבעניש דריי מאָל אַ טאָג אַרײַנצוקומען אין די שפּײַז־זאַלן פון דער „אונרא“ און עסן דארט (די שפּײַז־זאַלן געפינען זיך אין אַן אַנדער פּלאַץ און מען דאַרף דריי מאָל אַ טאָג פאַרן אַהין מיט אַן „אונרא“־באַס).
 איצט דאַרפן מיר גיין פאַרשטעלן זיך פאַר יענע „אונרא“־באַאַמטע, וואָס האָבן אויפזיכט איבער טראַנספּאָרטאַציע און מיט וועמען מיר וועלן דאַרפן אויסאַרבעטן דעם גאַנצן פּלאַץ פון אונדזער רײזע איבער די לאַגערן. אין זײערע הענט פאַקטיש וועט ליגן דער גורל פון אונדזער רײזע. אַן זײ וועט זיך ווענדן דער טעכנישער דערפּאָלג פון אונדזערע אַרומפאַרע־נישן.
 מיט זײ וועלן מיר דאַרפן אויסאַרבעטן די דאַטעס, ווען און ווי לאַנג מיר וועלן שטיין אין אַ לאַגער. זײ וועלן אויך דאַרפן אונדז פאַרבינדן מיט דעם „אונרא“־פאַרוואַלטער פון יעדן לאַגער.
 עמאַ שײווער איז באַזונדערס באַזאָרגט מכוּח אַ שטענדיקן אַקאַמפּאַ־ניסט, וואָס זאָל שטיין צו איר הילף און וואָס זאָל מיטפאַרן מיט אונדז פון לאַגער צו לאַגער.
 דער ענין טראַנספּאָרטאַציע איז דער וויכטיקסטער און אויך דער שווערסטער אין אַן אַקופירטן לאַנד.
 יעדע מאַשין איז פאַררעגיסטרירט. יעדע קלענסטע נסיעה ווערט פאַר־צײכנט. געזאַלין ווערט געוואויגן און געמאַסטן.

(פארשטייט זיך — די הויכע שישקעס און די צוגעשארטע ביוראָד קראַט וועגן נישט און מעסטן נישט, ווען זיי דאַרפן אויטאָמאָבילן פאַר זיך).

מיר, דרייען, צווישן זיך, האָבן שוין אָנגעוואָרפן אונדזער פּלאַן, באַר קענט זיך שוין מיט דער נעאַגראַפישער מאַפע פון די יידישע לאַגערן אין מינכענער און פראַנקפורטער ראַיאָנען, און מיר האָבען שוין מער-ווייניקער אַ שטיקל פאַרשטעלונג וויפיל לאַגערן מיר זאָלן באַזוכן און וויפיל צייט אַן ערך מיר זאָלן אויף דעם באַשטימען.

מיר האָבן אָנגעצייכנט אַ צוואַנציק לאַגערן און אויסגערכענט אויף דעם אַ זעקס-זיבן וואָכן.

אַבער דאָס, וואָס מיר האָבן אויסגעפלאַנירט מוז אָנגענומען און באַ- שטעטיקט ווערן פון דעם „אונרא“-טראַנספּאָרטאַציע-אַפּיס.

קומען מיר אריין אין דעם דאָזיקן אָפּיס און ס'נעמט אונדז אויף אַ יידישער באַאַמטער מיטן נאָמען איזראַעל, אַ יונגערמאַן פון באַלטימאָר.

ישראל אפרת ווערט שטאַרק דערפרייט, ווען ער דערזעט דעם יונגמאַן. — איין קלייניקייט, דער דאָזיקער איזראַעל איז אַ זון פון אַ פאַרשטאַרבנעם ציוניסטישן עסקן פון באַלטימאָר, וועמען ער, אפרת, האָט גוט געקענט.

אפרת ווייזט, נאָטירלעך, אַרויס זיין אָנגענעמע איבעראַשונג, און מיר אַלע נעמען זיך פרייע, וואָס אַ ייד, און אַ באַקאַנטער נאָך דערצו, וועט זיין אונדער פאַרזאָרגער.

אונדזער פרייד איז אָבער געווען אַן אומזיסטע און זייער אַ קורצע.

ס'האָט נישט גענומען קיין רגע און מיר האָבן מיט אַמאָל דערזען פאַר זיך, צו אונדזער שטוינונג, אַן אָנגעכמורעטן, האַרטן „אונרא“-ביוראָקראַט.

יחוס פון אַ טאַטן, יידישקייט, העפלעכקייט פון פריינטשאַפט — דאָס אַלץ איז בלאַטע אין די אויגן פון טשינאָוויקעס, וואָס קומען אַהער נאָר אַרויפצואַרבעטן זיך אויפן חשבון פון די „די-פי“, אויף וועמען זיי קוקן פון אויבן אַראָפּ.

די ערשטע בלאַסע פריינטשאַפט-מינע זיינע איז גלייך אָפגעשטאַרבן.

ער האָט זיך אוועקגעזעצט אין זיין אָפּיס-שטול אַנטקעגן אונדז דרייען, דעם קאַפּ אַראָפגעלאָזט, די אויגן אַראָפגעזונקן אין שווערער און אומ- פריינטלעכער שטומקייט.

דערנאָך, נישט אויפהייבנדיק דעם קאַפּ און אויך נישט די אויגן, האָט ער אונדז גענומען לייענען אַ לעקציע וועגן „אונרא“: מיר זאָלן נישט מיר- נען, אַז אַזוי און אַזוי, נאָר מיר זאָלן וויסן, אַז ס'איז אַזוי און נישט אַנ- דערש. יא, אַזוי און נישט אַנדערש. „אונרא“, דאַרפן מיר וויסן, איז —

זאָל גאָט שומר ומציל זיין! מיר זאָלן נישט וואַגן צו מיינען, אַז יידישע שרייבער קאָנען זיך נעמען און קומען פון אַמעריקע און לאָזן זיך איבער די לאַגערן צו די „די-פי“, גלאַט אַזוי און אַזוי. — מיר ווילן וויסן

אין פארויס, זאגט ער, וואָס אזוינס וועט איר רעדן צו די „די־פי“ אין די לאַגערן. יאָ, מיר מוזן עס וויסן אין פאָרויס.

און פאַר אונדזער אינפאָרמאַציע וועגן וואָרנט ער אונדז, אַז וועגן אַלץ, וואָס מיר וועלן טאָן און רעדן אין די לאַגערן פון די ייִדישע „די־פי“ וועט ער אין דעם זעלבן טאָג גלייך האָבן אַ פּוּלשטענדיקן באַריכט. קיין זאך וועט נישט זיין פאַרבאָרגן פאַר אים. ער וועט האָבן אַ חשבון פון אונדזער יעדן מינדסטן טראַט.

מיר אַלע דריי — שייַווער, אַפּרַת און איך, האָבן זיך איבערגעקוקט דערשטוינטע, הייסט עס, אַז „אונרא“ איז טאַקע קעגן אונדז, אַז אַט־דער חכם וועט אונדז אָנטאָן צרות.

גלייכצייטיק האָט אונדזער איבערקוקן זיך איבערגעגעבן איינע די אַנ־דערע אַ פעסטן באַשלוס, וואָס איז טאַקע דאָ אויפן אָרט געפאַסט געוואָרן אין יעדן איינעם פון אונדז.

דער באַשלוס האָט געמיינט: מיר ווערן נישט נתפעל פון אַלע שטערונג־גען. מיר וועלן טאָן ווי אונדזער האַרץ וועט אונדז הייסן טאָן.

דעם „אונרא“־חכם פון באַלטימאָר איז אָבער נאָך נישט גענוג געווען זיין לעקציע. ער האָט אַ זאָג געטאָן מיט אָנשטרענגונג:

— מיר וואָלטן וועלן האָבן אַ געשריבענעם סטייטמענט וועגן די פּראָגראַמען פון די אָונטן, וואָס איר וועט דורכפירן אין די לאַגערן, און אויך טעזיסן פון אייערע רעפּעראַטן.

— וואָס איז עס — צענזור?

— רופט עס ווי איר ווילט; פאַרגעסט נישט, אַז איר זענט אין אַן אָקופאַציע־רעזשים.

מיר ענטפּערן: גוט. מיר וועלן אייך געבן אַ סטייטמענט. מיר האָבן נישט פאַרוואָס מורא צו האָבן, און אונדז אַרט נישט, אַז איר וועט נעמען די פינקטלעכע רעקאָרדס פון אונדזערע רעדעס אין די לאַגערן. איר ווילט טעזיסן? מיר קאָנען זיי, אומגעפער, אייך שוין זאָגן: אונדזערע רעפּעראַטן וועלן זיין באַזירט אויף ייִדישער היסטאָרישער דערפאַרונג. אויף דער היילי־קייט פון ייִדישער מאַטריאַלאָגיע, אויף דעם גלויבן אין ייִדישן קיום, אויף דער ייִדישער האַפּענונג אויף גאָלד.

דער גרויסער ייִדישער לַמֶּדֶן האָט גענומען זשמורען מיט די אויגן אין צעטומלעניש פון די סכּעמאַטישע, נישט אַן סאַרקאַזם אַרויסגעזאָגטע, אַב־סטראַקציעס, וואָס מיר האָבן אויסגעלייגט פאַר אים.

ער האָט געווענדט זיין בליק צום דערבייאיקן דעסק, וואו ס'איז געזעסן אַ העכערער „אונרא“־באַאַמטער און זיך צוגעהערט צו אונדזער טשיקאַוון שמעס. דער דאָזיקער בליק זיינער האָט געפרעגט: נו, וואָס זאָגט איר? וואָס איז אייער מיינונג?

דער מאַן ביים צווייטן דעסק האָט אַ זאָג געטאָן קורץ:

— אַ־קעי.

דייטשן פליקן און ברענען די פאזדעם דווארטער רבס זון,
צווינגענדיק אים דער ביי אַנצוואַן זיך אין אַ סליט.

— — — די סיבה פארוואס קיינער פון די מינכענער יידן, נישט פון צענטראל־קאָמיטעט, נישט פון דער צייטונג „אונדזער וועג“, צו וועמען מיר האָבן געשיקט טעלעגראַמעס פון לאַנדאָן, האָבן אונדז נישט באַגעגענט ביי אונדזער אַנקומען אויפן וואַקזאַל אין מינכען, האָט זיך אַרויסגעוויזן צו זיין זייער אַ פשוטע: אונדזערע טעלעגראַמעס זענען נישט דערהאַלטן געוואָרן באַצייטנס און קיינער האָט נישט געהאַט קיין באַגריף ווען מיר קומען אָן.

דאָס איז געווען אונדזער ערשטע דערפאַרונג מיט טעלעגראַמעס אין דער אַמעריקאַנער־זאָנע, און בכלל מיט קאָמוניקאַציע־פאַרבײַנדונגען. מיר ווערן אַזױ־אַרום געוואָרנט, אַז מיר זאָלן זיך אויך אויף ווייטער ריכטן אויף פאַרשפּעטיקונגען און פאַרזאַמונגען.

אַלץ איז אין דעם אַקופירטן דייטשן לאַנד איבערגעדרייט און איז בערגעוואָרפן. דער רוים איז צעשטערט און אויך די צייט איז צעריסן. אויך אונדזערע באַמײַאונגען אין דעם ערשטן טאָג פון אונדזער אַנקום מען צו פאַרבינדן זיך מיט וועמען נישט איז פון צענטראַל־קאָמיטעט, האָט זיך אונדז נישט איינגעגעבן, ביז העט אין דער נאַכט.

אַ צאָל מיטגלידער פון צענטראַל־קאָמיטעט, צווישן זיי אויך זלמן גרינבערג און לױ שאַליטאַן, רעדאַקטאָר פון „אונדזער וועג“, זענען געווען אויסער מינכען, אין אַ שטעטל, אין די טיראָלער בערג, מיטן נאָמען גאַרמיש.

זיי זענען אַוועק אַהין צו פאַרברענגען די אַנדערע טעג פסח מיטן ביסל יידן, וואָס האָט זיך פאַרקליבן אין גאַרמיש (אַ דריי הונדערט יידן אַן ערך) און גענומען אַױפּשטעלן דאָרט אַ שטיקל קהילה פון צווישן זיך.

די עמלעכע הונדערט צונויפגעזאַמלטע יידן אינעם באַרג־שטעטל גאַר־מיש האָבן מיט דער הילה פון דער אַקופאַציע־מאַכט, דורך די באַמײַאונגען פונעם צענטראַל־קאָמיטעט אין מינכען, דערווייזן אויסצוקעמפן ביי דער אַר־טיקער שטאָט־פאַרוואַלטונג אַ געביידע פאַר אַ בית־המדרש און אויך פאַר אַ פאַרזאַמלונגס־פּלאַץ.

זיי האָבן שוין אויך אויסגעקליבן פאַר זיך אַ רב.

דאָס גאַנצע ישובל פון גאַרמיש באַשטייט פון כולו מענער און פרויען,
אַן קינדער כמעט.

די קינדער דאַרף מען זוכן אינעם אַש פון די דייטשע קרעמאַטאָריעס.
אויך דער רב פונעם ישובל, רב באָרנשטיין, איז אַליין. — סיי זיין
פּרוי, סיי זיינע קינדער זענען אומגעקומען אין גאַדאוויין.

די עטלעכע פּרטים וועגן דעם יידישן ישובל פון גאַרמיש דער-
וויסן מיר זיך, ווען אונדז געלינגט דאָך, אין שפּעטן אָוונט, צו פאַרבינדן
זיך טעלעפּאָניש מיט דר. גרינבערג און מיט אַ פּאָר אַנדערע פּאַרשטייער.
זייער איבעראַשונג און זייער אומגעדולד צו זען אונדז און צו אויפנע-
מען אונדז, איז געווען נישט קלענער פון אונדזער אייגענער אומגעדולד.

דר. גרינבערג לייגט אונדז פּאָר, אויפן טעלעפּאָן, צו קומען אויף סוף-
פּסח קיין גאַרמיש. ער וועט שיקן אַ מאַשין נאָך אונדז. ס'איז נישט מער
ווי אַרום זעכציק מייל פון מינכען. אַז מיר וועלן קומען, זאָגט ער, וועלן
מיר דערגרייכן צוויי זאַכן: ערשטנס, וועלן מיר זיך אַ ביסל אַפּרוען פּוֹף
וועג, און צווייטנס, וועלן מיר האָבן אַ געלעגנהייט גלייך אַרײַנצוגיין אינעם
לעבן פון דעם ביסל יידן, וואָס אין בייערן. אמת, גאַרמיש איז נישט קיין
לאַגער. צו דעם ערשטן גרויסן יידישן לאַגער וועלן מיר פּאָרן נאָך גאַרמיש.
דאָס וועט זיין לאַנדסבערג. אָבער קיין לאַנדסבערג וועלן מיר קאָנען פּאָרן
ערשט אין עטלעכע טעג אַרום. דערווייל וועט גאַרמיש אונדז שוין געבן די
מעגלעכקייט צו זיין צווישן יידן פון דער שארית הפליטה.

דר. גרינבערג בעט אונדז נישט צו ישובן זיך. גאַנץפרי וועט ער שיקן
אַ מאַשין נאָך אונדז, זאָלן מיר גלייך נעמען און קומען אַלע דריי. מיר
וועלן פאַרפּאָרן צום גאַרמישער רב אין הויז, און אַלץ וועט זיין איינגע-
אָרדנט פּאָר אונדז אויפן בעסטן אופן.

פאַרשטייט זיך, אַז מיר נעמען אָן דר. גרינבערגס איינלאַדונג מיטן
גאַנצן האַרצן און — מיט אונדזער גאַנצער אומגעדולד.

*

דער אויטאָ קומט נאָך אונדז אין צייט.

מיר פּאָרן פון מינכען קיין גאַרמיש אין דער ריכטונג פון די טיראָלער
בערג.

דער וועג שלענגלט זיך דורך וואונדערלעך גוט-באַאַרבעטע דייטשע
פעלדער און שטעטלעך.

וואָס ווייטער פון מינכען, פון דער גרויסער שטאָט, אַלץ ווייטער פון
חורבן.

די זייטיקע דערפער און שטעטלעך זענען פון דער מלחמה כמעט נישט
אָנגערירט געוואָרן.

איין זאך דערמאָנט שטענדיק יאָ, אַז דו פּאַרסט איבער מלחמה-שפורן.
דאָס איז דער וועג אַליין.

ער איז ערטערוויי צעקלאַפט און לעכערדיק.
איבער די דאָזיקע וועגן, דערציילט אונדז דער שאָופער — אַן אונדזער-
ריקער, אַ ייד פון דער שארית הפליטה, — זענען געגאנגען הימלערס אַרמיען,
האַבן זיך געקייקלט טאַנקן צו די פּראָנטן, און איבער די זעלביקע וועגן
זענען אויך מיר, יידן, געגאנגען אויף אונדזערע לאַגער-מאַרשן, אויף
אונדזערע טויט-מאַרשן.

ווערסט אויפגעציטערט פונעם געדאַנק, אַז אָט מיט דעם זעלביקן
וועג, מיט וועלכן דו פּאַרסט איצט, זענען נישט מער ווי מיט אַ יאָר צוריק
געגאנגען צענדליקער טויזנטער יידן צום טויט און צו פאַרפּיניקונג.
דו ווילסט אַריינדריינגען מיט דיינע בליקן אין דעם וועג אַריין.

דער ייד, וואָס פירט אונדז, רעדט עס אַרויס, דוכט זיך מיר, צו פשוט,
צו געווענלעך. און אפשר דוכט זיך עס נאָר. ער אַליין איז דאָ געגאנגען,
דאָ מאַרשירט. ער איז פון הי, פונעם מאַרש אַליין. ער זאָגט עס אַרויס
שטיל, כמעט נאַכלעסיג. אָבער הינטער זיין שטימקייט — וויפל פאַרבאָר-
געניש, וויפל פאַרשוויגענע אַנגסט!

מיר היטן זיך מער נישט אָנצורירן די דאָזיקע פאַרבאָרגעניש מיט
ווערטער. זי וועט זיך עפענען אַליין מסתמא. דערווייל ווערן מיר פאַר-
זונקען טיפער און טיפער אין שוויגעניש, און נאָך טיפער — אין פּינלעכ-
קייט פון דער אַרומיקער שיינקייט, פון דער צעבלימטער ביערישער פּרילינג-
לאַנדשאַפט.

אַלץ שפּראַצט, אַלץ וואַקסט אַרום און אַרום. יעדעס פּיצל פעלד איז
פאַראַקערט און פאַרזיט. יעדעס שטיקל וואַלד איז אָפּגערייניקט און אָפּגע-
היט.

ווי קאָן מען זיך גאָר פאַרשטעלן, אַז צווישן אַטדי פעלדער מיט די
אויפגייענדיקע זאַנען און גרינסן האָבן זיך אָפּגעשפּילט סצענעס פון מיליאָ-
נען מאָרדן און פאַרפּיניקונגען?

אָבער זיי האָבן זיך דאָך אָפּגעשפּילט. מער נישט — מיר האָבן נישט
קײן כוח פאַרצושטעלן זיך דעם גאַנצן אמת, דעם פולן אמת.

וואָרים, ווען מיר פאַרמאָגן יאָ אַזאַ כוח, וואַלטן מיר דאָך געוויס
נישט איינגעזעסן אין דער מאַשין. מיר וואַלטן אַרויסגעשפּרונגען און וואַלטן
צוגעפאַלן צו דער ערד און זי אָנגערירט מיט די ליפּן. וואָרים די ערד, וואָס
דיין האַרץ פאַרשעלט, איז דאָך הייליק פון יידישע טויט-מאַרשן.
פאַרשאַלטן און הייליק.

איך קאָן אָבער די טויט-מאַרשן נישט אויסמאַלן פאַר זיך אין זייער
פולער פּרטימדיקייט. מיין כוח-הדמיון סטאַיעט מיר נישט. און דער שאָופער
ביים רעדן וויל נישט עפענען די ליפּן מער. גאָרנישט אין דרך פון די

מערסטע לאַגעריידן, וועלכע זענען נישט קאַרנ אין זייער גערנקייט צו דערציילן פאַר אייך וואָס מער פון זייערע איבערלעבונגען.

*

די דירה פונעם גאַרמישער רב (אויף דעם צווייטן שטאַק פון אַן אַקופירטן דייטשן הויז) איז שוין אָנגעפילט מיט יידן, וועלכע וואַרטן אונדז מקבל־פנים צו זיין. און ווען מיר קומען אַרײַן, איז צו דעם אויס־דרוק פון זייער שמחה, און אוודאי אויך פון אונדזער, באמת נישטאַ קיין גרענעץ.

אין איין רגע דערפילן מיר, אַז מיר זענען ענדלעך געקומען צו די, צו וועמען מיר האָבן באַדאַרפט קומען, אַז מיר זענען ענדלעך דאָ, וואו מיר דאַרפן זיין, — אין דער סביבה פון אונדזערע ברידערלעכע, טויט־געליטענע, מיט נסים־אָפּגעראַטעוועטע יידן פון דער שארית הפליטה, וואָס קוקן אויס די אויגן זייערע אויף דרישת שלום פון די ברידער־יידן פון דער וועלט. אַלע ספקותדיקע טראַכטונגען אונדזערע מכוּח דעם עצם ענין פון אונדזער ריזע אַהער ווערן אין איין רגע בטל ומבוטל. —

אין דער רגע, ווען מיר שטייען פנים־אַלפנים מיט די יידן, אינעם הויז פונעם גאַרמישער רב, און זעען אין זייער אַלעמענס אויגן דעם אָפּ־גלאַנץ פון אַ פרייד, וואָס מען זעט זי ביי מענטשן נאָך אַ דורכגעטראַגענער שווערער קראַנקהייט. עס זענען געווען זייער ווייניק שאַנסן צו בלייבן לעבן — און אָט איז מען פאַרט לעבן געבליבן, פאַרט דורכגעליטן. און מנצח געווען איבער דער קראַנקהייט.

אין דעם אָפּגלאַנץ פון דער פרייד איז אָבער אויך געווען אַן אויפציטער פון אַ באַהאַלטענעם געיאָמער — אַ געיאָמער נאָך די אומגעקומענע פרויען, קינדער, ברידער און שוועסטער.

מען האָט נישט באַדאַרפט לאַנג אָנשטרענגען זיך צו דערזען, אפילו אין דער ערשטער רגע פון אונדזער באַגעגעניש, דעם יזכור־אויפציטער אין די אויגן פון די אויפגעזאַמלטע יידן אינעם רבס הויז. נישט איין אויג האָט גלייך גענומען פאַרוואַלקנט ווערן, נישט איין ברעם האָט גלייך גענומען צוקן.

דער רב און אויך אַזוי דר. גרינבערג און קאַלעגע ל. שאַליטאַן האָבן עס גלייך באַמערקט און טאַקטיש־פאַרויכטיק אַ טרייב געמאָן דעם טרויער פון זיך און אויך פון אַלעמען.

דער רב, אַ גענטש פון אַ יאָר פופציק, מיט אַ גוט טרייסטנדיקן שמיכל אויף די ליפן, האָט זיך אַרויסגעוויזן צו זיין אַ מוסטער פון אמתער יידישער פרומער שטילקייט, פון יום־טובדיקער שווייגנדיקייט.

נישט געקוקט אויף דעם, וואָס די גאַנצע משפּחה איז אים אומגע־קומען, און וואָס דער צעהר זיינער האָט אין געוויסע מאָמענטן שאַרף אַרויס־

געגליט פון אונטער זיינע ברעמען, האָט ער אין משך פון דער גאַנצער צייט קיין איין זיפּץ נישט געטאָן און קיין, איין מאָל נישט פּרוּבירט נעמען דער- ציילן זיינע איבערלעבונגען און די מעשה פון זיין משפּחהס אומקום, ווי עס האָבן עס שפּעטער, אין פּאַרלויף פונעם גאַנצן מעת-לעת געטאָן די מערסטע פון די פּאַרזאַמלטע אין זיין שטוב.

דער רב האָט שעמעווידיק פּאַרנומען זיין אויבנאָן ביים גאַנצן גרויסן טיש, וואָס איז געווען אָנגעשטעלט מיט עטלעכע פּלעשער וויין, מצות (גע- געבן פון „דזשאינט“) און אָרעמלעכן כיבוד, האָט געבענטשט אונדזער קומען מיט אַ פּרום-טראַדיציאָנעלער ברכה, און גלייך נאָכדעם האָבן אַלע געהויבן כּוסות אין באַגריסונג.

ס'איז אַוודאי נישט מעגלעך געווען אָפּצוטיילן די באַגריסונג-פּרייד לכּבוד אונדזער קומען פון דער דערמאָנונג, אַז היינט איז דער ערשטער פּסח נאָך דער באַפּרייאונג, דער ערשטער פּסח, וואָס די שארית-הפּליטה פּראַ- וועט נישט אונטער היטלערס קנוט.

ס'איז אָבער אויך נישט מעגלעך געווען נישט צו דערמאָנען, אַז אָט איז שוין אַ יאָר נאָך דער באַפּרייאונג, און די יידן זיצן נאָך אַלץ אין לאַגערן (אמת, פּרייע לאַגערן, אָבער דאָך לאַגערן) אויף דער דייטשער ערד, און די גרענעצן פון אַלע לענדער און אויך פון ארץ ישראל זענען נאָך אַלץ פּאַרשלאָסן פּאַר זיי.

דער גאַרמישער רב האָט עס טאַקע אַלץ דערמאָנט אין זיין ברכה צו אונדז, אָבער ער האָט עס געטאָן רואי, פּאַרויכטיק, אַלץ מיט דער כּוונה נישט צו צעשטערן די געהויבנקייט פון דער רגע און פונעם עונג-יום-טובּ בכלל.

מיר האָבן זיך אַלע אַרומגעזעצט אַרום טיש, דעם רבס אַ שוואַגער (וועמעס פּרוי און קינדער זענען אויך אומגעקומען) און נאָך אייניקע פון די היימישע געסט האָבן דערלאַנגט טיי.

דער עולם האָט געגעסן, וואָס עס האָט זיך געלאָזט: אַזוי-מצה און גע- פּרעגלטע מצה, געטרונקען וויין און טיי.

עס זענען געווען אויפן טיש צוויי סאָרטן מצות. איין סאָרט, וואָס דער „דזשאינט“ האָט צוגעשטעלט — אַמעריקאַנער מצה — און איין סאָרט, וואָס די גאַרמישער יידן האָבן אַליין דערווייזן צו באַקן.

די מצות, וואָס די גאַרמישער יידן האָבן אַליין געבאַקן, זענען אפּשר נישט אַזוי געראַטן ווי די אַמעריקאַנער מצות, נישט אַזוי דיין און קרוכלע, און ציינער דאַרפן אַביסל שווערער אַרבעטן כּדי צו צעקיען זיי. — דער פּאַר אָבער רופן זיי אַרויס אין דיר אַ באַזונדערע התרוממות דורך דעם וואָס זיי זענען געבאַקן געוואָרן אין אַן אַויגן דאָ, וואו ערשט מיט איין יאָר צוריק האָט געפּלאַצערט דער קרעמאַטאָריע-אויבן.

שוין לאַנג, אַז איך האָב אַזוי טיף נישט געשפּירט דעם טעם פון יידישן פּסח; שוין לאַנג נישט געפּילט זיך אַזוי אינגעוויקלט אין יידישער נאַטיר-

לעכער ווארעמקייט, אין יידישער פרומער, זיס־אומעטיקער, געעבנטשט־
טראגישער יומ־טובדיקייט.

שוין לאנג נישט געפילט אזוי די זעלטנקייט פון דער זכיה צו זיין
א ייד.

*

די יידן ביים טיש, אונטערן דרוק פון נאך צוגעקומענע געסט, האָבן
גלייך באַשלאָסן, אז אין אָונט זאָל אינעם זאָל פון דער שול דורכגעפירט
ווערן אַ קבלת־פנים פאַר אונדז, כדי מיר זאָלן קאָנען האָבן די מעגלעכקייט
צו זיין מיט אַלע גאַרמישער יידן אינאיינעם, און זאָל אונדז נישט זיין קשה,
זאָגן זיי, דער אויסדרוק „אַלע גאַרמישער יידן“, ווייל וויפל עס זענען דאָ
יידן אין גאַרמיש, אזויפיל וועלן זיין אויפן אָונט אינעם זאָל. אַלע ביז איי־
נעם. און מיר זאָלן זיך, אגב, אויך ריכטן (דאָס פאַרטרויען אונדז די פריינט
גרינבערג און שאַליטאָן), אז אין וועלכן לאַגער מיר וועלן נאָר קומען, מעג
דער לאַגער זיין ווי גרויס, וועלן צום ערשטן אָונט קומען אונדז מקבל־פנים
זיין בוכשטעבלעך אַלע מיטגלידער פון לאַגער.

מיר פרויבירן טענהן, אז מיר זענען געקומען קיין גאַרמיש נישט צוגע־
גרייט צו אַ באַלדיקן אָונט; דערהויפּט טענהט עמאָ שיינע, אז פאַר איר
וועט זיין אומגעלעך צו זינגען אָן אַ וועלכער־נישט־איז פּראָבע און אָן
אַ פּיאַנאָ־באַגלייטער. אָבער אונדזערע איינווענדונגען מאַכן נישט קיין
איינדרוק.

— וואו שטייט עס געשריבן, אז אָונטן מוזן זיין צוגעגרייט? —
טענהט דער עולם. ביי דער שארית הפליטה איז קיין זאך נישט צוגעגרייט.
מען נעמט און מען קומט זיך צוזאַמען איינס־און־צוויי, און — עס איז אָן
אָונט. וואָס איז דער פּראָגראַם? דער פּראָגראַם איז — אונדזער אַלעמענס
גייסטיקער הונגער. אונדזער דאָרשט נאָך אַ לעבעדיק, וואַרעם וואָרט, נאָך אַ
יידיש וואָרט — דאָס איז דער פּראָגראַם. און וואָס שייך פּיאַנאָ־באַגלייטער,
האָבן מיר זיי צווישן זיך. און אויב ס'זענען נישטאָ קיין פּיאַנאָ־באַגלייטער,
איז רעכט אָן זיי.

זיי זענען געווען גערעכט. מיר האָבן, אָן ווייטערדיקע טענות, מיט זיי
מסכים געווען און גענומען אויף־שנעל גרייטן זיך צום אָונט.
און — מיר האָבן קיין חרטה נישט געהאַט.

*

... ווען מיר זענען אַריינגעקומען אַ זייגער אַכט־דרייסיק אינעם פאַר־
זאַמלונגס־פּלאַץ פון דער געביידע, וואָס איז אָפּגעגעבן געוואָרן פאַר אַ
יידישן שטיקל צענטער אין גאַרמיש, זענען אַלע ערטער געווען באַזעצט.

דער גאנצער גארמישער עולם, א דריי הונדערט אין צאל, איז שוין געווען דאָ געוואַרט.

אויף דער בינע האָט דער יזכור-טאָוול, באלויכטן פון ברענענדיקע ליכט, געגליט מיט דעם רויטן ציפער פון זעקס מיליאָן.

דער עולם — אין דורכשניט א יונגער, האָט אָנגעפילט דעם גאַנצן הלל פון דעם נישט-גרויסן זאַל מיט הייסער שפּאַנונג. די שפּאַנונג האָט זיך איבערגעגעבן ווי אַן עלעקטרישער שטראָם צו אונדז — אַריינגעקומענע געסט.

א יום-כיפור-געמיט האָט אונדז אַלעמען אַרומגענומען. אין אַלע אברים האָב איך דערפילט א פחד. אין די קני — א וואַקלונג. כ'האָב קיינמאָל אַזוי נישט מורא געהאַט פאַר רייד, פאַר מיינער א רעדע, ווי כ'האָב מורא געהאַט איצט — פאַר רייד, וואָס מיר, געדומענע פון אַמעריקע, אפרת און איך, וועלן דאַרפן באַלד רעדן צו די יידן, וואָס פילן אָן דאָס זאַבל פון ווינקל צו ווינקל.

אויך עמא שייוער, וועמעס אויפגאַבע איז צו זינגען, נישט צו רעדן, האָט זיך געפילט צעטומלט. זי האָט אָבער פאַרטקע לידער, זי דאַרף נישט אימפּראָוויזירן.

אַנדערש איז אָבער, ווען דו דאַרפסט רעדן צו מענטשן אין א רגע, וואָס איז אַליין אין זיך א השתפכות הנפש, ווען אַלע דייע געדאַנקען, וואָס דו האָסט געטראַכט מיט עטלעכע מינוט פריער, און וואָס דו האָסט געמיינט, אַז זיי וועלן זיין דער יסוד פון דייע רייד, ווערן פּלוצלונג אויפגעלייזט אין אַנד געזיכט פון הונדערטער אויגן, וואָס נעמען דיך דורך מיט א פייער-פיבער אַזא, און דו ווייסט נישט, וואָס איז שטאַרקער אין זייערע אויגן — דאָס פייער, צי דער פיבער, און דו ווייסט אויך נישט, וואָס איז העלער אין זיי — די פרייד פון פריי זיין, די פרייד פון לעבן און פון וועלן ווייטער לעבן, צי דער אָפּשיין פון די ליכט, וואָס ברענען מיט אכלות אויף דעם אומקום פון זעקס מיליאָן.

און וואָס הייסט רעדן אין אַזא מאָמענט? אין אַזא מאָמענט הייסט רעדן — דרשענען, אויפן זעלבן שטייגער ווי דאָס האָבן געטאָן אַמאָל אונד-זערע מגידים. איבערהויפט די פון זיי, וואָס האָבן געהאַט די זכיה אין מאָ-מענטן פון זייער רעדן באַרירט צו ווערן פון די פליגלען פון יצירה... און אפשר הייסט רעדן אין אַזא מאָמענט — מתווה זיין זיך?

און אָט ביסטו נישט קיין רעדנער און נישט קיין בעל-דרשן, און די אחריות פאַרן וואָרט נעמט דיך אַרום ווי מיט א קלעם.

און אָט איז אַזא רגע, ווען פייער-אויגן רינגלען דיך אַרום — דיך און דיין וואָרט-געקלעם, און די גליקלעכסטע דערלייזונג, פילסטו, וואָלט געווען פאַר דיר, ווען דו קאָנסט זיך אַוועקזעצן צווישן עולם און צוזאַמען מיט אים זיצן און — שווייגן. צוזאַמען מיט אים זיצן און וואַרטן, אַז אָט-אָט וועט זיך אויפהייבן איינער, נישט דו, און געבן א זאָג עפעס אַזוינס,

וואָס וועט אַ לייכטמאַן מיט ליכט פון ישועה און וועט גלייך אויפן אָרט אָנפילן יעדנס האַרץ מיט גליק פון נחמה.

גלייך אויפן אָרט.

נחמה, וואָס איז דורכויס גליק.

גליק, וואָס איז דורכויס נחמה.

דאָס געפייניקטע יידישע האַרץ זאָל ווערן געטרייסט אין פול, זאָל ווערן באַרואיקט, זאָל ווערן געהיילט.

ווער איז דער, אויף וועמען מיר אַלע וואַרטן? וואו איז ער? פון וואָ- נען דאַרף ער קומען?

דער, אויף וועמען אַלע וואַרטן אויף אַן אמת — דער קומט דאָך נישט, דער באַווייזט זיך נישט.

כאַפט דיך אָן אַן אימה און אַ פאַרשעמטקייט, ווען דער גורל לייגט אַמאָל אַרויף אויף דיינס אַ חבר, אויף דיינס אַ פריינט, און אַמאָל אויף דיר אַליין, אַ באַשערטקייט צו זיין אַן אָפהילך פון יענעם, וואָס דאַרף ערשט אַנטפלעקט ווערן, צו זיין אַ שאַטן פון דעם בשורה-ברענגער, וואָס מען ווייסט נישט וואו ער איז.

דו טראַכסט דאָס אַלץ, ווייל אין תוך איז דאָך נישטאָ קיין גרינט- לעכער חילוק צווישן דעם אמת פונעם וואָרט, וואָס דו רעדסט אַרויס, און צווישן דעם אמת פונעם וואָרט, וואָס דו שרייבסט-אויף אויפן פאַפיר.

און אַט דערוואַרט מען עפעס פון דיר דערפאַר, ווייל דו האַסט ווער- טער אַרויפגעצייכנט אויפן פאַפיר און דו האַסט זיי אַ נאָמען געגעבן: לוי- דער, דערציילונגען, דראַמעס, עסיען, און אזוי ווייטער. — ווילן מענטשן, אַז דו זאָלסט נעמען די ווערטער און אַרויפצייכענען זיי אויף זיי אַליין, אויף די מענטשן, מיט אַ פאַרצייכענונג פון זייער צאַפֿלדיקער גליענדיקער פּיין.

זיי ווילן דאָס דירעקטע וואָרט — דאָס וואָרט, וואָס זאָל אָפברענען די ליפן, וואָס זאָל דורכגליען דעם גומען.

זיי ווילן דאָס וואָרט, וואָס זאָל זיין זייער ראַטעווענדיקע טאַט.

וואו-זשע נעמט מען אַזאָ וואָרט?

וואו איז פאַראַן און ווער פאַרמאָגט היינט אַזאָ וואָרט?

פונדעסטוועגן דערלאָז נישט, אַז צוליב דעם, וואָס זיי אַלע, צוזאַמען מיט דיר, פאַרלאַנגען צופיל פונעם וואָרט, זאָל אויך דאָס ביסל, וואָס איז נאָך דאָ אין וואָרט, פאַרמינערט ווערן, הילפלאָז ווערן.

גלייב אין דעם אָנצינדנדיקן כוח פונעם יידישן וואָרט, וואָס שאַפט קאַנטאַקט פון מענטש מיט מענטש; גלייב נאָך מער אין יידישער קהילבאַ- העפטונג, אין יידישער ציבורדיקייט.

געווען אַ יידישער ציבור אין די נעגל פון רשעות, אַ יידישער ציבור אין דער פינצטערניש פון בונקערס — און אַט זיצט אַ יידישער ציבור, נאָך היטלערס בונקערס, אין פרייען צוזאַמענקום, אין אַ זאָל, אין אַן אימפּראַוויר-

זירטן בית-המדרש.

געווען אַ בונקער, און אָט — אַ בית-המדרש.

און מיר — געקומענע פון אַמעריקע — נאָך וואָס זענען מיר גע-
קומען? — נישט מער, אָבער אויך נישט ווייניקער, ווי צו אַרײַנגיין אין
דעם דאָזיקן אויסטערלישן ציבור, אַראָפּצונעמען פון זיך אַ ביסל כאָטש
פון דעם שולד-געפיל, וואָס איז אונדז די גאַנצע צייט נאָכגעגאַנגען און
נאָכגעהאַנגען — אַ שולד-געפיל פאַר זיין ערגעץ ווייט, ערגעץ דאָרט אי-
בער ימען, ווען דאָ האָבן געברענט גאַז-אויונס.

הייסט עס, אַז מיר שטייען אויף דער בינע, אונטערן ליכט פון „זכור“,
און רעדן נאָר וועגן זיך, וועגן אונדזער פערזענלעכען געמיט, און נישט
וועגן זיי — וועגן די, וואָס זיצן אויף די בענק אין זאַל?...

ניין, עס הייסט נישט אַזוי. איך זע קלאָר אין די פנימער פון דער
גאַרמישער שארית הפליטה, אַז זיי נעמען-אויף אונדזער התנצלות ווי אַן
אייגענע התנצלות, אַז זיי טוען אַרײַן זייערע ברעמען אין דעם אויפגע-
רודערטן טרויער פון אונדזערע רייד, און אַז זיי ווערן זיך נישט אַנטקעגן
דעם טרויער פון אונדזערע רייד.

פאַרקערט, זיי באַגריסן אים, דעם טרויער, זיי נעמען אים אויף ווי
עפעס אַזוינס, וואָס קומט אַרויס פון זייער אייגן האַרץ און זוכט אַ לבוש,
אַ געשטאַלט...

אין יעדן מינדסטן אויסדרוק, אין שוואַכסטן צוק פון אַ ווינקל פון אַ
ליפּ, וואָס איך זע צווישן עולם, איז דאָ דער אויסגעשריי פון אַ ציבור —
איז דאָ דאָס צוזאַמענגיין זיך, דאָס צונויפשמעלצן זיך פון אַ פּאָלקס האַרץ.
אַ קלייניקע געמיינדע, אָבער אַ גרויס פּאָלקס האַרץ.

איך געדענק אַליין נשט וועלכע ווערטער זענען געקומען צו אונדז אין
מויל, ווען מיר האָבן פרובירט אויסדריקן פאַרן גאַרמישער עולם אונדזער
פרייד פון קומען פּנים-אַל-פּנים מיט יידן פון דער שארית הפליטה. איך
געדענק אויך נישט ווי אַזוי די ווערטער זענען געקומען צו אונדז אין מויל.
איך געדענק נאָר איין זאַך: איך בין צוזאַמען מיט מייע ווערטער נישט
איין מאָל אַראָפּגעזונקען, ווי מען גיט האַסטיק אַ זונק אַראָפּ פון דער הויך
און מען פילט ווי דאָס האַרץ שטעלט זיך אין דיר אָפּ.

אויפן מאַמענט האָב איך אין זיך אַליין געטאַרלט מיין רעדנערישע אומ-
פּיאיקייט, אָבער ווען כַּהאַב דערפילט, אַז דאָס האַרץ שטעלט זיך אין מיר
אָפּ, האָב איך דערשפּירט, אַז מיין יידישע בענקשאַפט האָט דערגרייכט צו
אַ פּונקט פון פּאַרפּולונג.

אויך אַזוי, האָב איך געהאַט דעם איינדרוק, לעבט איבער אפרת אין
זיין רעדן צום עולם, אויך עמא שיווער אין איר זינגען.

עמא שיווער האָט געזונגען כל-נדר, געזונגען טיף, מיט אַ סך האַרץ.
אין זאַל איז געהאַנגען אַ שטיל געוויין. דאָס געוויין האָט מיטגעזונגען.
ס'איז נישט געווען קיין דיסאַנאַנס — פּסח-נאַכט זינגען כל-נדר.

די ליכט ביי דעם יזכור-טאָויל האָבן געברענגט יום-כיפורדיק.
יציאת-מצרים האָט אָפּגעהילכט מיט אַן על-חטא פון אַ וועלט און מיט
אַ ווידוי.

מיליאָנען יידישע נשמות האָבן געפלאַטערט איבער אַלעמענס קעפּ,
גערוישט מיט זייערע דורכגעפלאַקערטע פליגל.
אַן אויסטערלישער יום-כיפורדיקער פּסח.

*

שפעטער זענען מיר ווידער געזעסן ביים רב אין שטוב און שעהן לאַנג,
ביז טיף אין דער נאַכט געהערט מעשות פון יציאת-געטאָ, יציאת-קאָצעט,
יציאַת-דאָכאַו, יציאת-טרעבלינקע.

געזעסן אַרום טיש ענג צוזאַמענגענומען, דער רב אויבן-אַן.
אין זאַל, ביי דער פאַרזאַמלונג, האָבן מיר, געסט, גערעדט; דאָ ביים
טיש האָבן מיר געשוויגן. גערעדט האָבן די יידן פון דער שארית הפליטה.
גערעדט — דערציילט, געפיבערט.

איינער נאָכן אַנדערן. איינער האָט זיך נישט געקאָנט דערוואַרטן ביז
דער פריערדיקער האָט געענדיקט. אָפטמאָל איבערגערויסן דעם אַנדערן
און גענומען דערציילן נאָר זיינס.

זיינס איז מוראדיקער, טראַגישער, אומגעוויינלעכער. — כאָטש אין דער
אמתן איז יעדנס דערציילונג געווען ענלעך כמעט צו דער דערציילונג פון
דעם פריערדיקן.

איינ רשעות האָט זיי פאַראורזאַכט, איין גרויַל האָט זיי געשפּייזט,
איינ אַנגסט האָט זיי געפייניקט.

פאַר אונדז איז אָבער יעדנס דערציילונג געווען ניי און אומגעווענ-
לעך, און אזוי ווי מיר זענען געווען די סיבה, וואָס האָט אַלעמען אָנגע-
רעגט צו רעדן און צו דערציילן, האָט יעדער פון די פאַרזאַמלטע געוואָלט
אַרויסרעדן פון זיך דאָס גאַנצע האַרץ — יאָ, דאָס גאַנצע האַרץ.

מיר זענען געזעסן שטיל און אַריינגעזאַפט אין זיך אַלע גרוילן ביז
איבערגעלאָדנקייט.

מיר האָבן אָבער נישט אַרויסגעוויזן קיין סימן פון מידקייט. געזעסן
איבערגעבויגענע איבערן טיש און — געהערט — — —

— מעשה מיט ג. — ער זיצט טאַקע דאָ ביים טיש. ווי אזוי ער
האָט אַרויסגעראַטעוועט זיין צוויי-אַריס ינגעלע פון קאָוונער געטאָ, אָפּ-
געראַטעוועט אים פון די הענט פון די כאַפּערס. ער האָט איינגעשלעפּערט
דאָס קינד מיט אַ שלאָף-געטראַנק, אַריינגעלייגט דאָס קינד אין אַ רוק-
זאַק, פאַרוואַרפּן דעם זאַק אויף דער פלייצע און אויף אַ קונציקן אופן
דורכגעשמוגלט זיך אין טומל פון כאַפּעניש דורך דער וואַך, וואָס ביים
געטאָ-טויער...

דאָס קינד איבערגעגעבן דערנאָך אין די הענט פון אַ באַקאַנטן פּויער.
דער פּויער האָט געהאַלטן ביי זיך דאָס קינד צוויי יאָר און דאָס קינד
איז צוגעבונדן געוואָרן צום פּויער, און אויך דער פּויער צום קינד.
נאָך די צוויי יאָר איז געקומען די מעגלעכקייט, אַז דער טאַטע זאָל
קאָנען נעמען דאָס קינד צוריק צו זיך, אָבער ערשט איצט נעמט זיך פאַ-
נאַנדערשפּילן די דראַמע צווישן דעם פּויער און צווישן דעם טאַטן מיטן
קינד.

דער פּויער וויל זיך נישט שיידן מיט דעם קינד. דער טאַטע שטייט אַ
פאַרצווייפּלטער מיט אויסגעשטרעקטע הענט צום יינגעלע, און דאָס יינגעלע
וואַקלט זיך אַ פאַרלאַרנס, אַ וויינענדיקס, צווישן בידן.
ענדלעך קומט דער פּויער דורך מיט דעם טאַטן, און דאָס יינגעלע
זאָגט מיט טרערן אין די אויגן:

— נו, נוט, זיי דו פון איצטאָן מיין טאַטע. — — —

*

— — — אַ מעשה מיט אַ מוטער (זי זיצט טאַקע דאָ ביים טיש), וואָס
האָט באַהאַלטן איר איינציק־אָפּגעראַטעוועט מיידעלע אין אַ קופּע שמוציגע
וועש אין אַ לאַגער. די נאַצישע קינדער־מערדער, צוזאַמען מיט זייערע ליט-
ווישע און אוקראַינישע אַרויסהעלפּער, האָבן אַריינגעשטאַכן זייערע באַיאָ-
נעטן אין דעם באַרג וועש. אַ באַיאָנעט האָט דורכגעשטאַכן דעם קינדס אַ
פּיסל; אָבער דאָס קינד, דאָס מיידעלע, האָט נישט אַרויסגעלאָזט קיין פּיס
און איז אַזוי־אַרום געראַטעוועט געוואָרן. די מאַמע שלעפט אַרויס דאָס
קינד פּונעם באַרג וועש און נעמט פאַרבאַנדאַזשירן דאָס דורכגעשטאַכענע
פּיסל. דאָס מיידעלע האַלט אַלץ איין דעם שאַרפּן ווייטיק אין זיך און
פרוואַוט נאָך טרייסטן די מאַמע — זי זאָל נישט וויינען. — — —

*

— — — מעשה פון אַן אַנדער קינד, פון אַן עופּהלע, וואָס טאַטע־מאַמע,
אין כּהלה ביים אַנטלויפן פון די נאַצי־מערדער, האָבן עס אונטערגעוואָרפּן
אונטער אַ שוועל פון אַ פּאַליאַק, כּדי ער, אָדער עמיצער אַן אַנדער נישט-
ייד זאָל עס אויפקלייבן און ראַטעווען. דער פּאַליאַק האָט דאָס קינד אויפֿ-
געהויבן, צוגענומען אין שטוב צו זיך און — אָפּגעשמדט עס.
די מאַמע פּונעם קינד ווערט געכאַפט און אוועקגעשלעפט צום אומקום.
דער טאַטע דרייט זיך דורך נסים אַרויס פון טויט. ער קומט (נאָך
היטלערס מפּלה) אויפּזוכן זיין קינד. ער געפינט עס אויס, אָבער דער פּאַ-
ליאַק, אַ רשע, וויל אים דאָס קינד נישט צוריקגעבן. דאָס קינד איז זיינס.
טענהט ער; ער האָט עס אָפּגעשמדט — איז עס זיינס אויף אַלע מאָל.

און אַט דאַרף דער טאַטע ווידער אַנטלויפן פון פּוילן. ער קאָן נישט
לעבן דאָרט. דאָס קינד קאָן ער נישט צוריקקריגן — יאָגט אים דער עלנט,
טרייבט אים וואָס ווייטער, פון דער רשעות און פונעם צלם אוועק.
און אַט איז ער דאָ צווישן דער שארית הפליטה. חדשים, חדשים. און
אַט נעמט אים ווידער ציען צוריק קיין פּוילן — צום קינד. ער מוז עס
אַרויסראטעווען, ער מוז. ער וועט איבערקערן די וועלט, ער וועט — ער
ווייסט אַליין נישט וואָס, אַבי צוריקברענגען זיין קינד. ער דאַרף האָבן דע-
רויף אַ סך געלט. ער וועט מוזן אַנשמעלן אַדוואַקאַטן. ער וועט מוזן זיך
לאָדן מיטן פּוילישן אַדאָפּטירער פון זיין קינד. — — —
ער וועט — ער וועט — ער וועט —

*

— — — אַ מעשה וועגן זיבן הונדערט יידישע פרויען אויף אַ ברע-
נענדיקער נאַצי-שיף. די שיף פלאַקערט. די זיבן הונדערט פרויען, אין טויט-
פחד, אויסגעוהונגערטע, האַלב-נאַקעטע, רייסן זיך צו די אַרויסגאַנגען,
וואַרפן זיך איינע אויף די אנדערע. די פלאַמען כאַפן זיי אַרום, און — — —
די פרוי, וואָס דערציילט די מעשה, זיצט דאָ ביים טיש, זי איז איינע פון
די געציילטע, וואָס זענען געראטעוועט געוואָרן דורך אַ סאַפּיטאַן פון אַ
צווייטער שיף. אירע ליפן ווערן צונויפגעקלעמט. זי קאָן נישט דערציילן
די פרטים פון דער געשעעניש. — זי בלייבט זיצן שטיל. מיטאַמאָל גיט
אַ מאָדנער שמייכל זיך אַ רים אַראָפּ פון אירע ליפן — שיר נישט אַ פרויד-
אויסגעשרי פון איינער, וועלכע האָט זיך אַרויסגעראטעוועט פון אַ שרפה,
און וואָס די זכרונות וועגן די פלאַמען פלאַקערן-אויף אין איר מיט אַ
שטענדיקנייער גליקלעכקייט, וואָס זי איז נישט פאַרברענט געוואָרן.

*

אזוי מעשה נאָך מעשה, דערציילונגען פון די סרבנות אַליין, וואָס זיצן
אַט-דאָ מיט דיר ביים טיש. דו זעסט זייערע פנימער. דו זעסט די נומערן
אויסגעברענט אויף זייערע הענט. דו פילסט ווי עס טריקענען זייערע ליפן
ביים דערציילן און ווי ס'רייסט זיך אַ פאַרשטיקט געוויין דורך זייער האַלדז.
זיי ווילן דאָס געוויין איינהאַלטן. זיי ווילן זיך נישט אַרויסווייזן פאַר
צווייך, פאַר צו-סענטימענטאַל. אָבער נישט אַלעמאָל געלינגט עס זיי.
אַן אונטער-געוויין באַגלייט סיי-ווי יעדעס וואָרט זייערס.
מעשיות וועגן אייגענע מענטשלעכע שוואַכקייטן און סתירות; וועגן
אייגענע דורכפאַלן און פאַראַטן.
מעשיות אויך וועגן סרבן-העלדישקייטן; וועגן אויסרויער און לעצטע
האַפענונגען.

*

פלאץ צום שלאָפן האָט מען באַשטעלט פאַר אונדז אויף דעם ערשטן
אונטערשטן שטאַק פונעם זעלבן הויז.
אויף דעם אונטערשטן שטאַק האָט געוואוינט דער אייגנטימער פון
דער גאַנצער געביידע, אַ דייטש.

אין צימערן פון אַטדעם דייטשס דירה זענען מיר געשלאָפן.
די צימערן — עכט דייטשיש: צוגעקליבן, צוגעפוצט מיט פּרענזלעך,
מיט שמאַכטעלעך. די בעטן אָנגעהורכעט מיט ווייכע פּוכענע פּערענעס.
איך האָב זיך אַריינגעלייגט אין בעט. אָבער שלאָפן האָב איך נישט
געקאָנט. ס'האָט מיר געברענט דאָס לייב פון די דערציילונגען פון מיינע
פּסח־ברידער.

נאָך מער האָט מיר געברענט דאָס לייב פון די פּוכענע פּערענעס, אין
וועלכע מײן גוף איז אַריינגעזונקען: צי זענען די דאָזיקע פּערענעס צומאָל
נישט קיין יידישע פּערענעס, וואָס אַ נאַצי האָט אוועקגעשילעפט פון אַ וואַר-
שע, צי פון אַ בערלין, און זיי פאַרשילעפט אַהער און אָנגעפאַסט מיט זיי
די דייטשע בעטן?

איך האָב זיך אַרומגעשליידערט פון איין זייט אויף דער צווייטער.
אַחוץ דעם פּערענע־קאָשמאַר האָט מיך נישט געלאָזט שלאָפן דער פאַסט
אַלײן, וואָס איך שלאָף ביי אַ דייטש אין שטוב.

איך ווייס נישט, וואָס האָט מיך מער געפייניקט, צי דער פּערענע-
קאָשמאַר, צי דער דייטש־קאָשמאַר: צי איז נישט צומאָל דער דייטש, דער
באַלעבאָס פון דער דירה, אַלײן נישט געווען איינער פון די, וואָס האָבן
ראַבירט יידישע פאַרמעגנס, געשילעפט יידישע פּרויען און קינדער אין די
גאַז־אויונס אַרײן? צי איז ער נישט צומאָל גאָר געווען דער, וואָס האָט אומד
געבראַכט די פּרוי און קינדער פונעם עלטן גאַרמישער רב, וועלכער וואוינט
איצט אויבן אינעם זעלביקן הויז. — — —

אַלץ קאָן מעגלעך זײן — אַלץ, אַלץ.

איך בין אַראָפּגעשפּרונגען, אַרויסגעשלייכט זיך אויף דער גאַס.

ס'איז שוין געווען אָנהויב באַגינען. אַלץ אַרום און אַרום איז געווען
פאַרזונקען אין פאַרטאָגיקן שלאָף. אויף די שפיצן פון די בערג אַרום גאַר-
מיש האָבן זיך גענומען שוין באַווייזן סימנים פון ערגעץ־זון, פון ערגעץ־
ליכט.

איך בין געשטאַנען ביי דער טיר, געקוקט מיט פאַריסענע אויגן צו די
באַרג־שפיצן, און אינווייניק אין מיר האָט אַ קול נישט אויפּגעהערט צו
איבערחזרן:

— אַלץ קאָן מעגלעך זײן. אַלץ, אַלץ.

★

זשיטאָמירער יידן מוזן זיך צוקוקן צו דער עקזעקוציע, וואָס די דייטשן פירן
דורך איבער זייערע ברידער.

אין לאנדסבערגער לאגער

25 טער אפריל.

. . . מיר זענען אָנגעקומען אין דעם יידישן לאַגער פון לאַנדסבערג.
דער לאַגער געפינט זיך אין עק־שטאָט מיטן זעלביקן נאָמען.
דער לאַגער פאַרנעמט אַ היפּשן שטח. איז אַן אָפּגעשלאָסן וועלטל פאַר
זיך, ווי ס'איז יעדער יידישער לאַגער אין די אָקופּירטע זאָנעס פון דייטש־
לאַנד. זיין באַפעלקערונג באַשטייט, אַן ערך, פון אַ פינף מיט אַ האַלב
טויזנט נפּשות.

מען וואָלט געקאָנט אזוי אַרום עס אָנרופּן: אַ פּול יידיש שטעטל,
ווען — ווען עס וואָלט געהאַט אַרום זיך יענע אַטמאָספּערע, וואָס עס האָבן
געהאַט אַמאָל יידישע שטעטלעך בשעת נישט נאָר די ישובים אַליין, נאָר
אויך דער אַרום, די לופּט, די טייכו, די בריקן, די וועלדער, די פעלדער
(אפילו ווען זיי האָבן נישט געהערט צום שטעטל) האָבן געהאַט אין זיך
עפּעס אינטימי־יידישעס, עפּעס שבת־יום־טוב־דיקס.

דער לאַנדסבערגער יידישער לאַגער האָט טאַקע אַרום זיך וואונדער־
באַרע צעבליטע פעלדער, אויסגעצייכנטע וועגן, אַ לאַנדשאַפט דאָס אויג
צו פאַרכאַפּן (אגב, געפינען זיך די מערסטע יידישע לאַגערן אין שיינע נאָ־
טור־פּלעצער פון בייערן), אָבער די גאַנצע נאַטור אַרום האָט נישט קיין
שייכות צום יידישן ישוב, און דער ישוב האָט נישט קיין שייכות צו איר,
פּשוט דערפאַר, ווייל ער איז אַ לאַגער.

אין דעם לאַגער געפינען זיך יידן, וואָס זענען נאָך אַלץ אין בלוטיקן
קריג מיטן לאַנד, מיט דעם פּאָלק פון דעם לאַנד און מיט זיינע לאַנדשאַפטן.
די לופּט, וואָס די לאַגער־יידן אַטעמען נאָך היינט, נישט געקוסט אויף
די געשמאַקע ריחות פונעם אַרומיקן דייטשן פּרילינג, איז נאָך אַלץ די
געדענקטע לופּט פון די פאַרשטיקטע תּפּיסות און גאַז־קאַמערן.

דער לאַגער איז אָפּגעשיידט פון דער אַלגעמיינער שטאַט מיט אַ טויער.
ביים טויער — אַ וואַך. אַ יידישע וואַך, אַ באַוואָפּנטע מיט קאַלט געווער,
ניט, חלילה, מיט היים געווער.

מיט היים געווער איז באַוואָפּנט די דייטשע שוץ־וואַך איבער דער שטאַט,
און מיט היים געווער זענען באַוואָפּנט די אַמעריקאַנער זעלנער פון דער
אָקופּאַציע־מאַכט.

דער היינטיקער דייטשער וואכמאן — נישט אויסגעשלאסן, אז א פאראייאריקער נאצי — איז, ווייזט אויס, מער ראוי און מער בארעכטיקט צו האבן אפיציעל א רעוואלווער אין קעשענע, ווי דער, וואס איז געווען דעם נאציס קרבן, צוליב וועמענס ישועה און באפרייאונג די אַנטי־נאצי־וועלט האָט, הייסט עס, געפירט מלחמה מיט היטלערן.

אינעווייניק, אינעם יידן־לאַגער, קאָן טאָקע אָן א דערלויבעניש קיין דייטש און קיין דייטשער פּאָליציימאַן נישט אַרײַנקומען. אָבער נאָענט צום לאַגער קאָנען זײ יאָ צוקומען. און ווען זײ דאַרפן (ד. ה. ווען עס מאַכט זיך זײ אַ געלעגנהייט נישט צו זײן געשטערט פון דער מיליטערישער אָקור פּאַציע־מאַכט) אָפּטאָן עפּעס אַ נבלה, מאַכן אַן אָנפאַל אויף אַ לאַגער אָדער פּראָוואַצירן אַ ראַיאַט און אַ הריגה אין אַ לאַגער גופּא, זײ ס'איז געווען אַ שטייגער אין שטוטגאַרט — רײסן זײ זיך אַרײַן אָן דערלויבענישן און טוען אָפּ זײערע נאַצישע אָפּטוענישן ווי עס געלינגט זײ.

נישט צו לייקענען, אז ס'האָט מיר גאַנץ שטאַרק געזעצט אין האַרצן, ווען אונדזער מאַשין איז צוגעפּאַרן צום טויער, אויף וועלכן עס איז אָנגעד־שריבן, אז דאָ געפינט זיך דער לאַנדסכערגער לאַגער פון די יידישע „די־פי“, ווען דער טויער האָט זיך ברייט גאַסטפּריינטלעך פּאַנאַנדערגעעפּנט פאַר אונדז, אַרײַנגענומען אונדז אינעווייניק און זיך גלייך פאַרמאַכט צוריק. כאַטש מיר זענען דאָך שוין געווען אין אַ ישוב פון דער שארית הפליטה — אין גאַרמיש — פונדעסטוועגן האָט אונדז דאָס אַרײַנקומען אין לאַנדס־בערג אויסגעזען ווי אַן ערשטער אַרײַנקומען.

מסתמא דערפאַר, וואָס דאָס איז געווען פאַר אונדז דער ערשטער יידי־שער ישוב אין אָפּגעשלאָסענדיקייט — דער ערשטער ישוב, וואָס מען דאַרף אַרײַנפּאַרן אין אים דורך אַ באַוואַכטן טויער.

יא, דאָס האַרץ האָט האַסטיק געזעצט, ווען דער טויער האָט זיך פאַר־מאַכט, און איך האָב דערפילט מיט אַ מאַדנער אויפגערודערטקייט אין אַלע אַברים, אז אָט זענען מיר ענדלעך אין אַ יידישן לאַגער.

זע, די געביידעס, זע, די שטאַקיקע הייזער. זע, די גרויסע אַרמאַרי. קאַזאַרמעס — נישט קאַזאַרמעס. זע, גאַסן, געסלעך, אפילו אַ סקווער.

זע, אַן עולם איילט, רינגלט אַרום אונדזער מאַשין און אונדז אַליין. שלום עליכם, — עליכם שלום. האַנט־דרוקן — אויסרופן — באַ־גריסונגען. — — —

זע, דאָס איז דאָך טאָקע דאָס לאַגערדיקע פּאָלק ישראל אונדזערס, די אָפּגעראַטעוועטע רעשטלעך פון אונדזער פּאָלק. אָט איז זי — די שארית הפליטה. אָט איז זי.

דער אַנשטראַמענדיקער עולם וויל גלייך, דאָ אויפן פּלאַץ, נעמען דורכפירן אַ קבלת־פנים, אָבער די אָפיציעלע פליכטן, וואָס מיר האָבן, ווי אונראַ—אָנגעהעריקע, פאַרהאַלטן דעם שטראָם. מיר קאָנען קיין זאָך נישט טאָן איידער מיר שטעלן זיך פאַר פאַר דעם „אונראַ—פאַרוואַלטער

פונעם קעמפ.

מיר קומען אריין, אין דער באגלייטונג פון אייניקע מיטגלידער פון דעם קעמפֿֿקאָמיטעט, אין דעם „אונרא“־אָפּיס.

דער אָפּיס, אויפן אַמעריקאַנער שטייגער, נעט און גרוימיק, מאַשינקעס קלאַפן לייכט און פלייסיק.

מיר שטעלן זיך פאַר, מיר פרעגן זיך נאָך אויפן „אונרא“־דירעקטאר. אַ סעקרעטאַרין גייט אַריין אין צימער פונעם דירעקטאָר, קומט אַרויס און זאָגט אונדז, אַז דער דירעקטאָר איז פאַרנומען. זי הייסט אונדז וואַרטן. אַמעריקע, וואָס זענען געקומען צו זיי, צו די יידן פון לאַגער.

די יידישע מיטגלידער פונעם קעמפֿֿקאָמיטעט פילן זיך באַלידיקט, וואָס דער דירעקטאָר קומט נישט אַרויס גלייך אויפצונעמען די געסט פון מיר, די געסט, דערפילן גלייך דורכדעם די מחיצה, וואָס עקזיסטירט צווישן דעם דירעקטאָר און דעם קעמפּ, און כאַטש מיר אַליין דערפילן זיך אויך אויפן מאַמענט געקרענקט פונעם דירעקטאָרס לאָזן אונדז זיצן און וואַרטן, אַרט אונדז אָבער דער פאַרדראַס פון די קעמפֿֿמיטגלידער מער ווי אונדזער אייגענער פאַרדראַס.

— ווי הייסט אייער „אונרא“־דירעקטאָר? — פרעגן מיר.

— דר. גלאַזגאָלד.

— אַ ייד?

— יאָ, אַ ייד.

— נו, נעמט זיך נישט אַזוי צום האַרצן, וואָס ער מאַכט אונדז צום וואַרטן, — זאָגן מיר. — מסתמא איז ער פאַרנומען.

אונדזערע באַגלייטער אָבער נעמען זיך עס יאָ צום האַרצן, ווייל וואָס קעננער עס געדויערט אונדז דאָס וואַרטן אויף דער אָפיציעלער אויפנאַמע פונעם דירעקטאָר, אַלץ מער ווערט צעשטערט אין פאַרנט פונעם אָפּיס, אויף דער גאַס, די אוממיטל־באַרקייט פון די באַגריסונגען, וואָס די וואַרטנדוקע האַלטן גרייט פאַר אונדז. דער עולם צעגייט זיך ביסל־עכווייז אַ פאַרניטיק־ מער מיט דעם, וואָס די קאָמיטעט־מיטגלידער טיילן אים מיט, אַז נאָך היינט ביינאַכט וועט געוויס פאַרקומען דער ערשטער אַוונט, דער קבלת־פנים לכבוד אונדז, אין דער אַרמאָרי.

ענדלעך דערוואַרטן מיר זיך. דער דירעקטאָר קומט אַרויס פון זיין אָפּיס און לאַרט אונדז איין צו זיך.

ער נעמט אונדז אויף גאַנץ העפלעך, גאַנץ קאָרעקט־פריינטלעך, שיער־ נישט פריידיק. יאָ, שיער־נישט.

מיר באַקענען זיך, מיר רעדן זיך פאַנאנדער, מיר דערציילן אים, וואָס מיר האָבן ברעה צו טאָן, דאָ, אינעם לאַנדסבערגער לאַגער.

מיר זאָגן אים, אַז אַ חוץ אַ מאַסן־אָוונט, ווי אַן ערשטע באַגעגעניש מיט אונדזערע ברידער אינעם לאַגער, ווילן מיר דורכפירן נאָך אַ פאַר קלענערע קולטור־פאַרזאַמלונגען פון אַן אינטימען כאַראַקטער. מיר ווילן,

מער פון אלץ, באקענען זיך מיט דעם עצם-לעבן און געמיט-צושטאנד פון דער שארית הפליטה. מיר ווילן נישט זיין גלאט אזוי צופעליקע דורכפארער. מיר האָבן בדעה דערפאר צו פארברענגען דאָ, אין לאַגער, אַ פּאָר טעג. דער דירעקטאָר, דר. גלאַזגאָלד, אַ מענטש, וואָס מאַכט אַן איינדרוק פון אַן ענערגישן אַדמיניסטראַטאָר, האָט אונדז אָנגעקוקט מיט דורכדרינגנדיקע אויגן. זיינע דינע, שאַרפע ליפּן האָבן עטוואָס אַ שמיכל געמאָן. — איר קאָנט דאָ זיין וויפיל איר ווילט, איר קאָנט איר טאָן דאָ וואָס איר ווילט. דעם איינדרוק אָבער פון אייער זיין און פון אייער טאָן וועלן מיר אָפּשאַצן דערנאָך.

— וואָס מיינט איר מיט דעם?

— איר קאָן איצט נישט זאָגן גענוי, וואָס איר מיינט מיט דעם, ביז איר וועל נישט זיין אליין אויפן ערשטן אָונט און הערן און זען, וואָס אויף דעם אָונט וועט פאָרקומען. איר בין זיכער, אז דער אָונט וועט זיין אַן אימפּאַזאַנטער, אַ גרויסער; דערווייַל — זאָגט ער, קומט מיט מיר אין אונדזער „אונרא“־קוואַרטיר, וואָס געפינט זיך אין שטאָט, אַ פּיר-פינף גאַסן פון דעם לאַגער; דאָרט וועט איר מיט אונדז, מיטן „אונרא“־סטער, עסן און אויך שלאָפן.

— פאָרוואָס נישט דאָ אין לאַגער גופא?

— גאָר פשוט, דאָ, אין לאַגער, איז שטאַרק ענג, און דאָס עסן איז אויסגעטיילט. איר וועט דאָך נישט וועלן צונעמען דאָ אין לאַגער עמיצנס אַ פּלאַץ און עמיצנס אַ חלק עסן...

זיין פנים איז געווען ערנסט, געמאַכט אפילו אַן איינדרוק פון סימפּאַ-טישקייט, אָבער די גאַנצע סימפּאַטישקייט איז געווען פאַרצויגן מיט עפעס אַ מאָדנער קאַלטקייט, מיט עפעס אַ טרוקנקייט, וואָס האָט אונדז אָנגעד-שטעקט כמעט ווי מיט אַ מורא.

ווייל ער באמת זיין פריינטלעך צו אונדז, אָדער ער וויל נאָר אַרויס-ווייזן אָפּזיעלע פריינטלעכקייט און נישט מער?

די פּראַגע האָט מיך אינטערעסירט נישט אזוי צוליב מורא פאַר אים — וואָרעם סוף-כל-סוף פאַרוואָס זאָלן מיר מורא האָבן פאַר אים?, וואָס קאָן בכלל זיין עפעס אזוינס אין אונדזער טעטיקייט פאַרוואָס מיר זאָלן דאַרפן מורא האָבן?

די פּראַגע וועגן זיין פריינטלעכקייט האָט מיך אינטערעסירט גאָר פון אַן אַנדער זייט: ס'האָט מיך פשוט געפּלעפט דער פאַקט, וואָס אַט איז שוין דער צווייטער פּאַל, וואָס מיר זעען פאַר זיך אַ יידישן „אונרא“־באַאַמטן, און אויך דער דאָזיקער יידישער באַאַמטער, פאַרנעמענדיק אַן אַמט פון אַ דירעקטאָר אין אַ יידישן לאַגער, מאַכט נישט קיין איינדרוק פון אַ מענטשן, וואָס האָט אַן אמתע שייכות צו די לידן, צו דער באַזונדערער טראַגיק פון דעם „די-פי“־ייד.

און אין דעם באַשטייט דאָך איינער פון די הויפּט-אומגליקן אינעם

לעבן פון די יידישע די-פי": די מערסטע, „אונרא“—דירעקטאָרן זענען נישט באַרופן צו דעם וויכטיקן אַמט, וואָס זיי פאַרנעמען.

ס'איז אמת, אז אין דעם גאַנצן מעכאַניזם פון דעם געזעלשאַפּטלעכן לעבן פון דער גאַרער וועלט פאַרנעמען די הויפּט-ערטער מענטשן, וואָס זענען נישט ראוי און נישט פעאיק דערצו, אָבער אין ערגעץ זעט זיך עס נישט אָן אזוי אומגעלומפערט, ווי דאָרט, וואו מענטשן קאַזיאָנע, קאַלטע, אָפיציעלע, ווערן פאַרוואַלטער פון גוטסקייט, און דאַרפן אָנפירן מיט אַ לעבן פון אַ מחנה געפייניקטע, וואָס קוקן אויס די אויגן נאָך פשוטער, נאָך וואַרע-מער אינטימקייט.

*

... מיר קומען אינעם „אונרא“-הויז, אויף דעם דירעקטאָרס איינלאַג-דונג, מיר קוואַרטירן זיך אין דאָרטן. מיר עסן אַוונט-ברויט מיטן גאַנצן „אונרא“-סטעף צוזאַמען.

מיר גרייטן זיך צום אָוונט.

אַלץ איז דאָ אינעם הויז אין פּולסטער אָרדענונג, און פּולסטער בא-קוועמלעכקייט. עס קאָכן קוכערס, עס סאַרווירן דינסטן, דייטשע מיידלעך. איבעריק צו זאָגן, אז מיר פילן זיך אין דער אומגעבונג גאַנץ נישט היימלעך.

מער פון אַלץ דריקט אויפן געמיט דער גאַנצער גייסט פון אַט-דער דאָזיקער פּריוועלענירטקייט, וואָס איז נאָך דערצו אַרומגערינגלט מיט אַ לופט פון אַ הויז, וואָס פון אַלע ווענט שרייט אַראָפּ די כאַראַקטעריסטישע איבערגעבליבענע דייטשישקייט. ווייזט אויס, אַ הויז פון אַ געוועזענעם דייטשן פּריץ.

גרויסע רחבותדיקע צימערן, ברייטע געטעפעכטע טרעפּ פון איין שטאַק צום צווייטן. אַלע ווענט, סיי פון די צימערן, סיי פון די זייטן ביי די טרעפּ, באַהאַנגען און באַדעקט מיט צענדליקער, צענדליקער קעפּ פון הירשן. הערנער, הערנער, הערנער פון אַלערליי גרויסן און געפּלעכטונגען. צע-צווייטע, צעשפּרייטע, שאַרפע, שטעכיקע.

טראַפּיען פון אַ יעגער, צי פון אַ סך יעגערס צוזאַמען.

אונטער יעדן הערנערדיקן הירשן-קאַפּ — אַן אויסגראַווירט בלעטל: דער דאַטום און דאָס אָרט, ווען און וואו דער הירש איז געטויט געוואָרן.

דאָס דאַרף זיין, הייסט עס, אַ פאַראייביקונג פון יעגערשן רום, פון שיי-סערישן שטאַלץ — צו לויבן און צו אַכפּערן די טויטנדיקע, אין ציל-טרע-פּנדיקע קויל, די גלאַרייכע יעגערישע ביקס.

אויף איין וואַנט הענגט אַ גרויס בילד: צווישן קוסטעס זיצט אַ דיי-טשער יעגער מיט אַ לאַנגער ביקס לעבן זיך. ער זיצט און קוקט דורך אַ בינאָקל אויף אַ שלאַנקן הירש, וואָס שטייט איינגעפּלאַכטן אין וואַלד-קום-

טעם. אַרום און אַרום איז שטיל. דער הירש איז רואיק און קינדיש זיכער, אַז ס'איז נישטאָ קיין סכנה אַרום אים. דעם הירשם אויגן קוקן ליכטיק און שלווהדיק. דעם יעגערס לייפן פאַרגייען אין אַ גליקלעכן שמייכל, וואָס אָט האָט ער דורך זיין שפּאַקטיוו דערטאַפּט אַ רואיקן הירש-קרובן. זיין האַנט ציט זיך צו דער ביסק, וואָס ליגט לעבן אים און וואַרט מיט אומגעדולד אַז זי זאָל שוין אָנהייבן שיסן.

אַ הויך די אומצאָליקע הירש-טראָפּיען, הענגען, צווישן די הערנער אויף די ווענט, אַן אַדלער און אַ פּאַווע אין זייער פּולער גרויס און נאַטיר-לעכקייט. דער פּאַוועס עק צעשפּרייט אין אַלע קאַלירן. דעם אַדלערס שנאָבל איז אָנגעצילט, אויסגעשטרעקט. אויך אזוי זיינע שאַרפע, איינגעדרייטע נעגל. אַלע איבעריקע הפּצים אין די צימערן זענען גראד דער היפּוך פון דעם אַלעס, וואָס עס טוט זיך אויף די ווענט: באַלעבאַטישע שמאַכטערייען, זיס-סענטימענטאַלע וואַזעלעך און סטאַטועטקעס, פּרענזעלעך און סרויזעלעך. אזוי אַרום — אַ געמיש פון נעגל און הערנער מיט ווייכע פּערענעס.

טויטע הירשן און — פּאַרצעלייענע נאַקעטע ווייבער-פיגורלעך. כלומרשט — די דייטשע אומשולד אַליין. אומשולד, וואָס האָט גע-שונדן הויטן פון דערמאַרדעטע יידישע פּרויען, געמאַכט פון די הויטן אַבאַ-זשורן פאַר לאַמפּן און מיט די לאַמפּן באַלויכטן פּרענזעלעך און לענטעלעך אויף שטיל-פרומע שייבעלעך.

*

ווען מיר זענען צוגעקומען אזייגער אַכט אָוונט צו דער אַרמאַרי פּונעם לאַנדסבערגער לאַגער, איז שוין די געביידע געווען פול געפּאַקט מיט אַן עולם קרוב צו דריי טויזנט מענטשן, און אַ היפשע מחנה איז געשטאַנען אין דרויסן ביים אַריינגאַנג, נישט געווען שוין קיין פּלאַץ פאַר איר אינע-ווייניק.

— דאָס איז לאַגער-עולם, לאַגער-יידן, האָב איך געהאַלטן אין איין זאָגן צו זיך. עולם וואָס איז כּולו ציבור, איינהייטלעך אין זיין פּילצאָלי-קייט, אָפּגעטיילט פון דער דייטשער אַרומיקייט, און שטעלט מיט זיך פאַר אַן אויסטערלישע יידישע גאַנצקייט.

עס זענען געקומען צו באַטייליקן זיך אין דעם פּראַגראַם פּונעם אָוונט נישט נאָר די פּאַרשטייער פּונעם לאַגער גופא, די פּאַרטערטער פון די אַלער-ליי גרופּירונגען — הכשרות, ווערקשטאַטן, קיבוצים, פּאַרטיזאַנען א. א., נאָר אויך געסט פון מינכען, פּונעם צענטראַל-קאָמיטעט און פון דער ציי-טונג „אונדזער וועג“. עס זענען אויך געקומען די פּאַרשטייער פון לאַנדס-בערגער „אונרא“ בראש מיט דר. גלאַזגאָלד.

ווען דער פּאַרהאַנג האָט זיך פּאַנאַנדערגענומען, האָט זיך פאַר אונדזע-רע אויגן אַ וויג געטאָן אַ ים מיט כּוואַלענדיקע קעפּ אונטער אַ שאַרעכען פון

גרויס-פאנאנדערגעשפרייטע טונקעלע, צימערנדיקע פליגל, טויזנטער קעפ (מערסטנס יונגע) מיט נאך אמאל אזוי פיל טויזנטער אָנגעשטרענגטע גליענדיקע אויגן.

דער גלי פון די טויזנטער אויגן האָט אַ שלאָג געטאָן אין פנים אי ווי אַ וואָרנונג-פייער, אי ווי אַ באַגריסונג-שיין, וואָס פילט דיר אָן מיט גליק בשעת דו דערזעסט זי נאָך אַ לאַנגן וואַנדערן אין אַ וויסטעניש.

אידער מיר נעמען רעדן און לייענען, און אידער עמאָ שיווער נעמט זינגען אירע צוגענדיטע זאָכן, רעדן די אַרטיקע באַטייליקטע און אויך די געסט פון מינכען. די אַרטיקע פירן אויך דורך אייגענע געזאָנג-נומערן.

דאָ, אין אָנגעזיכט פון אזוי פיל טויזנטער אויגן און אַנטקעגן דער סודותדיקער שאַטנדיקער טונקלקייט, וואָס כוואַליעט זיך פון איין ברעג פון דער אַרמאָרי צו דעם אַנדערן און נעמט אַרום די מערסטע קעפ, יוגנט-לעכע קעפ, מיט אַ נאָכטיקער הייליקייט, — דאָ זעט אויס דער גרויס-פאַר-נעמיקער שאַרפֿ-באַלויכטענער יזכור-טאָול נישט נאָר ווי אַ ברענענדיקער טרויער-צייכן, נאָר אויך ווי אַ מין עמוד-האש אין אַן אויסטערלישער יידי-שער מדבר-נאַכט.

צוהערנדיק זיך מיט טיפן נייגער צו די באַגריסונג-ווערטער און אויך צום געזאָנג פון די מיטגלידער פון דער שארית הפליטה אַליין, איז מיר אינגאנצן קלאָר געוואָרן, וואָס פאַר אַ טאָן עס דאַרפן האָבן אונדזערע רעדעס — רעדעס פון געסט געקומענע פון אַמעריקע.

דער גאַרמישער אָוונט האָט מיר שוין, אמת, געגעבן דעם שליפֿס צו דעם געהעריקן טאָן, אָבער ס'איז נאָך אַליץ געבליבן ערגעץ אַ ספּק צי דאָס איז טאַקע דער ריכטיקער טאָן. דער אָוונט איז לאַנדסבערג האָט מיך באַ-פרייט אויך פון אַנדערע ספּקות.

ספּקות, וואָס האָבן זיך גענומען פון דער מורא, טאַמער איז אונדזער נאַנצע ריזע בכלל נישט אין הסכם מיט דער גרונט-שטימונג פון דער שארית הפליטה, און טאַמער וועלן אונדזערע רייד, וואָס מיר וועלן רעדן, טרעפן אָן דער זייט פון דעם האַרץ פון דער שארית הפליטה.

קלאָרער גערעדט: טאַמער וועט אונדז ניט געלינגען אָפּצו-אווישן די גרענעץ, וואָס ליגט צווישן אונדז, געקומענע פון אַמעריקע, וועלכע האָבן אַליין אויף זייער לייב נישט פאַרוזכט דעם היטלע-קנוט און קרעמאַטאַריע-פייער, און צווישן די יידן, וואָס זענען אַט-נישט לאַנג מיט זייער לייב און נשמה געלעגן אונטערן קנוט און פייער.

איך האָב געשלאָנגען יעדעס וואָרט פון די אַרטיקע רעדנער, און צוזאַמען מיט זייערע ווערטער האָב איך אויך געשלאָנגען די באַוועגונגען פון זייערע הענט און פון זייערע פנימער, די אויסגעשרייען פון זייערע ליפן און — פון זייערע פינגער, וועלכע האָבן זיך געריסן אין חלל אַריין אזוי ווי זיי

וואָלטן וועלן מיט זיי, מיט די פינגער, דורכרייסן זיך דורך דעם גאַנצן האַרץ פון דער גאָרער וועלט.

וועגן וואָס האָבן זיי גערעדט און מיט וואָס האָבן זיי אונדז באַ- גריסט? וואָס האָט אַרויסגעווייטיקט פון צווישן זיערע ווערטער?

זיי האָבן אונדז באַגריסט מיט דעם נישט פאַרגאַנגענעם ווייטיק פון קאַצעט און בונקער־פינצטערניש, מיט די נישט־געשטימטע פּלאַקערס פון די קרעמאַטאָריעס, מיט די פאַרשטאַלטע פּויעטן פון די פאַרטיזאַנען־קאַמפּן, וואָס אַ גרויסער טייל פון די, וואָס זיצן דאָ אין אַרמאָרי איצט, האָבן גע- פירט אין דער געדיכטעניש פון וועלדער.

זיי האָבן אונדז באַגריסט מיט דער ביטערקייט פון זיער צאָרן, מיט דער פאַרשעלטעניש פון זיער מערכה, וואָס זיי מוזן נאָך אַלץ, אַ יאָר שוין נאָך דער מלחמה, זיצן דאָ אויף דער דייטשער ערד, וואָס ברענט אונטער זיערע פיס.

זיי האָבן אונדז באַגריסט מיט זיער אומגעדולדיקן רייסן זיך קיין ארץ־ ישראל, וואָס מיינט פאַר זיי ענדגילטיקע באַפרייאונג. מער פון אַלץ מיינט פאַר זיי ארץ ישראל: צושווימען ענדלעך צו אַן אויסגעחלומטן אייגענעם ברעג, צו הייס, צו רוי.

זיערע ווערטער וועגן ארץ ישראל האָבן אַרומגענומען די טויזנטער קעפּ אין דער אַרמאָרי מיט דער היילענדיקער זיכערקייט פון אַ באַנדאַזש, וואָס בינדט אַרום אַן אָפּענע, גליענדיקע וואונד.

ס'איז שוין אפילו נישט געבליבן גאָר קיין מעגלעכקייט, אז עס זאָל זיך אָנזעען קענטיק אַ מחיצה צווישן אונדז, געקומענע פון אַמעריקע, און צווישן די יידן פון לאַגער. סיידין, ווען מיר, געקומענע פון אַמעריקע, וואָלטן, אפילו נאָכן הערן זיערע ארץ־ישראלדיקע גלוסטעניש־אויסרופן, געבליבן ערגעץ שוועבן אויף יענער זייט פון מענטשלעכע אַנגסט־געשרייען און אויך אויף יענער זייט פון יידישן הונגער נאָך נאַציאָנאַלער באַפרייאונג.

אָבער מיט אונדז האָט נישט געקאָנט געשען אַזאַ אויף־יענער־זייטי- קייט. אונדזער געמיט איז געווען גרייט אויפצונעמען אין פול דעם גאַנצן ווייגעשריי פון דער שארית הפליטה.

דערביבער, ווען ס'איז געקומען אונדזער ריי צו רעדן און צו לייענען לידער, ווי מיר האָבן אין פאָרויס באַשטימט, זענען מיר שוין געווען ווי אַרגאַנישע טיילן פון דעם עולם אַליין. טראָפּנס וואַסער אין אַ טיפּן ברונעם.

ווען איך האָב זיך אויפגעשטעלט רעדן, האָב איך דערפילט, ווי אַלע דרויסנדיקע שאַלעכצן פאַלן אַרונטער; ווי אַלע „דאָרטנס“, אַלע „אַמערי- קאַנישקייטן“ טוען זיך אָפּ; ווי מיינ גאַנץ לעבן ציט זיך אויס אויף דער ערד אַטדאָ אין דער אַרמאָרי, און איך אַליין ווער נישט מער, און אויך

נישט ווייניקער, ווי אן אויסגעוואָרצלטער ייד, אן אַרויסגעריסענער און אַ היימלאָזער. איך ווער אַ „די־פּי“ אַליין.

אַ קעלט איז מיר אַ דורך איבערן רוקן־ביין פון דער זיך־דערקענטעניש. די פּריערדיקע רעדנער האָבן נישט באַדאַרפט ביי אונדז פּרעגן: וואו זענט איר געווען בשעת מיר האָבן דאָ געקוקט דעם היטל־ערטויט אין די אויגן; בשעת מיר האָבן זיך געשטיקט אין געטאָ־אומקום און אומגעוואָגלט ווי חיות אין די וועלדער? — זיי האָבן עס נישט באַדאַרפט פּרעגן ביי אונדז, ווייל מיר אַליין האָבן עס געפּרעגט, געפּרעגט פאַר אַלעמען אין די אויגן און קיין ענטפּער נישט געקאָנט געבן דערויף. נישט געקאָנט און נישט געגעבן.

מיר האָבן נישט געבעטן קיין מחילה ביי זיי, ווייל ס'איז נישט געווען דער מאָמענט דערפאַר, און דאָס אייגענע וואָרט האָט אונדז נישט געוואָלט דינען דערצו. אָבער, ווען דער אָונט איז געווען פאַרענדיקט, האָבן מיר יאָ דערפילט ווי ס'נעמט ווייען אויף אונדז פון אַלע זייטן דער אָטעם פון מחילה.

אויך אַזוי האָבן זיך געשפּירט אפרת און שיווער. אַלע דריי זענען מיר געשטאַנען צום טור פון דעם אָונט דערשעפטע פון אַנשטרענגונג, אָבער מיט אַ גוט געפיל פון פאַרגעבענע.

*

די לידער, וואָס מיר האָבן געלייענט, האָבן מיר, נישט צונויפגע־רעטרעהייט, אויסגעקליבן אַקוראַט אַזעלכע, וואָס זענען געווען צוגעפאַסט צו אונדזער באַנער אַריינצוגיסן זיך סיי אין דעם יסורים־ים, סיי אין דעם נאול־הרוף פון דער שארית הפליטה — אַ רגף, וואָס קומט פון דער טיפעניש פון דעם יידנס גלייבן אין זיין אייביקייט.

דער אָונט איז פאַרענדיקט געוואָרן מיטן געזאַנג פון דעם פאַרטיזאַנען־ליד, וואָס איז געוואָרן די הימע פון דער שארית הפליטה אין אַלע לאַגערן, און מיט דער התקוה.

ביידע לידער זענען מיט גרויס עקסטאַז געזונגען געוואָרן פון דעם גאַנצן דריי־טויזנט־קעפיקן עולם אונטער דער אַנפירערשאַפט פון עמאַ שיווער.

דאָס פאַרטיזאַנען־ליד מעג און דאַרף געזונגען ווערן אומעטום. איידער צו זינגען דאָס ליד נאָך קרעמאַטאָריעס און נאָך וואַגלענישן אין וועלדער, זאָל עס בעסער געזונגען ווערן פאַר קרעמאַטאָריעס און פאַר וואַגלענישן — געזונגען ווערן, כדי אַנצושעפן זיך מיט מוט און מיט אַנט־שלאָסנקייט נישט צו דערלאָזן מער קיינעם פאַנאַנדערצולייגן טויט־פייערן איבער דער לעבעדיקער ערד.

דאָס ליד איז געשריבן געוואָרן פונעם אומגעקומענעם דיכטער הערש גליק. זיין נאָמען איז געווען נישט שטארק באַקאַנט, אָבער ער האָט זיך מיט דעם דאָזיקן ליד קונה־אייביקייט געווען.
 אַלע לאַגערן האָבן אויפגעכאַפט דאָס ליד און אויך דעם ניגון דערצו, און פון די לאַגערן איז דאָס ליד אַוועק איבער די יידישע ישובים פון גאָר דער וועלט.

דאָס ליד פון יידישע פאַרטזאָנען

זאָג נישט קיינמאָל, אָז דו גייסט דעם לעצטן וועג,
 ווען הימלען בלייערנע פאַרשטעלן בלויע טעג,
 ווייל קומען וועט נאָך אונדזער אויסגעבענקטע שעה,
 ס'וועט אַ פּוּיק טאָן אונדזער טראַגסט: מיר זענען דאָ.

פון גרינעס פאַלמען־לאַנד ביז ווייסן לאַנד פון שניי —
 מיר זענען דאָ מיט אונדזער פיי, מיט אונדזער וויי,
 און וואו געפאַלן איז אַ שפּריץ פון אונדזער בלוט —
 דאָרט וועט אַ שפּראַך טאָן אונדזער גבורה, אונדזער מוט.

עס וועט די מאַרגן־זון באַגילדן אונדזער היינט,
 און אונדזער נעכטן וועט פאַרשווינדן מיטן פיינט,
 און אַז פאַרזאַמען וועט די זון אין דעם קאַיאָר —
 ווי אַ פאַראַל זאָל גיין דאָס ליד פון דור צו דור.

געשריבן איז דאָס ליד מיט בלוט און נישט מיט בליי,
 ס'איז נישט קיין ליד פון זומער־פייגל און דער פריי, —
 דאָס האָט אַ פאַלק פון צווישן פאַלנדיקע ווענט
 דאָס ליד געזונגען מיט נאַגאַנעס אין די הענט.

דערפאַר זאָג קיינמאָל, אָז דו גייסט דעם לעצטן וועג,
 ווען הימלען בלייערנע פאַרשטעלן בלויע טעג,
 ווייל קומען וועט נאָך אונדזער אויסגעבענקטע שעה,
 ס'וועט אַ פּוּיק טאָן אונדזער טראַגסט: מיר זענען דאָ!

ווען דער גרויסער עולם איז אַרויס פון דער אַרמאָרי און אָנגעפילט
 דעם דרויסן פונעם לאַגער, איז שוין געווען אַרום האַלבער נאַכט.
 דער הימל איז געווען אַ טיפער, אַן אויסגעשטערנטער. ער איז געהאָבן
 גען אַ זויטער, אַ נישט־דאָאיקער, אַ נישט־שייכותדיקער צום גאַנצן יידישן
 לאַגער אזוי ווי די גאַנצע נאַכטיקע אַרומינגלונג.

טויזנטער יידן, דורכגענומענע מיט נשמה-דייד און יזכור-פיערן, האָבן געשפּאַנט צו זייערע ענגע צוזאַמענוואוינונגען, שטיבלעך און צימערלעך, צו זייערע אַרעמע, האַרטע געלעגערס, צו זייערע טונקל-באַלויכטענע ווינקלען און ס'איז געהאנגען איבער זיי אַלעמען נישט זייער הימל, נאָר זייער ווייגע-שריי, וואָס די טיפעניש פון דער האַלבער נאַכט האָט צונויפגעפרעסט אין אַ שטילקייט און אויסגעשפּרייט זי איבער זייערע קעפּ.

איך בין געווען גערן צו בלייבן אַ וויילע מיט זיך אַליין אונטער דעם דאַזיקן ווייטן, נישט-היימלעכן הימל.

איך האָב זיך אַרויסגעדרויט פונעם עולם, וואָס האָט, אנב, אונדז נישט אַזוי לייכט געוואָלט אַפּלאַזן, און אויף אַ פּאָר מינוט אָפּגעקערט זיך אין אַ זייטיק ווינקל; געשטאַנען אין דער שטיל און אַרויפגעקוקט מיט פאַריסענע אויגן צום ווייטן הימלשן אויסגעשטערנטן אויסשפּרייט.

כ'בין זיך מודה, אַז גראַד איצט, בלייבנדיק אַליין אויף אַ פּאָר מינוט, האָט זיך מיר געוואָלט אויף אַ פּשוטן אופן אויסוויינען זיך. אָבער קיין טרערן זענען מיר אין די אויגן נישט געקומען. מינע אויגן האָבן אָן געווייזן געקוקט צו די שטערן, גענישטערט איבער דעם גאַנצן תּהום פון זייער שטער-כיקער פינקלדיקייט און געזוכט אין דעם תּהום דעם יידישן שטערן.

*

— — — מיר קומען פונעם אָונט צוריק אין דער „אונרא“-קוואַרטיר שלאַפּן.

דער דירעקטאָר, אונדזער מכניס-אורח, לאַרט אונדז איין אויף אַ גלעזל טיי מיט אים.

מיר זעצן זיך צום טיש, מיר טרינקען, מיר שמועסן — פאַרשטייט זיך וועגן דעם אָונט.

מיט זענען נייגעריק צו הערן פון דעם דירעקטאָר, וואָס איז זיין איינ-דרוק. ער לאָזט אונדז נישט לאַנג וואַרטן. ער זאָגט:

דער אָונט איז אודאי געווען זייער איינדרוקספול, אָבער מיט די רעדעס פאַר זיך אַליין, סיי מיט די רעדעס פון די לאַגעריניקעס, סיי מיט די רעדעס פון אונדז איז ער נישט אינגאַנצן צופרידן. מיט, די לאַגעריניקעס רעדן ווי לאַגעריניקעס, אָבער מיר, געקומענע געסט, דאַרפן נישט לאָזן זיך אַזוי אַרײַנשלינגען אין דעם געמיט פון די „דייפּי“; צופיל אינערלעכקייט ווייזן מיר אַרויס, צופיל אידענטיפיצירן מיר זיך מיט דעם צער און מיט דער געשפּאַנטקייט פון דעם „דייפּי“-ייד. — — —

מיר רייסן אויף די אויערן, מיר זיצן צעטומלט הערנדיק אַט-דעם מאַדנעם צוגאַנג. מיר טראַכטן: אפשר מיינט ער, אַז מיר דאַרפן זיך היטן פון צופיל אַנדריקן אויף די צערוואונדן פון די יידן. אויב ער מיינט עס,

איז עס אוודאי א געדאנק, מיט וועלכן מען דארף זיך רעכענען. אָבער, צום באַדויערן, האָט ער נישט דאָס געמיינט. ער האָט געמיינט עפעס ערגערס.

שפעטער אַביסל האָט ער גאַנץ קלאַר פאַרטייטשט, וואָס ער מיינט. ער זאָגט אָפּ און פשוט, אַז אונדזערע רעדעס געפֿעלן אים נישט, ווייל מיר ווייזן אַרויס צופֿיל סימפּאַטיע צו דעם „די־פי־ייד. און ער נעמט דערביי אויסמאָלן אין טונקעלע פאַרבן דעם כאַראַקטער פֿון דעם די־פי־ייד, אַזוי ווי דער „די־פי־ייד“ בכלל וואָלט געווען אַ דעמאָראַליזירטער, נישט־סימפּאַטישער עלעמענט א. א. וו.

אונדזער הויכער צוגאַנג צו דעם „די־פי־ייד“ איז, פאַרשטייט זיך, דורך זיינע רייד נישט געמינערט געוואָרן, אָבער דער פאַקט, אַז אַזוי באַציט זיך צו די לאַגער־יידן אַ דירעקטאָר, וואָס האָט אויפֿזיכט איבער זיי, דערצו נאָך — אַליין אַ ייד, — דער דאָזיקער פאַקט האָט אונדז געגעבן אַזוי ווי מיט אַ שטיין איבערן קאָפּ.

מיר זענען אוועק שלאָפֿן, אָבער דער שלאָף האָט פאַר שעהן־לאַנג נישט געוואָלט אָנרירן אונדזערע אויגן.

— — — נאָך דעם גרויסן אָונט אין דער אַרמאָרי פֿונעם לאַנדסבער- גער לאַגער פאַרבלייבן מיר אויף צוויי טעג, אויף פֿרייטיק און שבת, אינעם לאַגער.

מיר שטעלן אויס פאַר זיך אַ פּראָגראַם צו באַזוכן אַלע אַנשטאַלמן פֿונעם לאַגער: די ווערקשטאַטן, די שולן, די קינדער־היימען.

מיר נעמען אַרײַן אין אונדזער צוויי־טאָגיקן פּראָגראַם אויך אַ באַ- זוך אינעם קיבוץ „דרור, על שם חנה סעניש“, וואָס געפינט זיך נישט ווייט פֿון לאַנדסבערג, אין האַלצהאוזען, אַ קיבוץ פֿון אַ 150 בחורים און מיידלעך, און אויך אַ באַזוך אין דעם אַרט, וואו עס איז געווען לאַגער נומער צוויי, איינער פֿון היטלערס גהינומס, וואו עס זענען געמאַטערט געוואָרן צענדליקער טויזנטער נאַצי־קרבנות. דער זכר פֿון לאַגער נומער צוויי געפינט זיך אויך נישט ווייט פֿון לאַנדסבערג.

איין פֿונקט אין אונדזער פּראָגראַם איז: דורכפירן אין לאַגער אַן אַזויגערופֿענעם סעמינאַר, אָדער אַ שמועס אַזאַ, אין וועלכן עס זאָל זיך באַ- טייליקן אַן אָפּגעקליבענער עולם פֿונ'ם לאַגער, אַ 150 אָדער 200 מענטשן — די לערערס, די פּאַרוואַלטערס, די אויפֿפאַסערס.

די דאָזיקע פּאַרוואַלטונג זאָל זיך אויסצייכענען מיט דעם, וואָס מיר, געסט, זאָלן זיין נאָר קורצע איינלייטער צו דעם שמועס, דערנאָך זאָלן מיר, אין פּאַרלויף פֿון דער צייט, וואָס די פּאַרוואַלטונג וועט געדויערן, זיין צו- הערער.

מיר זאלן אזוי ארום הערן פונעם מויל פונעם לאגער-רייד אליין מיט וואָס ער איז גייסטיק פארנומען.

א חוץ דעם, זאל יעדערער, ווער עס וויל, קאָנען אַראָפּרעדן זיך פון האַרצן אין אונדזער אַנוועזנהייט, אפלו אויב ער וועט נישט זיין צום פונקט פון די געשמעלטע טעזיסן.

עס קאָן גראָד זיין, אז פון איינעם אַראָפּרעדן זיך פון האַרצן גלאַט-אזוי וועלן מיר אַרויסהערן מער אמת פון דער נשמה און מיר וועלן מער אַפּלערנען, ווי פון גוט און פיין געשמעלטע און געגעבענע פראַגעס און ענטפערס.

אין דער באַגלייטונג פון דער לאַגער-פאַרוואַלטונג, בראַש מיט דעם חבר אַליסקי, באַזוכן מיר און מיר באַקענען זיך מיט דער רעדאָקציע פון דעם יידישן וואַכנבלאַט „לאַנדסבערגער צייטונג“, וואָס ווערט געדרוקט אויף לאַטיינישער שריפט (ווייל ס'איז נישטאָ קיין יידישע שריפט).

דאָס בלאַט (שוין ביים דרייסיקסטן נומער) ווערט געדרוקט אין דער דרוקעריי פון דער שטאָט לאַנדסבערג, וואו עס איז בימי הימלער געדרוקט געווען אַ נאַצישע צייטונג מיטן זעלבן נאָמען.

די צייטונג איז אויסגעשמעלט שוין און ציכטיק. פיר יידישע האַנט-זעצערס אַרבעטן אויף איר.

נאָך דער צייטונג „אונדזער וועג“, וואָס גייט אַרויס אין מינכען אויף יידישע אותיות, איז די לאַנדסבערגער צייטונג נישט קלענער אין פאַרנעם און ערנסטקייט.

דאָס האַרץ פרייט זיך אי פון דעם פאַקט, וואָס אַנשטאט אַ נאַצי-צייטונג ווערט געדרוקט אין דער זעלבער דרוקעריי אַ יידישע צייטונג, אי פון דעם, וואָס דו זעסט ווי יידן, אין וואָס פאַר אַ מצב זיי זאלן זיך נישט געפינען, קאָזן זיך נישט גייסטיק פאַרווילדעווען.

אז די גייסטיקע בענקשאַפט איז דאָ — איז דאָ אויך די שיינקייט פון יידישן וואָרט, אפלו ווען אין אַ קאַלטן, נישט-אינטימען לבוש — איז דאָ דער ציטער פון יידישן קלאַנג.

מאָך צו די אויגן און — הער.

*

מיר באַזוכן די ווערקשטאַטן פונעם לאַגער: מענער-שניידעריי, דאַמען-שניידעריי, וועש-שניידעריי; פאַך-קורסן פאַר צושניידערנים און דעזיינערס.

מיר באַזוכן אַ שוסטעריי, אַ שלאַסעריי, אַן אויטאָ-מעכאַניקער ווערק-שטאַט, אַ שמידעריי.

אומעטום יונגע בחורים און מיידלעך. ביי די ניי-מאַשינעס, ביי די האַמערס, ביי די שלייפער-מאַשינעס, ביי די פּיילן.

זייער ווייניק מאַטאַר-מאַשינעס.

די עטלעכע, וואָס זענען דאָ, רופן אַרויס וואַזשנעקייט צו זיך. אונדזערע אויגן קוקן אויף זיי מיט דאַנקבאַרטייט און וואַרעמקייט, וואָס זיי פאַרלייבט טערן די אַרבעט פון אונדזער לאַגער-יונגט.

אַלייסקי און די אַנדערע באַגלייטער דערצײלן אונדז, ווי אַזוי זיי האָבן אַריינגעקראָגן די ערשטע פּאַר מאַשינעס אין לאַגער אַרײַן. אַביסל שפּעטער נאָך דער באַפרייאַונג איז שוין צוגעקומען ווייניגער אַזוי הילף פון דעם „דזשאַינט“ און פונעם „אַרט“, אָבער אין אָנהויב האָט מען באַדאַרפט מיט הוילע הענט איינשמעלן די ווערקשטאַטן, גיין איבער חרובע דייטשע פּאַב-ריקן און אויסזוכן עפעס, וואָס עס טויג און וואָס עס לאָזט זיך פאַרנעמען און איבערטראָגן אין לאַגער אַרײַן.

אין טומל, אין כאָאָס, אין דעמאָראַליזאַציע פון לעבן האָט זיך עס נישט אַזוי גרינג איינגעגעבן; ס'איז אויך נישט אַזוי לייכט געווען אין די ערשטע חדשים, דערהויפּט, ווען די מערסטע לאַגערניקעס זענען נאָך געווען שוואַך און אויסגעצערט און בכלל מבולבל פון דעם צושטאַנד, וואָס מען מוז ווידער זיין אין לאַגערן, — איז נישט אַזוי לייכט געווען צו ווירסן אויף דער לאַגער-יונגט, אַז זי זאָל זיך נעמען לערנען פאַכן, אַז זי זאָל בכלל באַשליסן ביי זיך, אַז זי דאַרף אָנהייבן אַרבעטן, ווערן שעפּעריש און גע-זעלשאַפטלעך נוצלעך.

די מערסטע פון דער יונגט האָבן געמענהט, און אייניקע פון דער יונגט מענהן נאָך איצט, אַז זיי האָבן אין משך פון זייערע בעסטע יאָרן שוין גענוג אָנגעאַרבעט זיך אין היטלערס קאַמאַרוזשנע לאַגערן, אויף די וועגן, שאַסייען, וועלדער און שטיינגריבער, גענוג געגראָבן, געהאַקט און געפלאַס-טערט. איצט ווילן זיי רוען, איצט ווילן זיי זיך שפּילן, איצט ווילן זיי האָבן אַ רעכט אויף פּוילן זיך; איצט ווילן זיי, אַז די וועלט זאָל אַרבעטן פאַר זייערטוועגן. די וועלט איז נישט קראַנק איצט צו אַרבעטן פאַר זיי.

יאָ, אַזוי מענהן נאָך אויך איצט אייניקע פון דער יונגט. און אויב יאָ אַרבעטן, איז נישט דאָ, אויף דער פאַרשאַלמענער דייטשער ערד.

אפילו ווען די אַרבעט גייט פאַרן אייגענעם לאַגער, וויל אַזא יונגט-לעכער נישט צורירן זיך צו אַרבעט; ער וויל נישט, זאָגט ער, מיט קיין זאַך העלפן דאָ, אויף דער דייטשער ערד, עפעס אויפצובויען, כדי דאָס, וואָס ער וועט אויפבויען, זאָל נאָכדעם, ווען דער לאַגער וועט אַוועק קיין אַרץ ישראל, נישט איבערבלייבן צום נוצן פאַר די דייטשן.

דאָרט, אין אַרץ, אַז ער וועט קומען אַהין, — דאָרט וועט ער אַרבעטן, דאָרט וועט ער אַסערן און גראָבן, דאָרט איז עפעס אַנדערש, אָבער דאָ — דאָ נישט. —

(אַזוינס האָבן מיר אַלײַן, אַנב, געהערט מענהן אין דעם יונגט-קיבוץ אין מיטנוואַלד, נישט ווייט פון גאַרמיש — אַ קיבוץ, וואָס מיר האָבן באַ-זוכט נאָך פאַר לאַנדסכערן.)

די ווענט פון דעם יוגנט-הויז אין מיטנוואָלד זענען געווען אויסגע-
האנגען מיט די אויפשריפטן:

„פון גאזקאמער צו פרייהייט“.

„פון קאצעט צום לעבן“.

„שאפט פאר אונדז אַ לעבן פון אַרבעט אין אַרץ-ישראל.“

די געוועזענע נעגאטיווע באַציאונג צו אַרבעט איז, אמת, איצט נישט
קיין אָפטע. דורך דער ענערגישער איניציאַטיווע פון אַ טייל פון די עלטערע
פאַרוואַלטער, אי דורך דעם אייגענעם דערפילן ווי דעמאָראַליזירנדיק עס איז
דאָס אַרומגיין ליידיק, זענען די מערסטע פון דער יוגנט אַרײַן אין די ווערק-
שטאַטן פונעם לאַגער און געוואָרן פלייסיקע אַרבעטער.

אַזוי דערציילט אונדז פריינט אַלייסקי, איינער פון די ערשטע אָרגאַ-
ניזאַטאָרן פון די ווערקשטאַטן.

„די צרה איז איצט“, זאָגט ער, „אַן אַנדערע: פון איין זייט וואַלטן
מיר וועלן, אַז יעדער אַרבעט־פּיאיסקער פון צווישן אונדז זאָל זיין פאַרנומען
מיט אַ וועלכער נישט איז פּראָדוקטיווער אַרבעט; פון דער אַנדערער זייט,
אַזוי ווי אַלץ, וואָס ווערט געשאַפן אין אונדזערע ווערקשטאַטן גייט נישט
אַרויס און טאָר נישט אַרויסגיין אויף יענער זייט לאַגער, אַלץ גייט פאַרן
געברויך פונעם לאַגער אַליין, האָבן מיר פשוט נישט אַרום וואָס צו באַשעפּ-
טיקן יעטווערן איינעם און מיר האָבן, אַנב, נישט גענוג מאַטעריאַל און
אויך נישט קיין געצייג און מאַשינעס פאַר אַלעמען.“

„דערצו דאַרפן מיר נאָך אַלץ האָבן אין זינען“, זאָגט ער, „די באַ-
זונדערע מענטאַליטעט פונעם יידישן אַרבעט־מענטש אין לאַגער. די ערש-
טע שטערונג — די דורכום נעגאַטיווע באַציאונג אונדזערע צו אַרבעט
דאָ אויף דער דייטשער ערד — איז טאַקע אַריבער. מיר האָבן זי באַקעמפט
און זי איז איצט נישטאַ. זי וואַלט אַנב, מסתמא סיי־ווי־סיי אַוועק פון זיך
אַליין. דער מענטש קאָן דאָך בכלל קיין ליידיקניעריי נישט פאַרטראָגן, און
דער יידישער יונטלעכער דאָ, וואָס שטעלט אָן זיין גאַנצע האַפּענונג אויף
אַרץ-ישראל, — און קיין אַנדער האַפּענונג האָבן די מערסטע פון אונדז
נישט, — ווייסט דאָך, אַז דאָרט אין אַרץ-ישראל וועט ער וועלן אַרבעטן —
מוז ער דאָך דעריבער זיך צוגרייטן דערצו און מוז אויסנוצן יעדע מעג-
לעכקייט, וואָס ער האָט דאָ, צו ווערן אַן אַרבעט־פּיאיסקער מענטש.“

„אַבער“, זאָגט ער ווייטער, „אַ מענטש, ווען ער אַרבעט, וויל פילן, אַז
דאָס, וואָס ער שאַפט, האָט אַ יסוד, און נאָך מער וויל ער פילן, אַז זיין
טאָג־געלעך לעבן איז נישט עפעס גלאַט אַן אַפּקומעניש, אַן ערב־לעבן צו אַ
שפעטערדיקן אמתן זײַ, נאָר איז אַ גרויסער יש פאַר זיך אַליין — און
גראַד אַט־דאָס געפיל פּעלט אונדז אַלעמען — סיי אין לעבן, סיי אין דער
אַרבעט. מיר אַלע שטייען אַזוי ווי אויף דער שוועל, גרייט אַוועקצושפּאַ-
נען פון דאַנען ביי דער ערשטער קלענסטער מעגלעכקייט. מיר אַלע טראָגן
אין זיך אַן אומגעדולר, אַ שטענדיקע נערוועזיטעט. מיר פאַרגינען זיך נישט

הנאה צו האָבן פון דעם דערווייליקן טאָג און פון אונדזער דערווייליקער פארנומענקייט, טאָסע דערפאר ווייל ס'איז דערווייליק. מיר פילן זיך אין אלע לאַגערן ווי די יידן נאָך זייער אַרויסגיין פון מצרים האָבן זיך געפילט אין זייער וואַנדערן איבערן מדבר. יא, איר וועט טאָסע אינעם פערנוואַלדער לאַגער זען, ווי איבער דעם אַרײַנגאַנג פונעם אַלגעמײנעם הויז ברענט אַן עלעקטרישע שילד: „במדבר“ — פונדעסטוועגן, זאָגט ער, זעט, וואָס מיר האָבן אויפגעטאָן אין משך פון אַ קורצער צײַט; זעט, ווי מיר האָבן אַרײַנגעצויגן אין שעפּערישקײט כמעט אַ העלפט פון אונדזער לאַגער-עולם; זעט, ווי מיר האָבן אויפגעזאַמלט און אײַנגעאַרדנט אין צוזאַמענוואוינונג גען און אין שולן די צאָל קינדער, וואָס אונדז איז געלונגען אָפּצוראַטעווען פון היטלערס פאַרניכטונג; זעט דאָס אַלץ און פרייט זיך מיט אונדזער באַ-שידענער פרייד“.

טוען מיר טאָסע אַזוי. מיר גייען פון ווערקשטאַט צו ווערקשטאַט, פון אַנשטאַלט צו אַנשטאַלט, פון איין קיבוץ-וואוינונג צו אַ צווייטער, פון איין קינדער-שול צו אַ צווייטער.

און — ריכטיק: אונדזער פרייד איז אַ באַשיידענע. נישט איין מאָל גיט אַ קלעם דאָס האַרץ, ווען דו קומסט אַרײַן אין אַ יוגנט-אַדער קינדער-צוזאַ-מענוואוינונג און דו זעסט די ענגשאַפט, די צוויי-שטאַקיקע, פון ברעטער צונויפגעקלאַפּטע, בעטן, אויף וועלכע די קינדער שלאָפן.

אויף די בעטן — האַרטע מאַטראַצן, אָן איבערציען, אָן לײלעכער, אָן קישנס.

אין די קינדער-שולן — נישטאָ כמעט קיין לערן-ביכער, נישט קיין יידישע, נישט קיין העברעאישע. זייער ווייניק שרייב-מכשירים, זייער וויי-ניק שפילצײג.

דערפאר אָבער באַקומסטו אַן אנגענעמען שכר, ווען דו דערזעסט אויף אלע ווענט פון די יוגנטלעכע און קינדערשע צוזאַמענוואוינונגען אָן אַ שיעור פּרײלעכע, גלויביקע, ענערגישע, שײן-געמאַלענע (מערסטנס דורך די קינדער אַלײן) אויפּשריפטן, ווי אַ שטייגער:

„אנו עולים בכל התנאים“,

„עבודה היא חיינו“,

„מיר זענען קינדער פון אַן אייביק פּאַלעס“.

„מיר וועלן קעמפן פאַר אַ פרייער סאָציאַליסטישער וועלט“,

און נאָך אַזײַנע לאָזונגען.

די אויפּשריפטן ווערן באַגלייט מיט מאַלערייען, מיט הומאָריסטישע צײכענונגען און באַפּוצט מיט צווייגן און בלומען.

עס פעלט אַוואַדאי נישט אין די מערסטע ציבור-פּלעצער דער יזכור-טאַול.

נישט די יוגנט, נישט די קינדער ווילן אַוועקעמען פון פאַר זייערע אויגן דעם רויטן „זכור“ און די רויטע ציפּער פון זעקס מיליאָן.

מיר קומען אריין אין א צוזאמענוואוינונג פון א רעליגיעזען פארטיי זאנען-קיבוץ „בני עקיבא“, און אונדזערע אויגן פאלן-צו גלייך צו א טאָוול אויף דער וואַנט, אויף וועלכן עס זענען אָנגעשריבן צוויי ווערטער: „יידן, נקמה!“

די בני-עקיבאניקעס דערקלערן אונדז: די צוויי ווערטער זענען א קאָפּיע פון אַן אויפשריפט, וואָס א יידישער קדוש האָט געמאַכט אויף דער וואַנט פון זיין שטוב אין סלאָבאָדקע בשעת ליטווינער, רוצחים זענען אים באַפאַלן און אומגעבראַכט. אין די לעצטע רגעס פון נסיסה האָט ער מיט זיין אייגן בלוט אויפגעשריבן אויף דער וואַנט די צוויי ווערטער.

טראַגן זיי, די בני-עקיבאניקעס, די צוויי ווערטער מיט זיך אומעטום, וואו זיי זאָלן נישט זיין: „יידן, נקמה!“

מיר שטייען צוגעפאלענע צו די דאָזיקע צוויי ווערטער און קאָנען זיך נשט אָפּרייסן פונעם אָרט.

מר קאָנען נישט, אָבער מיר מוזן. מיר באַזוכן די שול פון די קלענסטע קינדער. די לערער רופן צונויף די מערסטע פון זיי און זיי זענען אונדז מקבל-פנים. פרויען — מאַמעס, וועלכע האָבן פאַרלאָרן אין די קרעמאַטאָריעס זייער ערע אייגענע קינדער — שטייען איבער די קינדערלעך און ציטערן איבער זיי.

מיר רעדן צו די קינדער, מיר גיבן זיי איבער א גרום פון די יידישע קינדער פון אַמעריקע. די קינדערלעך פרויען זיך, לאַכן און פאַטשן מיט די הענטלעך. זיי זעען אויס נישט שלעכט און זענען אָנגעטאָן נישקשהדיק. די גאַנצע אויסגעהונגערטע ליבשאַפט זייערע גיבן די מאַמעס אַוועק צו אַט-די קינדער.

מיר שטייען גערירטע. מיר נעמען אַרײַן אין זיך דעם קינדערשן נס — דעם נס פון זייער בלייבן לעבן.

די גוטע, לאַכנדיקע קינדערשע נס-אויגן באַגלייטן אונדזערע טריט, ווען מיר גייען אַרויס פון דער שול; זיי שפּרייטן אויס אונטער אונדזערע פיס, כאַטש אויף עטלעכע מינוטן, אַ ווייס, ליכטיק, שטיקל ערד. יא, נאָר אויף עטלעכע מינוטן.

*

ס'איז שוין נאָך האַלבן טאָג. ס'איז מיטאַג-צייט. מיר באַטן זיך אָן צו עסן מיטאַג צוזאַמען מיט אַלע לאַגעריידן אין זייער אַלגעמיינעם עס-זאָל. אונדזער פאַרלאַנג ווערט גערן אויפגענומען.

מיר קומען אריין אין זאל. א מין קרעטשמעגעביידע. לאנגע טישן ארום און ארום. נאקעמע, אן טישמעכער. א גרויסער טייל פונעם עולם האָט שוין אָפגעגעסן. א נעוויסער טייל נעמט זיך זיין חלק שפייז און טראָנט עס צו זיך אין צימער. ער פראַוועט זיין סעודה פאר זיך — זאל עס מינען: ער האָט פּריוואַטקייט.

מיר זעצן זיך ביי א טיש. די לאַגער־פרויען, וואָס זענען אי די קעניגס, אי די סאַרווערקעס, דערלאַנגען אונדז דעם היינטיקן מאָלצייט.

איך זאָג: דעם היינטיקן, אָבער ס'איז נאָר געזאָגט. אין דער אמתן איז דער היינטיקער מאָלצייט דער זעלביקער, וואָס ס'איז געווען נעכטן און דער זעלביקער וואָס וועט זיין מאָרגן.

דאָס פאַרטרויען אונדז גלייך די פּרויען, וואָס דערלאַנגען אונדז דאָס עסן. זיי טוען עס נישט, חלילה, ווייל זיי ווילן אונדז קאַליע מאַכן דעם אַפּעטיט, נאָר ווייל זיי מוזן אַראָפּרעדן זיך פון האַרצן — ווער רעדט נאָך פאַר געסט פון אַמעריקע.

אַלע טאָג די זעלבע קאַרטאָפּל, די זעלבע אַרבעס, די זעלבע שטיקלעך קאַנסערווירטע פלייש, דאָס זעלבע ברויט — מער קיין זאך נישט.

נישט קיין פּרוכט, נישט קיין אייער, נישט קיין מילך, נישט קיין פוטער. „...איר זעט, עס מאַכט, דאַכט זיך, אן איינדרוק, אַז מיר קוקן אויס

גוט. יא, אונדזערע באַקן, דוכט זיך, ווערן אפילו פול. אָבער אָך און וויי צו אונדזער פּולקייט. דער נאָכאַנאַנדיקער קראַכמאַל שפּאַרט פאַנאַנדער אונדז דזערע קערפערס. אונדז, מיר קוקן אויס גוט, מיר ווערן אפילו געשוואַלן פון דער גוטסטייט. יא, אונדזערע פּנימער ווערן געשוואַלן — — —”

מיר עסן דעם אַרעמן מאָלצייט צוזאַמען מיט די רייד פון אונדזערע אויפגעמערניגס. זייערע רייד זענען גערעכטע. דער מאָלצייט איז נישט גאָר געשמאַק.

מיר עסן און מיר טרויערן אין זיך אויף דעם גורל פון אַט־די ליבע, ליידנדיקע, מוטערלעכע מענטשן פון אונדזער פּאַלק.

מיר עסן און מיר ווערן זיך אַביסל אונטער. מיר ווייזן עס אָבער נישט אַרויס, ווייל אַט האָבן דאָך דעם זעלבן מאָלצייט געגעסן הונדערטער, — הונדערטער האָבן אים געמוזט אַרונטערשלינגען און — אַרונטערגעשלונגען. שלינגען מיר אים אויך אַרונטער.

מיר בלייבן דערנאָך זיצן און הערן ווייטער די רייד פון די פּרויען־באַלעבאַסטעס, וואָס רינגלען אונדז אַרום נישט נאָר מיט זייערע ווערטער, נאָר אויך, און אפשר מער נאָך, מיט דעם צער פון זייערע אויגן —

צער פון דער פּרוי — מאַמע.

צער פון דער פּרוי — אלמנה.

און מער פון אַלץ:

צער פון דער פּרוי — פּרוי.

*

...א זייגער דריי בייטאָג עפענען מיר דעם שמועס אָדער דעם סימפּאָ-
זיום, ווי מען רופט עס, לויט אונדזער אָנגעצייכנטן פּלאַן.
עס זענען פּאַרזאַמלט, דורך אַ באַזונדער איינלאַדונג, אַ צוויי הונדערט
מענטשן.

מיין קאָלעגע ישראל אפרת איז נראָד אין דעם טאָג, צום באַדויערן,
געווען פּאַרקילט אַ ביסל און מיר האָבן צווישן זיך אָפּגעמאַכט ער זאָל אויך
דעם נאַכמיטאָג בלייבן אין צימער ביי זיך און רוען.

ווי שווער דאָס איז אים נישט געווען צו טאָן, האָט ער סוף־כל־סוף
מסכים געווען דערצו. מיט אַ פּאַרקילונג, דערצו נאָך אונטערוועגס, דאַרף
מען זיך נישט שפּילן.

האָב איך אַליין אָנגעפירט מיט דעם סימפּאָזיום.
דער ענין, ווי ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, האָט שטאַרק אָנגערענגט דעם
עולם.

מיר האָבן מיט איין זיצונג, וואָס האָט געדויערט אַרום דריי שעה, נישט
געקאָנט פּאַרטיק ווערן. מיר האָבן געמוזט איבעררייסן און דעם סוף אָפּלייגן
אויף מאָרגן.

איך האָב געמאַכט אויפ'ן פּלאַץ נאָטיצן פון די מערסטע רעדערס.

איך שטעל זיי אויס אין איין נישט־איבערגעריסענער פּאַרבינדונג.

פּאַרשטייט זיך, אַז איך גיב זיי נישט אין קיין סטענאַגראַפישער פינקט-
לעכקייט. ערשטנס, ווייל איך האָב זיי נישט פּאַרצייכנט סטענאַגראַפיש, און
צווייטנס איז דאָ נישט אַזוי וויכטיק די פינקטלעכקייט פון די אויסדרוקן
ווי דער תּמצית זייערער.

אַ, ווען מען וואָלט געקאָנט פּאַרצייכענען די באַוועגונגען פון די רעד-
נערס ליפּן, אויגן, אַקסלען, הענט!

אָבער דאָס האָב איך אוודאי נישט געקאָנט. אפשר קאָן וועגן דעם דער-
ציילן דער חלל פון דער געביידע, וואו דער שמועס איז פּאַרגעקומען.

אין חלל זענען געוויס איבערגעבליבן דאָס צוקעניש פון ליפּן, די אויפ-
בליצן פון אויגן, די לאַבירינט־ליניעס פון פּראָטעסטירנדיקע, מאָנענדיקע
הענט.

מיין אינלייטונג איז קורץ. איך צייכן אָן אייניקע טעזיסן וועגן אונד-
זערע היינטיקע וויכטיקסטע נאַציאָנאַלע קולטור און ליטעראַטור־פּאַרבלע-
מען, וואָס פּאַרבינדן די יידישע ישובים פון נאָר דער וועלט אין איין נאַנצ-
קייט. אויך דער ייד אין לאַגער, זאָג איך, דאַרף כאַטש אויף איין מאָמענט,
אַרויסרייסן זיך, פּסיכיש, אויב ס'איז נאָך דערווייל נישט מעגלעך פיזיש,
פון זיין לאַגער־צאָם. נישט, חלילה, פּאַרגעסן דאָס, וואָס די דייטשן און די
וועלט האָבן געטאָן און טוען נאָך היינט מיט די יידן און מיט דער שארית
הפּליטה. וועגן פּאַרגעסן קאָן נאָר קיין רייד נישט זיין צווישן אונדו. וועגן

פארגעסן קאָנען רעדן נאָר קאָזיאַנע ביוראָקראַטן אָדער פּאַלשע פּראָגראַם-
אָפּטימיסטן. אַן אמתער ייד קאָן נישט און טאָר נישט פאָרגעסן. אַן אמתער
ייד ווייסט, אַז ס'איז פאָרגעקומען צווישן דער וועלט און אים עפעס אַזוינס,
וואָס נישט ער, דער ייד, דאַרף זוכן פאַר דער וועלט אַ לייכטע און שנעלע
פאָרענטפערונג, כדי די וועלט זאָל קאָנען, נאָך אַלע אָפּגעטאָנענע פאַר-
ברעכנס, נעמען גלייך און אוועקגיין מיט אַ פאַרוואַשן פנים אַ כשר-טענצל.
וואָס אונדז אַרט איז: די צו-הויך-אַרויפגעשטייגטע געמיט-אויפרודערונג
פונעם לאַגערייך, וואָס גרענעצט זיך אָפּטמאָל מיט פאַרצווייפלונג. אמת, מיר
ווייסן אַלע סיבות. מיר פאַרשטייען זיי, מיר פילן זיי. מיר טיילן זיך קיינער
נישט אַרויס פון זיי. אָבער עס באַאומראיקט: וואוהין קאָן פירן אַ מאַססי-
מאַלע פאַרצווייפלונג?

די גאַנצע ליטעראַטור אונדזערע, סיי די יידישע, סיי די העברעאישע איז
פאָרנומען מיט אָט-דער אומרו און זוכט אַ נייעם שטראַל פון טרייסט. יידן
שמעלן היינט, און מיט רעכט, די גרעסטע קאָרט אויף אַרץ-ישראל. דאָ, אין
די לאַגען, זעען מיר, איז אַרץ-ישראל די איינציקע קאָרט, — ווי-זשע וועט
זיין, ווען די קאָרט, חלילה, וועט נישט געוואונען ווערן אַזוי שנעל? ווען
האָבן, בכלל, יידן אין משך פון זייער גרויסער און לאַנגער געשיכטע, איינ-
געשטעלט זייער גורל אויף איין קאָרט, אויף איין תנאי?

אויף דעם דאָזיקן אופן, אַן ערך, זענען מיינע עטלעכע אַריינפיר-ווער-
טער. איך שטרייך אונטער אייניקע אויפגעגנדיקע מאַמענטן, כדי די רעדנער
זאָלן האָבן אַ מעגלעכקייט אַריינצולאָזן זיך אין ענינים, וואָס וועלן אפילו
זיין לפנים נישט צום פונקט. און אַזוי געשעט טאָקע. יעדער רעדט סיי-ווי
וואָס אים איז אויפן האַרצן.

עס פאַרשרייבן זיך צום וואָרט אַ סך רעדנער.

עלשטיין: — יידן, ווערט דערציילט, זענען אַרויס פון בבל דערפאַר,
ווייל זיי האָבן נישט געביטן זייערע נעמען. זיי האָבן זוכה געווען דערפאַר
צו קומען קיין אַרץ-ישראל. זענען מיר זוכה? וועלן מיר אַנקומען אַהין?
איך כאַפּ זיך אַליין אָפּטמאָל פאַרן קאַפּ און פרעג: זענען מיר זוכה? —
איך דערפיל אָבער גלייך, אַז אַלץ וואָס ס'איז דאָ אין מיר טרייבט זיך
קיין אַרץ-ישראל, טרייבט אונדז אַלעמען אַהין. יאָ — טרייבט אונדז. מוזן
מיר אַלע שטעלן אַלץ אויף דער איין קאָרט!

נמרוד, ווערט דערציילט אין חומש, האָט אברהמען דורכגעפירט דורכן
קאַלד-אוינון. היטלער האָט אויך אונדזערע אברהמס דורכגעפירט דורך נאָז
אוינונס. אברהם אבינו איז אָבער נישט פאַרברענט געוואָרן. דאָס פייער
האָט אים נישט אָנגערירט. אָבער אונדזערע אברהמס זענען יאָ פאַרברענט
געוואָרן. אויף אַש פאַרברענט געוואָרן. — דאַרפן מיר דערפאַר אַלץ שטעלן
אויף דער איינציקער קאָרט.

מיר, וואָס זיצן דאָ, זענען, ווי איר זעט, אויך נישט פאַרברענט געוואָרן. זענען מיר אברהמס? זענען מיר?
ס'איז אָנגערירט געוואָרן די פראַגע וועגן אונדז און דער וועלט. וואָס מיינט אין דעם פאַל וועלט? וועלט מיינט גוים. קאָנען מיר אָבער אינגאַנצן אוועקגיין פון אַט־דער וועלט, אפילו, ווען מיר זאָלן שוין זיין אין ארץ־ישראל? און צי וועט ארץ־ישראל אונדז ברענגען די אמתע רוח, אין דער צייט, ווען ס'וועט אונדז אייביק נאָכגיין דער פאַקט, אז אנדערע אברהמס זענען יאָ פאַרברענט געוואָרן אין פייער?

לוגער: — איך בין בכלל נישט מסכים מיטן געדאַנק פון שותפות מיט דער וועלט. איך ווים נישט צו וואָס אינגאַנצן פאַרנעמען זיך מיט דעם ענין וועלט.

פאַר מיר איז היינט וועלט — דייטש. כ'האָב דורכגעמאַכט דעם גאַנצן קריג מיט אַלע זיינע אומגליקן. האָב איך געוואוסט, אז דאָס גרעסטע גליק איז — אַ טויטער דייטש.

די וועלט איז באַפרייט היינט פון היטלערן, אָבער נאָך אַלץ נישט באַפרייט פון דעם נאַצי־דייטש. אין דער וועלט איז אַריין דער נאַצי־דייטש ווי אַ דיבוק.

אויב שותפות, קאָנען מיר מאַכן שותפות נאָר מיטן קרבן און נאָר מיטן אויפשטענדלער, וואָס וואַקסט אַרויס פונעם קרבן. קיינמאָל נישט מיט די וואָס מאַכן פשרות מיטן מערדער.

מיר טוט זייער וויי צו קאָנסטאַטירן פאַר זיך אַליין, אז די גאַנצע יידישע געשיכטע פון צווייטן חורבן אָן, מיט דעם אויסנאַם פונעם בר־כוכב־אויפשטאַנד, איז געווען אַ געשיכטע פון פאַסיוון, און נישט פון אַקטיוון, ווידערשטאַנד. מיר טוט אויך וויי דער פאַקט, וואָס די מערסטע בעסטע ווערק און לידער אין דער היינטיקער יידישער ליטעראַטור זענען געשריבן אין אַ צו פאַסיוון טאָן.

גאַר: — דאָ איז נישט אזאַ פאַרזאַמלונג, וואָס מיר זאָלן מורא האָבן צו זאָגן דעם אמת, פאַראַן צווישן אונדז אזוינע, וואָס וואַרפן אונדז אויף, אז מיר זענען אַלע געווען קורצזיכטיק. זיי טענהן מיט אזאַ מין שאַרד־פרייד: אהא, מיר האָבן אייך געוואָרנט סיי וועגן דעם היטלער־אומגליק, סיי וועגן דעם, אז די וועלט וועט אונדז אויך נאָך היטלערן האָבן אין דער אדמה. — מיט אזאַ מין שאַרד־פרייד איז שווער צו אַרגומענטירן.

אָבער אַ חשבון־הנפש דאַרפן מיר יאָ מאַכן. און ערשט נאָכן חשבון־הנפש קומען מיר צוריק צום געדאַנק, אז מיר און די וועלט איז איין זאָך. מיר וועלן נישט קאָנען לעבן אויב מיר און די וועלט וועלן מוזן בלייבן צוויי באַזונדערע פיינטלעכע קאַטעגאָריעס, ווייל אויך ארץ־ישראל איז דעמאָלט נישט געזיכערט.

עם מוז זיין א יידישע וועלט-גאנצקייט. ווי וועט זיין צו די, וואָס מיר
נען, אז עם קאָן געבויט ווערן א יידיש פּאָלק נאָך פון איין פּראָצענט יידן.

בענין: — גאַנץ אייראָפּע איז היינט אַ חורבן. אַלץ אין אייראָפּע
האָט באַנקראַטירט, אָנהייבנדיק פון היטלערן ביז אַלע באַפרייערס אונדזערע.
מיר, די שוואַכסטע — פאַרוואָס קעמפן מיר? — פאַר קולטור? מיר
האָבן געזען גענוג קולטור אין אייראָפּע. אָבער גראַד פון אַטידער קולטור
האָט אַרויסגעפלאַקערט דאָס פייער פון חורבן.

אונדזער קאַמף ליגט אין אונדזער באַזונדערער שליחות אין דער
וועלט, — אין דער וועלט, וואָס טראַגט אין זיך אַ שנאה צום עסע־עולם.
פאַראַן יידן, וואָס ווילן מער נישט זיין קיין יידן. אויך טיילן פון די
היינטיקע קולטור־יידן ווילן מער קיין יידן נישט זיין.

די ליניע פון דער יידישער קולטור און ליטעראַטור דאַרף זיין: איבער־
רייסן מיט אַלע ביז־איצטיקע פאַרמעס, מיט אַלע ביז־איצטיקע צוגאַנגען.
אפילו אין די וועגן פון שלום עליכמען טאָר די ליטעראַטור נישט גיין.
שמייכער האָט טאַקע אָנגעצילט זיין גאַנצע מלחמה נישט אזוי קעגן
דעם גלאַטן, היינזעטיקן קולטור־יידן, ווי קעגן דעם באַרד־ און פּאָתי־ייד,
קעגן דעם אמתן פרומען ייד, ווייל ער האָט געוואוסט, דער בלוטיקער רשע,
אז דער הויפט יידישער כוח ליגט אין דעם אמתן פרומען ייד.
וואָס האָט די יידישע ליטעראַטור געשילדערט? — זי האָט מערסטנס
נאָך געשילדערט דעם וועלטלעכן, דעם גענאַטיוון ייד און נישט דעם פּאָזי־
טיוון — דעם פרומען.

אַלטהאַן: — די אמתע שטימונג פון דער שארית הפליטה וועט אונדזער
גאַסט, האָב איך מורא, נישט קאָנען אַרויסטראַגן פון אַטדי רעדעס אונדזער־
רע.

די שארית הפליטה איז נאָך נישט פאַרטיק מיט זיך אַליין, איר געדאַנק
איז נאָך צערודערט, צעברויזט, נאָך נישט אַרײַן אין געהעריקע גרעניצן.
מיר זענען אַלע נאָך פשוט צעטומלט.

די וועלט שווייגט וועגן אונדז — דאַרפן מיר זיין עמפּינדלעך צו אַט־
דעם שווייגן.

מיר זענען פאַרוואַנדעט נישט נאָך פיזיש, נאָך אויך גייסטיק.
האָבן מיר קיין מורא נישט צו שטאַרבן פיזיש. אָבער פאַר אַ גייסטיקן
טויט האָבן מיר מורא. — דערפאַר איז אין אונדז, אין אַלעמען, אָנגעשטאַ־
נען די באַדערפעניש צו גיין קיין אַרץ־ישׂראַל. אונדז דוכט זיך, אז דאָרט
וועלן מיר געזונט ווערן.

דאָ זענען מיר אַלע קראַנק. מיר קאָנען דאָ נישט געזונט ווערן.
פאַרוואָס ציען נישט די מערסטע יידישע דיכטער און שריפטשמעלער די
געהעריקע שלוסן פון אונדזער קאַטאַסטראָפּע?

פארוואָס זענען אין משך פון דעם גאַנצן יאָר די יידישע שרייבער
און לערער פון דער גאַרער יידישער וועלט, און דערהויפּט פון אַמעריקע,
נישט געקומען צו אונדז, צו זיין מיט אונדז א ביסל צייט כאַטש, צו לעבן
מיט אונדז, צו העלפן אונדז?

ראַגאַ: — ווער נאָך ווי די רעשטלעך פון די גאַז-קאַמערן און קרעמאַ-
טאַריעס קאָנען געבן אַן ענטפער אויף די אַלע פראַגעס, וואָס זענען דאָ גע-
שטעלט געוואָרן?

אַט זעט איר דאָך — מיר לעבן! מיר — רעשטלעך פון די קרעמאַטאַ-
ריעס — מיר לעבן!

איך קאָן עס זאָגן מיט ביטערקייט, אפילו מיט חוּזק — ווייל איך האָב
רעכט אויף ביטערקייט. מיר אַלע האָבן אַ רעכט אויף דעם.

איך קאָן עס אָבער אויך זאָגן מיט שטאַלץ, ווייל אויך אויף שטאַלץ
האָבן מיר אַלע רעכט. מיר — די רעשטלעך פון די קרעמאַטאַריעס.

זאָג איך טאַקע: אויב מיר לעבן, אויב מיר זענען לעבן געבליבן, איז
אַ סימן, אַז מיר דאַרפן און מוזן אויך ווייטער לעבן.

און דאָס, וואָס מיר אַלע זאָגן צו דער יידישער גרויסער וועלט איז —
אַ וואָרנונג.

יא, מיר, די שארית הפליטה, די רעשטלעך פון די קרעמאַטאַריעס —
מיר זענען מחויב צו וואָרענען די יידן פון דער גאַרער וועלט, דערהויפּט
די יידן פון אַמעריקע: היט זיך, יידן! — זייט נישט אזוי זיכער אין זיך,
יידן פון אַמעריקע.

די יידן פון אַמעריקע מיינען זיך אַפנים, אַז זיי וועלן אויך איצט קאָנען
גלאַט און רואיק שפּינען ווייטער אַ יידיש לעבן און אַ יידישע קולטור אזוי
ווי עס וואָלט גאָר קיין מאַידאַנעק און קיין אוישוויץ נישט געווען. אויב זיי
מיינען אזוי, זענען זיי בלינד און זעען נישט און פאַרשטייען נישט דעם
בלוטין גאַנג פון דער יידישער געשיכטע.

דאַרפן מיר צו זיי פון דאַנען זאָגן: זייט געוואָרנט, יידן! גיט אַ קוס אויף
אונדז, אויף די לעבן געבליבענע, און זעט ווי די הרונים, ווי די מתים פאַר-
פאָלגן אונדז!

גרינהאוז: — דער חשובער גאַסט ווייל הערן אונדזער רעזאָנאַנס אויפן
סמך פון אונדזערע דערפאַרונגען. דאַרפן מיר זאָגן קלאָר, אַז עס איז דאָ
אין אונדז אַלעמען איין באַנער: אוועקצוגיין פון דער גרויסער וועלט. וואו-
היין? — צו אַ קליינער וועלט, אָבער צו אַן אייגענער. מיר זענען אין קריג
מיט דער וועלט און מיר האָבן זיך פון איר אָפגעשלאָסן. אמת, דאָס לעבן
אין אַ לאַנער קאָן מיינען, אַז נישט מיר האָבן זיך אָפגעשלאָסן פון דער
וועלט, נאָר, אַז די וועלט האָט אונדז אָפגעשלאָסן און אויסגעשלאָסן. ווער
איך אויך דערפון נישט נתפעל. זאָל נאָר דער לאַנער אונדז אוועקפירן קיין

אריז'ישראל — צו א קליינער וועלט, אָבער צו אַן אייגענער. ערשט דאָרטן וועלן מיר צוריק אויפשטעלן אונדזער פּאָזיטיווע באַציאונג צו דער גרויסער וועלט.

כל זמן דאָס געשעט נישט, איז טאָקע אמת, אַז מיר זענען קראַנק, אַז מיר זענען דענערווירט, אָבער דאָס ייִדישע גאַנצקייט־נעפּיל ווערט אין אונדז נאָך גרעסער און טיפּער.

זעקס יאָר, אַז איבער אונדז איז געהאנגען ווי אַ האַק: ייד. מיר האָבן זיך געוואַלגערט אין קאַצעטן אונטער שמיץ און טויט־קנוטן, אָבער געטראָגן האָבן מיר אין זיך דעם טויט־גורל פון אַלע יידן פון אַלע לענדער. מיר זענען געווען אָנגעזאַפט און אָנגעלאָרן מיט אַלע ייִדישקייטן פון אַרבע פּנות העולם.

מיר זענען אַלע געווען פּאַרלייזיקט, די לייז אונדזערע זענען געקראַכן פון איינעם צום צווייטן — זענען מיר דורכדעם צונויפגעגאַסן געוואָרן אינאיינעם. זענען מיר שטאַרק געוואָרן.

אין די יאָרן פון קאַצעט האָבן מיר אַ סך גערעדט אָדער וועגן שטאַרבן, וועגן אומקומען, אָדער וועגן דער צוקונפט פון ייִדישן פּאָלק.

נישט איינער פון אונדז פלעגט אין מאָמענטן פון פּאַרצווייפּלונג אַזוי נעמען רעדן: אַז איך וועל דערלעבן היטלערס סוף און אַרויסגיין פון תּפּיסה, איז — אָדער יידן וועלן ווערן אַ פּאָלק, ווי אַלע פּעלקער, אָדער, אויב נישט, וועל איך נעמען. און זיך אָפּשמדן און — אַ סוף, אַן עק.

די איינציקע, וואָס האָבן אַזוינס נישט אַרויפגעבראַכט אויף זייערע ליפּן, זענען געווען די פרומע יידן.

נישט איינער פון אונדז שעמט זיך איצט אין זיך אַליין פאַר צו־לאָזן צו זיך אַזוינע ירידה־אַנפּאַלן.

ווער ווייסט, ווער ווייסט ווי לאַנג ס'וועט נעמען, ביז מיר וועלן צוריק דערהויבן ווערן אין זיך אַליין — אויף אַן אמת דערהויבן ווערן...

קען: — פאַרוואָס זאָלט איר שלאָגן זיך אַליין? פאַרוואָס זאָלן מיר וויי טאָן זיך אַליין, און עס זאָל אויסקומען, אַז מיר, די קרבנות זענען נאָר די שולדיקע?

צי איז נישט גענוג, וואָס דער קרבן איז קרבן? פאַרוואָס קומט אים נאָך, אַז ער זאָל זיך נעמען אַליין שלאָגן?

איך האַלט, אַז פון יעדער פּיין־געשעעניש איז דער ייד אַרויסגעקומען געלייטערטער.

אַזוי ווי שטאַל איז דער ייד.

דער ייִדישער קרבן האָט דורכגעפירט אַ שליחות פאַר אַ צווייטן ייד — פאַר אַ שוואַכערן פון זיך.

אַלע גלאַט־אַזוי תּרופות און ישועות זענען דורכגעפאַלן.

דער ייד קאָן נישט אַנטלויפן פון זיין ייִדישקייט — פון זיך.

ס'איז ריכטיק, אז מיר האָבן דורכגעמאַכט אַ טאָפּלטע טראַגעדיע: אַ פיזישע און אַ גייסטיקע. ערשט נאָך דער באַפֿרייאונג האָבן מיר דערזען, אז די וועלט איז ערנער געוואָרן.

איז וואָס — הייסט עס — דאַרפן מיר שוין בלייבן צעבראַכענע אויף אַלעמאַל?

ווען מיר נעמען זיך פילן ווי צעבראַכענע, אָן גלויבן און אָן האַפּע-נונג, — ווערן מיר פאַרלוירן, ווייל קיינער, אַ חוץ אונדז אַליין, קאָן אונדז און וועט אונדז קיין גלויבן נישט געבן.

גאָרדאָן: — מיר זענען נישט שולדיק אין קיין זאַך, אין קיין זאַך.

ס'איז דאָך שרעקלעך צו הערן אזא זעלבסטפייניקונג!

אַלע קומען צו איין אויספיר: ארץ-ישראל איז אונדזער רעטונג. דאָס איז ריכטיק. ריכטיק איז אויך, אז אויב מען וועט אונדז נישט לאָזן גיין פון דאַנען קיין ארץ-ישראל, זענען מיר פאַרלוירן. מיר וועלן אויסגיין דאָ ווי אַ ליכט.

אַלייטקי: — מיך לאָזט נישט רוען די פראַגע: ווי זענען מיר אַליין

דורכגעגאַנגען דעם שייטער-הויפן?

עס גייט נישט נאָר אין דעם צוזאַמענברוך פון דער מאַראַל פון דער גאָרער וועלט. עס גייט מיר מער אין דעם: ווי האַלט אונדזער אייגענע מאַראַל?

מיר האָבן אין די קאַצעטן געזען נישט איין מיאוסע האַנדלונג אויך פון יידן. אמת, דאָס זענען געווען אינדיווידועלע האַנדלונגען, און מיר נעמען זיי נישט אַרײַן אין חשבון פון אונדזער קאָלעקטיווער אויפפיר-רונג. ווי אַ קאָלעקטיוו איז אונדזער רעקאָרד ריין. אָבער ווייטאָן טוען זיי אונדז וויי נאָך היינט, אָט-די מיאוסע אינדיווידועלע האַנדלונגען. אפילו ווען מיר ווייסן, אז די שענדליכע טאַט איז באַגאַנגען געוואָרן אין נויט, און אז איין שענדלעכע טאַט פון איין ייד אין געטאָ, אָדער אין קאַצעט, ווערט בטל ומבוטל אינעם שיין פון צענדליקער טויזנטער קדושים אונדזערע, פונדעסטוועגן הערט נישט אויף די איינצלנע שענדלעכע טאַט פון אַ ייד צו אַרן און צו פייניקן אונדז.

מיר דאַרפן דאָ אויך זאָגן, אז אַ היפשער טייל פון דער יידישער אינטעליגענץ אין די געטאָס האָט נישט אויסגעהאַלטן דעם עקזאַמען.

וואָס שייך אָבער די האַנדלונגען לגבי אונדז פון די פעלקער אַרום — דאָ איז שוין נישט שייך צו רעדן וועגן אינדיווידועלע מעשים נאָר.

די פעלקער האָבן נישט אויסגעהאַלטן דעם עקזאַמען ווי פעלקער. זיי האָבן פאַרוואַנדלט אונדזער לעבן אין אַ גיהנום.

אזוי די פּאָליצקן, אזוי די ליטווינער, אזוי די אוקראַינער. פון די דייטשן איז דאָך אָפּגערעדט.

וואָס האָבן געטאָן די מערסטע אינטעליגענטן פון אייראָפּע?
וואָס האָבן זיי געטאָן מיטן סאָציאַליזם? וואָס האָבן זיי געטאָן מיטן
קריסטענטום? — געהאַלפן — ווער אַקטיוו, ווער פּאַסיוו, ווער דורך
שווייגן — היטלערן.

איז וואָס זאָלן מיר איצט טאָן?
געווען אַ צייט, ווען אונדזער גאַנג איז געווען פון ארץ-ישראל. דער
דאָזיקער גאַנג איז צעשמעטערט. איצט מוז אונדזער גאַנג זיין צו ארץ-
ישראל.

אַט זעט — מיר זיצן דאָ אין די לאַגערן שוין אַ יאָר צייט נאָך דער
באַפרייאונג. ארץ-ישראל-יידן זענען געקומען צו אונדז אין משך פונעם
יאָר, געקומען זיין מיט אונדז, שטאַרק אונדז און אויך טאָן צווישן
אונדז ארץ-ישראל-ארבעט. אָבער, וואו זענען געווען די יידן פון אַמעריקע?
די יידן אין אַמעריקע האָבן פאַרגעסן אין אונדז.
די איצטיקע דעלעגאַציע פון אַמעריקע איז די ערשטע, אין וועלכער
מיר פילן נישט קיין אַפיציעלעקייט, נאָך אמתע נאָענטקייט און ברודער-
שאפט, אָבער אַ גאַנץ פול יאָר האָבן מיר באַדאַרפט וואַרטן אויף איר. אַ
גאַנץ יאָר!

געבאָרן: — די מערסטע רעדנער, לויט מיין מיינונג, האָבן גערעדט
וועגן דער יידישער טראַגעדיע צו אַבסטראַקט.
איך וועל זאָגן קורץ: די יידן זענען דער קרבן אינעם קאַמף, וואָס עס
פירן צווישן זיך צוויי הויפט-כוחות אין דער וועלט: רעאַקציע און סאָ-
ציאַליזם.

ארץ-ישראל איז נאָר אַ פּאַליאַטיווע לייזונג.
אויך אַנדערע פעלקער האָבן געגעבן אַ סך קרבנות. מיר זענען נישט
די איינציקע.

יידן מוזן שטעלן זייער גורל נישט אזוי אויף דער נאַציאָנאַלער באַזע,
ווי אויף דער סאָציאַלער.

טרעגער: — איך וועל עס מאַכן נאָך קירצער. דער רעדנער, וואָס
פאַר מיר, ווייסט שוין אויף קלאָר, אז מיר דאַרפן שטעלן אונדזער גורל
אויף דער סאָציאַלער באַזע מער ווי אויף דער נאַציאָנאַלער. נו, וועל איך
אים און אייך אַלעמען פרעגן: אז מיר וועלן שטאַרבן אַ מיתה בנשיקה
אין די אַרעמס פון אַ רויטער אַסימילאַציע, וועט אונדז זיין בעסער?

גוטמאַן: — איך בין, דוכט זיך, דער לעצטער רעדנער. כ'האָב אַ סך
צו רעדן, אָבער כ'וועל רעדן נאָר וועגן דעם, וואָס פּרעסט מיין האַרץ אַמ-
ווייטיקסטן.

כ'האָב דאָ געהערט טענות צו יידן אין אַמעריקע, צו דער יידישער ליטעראַטור, אפילו טענות צו אונדזערע חשובע געסטר.

אַלע מאָנען מיר טרייסט, אַלע מאָנען מיר שיר-נישט: זעצט אונדז אויבנאָן; אַלע זענען מיר איבערצייגט, אז מיר זענען דאָס אייבערשטע פון שטויסל.

האָבן מיר טאַקע אויף אַן אמת מוט צו זאָגן, אז מיר זענען אויסדער-ווילט, מיר — די שארית הפליטה?

דאָ איז שוין גערעדט געוואָרן וועגן דעם, אז אפילו אין קאָצעט זענען געווען צווישן אונדז אזוינע, מיט וועמען מיר האָבן זיך געשעמט. שטייען מיר איצט, נאָכן קאָצעט, אויף דעם הויכן ניוואָ, אויף וועלכן מיר וואָלטן באַדאַרפט שטיין? זענען נישטאָ איצט צווישן אונדז אזוינע, מיט וועמען מיר שעמען זיך?

איך שטוין פון דער יידישער פרעסע אין אַמעריקע, וועלכע רעדט וועגן אונדז נאָר ווי וועגן הייליקע. אויך אונדזערע ליבע געסט רעדן וועגן אונדז אויפן זעלבן אופן.

אויפן סמך דערפון האָבן מיר טענות צו דער יידישער אַמעריקע. אָבער וואָס ווילן מיר פון דער יידישער אַמעריקע? מיט וואָס פאַר אַ רעכט מאָנען מיר עפעס פון איר? וואָס קאָן אונדז די יידישע אַמעריקע געבן, אויסער דעם עפיטעט פון הייליקייט — אַן עפיטעט, וואָס איז אונדז דער ווידער, ווילן מיר האָבן אים נישט פאַרדינט?

קלאַפּ איך זיך אין האַרצן און איך זאָג: אַלע זענען מיר אויסוואַרפן נאָר דערפאַר אַליין וואָס מיר לעבן. אַלע!

מיט וואָס פאַר אַ רעכט לעבן מיר, אין דער צייט, ווען אַלע אונדזערע נאַענטסטע זענען אומגעקומען אין די קרעמאַטאַריעס? מיט וואָס פאַר אַ רעכט זענען מיר געבליבן נישט פאַרברענט? מיט וואָס פאַר אַ רעכט האָבן מיר שלום געמאַכט מיטן געדאַנק אַנצוגיין ווייטער מיט אונדזער לעבן און איינשמעסן זיך אַליין, אז מיר זענען כלומרשט נישט שולדיק וואָס מיר זענען לעבן געבליבן?

אז איך זע צווישן אונדז גאַנצע יידישע קינדער, טראַכט איך: אפשר וועלן זיי מאָרגן זיין ווידער מאַטעריאַל פאַר ווייטערע קרעמאַטאַריעס!

און מיר — ווי נאָרנישט. מיר האָבן פאַרלוירן אַלץ, מיר האָבן פאַר-לוירן אַלעמען און — מיר לייגן זיך שלאָפן, מיר שטייען אויף, מיר רייסן זיך אַרום צווישן זיך, מיר פירן דיסקוסיעס, מיר זענען ווידער אין פאַר-טייען און — מ'רעדט נאָך וועגן אונדז ווי וועגן הייליקע!

איך זאָג אייך נאָכאַמאָל: נישט קיין הייליקע זענען מיר, נאָר אויס-וואַרפן! מיר זענען נישט ווערט, וואָס די ערד טראַגט אונדז אויף זיך.

אַטדאָס שטיקט מיך אויפן האַרצן די גאַנצע צייט, וואָס איך זיך דאָ און הער אַלעמענס רייר. מוז איך עס אַרויסשריען. איך מוז, איך מוז!

*

די רייד פונעם לעצמן רעדנער און זיין אויף אן אמת קלאפן זיך אין הארצן, האָבן אַלעמען און אויך מיך פשוט דערשיטערט. ווען עס וואָלטן געווען נאָך רעדנער, וואָלטן זיי נישט געקאָנט ווייטער רעדן.

און די גאַנצע רעזומע פון אַלעמענס רייד האָט נישט געקאָנט געמאַכט ווערן, סידן אין דעם וואונדער־ליכט פון גוטמאַנס ווערטער.

*

26 טער אַפּריל.

...אין דער פרייער צייט, וואָס מיר האָבן אין לאַנדסבערגער לאַגער, צווישן מיטאַג און דעם סימפּאָזיום, פּאַרן מיר, לויט דעם אָנגעצייכנטן פּראָגראַם, צו באַזוכן אַ יונגט־קיבוץ אויפן נאָמען פון חנה סעניש (אַ יונגע ארץ־ישראל־העלדין, אַ דיכטערין, וואָס האָט אוועקגעגעבן איר לעבן אין קאַמף פאַר עליה).

מיר האָבן אויך אויף אונדזער פּראָגראַם צו באַזוכן דעם געוועזענעם היטלער־לאַגער נומער צוויי, וואָס איז געווען איינער פון אַ גאַנצער צאָל דאַכאַר־לאַגערן. אין דעם דאָזיקן לאַגער נומער צוויי זענען, ווי אין די איבעריקע דאַכאַר־פונקטן, געפייניקט און פאַרפייניקט געוואָרן, סיי דורך קאַמאַרזשנער־אַרבעט, סיי דורך הונגער און אכזריות, צענדליקער און הונדערטער טויזנטער קרבנות — די מערסטע פון זיי יידן.

די אַלע ערטער זענען איצט מערסטנס צעשטערט. עס האָבן זיי טיילווייז צעשטערט, אין די ערשטע טעג נאָך דער באַפריי אונט, די קרבנות אַליין. דאָס איבעריקע זוכן צו צעשטערן באַהאַלטענערהייט די איבערגעבליבענע פאַרבאָרגענע נאַציש, כדי אָפּצומעקן די סימנים פון זייערע פאַרברעכנס.

וויפיל אָבער מען זאָל נישט אָפּמעקן די בלוטיקע שפורן — סימנים בלייבן נאָך אַליין.

עס בלייבן טיילן פון די שטעטיקע דראָטן. עס בלייבן די גריבער פון די בונקערס.

עס בלייבן שטיקער פון דער צעטראַמפּלער ערד, אויף וועלכער עס האָבן זיך געוואַלערט טויזנטער מתים, סקעלעטן, שאַרבנס און ביינער.

עס בלייבן ברוכשטיקער פון די פּלעצער, וואו עס זענען פאַרגעקומען עפנטלעכע הינריכטונגען אין לאַגער. עס בלייבן קוימענס.

אגב, די קרעמאַטאַריע און נאַד־קאַמער, וואָס געפינען זיך אויף אַ פונקט נישט ווייט פון דאַכאַו גופא, זענען געבליבן גאַנץ לזכר עולם.

*

דער יוגנט־קיבוץ אויפן נאָמען פון חנה סעניש, איינער פון דער סעריע יוגנט־קיבוצים איבער אלע לאַגערן אונטערן אָלגעמיינעם טיטל „דרור“, געפינט זיך נישט ווייט פון לאַנדסבערג, אין האַלצהאוזען. ער נעמט אַרײַן אין זיך אַרום הונדערט און פופציק בחורים און מיידלעך. צווישן זיי אויך אַ צאָל קינדער.

אַן ענערגישער יוגנט־קאָלעקטיוו, זאָגט מען אונדז. אלע אַרבעטן דאָרט און גרייטן זיך צו ארץ־ישׂראל.

עס זענען פאַראַן אינעם קיבוץ עטלעכע ווערקשטאַטן. ער האָט אויך אין זײַן רשות אַ שטיקל פּעלד און אַ גאָרטן.

טייל אַרבעטן אין די ווערקשטאַטן, טייל — אין גאָרטן. יעדער גאָרטן־אַרבעטער האָט אַ צאָל בײַטן אונטער זײַן השגחה.

דאָרט, וואו עס געפינט זיך איצט דער דאָזיקער קיבוץ, איז פריער געווען, זאָגט מען אונדז, אַ שולע פאַר דײַטשע דעפעקטיווע מיידלעך, דערנאָך איז דאָרט געווען אַ היטלער־שפיטאַל. אין די טעג פון באַפֿרייאונג איז דער שפיטאַל פול געווען מיט קראַנקע, אויסגענידקע יידן.

איצט איז דער גאַנצער פּלאַץ און די מערסטע פון די געביידעס פאַר־נומען פונעם יוגנט־קיבוץ. איין טייל נאָר — דער אויבערשטער טייל פון דער הויפט־געביידע — איז אויך איצט אַ שפיטאַל פאַר אַ צאָל דײַטשע דעפעקטיווע קינדער, אויף וועלכע עס גיבן אַכטונג נאָנעם.

די נאָנעם, דערציילן אונדזערע באַגלייטער — און דאָס איז דאָס ערשטע מאָל, וואָס מיר הערן אַזא וואונדער — זענען געווען די ווייניקע צווישן מיליאָנען דײַטשע פרויען, וואָס האָבן אַרויסגעוויזן רחמים און גוטסקייט צו די יידישע לאַגער־הולאים, בשעת דאָס פּלאַץ איז געווען אַ שפיטאַל, און זיי, די נאָנעם, זענען געווען קראַנק־שוועסטער.

די נייעס איז באמת פאַר מיר אַן אָפּפרישונג. דערהויפּט נאָך, ווען איך הער עס פון אונדזערע באַגלייטער אַליין —

אונדזערע לײַבע איבערגעגעבענע באַגלייטער, וואָס האָבן אויף זייער אייגן לײַב דורכגעטראָגן אַזויפיל פּיין, אַזוי פיל דײַטשע רשעות, און וואָס קאָנען אויף אַ מינוט נישט באַפֿרייט ווערן פון זייערע קאַטאַרגע־זכרונות, — אויך זיי אַטעמען אָפּ לײַכטער אויף איין רגע כאַטש, ווען זייערע לײַפן קאָנען נעמען דערציילן, אַז אויך צווישן די דײַטשן האָבן זיך געפונען, אמת נישט מער, ווי אַ פּאָר צענדליק, פרויען, וואָס האָבן נישט פאַרלוירן דעם צלם־אַלמים.

דער אומגעוויינלעכער — ווי אונדז! — איינציקער פאַקט ווירקט, ווי אַ קיל רעגנדל אין אַ פאַרשמאַכטן צעטרוקנטן מדבר.

עס מאַכט נאָך מער נײַגעריק צו זען דעם אויסטערלישן פּלאַץ. איין קלײַניקייט — אַן אָרט, וואו עס געפינען זיך עטלעכע דײַטשע מענטשן, וואָס האָבן נישט אַרויסגעוויזן קיין אַכזריות צו יידישע קראַנקע!

*

אונדזערע דערווארטונגען האָבן אונדז נישט אָפגענאַרט.
מיר קומען אָן און עס רינגלט אונדז אַרום אַ יידישע יוגנט, אַן
ענערגישע, אַ מוזיקע, אויך קינדערלעך פריילעכע, לעבעדיקע.
די הויפט־געביידע פון עטלעכע שטאָק, — רחבות־דיק, פיל־צימערדיק,
גרויס־פענצערדיק.

אַרום און אַרום וואָלד, פעלד, נאָרטן.
דער בייטאָג — אַ זוניקער, אַ בליענדיקער.
מיר דאַרפן זיך נישט אָנשטרענגען צו פרעגן, וואָס און ווער —
די יונגעלייט נעמען אַליין גלייך דערציילן וועגן זייערע דערפארונגען און
וועגן זייער איצטיקן מצב.
דערציילונגען, וואָס מיר האָבן שוין אַ סך מאָל געהערט: — געטאָ,
קאַצעט, פאַרטיזאַנען־וועלדער, הונגע־פיין, העראָאיום — אָבער אונטערן
זוניקן הימל, אַרומגערינגלט מיט שמעקנדיקע פעלדער, און דערהויפּט —
אין מיינער פון מונטערע יונגעלייט, ווערן די דערציילונגען אַליין, נישט
געקומט אויף זייער שווערן אינהאַלט, זוניק־לייכט, ליכטיק, ניי־אַנטפּלע־
קנדיק.

מיר ווערן אויך גלייך עדות פון אַ סצענע, וואָס כאַראַקטעריזירט די
אויסדויער־קראַפט פון די אין ווייטיק־אויסגעפרובירטע קינדער.
ווי מיר שטייען אַזוי ביים אַריינגאַנג פונעם הויפט־הויז — ערשט אַ
טומל אינעווייניק: אַ קליין יינגלעל האָט זיך מיט עפעס פאַרשטאַכן אַ
הענטל, שטאַק פאַרשטאַכן, און די אויפפאַסערין טראָגט אים אין שפיטאַל־
צימער אַריין אַרויסצונעמען דעם שפּלינטער פון זיין האַנט.
דאָס יינגלעל — ווי די מערסטע קינדער דאָ, אַ קילעכדיקער יתום —
מאַכט נישט קיין פאַרזוך אפילו צו וויינען. זיין פנים נאָר דערציילט, אַז
עס טוט אים זייער וויי.

מיר לאָזן זיך אַלע אַריין אינעם צימער נאָכן יינגלעל. מיר קוקן זיך
צו, ווי די אויפפאַסערין נעמט געשיקט אַרבעטן אַרויסצונעמען פון זיין
האַנט דעם גרויסן שפּלינטער.

ווי געשיקט אָבער זי אַרבעט נישט, נעמט עס לאַנגע עטלעכע מינוטן.
דאָס יינגלעל פאַרשטייפט זיינע ביידע ליפּן, ביי איין מאָמענט פאַרבייסט ער
זיי מיט די ציין, אַזש זיינע אויגן, דוכט זיך, שרייען אויף, אָבער פון זיין
מויל — קיין פּיפּס.

דער שפּלינטער ווערט לסוף אַרויסגענומען און מיר אַלע אָטעמען אָפּ.
די יוגנט פירט אונדז באַווייזן זייערע צימערן, דערנאָך וועלן מיר
ניין אָנקוקן זייער נאָרטן.

אין די צימערן, ווי אין אַלע קיבוץ־וואוינונגען, געדיכטע רייען מיט
בעטן פון ברעטער.
דער איינציקער אויסנאַם, איז דאָ דאָס צימער פאַר די גאָר קליינע

קינדער. אין דעם צימער זענען די בעטלעך איבערגעצויגן מיט ליי-
לעכער.

מיר דערפרייען זיך, וואָס אָט האָבן מיר דאָך יאָ אָנגעטראַפֿן אין אַ
לאַגער עטלעכע בעטלעך מיט ליילעכער.

מיר גיבן צו צו אונדזער טשיקאווער פרייד נאָך אַ פרייד, וואָס די
ריינקייט איבער אַלע צימערן איז אַ גאַנץ נישקשהדיקע. אינעם קינדער-
צימער — אַן אמתע זויבערקייט.

די ווענט זענען פאַרהאַנגען און פאַרשריבן מיט קינדישע, מונטערע
לאָזונגען און צייכענונגען.

אויף איין וואַנט איז אויפגעצייכנט אַ גרויסע שוף, וואָס גייט קיין
אַרץ־ישׂראַל. אַ פּלאַטערנדיקע יידישע פּאָן וויעט איבער איר.

אויף אַ צווייטער וואַנט — אַ באַן, וואָס יאָגט איבער גלייכע רעלסן,
אויך, פאַרשטייט זיך, קיין אַרץ־ישׂראַל.

אויף אַן אַנדער וואַנט איז אויפגעמאַלן אַ געזונטע קאָוואַדלע, אַ
האַמער, וואָס קלאַפט איבער דער קאָוואַדלע, און פונקען שפּריצן אין אַלע
זייטן. גרויסע פונקען.

און אויף אַן אַנטקעגנדיקער וואַנט — אַ פאַרביקער אויפשריפט־אויס־
רוף:

„עלה, חלוץ!“

זי איז זיכער, די יוגנט, אַז מיט אירע אויפשריפטן, מיט אירע
אויסרופן און צייכענונגען, איז זי דירעקט משפיע אויף דער וועלט, אַז זי,
די וועלט, זאָל אויפגעצייטערט ווערן פון דעם רצון, וואָס האָט אַרויסגע־
בראַכט די אויפשריפטן.

אמת, די דאָזיקע יוגנט איז נישט גענאַרט אין דער וועלט. זי ווייסט
שוין גענוג, ווי האַרט און אומרעמנודיק די היינטיקע וועלט איז. זי גלייבט
אַבער נאָך אַלץ אין אירע יוגנע, כאַטש שוין גענוג אויסגעפייניקטע, כוחות,
און מער פון אַלץ גלייבט זי, טאַקע דורך איר אויסגעפייניקטקייט, אין איר
בענטשאַפט נאָך יידישער פולער אויסלייזונג.

אַזוי שרייבט זי אויף די ווענט און אַזוי הערן מיר ווי זי רעדט.

פון די צימערן גייען מיר אין די גאַרטן־פעלדער אַרום.

בייטן — פּיין און גלייך צעאַקערט און פאַרזייט מיט גרינסן און
קאַרטאַפּל.

עס רעדט אַרויס פון זיי, פון די יוגנע פּלאַנצער, אַ שטאַלץ, אַ צו־
פרידנקייט. אויך פון די בייטן אַטעמט אַרויס אַ פריידיקייט.
דער איינציקער חלוק צווישן די בייטן און זייערע יוגנע פּלאַנצער

איז:

די בייטן ווייסן נישט, אַז אָט נישט ווייט פון זיי, אויף פעלדער
אַזוויינע פשוטע ווי זיי, געפינען זיך נאָך היינט די דראַטן און די בונקערס
פון לאַגער נומער צוויי.

די יידישע יונגעלויט אָבער ווייסן דערפון, ווייסן זייער, זייער דערפון.
און מיר, געסט פון אַמעריקע, ווייסן אויך דערפון, ווייל אַט קלייבן מיר
זיך פאַרן אַהין.

מיר גייען פון נאָרטן צוריק צו די צימערן. מיר זעצן זיך אַפּרוען
ביי אַן אָפּשלוס פון אַ שטיק לאַנד, פון וואַנען דאָס אויג נעמט אַרום אַ
הינטער-ווינקל פון דער הויפט-געביידע.

מיר דערזעען צווישן די ביימער אַנטקעגן דעם ווינקל אויף אַ באַנק
זיצן דריי פיגורן, ווי דריי גרויסע, שוואַרצע פּייגל.
מיר זעען נישט זייערע פּנימער. מיר זעען נאָר אַקסלען און שוואַרצע
צעפּאלדעוועטע פּליגל.

— דאָס זענען די נאָנעס פונעם אויבערשטן שטאָק — אינפאַרמירן
אונדז אונדזערע באַגלייטער און באַשטעטיקן פאַר אונדז נאָך אַמאָל די
מעשה וועגן דער נומער ראַלע פון די נאָנעס אין דער צייט, ווען דאָ האָבן
זיך אַרומגעוואַלנערט יידישע חולאים. זיי דערציילן אונדז, אַז אויך איצט
איז זייער באַצויאונג צום קיבוץ און צו די קליינע יידישע קינדער אַ גוטע,
אַ שוועסטערלעכע, כאַטש זיי האַלטן זיך איצט, מערסטנס, פון ווייטן. זיי
זענען פאַרנומען מיט זייער אַרבעט אויפן אויבערשטן שטאָק און קומען
זעלען אַראָפּ אונטן.

איך האָב לאַנג און שווייגנדיק געקוקט אויף די דריי שוואַרץ-צעפּלי-
נלעע פיגורן. כ'האָב געוואַרט, אפשר וועלן זיי אַ קער טאָן זיך מיט זייערע
פּנימער צו אונדז, און איך וועל דערזען, ווי ס'קוקן אויס דייטשקעס, וואָס
זענען נישט געווען ברוטאַל צו יידן.

זיי האָבן אָבער זייערע פּנימער נישט אַ קער געטאָן צו אונדז. זיי
זענען ווייטער געזעסן איינגעבויגן, פאַרגליווערט, אַרומגעוויקלט אין זייערע
שוואַרצע פּליגל, וואָס האָבן קוים, קוים זיך געפּאלדעוועט אין שטילן ווינטל.
און אזוי האָבן מיר זיך צעזעגנט מיט דער האַרציקער און פאַרבענק-
טער יידישער יוגנט פון דעם „דרור“-קיבוץ אין האַלצהאוזען, אוועקגעפאַרן
און נישט געזען, ווי אזוי עס קוקן אויס פּנימער פון דייטשקעס, וואָס האָבן
אַרויסגעוויזן גוטסקייט צו יידן.

*

און אַט זענען מיר אין איינער פון די געוועזענע דאָכאַו-קאָסטאַרגעס —
לאַגער נומער צוויי.

אַ גרוים שטיק לאַנד צווישן וואַלד און פעלד, אַרומגערינגלט נאָך איצט
מיט הויכן שטעכיקן דראָט.

אין אַ סך פּלעצער איז דער דראָט איצט דורכגעריסן, אָבער ער איז
אויך איצט גענוג שטעכיק נאָך.

אין זיינע „גוטע“ צייטן איז דער דראָט געווען אין שכנות

מיט נאך צוויי דראַט־פאַרצוימונגען און אַלע זענען זיי געווען עלעקטרי־זירט. אַ חוץ דעם, זענען זיי געווען באַוואַכט פון וועכטער אויף הויכע טורעמס.

איצט איז פון אַלע דראַטן פאַרבליבן נאָר איינער, און פון די טורעמס און פון די וועכטער — קיין זכר.

וואָס טראַכט זיך איצט אַזאָ מין דראַט אין זיין פאַרלאַנגקייט און אין זיין נאָך אַלץ שפּיציקער שטעכיקייט?

כ'וואָלט עס באַמט זייער וועלן וויסן, אַזוי ווי כ'וואָלט אויך וועלן וויסן, וואָס עס טראַכטן זיך איצט די פאַר הויכע נאַרשישע קוימענס, וואָס סטאַרטשען נאָך אין לאַגער, און אויך די צוויי איבערגעבליבענע בונקערס, נאָכדעם, ווען אַלע געביידעס און אַלע צענדליקער בונקערס זענען אָפּגע־ווישט געוואָרן, — געוואָרן אויסגעגלייכט מיט דער ערד?

יא, כ'וואָלט געוואָלט אויך צולייגן אַן אויער צו דער ערד אַליין פונעם לאַגער, הערן, וואָס זי אַליין דערציילט, וואָס זי אַליין געדענקט און, אויב מעגלעך, זאָל זי אַרויפשיקן צו דער אויבערפלאַך די מיליאָנען טרערן און שטראַמען בלוט, וואָס זי האָט אַריינגעזאַפט אין זיך.

אַבער — וואָס איז צו רעדן? איך באַנוגן זיך מיט דעם, וואָס מיינע פיס טרעטן נאָר אַריין אינעם לאַגער; מיט דעם, וואָס איך לייג נאָר צו מיינע הענט צו די דראַטן און דערפיל זייער שטאַך.

דער טויער, אויך פון שטעכיקן דראַט, איז אָפּן. — טרעטן מיר אַריין אין דעם אָרט, וואָס איז געווען נישט לאַנג צוריק אַ גיהנום.

די זון שיינט איבער אים איצט, ווי זי האָט געשיינט פריער. אָדער — אפשר מעגלעך, אַז זי האָט דעמאָלט נישט געשיינט איבער אים, נאָר איז אַליין געווען אַ געפאַנגענע.

צוזאַמען מיט די טויזנטער און טויזנטער היטלע־ראַקטאָרזשניקעס איז זי אויך געווען טאָג־איינ טאָג־אויס געשמיסן און צעבלוטקט.

און דאָס איז געווען איר ליכט — בלוט פון איר צעקאַטעוועט לייב. זיי מיר מוחל, זון פון זעקס און צוואַנציקסטן אַפּריל, 1946, וואָס איך האָב דיך חושד געווען אין גלייכנילטיקייט צו מענטשלעכע יסורים. זיי מיר מוחל.

מיר שפּאַנען אַרום איבערן פעלד, וואָס איז געווען טייט־לאַגער. מיר טרעטן איבער די רואינעס פון די באַראַקן, וואו ס'האַבן זיך אויפגעהאַלטן די אויפוער, די קאַפּאַס, די שטורעם־טרופער.

מיר טרעטן איבער די רואינעס פון די רייען בונקערס, וואו ס'האַבן זיך ביינאַכט אויפגעהאַלטן די קרבנות נאָך אַ טאָג פון קאַטאָרזשנער אַר־בעט אויף די שאַסייען, שטיינגרובנס, וועלדער און זומפן.

אַלע בונקערס, אַ חוץ צוויי, זענען אָפּגעווישט און אויסגעגלייכט מיט דער ערד.

וואָס איז אַ בונקער?

אַ הייל אין דער פייכטער ערד, לאַנג און שמאַל און נידעריק, איבער-
געדעקט משופעדיק מיט ערד און איבער דער ערד אויבן — מיט גראָז. האָט
דעם אויסזען פון אַ לאַנגן שמאַלן קבר.

אין אַטדער הייל, אָדער בונקער, פלעגן ליגן צונויפגעדריקט איינע
צו די אַנדערע אויף האַרטע לאַנגע נארעס אַרום זיבעציק, אַכציק מענטשן,
אַנגעטאַענע אין געשטרייפטע פאַרלייזיקטע אַרעסטאַנטן-פאַרושאַמעס, מיט
אַ ווייסן קרייץ אויף דער פלייצע.

די פאַרושאַמעס זענען געווען די שטענדיקע און איינציקע בגדים
פון די אַרעסטאַנטן, סיי זומער, סיי ווינטער.

דער אַרבעטס-טאַג אין לאַגער איז געווען פון צוועלף פולע שעה.

פון טויזנט אַרעסטאַנטן פלעגן אין פאַרלויף פון אַ קורצען צייט, דורך
אַרבעט, מערדעריי און הונגער, איבערבלייבן קוים צענדליקער.

אין צענטער פונעם לאַגער איז געווען דער אַפּעל-פּלאַץ. אַ שטיק זומ
פיק פּעלד אויף וועלכן עס פלעגן פאַרקומען די טעגלעכע רעוויזיעס.
די רעוויזיעס האָבן אָפּט געצויגן זיך שעהן לאַנג.

אין אַטדי שעהן האָבן אַלע קרבנות געמוזט שטיין, אַפילו אין
די גרעסטע פרעסט, אויסגעצויגן ווי סטרונעס און נישט אַ ריר טאָן זיך פון
אָרט.

אויף דעם דאָזיקן פּלאַץ זענען אויך דורכגעפירט געוואָרן עפנטלעכע
עקזעקוציעס, שטיין און הינריכטונגען פון פאַרשולדיקטע.

אַלע לאַגערניקעס פלעגן מוזן שטיין דערביי, צוקוקן ווי מען שמייסט
זייערע ברידער, ווי מען פאַרשמייסט זיי צום טויט.

לעבן די צוויי איבערגעבליבענע בונקערס איז אויך פאַרבליבן אַ
שטראָף-גרוב, אַ קארצער אַזא, וואוהין מען פלעגט אַריינזאָרפן פאַרוינ-
דיקטע אויף לאַנגע מעת-לעתן און וואָכן.

פון קארצערס איז קיינער שוין קיין גאַנצער נישט אַרויסגעקומען.
דער קארצער איז פשוט אַ שמוציקע, פינצטערע לאַך אין
דער ערד אונטער שטיינער, וואוהין אַריינסריכן קאָן מען נישט אַנדערש
ווי אויף אַלע פיר.

אַז מיר זענען דורכגעגאַנגען דורך די בונקערס, האָב איך זיך אַנגעטאַן
אַ כוח און אויך אַריינגעקראַכן אינעם קארצער.

וואָס איז צו לייקענען — עס האָט זיך אָפּגערופן אין מיר דער אַמאָר-
ליקער אַרעסטאַנט פון דער צאַרישער קאַטאַרגע.

אויך אין דער צאַרישער קאַטאַרגע האָב איך פאַרזוכט דעם טעם צו
ליגן זיבן מעת-לעת אין אַ פינצטערן קארצער טיף אין די קעלערן פון דער
תּפּיסה.

האָב איך געוואָלט פאַרזוכן איצט, כאָטש אויף אַ פּאָר מינוט, די לופט פון אַ היטלער־קאַרצער.

און איך האָב פאַרזוכט. כ'בין אַרײַן.

מיינע פיס האָבן זיך אַ גליטש געטאָן אין שמוץ. מיינע אויגן זענען אַרײַנגעזונקען אין אַ טובלער פאַרשטיקטער פינצטערניש און גענומען שווינדלען.

דער אָטעם האָט זיך מיר פאַרהאַקט.

איך בין אַ פּאַל געטאָן אויף עפעס אזא מין שטיקל באַנק.

אין מיין מוה האָט זיך בליץ־שנעל דורכגעטראָגן דאָס קאַרצער־בילד

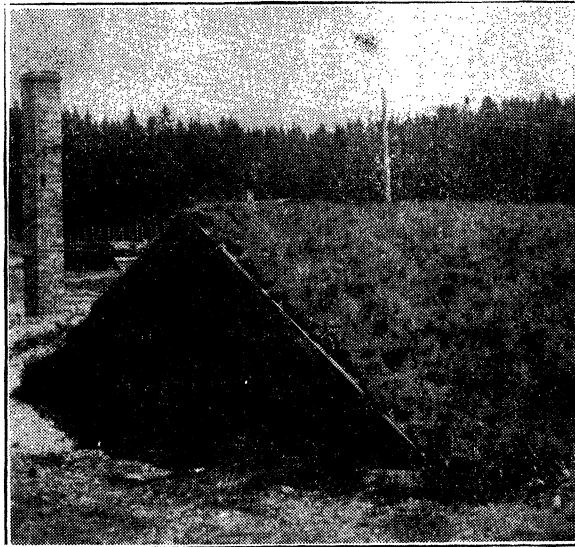
פון מיט פערציק יאָר צוריק.

איך בין דעמאָלט נאָך נישט אַלט געווען קיין פולע צוואַנציק יאָר.

ס'איז געווען די צייט פון דער ערשטער רעוואָלוציע אין צאַרישן רוס־

לאַנד — די צייט פון אַזויפיל האָפענונגען און חלום. אין דער פינצטער־

ניש פון יענעם קאַרצער האָבן געבלענדט אַזויפיל ליכטיקייטן.

אַ דאַכאַר־בווקער

און אַט, פּערציק יאָר זינט דעמאָלט, זיין איך ווידער אין אַ קבר־קאַר־
צער.

אמת, איך בין פּריוויליג אַרײַן אין אים, אָבער די טויזנטער יידן, די
קרבנות זיינע, וואָס זענען אַט ערשט פּאַראַיאָרן אַרויס פּון זיין פּינצ־
טערניש, זענען נאָך אַלץ נישט פּרײַ, ווי עס באַדאַרף צו זיין; פאַר זייערע
אויגן בלענדן נישט אַזוינע ליכטיקייטן, ווי זיי האָבן געבלענדט אַמאָל
מיט פּערציק יאָר צוריק.

מיט אָנגעשטרענגטע כוחות הייב איך זיך אויף און קריך קוים אַרויס
פונעם קאַרצער.

די ליכטיקע שײן גיט מיר אַ שלאָג אין פנים, אָבער די פּינצטערניש,
וואָס איך האָב נאָך וואָס געזען דאָרט, הערט נישט אויף צו שטעכן מינע
בידע אויגן מיט ביטערער שטעכעניש.

*

פרייטיק נאכט פראווען די מערסטע יידן אין די לאַגערן, דערהויפט די יוגנט, וואָס איז צעטיילט אין פאַרשידענע קיבוצים, אָן עונג שבת. די פרומע יידן, די עלטערע, נעמען-אויף, פאַרשטייט זיך, דעם שבת אויפן טראַדיציאָנעלן, איינגעוואוינטן שטייגער: זיי גייען אין שול (אין יעדן לאַ- גער איז דאָ אַ שול, אין פערנוואַלדער לאַגער איז דאָ אפילו אַ ישיבה), זיי זענען מקבל־שבת, זיי דאוונען און קומען דערנאָך צו זיך און פראווען זייער שבתדיקע סעודה.

די יוגנט אָבער וויל גראַד אין דער דאָזיקער נאכט זיין, וואָס מער און וואָס לענגער, צוזאַמען, וויל זינגען, וויל קאַלעקטיוו זיין פייערלעך, שבת- יום־טובֿדיק, וויל אפילו, אויב אזא מאָמענט קומט אָן, בציבור טרויערן. די יוגנט — ווייל די מערסטע זענען יתומים — וויל אין מאָמענטן פון געהויבנקייט טוליען זיך איינע צו די צווייטע.

עס מאַכט נישט אויס, וואָס אין משך פון דער וואָך מייסט זי נישט אויס קיין קריגערייען צווישן זיך, קיין צוזאַמענשטויסן — אָפטמאָל אפילו שאַרפע צוזאַמענשטויסן.

יעדע יוגנט־גרופע, יעדער קיבוץ, פראוועט דעם עונג־שבת כמעט אויף איינעם און דעם זעלבן אופן: מען זעצט זיך אויס ביי לאַנגע וויס־נעדעקטע (אויב עס זענען דאָ טישטוכער) טישן, מען צינדט אָן ליכט, מען סאַרווירט (אויב ס'איז דאָ) עפעס אַ נאַשעריי; איינער, אַ פּאַרזינגער, אָדער אַ פּאַר- לעזער, נעמט זינגען אָדער פּאַרלעזן עפעס פון ארץ־ישראל־ליקו, אָדער פון אייגענעם קאַצעטרעפערטואַר, און אַלע נאָך אים.

עס ווערט געזונגען אויך אַ טייל לידער פון דער אַלגעמיינער יידישער ליטעראַטור, אָבער דער טייל איז אַ באַגרעניצטער, פשוט דערפאַר, ווייל די מערסטע פון דער יוגנט זענען אָפגעריסן פון דער גרויסער יידישער וועלט און, במילא, פון דער אַלגעמיינער יידישער ליטעראַטור.

די מערסטע פון דער יוגנט האָבן דאָך אפילו קיין מעגלעכקייט נישט געהאַט דורכצומאַכן אַ וועלכן נישט איז חדר אָדער שולע. זיי זענען אין זייערע פריסטע יאָרן אַוועקגעכאַפט און אַוועקגעשעפּט געוואָרן אין די תּפּיסות און קאַטאַרגעס (עס רעדט זיך נאַטירלעך וועגן די, וואָס האָבן עַל פי מול אָדער צופאַל אויסגעמיטן די קרעמאַטאָריעס).

אַ סך פון זיי האָבן יאָרנלאַנג זיך אויסבאַהאַלטן אין וועלדער, געפירט אַ לעבן פון פּאַרטיזאַנער.

פון וואַנען האָט זיך געזאָלט צו זיי נעמען בילדונג?

וואָלט דאָך געווען זייער נאַטירלעך, אז מיר זאָלן אַנטרעפּן אין די

לאַגערן אַ ייִדישע יוגנט אַ דוירכויס פאַרגרעכטע, אַ דורכויס פאַרווילדע-
וועטע.

צום גליק אָבער באַגעגענען אייך נישט די מערסטע פון דער ייִדישער
יוגנט מיט אָט־דער „נאַטירלעכקייט“.

פאַרקערט, איר באַוואונדערט דאָס ביסל וויסן און איינגעבוירענע
אינטעליגענץ, וואָס זיי האָבן אין משך פון אזוי פיל יאָרן פון גיהנום-
לעבן איינגעהיט אין זיך, אָפּגעראַטעוועט עס און טראָגן עס אייך אַנט-
קעגן מיט קינדערשער און רירנדיקער נאַאיוויטעט.

אמת, עס איז דאָ אַ טייל, וואָס איז בעזוגראַמאַטנע. עס איז אויך דאָ
אַ געוויסער טייל וואָס איז איבערגעפירט, דעמאָראַליזירט.

אָבער ווען איר גיט נאָר אַ טראַכט, וואָס אָט-די יוגנט האָט
איבערגעטראָגן; ווען איר דערזעט זי אין איר קיילעכדיקער יתומדיקייט —
שטייט איר פאַר דעם גרעסטן נס, וואָס זי, די יוגנט, טיילט אַרויס פון זיך
אזוי ווייניק דעמאָראַליזירטע און פאַרדאָרבענע.

לויט דעם סכום פון זייערע יסורים, לויט דעם כאַראַקטער פון זייערע
גיהנום־דערפאַרונגען און, דערהויפּט, לויט זייער דערקענען דעם מענטש —
דעם גאַנצ־מענטש, וואָלט אָט־די גאַנצע ייִדישע לאַגער־יוגנט, אָן אויסנאַם
געהאַט אַ פולע רעכט צו פאַרוואַנדלען זיך אין איין שטיק גזלן, נעמען אַ
קאַלעקטיווע האַק, אַוועקלאָזן זיך איבער דער גרויסער וועלט און דערלאַנגען
איר, דער גרויסער וועלט, איבערן קאַפּ — דערלאַנגען איר אַן אמתן טויט־
קלאַפּ.

אָבער דער ייִדישער נס איז איר בייגעשטאַנען.

די יוגנט — דער קיילעכדיקער, אומשולדיקער יתום מיטן אויסגע-
ברענטן אַרעסטאַנטן־נומער אויף דער האַנט — איז קיין גזלן נישט געוואָרן.
זי, די ייִדישע יוגנט, זיצט גאָר אין די לאַגער־געביידעס אַרום אַ שבת-
דיקן טיש.

אין די הונדערטער, אין די הונדערטער זיצט זי אַרום דעם טיש.
שבתדיקע ליכט טאַנצן אונטער מיט זייערע פלעמלעך און שיקן איר
בער וואונדער־נחמות צו די אכלות־ליכט, וואָס ברענען ביי די זייטן פון
דעם יזכור־טאָול, און אויך צו די הערצער פון דער יוגנט.

*

דעם פרייטיק־צונאַכט, וואָס מיר פאַרברענגען אין לאַנדסבערגער
לאַגער, מאַכן מיר אָפּ — שייַווער, אפרת און איך — פאַנאַנדערצוטיילן זיך
דאָס מאָל.

יערער באַזונדער זאָל זיך לאָזן איבער די פאַרשידענע ענג־שבת פאַר-
זאַמלונגען, נישט ווי אָפּיציעלע געסט, נאָר אזוי, סתם — אַריינקומען, מיט-
זיצן, מיט־זיין און, ווער עס קאָן, מיטזינגען.
טוען מיר אזוי.

אין לויף פון דער נאכט באגעגענען מיר זיך סיר-ווי אויף אייניקע צו-
זאמענקונפטן.

אידער איך גיי אריין אינעווייניק, אין די ציבור-היזער, שפאציר איך
זיך דורך פאר זיך אליין, איבער די גאסן פונעם לאגער.

איך פיל זיך מאָדנע, ווען איך פרוביר אָנצורופן דעם דאָזיקן דרויסן
מיט דעם נאָמען גאָסן.

זענען עס טאָקע גאָסן?

איך הער דוכט זיך דעם זעלבן אָטעם און דעם זעלבן ריח, וואָס איך
פלעג הערן אַמאָל, אַמאָל אין מיין קינדהייט, אין דעם דרויסן פון מיין
היים-שטעטל איהומען, איך פיל דוכט זיך די זעלבע אינטימע
איינגעשלאָסנקייט פון אַ גאַנצער וועלט — פונדעסטוועגן גיבן מייע
אַקסלען מיט אַמאָל אַ צוק, גיבן זיך. ווידערוויליק אַ טרויסל, אַזוי ווי זיי
וואָלטן וועלן אַראָפּטרייסלען פון זיך אַ נישט-ניחאדיקע זאָך.

ניין, דאָס זענען עפעס נישט קיין גאָסן. ס'איז נישט שטעטל. וואָרעם
גאָס און שטעטל דאַרפן באַטייטן היים; שבת דאַרף מייען מנוחה. אָבער
דער שטח, וואָס איך זע צווישן איין היזער-ריי און אַ צווייטער, איז אַ
חלול פון היים.

דיקע, געדיכטע שאַטנס עלאַנגן זיך אָפּ פון די היזער, ווערן משונה-
דיק אויסגעדרייט, פלעכטן אַרום די גאָס מיט די היזער צוזאַמען, בלייבן
ליגן אָנגעהאַרבעט אין צונויפגענוילטע פחדים.

אַזוי ווי איך שלייך זיך אַרום צווישן די אַזוי-גערופענע געסלעך, דער-
שפיר איך ווי עמיצער גייט מיר נאָך.

איך גיב זיך אַ קער אום — נישטאָ קיינער.

איך לאָז זיך אַוועק ווייטער. ערשט ווידער — עמיצער גייט מיר נאָך
און רירט מיך אפילו אָן מיט ציטערדיקע פינגער.

איך גיב זיך ווידער אַ דריי-אום און שריי אויס:

— ווער איז דאָ? ווער גייט מיר נאָך?

איך זע ווידער קיינעם נישט, אָבער איך דערהער אַ קול, אַן ענטפער:
— איך בין מלכה שבת. דו קענסט מיך. וויי, אין וואָס פאַר אַן אומהיים
איך בין פאַרטריבן געוואָרן. — דו אליין, ווייס איך, האָסט מיך זינט
יאָרנלאַנג פאַרלאָזן, אָבער אויך דו מוזט אויפסקלאַנגן, ווען דו זעסט אין
וואָס פאַר אַ נישט-רו, אין וואָס פאַר אַ נישט-היים מען האָט מיך אַריינ-
געטריבן...

און — אַ געוויין נעמט זיך אַרויפּוואַרפן אויף מיר.

אויב אַזוי, זאָג איך צו זיך אליין, נעם און גיי שוין אַריין אין אַ
שטוב ערנעץ — וואַנדער נישט אַרום איבער די פאַרטאָיעטע לאַגער-געסלעך,
וואָרעם דו זעסט דאָך — קאַשמאַרן שפאַנען דיר נאָך.

*

— — — איך אייל אריין אין א געביידע פון וואַנען עס טראָגן זיך
געזאַנגען.

א לאַנגער קאָרידאָר, אַ קוים באַלויכטענער. אַ סך טירן, פון יעדער טיר
כמעט רייסן זיך דורך זינגענדיקע שטימען.

איך שטעל זיך אָפּ ביי דער ערשטער טיר.
אריינגיין? — ניין, נאָך נישט דערוויל. אז איך וועל אַריין, וועט מען
מיך שוין פאַרהאַלטן.

געזאַנג דערגייט צו מיר:

„געבליב אָן טאַטן, אָן מאַמען,
פאַרלאָרן זיי אַלע צוזאַמען...“

איך שטעל זיך אָפּ ביי אַ צווייטער טיר. אַן אנדער געזאַנג דערגייט
צו מיר:

„בויען וועלן דעם לעבן מיר ווידער
דאָרט אינעם הייליקן לאַנד...“

איך גיי צו אַ דריטער טיר. איך הער:
„לכה דודי לקראת כלה,
לקראת כלה, לקראת כלה — — “

און אַט פון אַ ווייטערער טיר דערהער איך אַ געזאַנג פון יינגינסע
קינדער־שטימען.

איך עפן די טיר און גיי אַריין.

אויף לאַנגע בענק, אין דער פאַרמע פון אַ חית, זיצן קליינינסע קינדער,
יינגלעך און מיידלעך, פאַרפּוצט שבתדיק, און זינגען, אונטער דער השגחה
פון זייערע לערער און פון אַ גרופע פרויען — פאַרבנקטע מאַמעס.
איך זע — עמא שיווער איז אויך דאָ. זי נעמט אויך אַנטויל אינעם
געזאַנג.

געפעלט עס מיר.

איך ווער גערירט פון דער געשאַפענער היימישקייט, און נאָך מער —
פון דער קינדערשער פרייד.

אַ מיידלעע טרעט אַרויס און דעקלאַמירט, קלאָר און פול מיט אויס־
דרוק, פּרצעס: „טרייסט מיין פאַלק — עס דאַרף די טרייסט“.

יא, טראכט איך, עס דארף די טרייסט — — —
דעם מידעלעס קול, דיקציע און שארפע באטאָנונג נעמען אונרו אַלע-
מען דורך.

אירע הענטלעך פלאַטערן און שטרעקן זיך אויס אָט ווי אַ רוף, אָט
ווי אַ געבעט.

און אָט נעמט זי האַלב דעקלאַמירן, האַלב זינגען געבירטיגס:

„ עט ברענט, ברידערלעך,

עט ברענט!

אוי, אונדזער אָרעס שטעטל ברענט! — — —

די איבעריקע קינדערלעך כאַפן עס אונטער.

איבערן נאַנצן חלל טראָגן זיך פאַנאַנדער די ווערטער ווי אמתע שטי-
קער שרפה.

מען זעט דאָס פייער. מען זעט דעם חורבן. ס'איז נישט גלאַט-אָזוי
עפעס געזונגען.

די קינדערלעך ווייסן וואָס עס מיינט: געברענט.

מען זעט אין זייערע אויגן, אַז זיי ווייסן. מען זעט עס אָן זייערע
ליפּן.

עס ברענט ברידערלעך,

עס בר-ע-נט!

מיר צעזעגענען זיך מיט די קינדערלעך און מיר לאָזן זיך, שיינער
און איך, צו דער דערבייאיקער געביידע, וואו דער „קיבוץ לוחמי הגטאות“
(קיבוץ פון געטאָ-קעמפער, געהערט צום „דרור“) פראַוועט זיין ענג-שבת.
מיר קומען אַרײַן.

אַן עולם פון אַ פאָר הונדערט יוגנטלעכע זיצט אויסגעזעצט אַרום
לאַנגע טישן און אויך ביי די ווענט און — זינגט.

די ליכט אויף די טישן זינגען מיט.

די ליכט ביי דעם יזכור-טאָול זינגען מיט.

אין אָנגעזיכט פון דער פייערלעכער מסיבה, ניבן אויך די ציפערן פון
זעקס מיליאָן קרושים אַ וויי אויף מיר מיט אַ יום-טובדיקער פייערלעכקייט.

אַלע זעקס מיליאָן יידן זיצן דאָ אַרום די טישן.

אַלע זעקס מיליאָן זיצן און זינגען:

„אנו עולים, אנו עולים, אנו עולים,

כי עבודה היא חיינו, היא חיינו —

אנו עולים, אנו עולים, אנו עולים.“

אונדזער אַרײַנקומען רייסט איבער אויף עטלעכע רגעים דאָס געזאַנג. דער
עולם באַגריסט אונט מיט פרייד. מיר בעטן אלעמען נישט געשטערט צו זיין
און אָנזיין ווייטער מיטן ענג-שבת.

מיר געפינען פלאץ פאר זיך און מיר מישען זיך צונויף מיטן עולם.
איך הער זיך צו צום געזאנג (אלין בין איך א קנאפער זינגער), און
מיט מייע אויגן נעם איך ארום די פארזאמלטע, וויפיל די בליקן מייע
קאנען פארקאפן.

איך קוק אויף זייערע פנימער, בחורשע, מיידלשע, איך פאלג נאך די
באוועגונגען פון זייערע זינגענדיקע ליפן, אויגן, אקסלען, העלדזער.
אין דער ארמארי, ווען איך האב געקוקט אויף זיי פון דער בינע, האב
איך זייערע פנימער נישט געקאנט זען קלאר. אבער דאָ זע איך זיי.
אָט זיצט אנטקעגן מיר א בחורל מיט בלאַנדע האָר. איבער דער
אויבערשטער ליפ נעמען אים שוין ארויסשפראַצען וואַנטעס, אָבער זיין
גאנצער אויסזען איז נאָך ווי פון א קינד.
די אויגן פינטלען ביי אים, ער זוכט מיט אלע כוחות ניט אַפצושטיין
פון די אקטיווע זינגער.

זיין שטימע איז פול מיט געבעט.

ער איז אינגאנצן פלאם.

ער פארגייט זיך אַזש.

איך פרעג זיך אויף אים נאָך ביי מיין שכן פון רעכטס, און דער שכן, אויך
אַזא יונג בחורל, נאָר א האַרטלעכער, מיט שאַרפע פארקלעמטע ליפן, ניט קיין
זינגענדיקע, זאָנט, קוקנדיק די גאנצע צייט ערגעץ אַרונטער:
— אָ, דער? — א לובלינער פארטיזאן. — דריי יאָר געווען אין די
וועלדער.

מיין אויג פאלט אויף א פנים פון א פרוי, וואָס זיצט אויף דער באַנק
אחינטער דעם צעפלאַמטן זינגענדיקן בחורל.

מיין בליק האַלט שוין ביים פארבייגיין איר פנים, אָבער ווערט, איך
ווייס אליוין ניט פארוואָס, פארכאפט אויף צוריק און ווערט צוגעשמידט צום
אויסדרוק פון אירע אויגן, צום גאַנצן אופן, ווי זי זיצט אַ שוויינגדיקע און
האַלט אירע ביידע הענט אונטערגעשפאַרט אונטער איר גאַמבע.

ערשט איצט, אז איך נעם אויף איר לענגער קוקן, דערפיל איך, אַז
דאָס איז טאַקע א פנים, וואָס מען קען אים ניט פארבייגיין: יונג און עפעס
ניט יונג. אירע אויגן, דוכט זיך מיר, קוקן ערגעץ אַריבער, קוקן ערגעץ ווייט,
אַזוי ווי אַנטקעגן זיי וואַלט ניט געווען קיין וואנט, נאָר א טיפע נאַכטיקע
אַפנקייט וואָס רופט, וואָס מאַניעט.

זי הערט אלעמען זינגען. דוכט זיך, זי שמייכלט־צו צום געזאנג, אָבער
אין דער אמתן זעסטו, אז זי הערט זיך צו צו עפעס אנדערש, שמייכלט צו
עפעס אנדערש.

איר שמייכל, זעסטו, איז אפשר נאָר קיין שמייכל נישט, נאָר אַזא מין
נישט־געדאַכטער טרויער.

זי זיצט אַ שטילע, אַ שטילע; האַלט אירע ביידע עלענבויגנס איבערן
טיש און מיט ביידע הענט שפאַרט זי אונטער איר קאַפּ.

זי זיצט און הערט דאָס געזאנג און — שווייגט. — — —
— ווער איז אָט די, וואָס זיצט אזאָ שווייגנדיקע, מיט איר קאָפּ
אָנגעשפּאַרט אויף ביידע הענט? פרעג איך ביי מיין שכן.
— דאָס איז דאָך צביה, זאָגט ער.
— וועלכע צביה?

מיין שכן ווערט אויפגעמונטערט, ער זאָגט מיט התפעלות:
— וואָס הייסט, וועלכע צביה? איינע פון די העלדישע אָנפירערינס
פון דעם אויפשטאַנד אין דער ווארשעווער געטאָ, איינע פון די ווינציקע
וואָס זענען איבערגעבליבן לעבן און פאָרגעזעצט ווייטער דעם קאַמף קעגן
דעם שונא, און איצט איז זי דאָ מיט אונדז. נישט לאַנג געקומען אין לאַגער.
זי גייט קיין ארץ. — — — איר'ט ניט געהערט פון צביה לובעטקין?
איך בלייב זיצן א געפּלעפטער. איך נעם זיך דערמאָנען, און דערמאָן
זיך, אז דער נאָמען איז מיר טאַקע באַקאַנט. כ'האָב טאַקע געלייענט ערנעץ
וועגן דער העלדישער צביה לובעטקין.

ווי מאָדנע און פשוט. — איז אָט איז זי דאָ. איז אָט זיצט זי אַנטקעגן
מיר. — — —

די אָנפירערין פונעם אויפשטאַנד אין דער וואַרשעווער געטאָ. פשוט:
אָט זיצט זי.

. . . דער אויפשטאַנד — — —

אזוי ווי דורך אַ טומאן גייט אויף אין מיר אַ דערמאָנונג, אז איך
האָב געשריבן אַ דראַמע, דער נס אין געטאָ", און אז אין ניו יאָרק איז עס
אין משך פון וואָכן געשפּילט געוואָרן אין טעאַטער.

ווי אזוי איז עס געשען? טראַכט איך. ווי אזוי איז עס פאָרגעקומען?
ווי אזוי איז עס געשפּילט געוואָרן?

ווי אזוי און ווען?

צי איז עס נישט קיין חלום?

צי איז עס טאַקע אמת, אז איך האָב געשריבן אזא דראַמע? — ווי
אזוי האָב איך געוואָנט?

נאָט איז מיין עדות, אז — — —

אָ, עס זענען געווען תרעומות אויף מיר. אפשר זענען די תרעומות
געווען גערעכט?

אנדערע האָבן געפרעגט: פאַרוואָס נס?

אָבער אָט זיצט דאָך אַנטקעגן מיר דער נס אַליין.

זיצט אזוי פשוט, אזוי אומעטיק און שווייגט.

מיט אַמאָל הער איך מיין נאָמען אויסרופן.

דער פאָרויצער באַגריסט. בעט מיך זאָגן עפעס. עמאָ שייווער בעט
ער, אז זי זאָל עפעס זינגען.

מיר זאָגן זיך, פאַרשטייט זיך, נישט אָפּ.

איך שטעל זיך אויף און רעד:

— איך בין אינגאנצן באהעפט מיט אלע, וואָס זיצן דאָ. א פרייד, וואָס איך בין מיט אייך, א טרויער וואָס איך בין נישט ווי איר. אַמאָל, אַמאָל בין איך אויך יונג געווען, און היינט? — היינט דאַנק איך פאַר דער זכיה צו זיין כאָטש אין אייער מסיבה, יידישע בחורים און מיידלעך. איר האָט אויף אייער יונגן לייב דורכגעטראָגן אַזויפיל אמתע עקדה־פּייערן, — דורכגעטראָגן בפּועל־ממש. דורכגעטראָגן — און אָט זיצט איר און איר זינגט — — —

מיינע ווערטער האָקן זיך מיט אַמאָל אָפּ. לעבן מיר, ביי דער לינקער האַנט, אויף אַ באַזונדער באַנק, זע איך פינף מיידלעך זיצן, טוליען זיך איינע צו די אַנדערע, חברטעס, פּופּצן־יאָריקע. (ווי איך דערווייט זיך שפּעטער: יתּומות. טאַטע־מאַמע אומגעקומען אין קרעמאַטאַריעס און תּפּיסות) . . . אלע פינף נעמען מיטאַמאָל אַרונטערזינקען מיט זייערע כּמעט נאָך־קינדישע קעפּ, א פאַרשטיקט געוויין נעמט זיך רייסן פון זייערע העלדזער.

זיי ווילן דאָס געוויין אריינטרייבן צוריק אין האַרץ אריין, אָבער עס סטאַיעט זיי קיין כּוח ניט. זייער געוויין ברעכט אַרויס. איך פּיל, אַז נאָך אַ רגע און דאָס געוויין וועט אַלעמען אַרומכאַפּן.

איך פּרוּביר איינגעמען די שלוכצנדיקע קינדער. איך גלעט זיי איבער די קעפּ. איך פּליסטער צו זיי טרייסט־ווערטער, וואָס קיינער הערט ניט. מיר דוכט זיך, אַז אויב זיי וועלן נישט אויפהערן צו וויינען, וועל איך אַ פּאַל טאָן אויף די קני פאַר זיי אין געבעט און אין שולדיקייט. אַ דאַנק גאָט. דאָס געוויין לאָזט זיי אָפּ. זיי קומען צו זיך. זיי ווערן באַראַיקט.

די ווירקונג אָבער פון זייער געוויין הענגט נאָך איבער דעם גאַנצן עולם.

איך זאָג צו עמא שיווער: זינגט עפעס. געזאנג וועט אַלעמען באַראַיקן. — יאָ, יאָ, כאַפּן אַלע אַרומיקע אונטער. חברה עמא שיווער זאָל זינגען.

און מערקווירדיק — אלע בעטן: „כל נדרי“. עמא שיווער קוסט זיך איבער מיט מיר: „כל נדרי“ וועט דאָך נאָך מער פאַרשטאַרקן די טרויער־שטימונג. אָבער דער עולם בעט.

עמא שיווער, אַליין אַ דורכגענומענע מיט צעבראַכנקייט, נעמט זינגען „כל נדרי“. זינגט גוט, מיט עצבות און דערהויבנקייט.

כּמעט אלע אַרום די טישן וויינען שטיל אין זיך. איבער אַ סך פּנימער שטראָמען טרערן. איך בין ניט קיין אויסנאַם. אויך צביה לובעטקין, זע איך, האָט אַוועקגענומען די הענט פון אונטער איר קין, איר קאָפּ איז אַרונטערגעזונקען.

יא, אלע וויינען. אָבער עס מאַכט נישט. ס'איז אַ גוט און לויטער געוויזן.
אין אַ צען־פּופּצן מינוט אַרום איז געשען דאָס וואונדערלעכסטע:
די טישן און די בענק זענען אין איין הרף־עין פּאַנאַנדערגערוקט
געוואָרן, ס'איז אויסגעוואָקסן מיט אמאָל אַן אומגעריכטער גרויסער זאַל,
און דער גאַנצער עולם, ווי דורך אַ שטורעמווינט געטראַגן, איז אַוועק אין
אַ רעשיקער קאַפּ־שווינדלדיקער האַראַ.

איך נוצ אַ אויס אַ פּאַסיקע רגע, גייע צו צביה לובעטקין און באַגרייס זי.
— איך בין זייער צופרידן צו קענען אייך און צו זען אייך, זאָג איך.
— אויך איך בין צופרידן צו זען אייך דאָ, זאָגט זי, כאַטש קענען
קען איך אייך.
— זענט איר, הייסט עס, טאַקע צביה און — טאַקע פון וואַרשעווער
אויפּשטאַנד.

— נו, — זאָגט זי שטיל און טרויעריק, — נו, וואָס?
— וואָס זאָל זיין? זאָג איך. — ס'איז אַ סך צו רעדן, זייער אַ סך.
אָבער איצט איז דאָך ניט שייך צו רעדן. ס'וויילט זיך מיר פשוט נאָר זאָגן,
אַז ס'איז אַ פּרייד צו זען אייך.

— אַ דאַנק אייך.

— איר פּאַרט קיין ארץ־ישׂראַל?

— יאָ.

— זייט מצליח.

— אַ גרויסן דאַנק אייך.

די האַראַ גייט אָן.

איך שלייך זיך אַרום פון זאַל אין קאַרידאָר אַריין. איך זע טירן, איך
פרוביר אויף טרעפּ אַן עפּן טאָן אַ טיר — ס'איז אָפּן.
דאָס מוזן זיין, טראַכט איך, די שלאַף־צימערן פון דער יוגנט, וואָס
טאַנצט די האַראַ דאָרט.

איך גיי אַריין אין ערשטן צימער. בעטלעך אויף בעטלעך. אַ צען־
צוועלף אַן ערך. איינע איבער די אַנדערע.
אַ קליין עלעקטריש לעמפל שימערט אין אַ ווינקל. קיינער, דוכט זיך,
נישטאַ.

איך גיי דורך פּאַרביי אלע בעטלעך צו אויספרובירן ווי עס זעען
אויס די געלעגערס. צי זענען ווייך די מאַטראַצן, צי האָבן זיי ליילעכער
אויף זיך.

ניין. זיי האָבן נישט. ווי אומעטום.

מיטאַמאָל פון ערגעץ פון אַ בעטל — אַ מיידלש דערשראַקן קול:

— ווער איז דאָ?

איך דרינג אַדורך די טונקלקייט און דערזע: אויף איין בעטל, אונטער
אַ האַרב מיט קאַלדרעס, ליגט עמיצער אויפגעדרייט, צונויפגעדריקט. אַ

צעשויבערטער מיידלשער יונגער קאפ שטעקט ארויס, און פיבערדיקע ליפן זאגן נאך אמאל:

— ווער איז דא?

איך זאג איר מיין נאָמען.

זי בעט אַנטשולדיקונג פאַר איר דערשרעקן זיך. זי איז נישט געזונט היינט, זאָגט זי. זי האָט פיבער. ליגט זי איינע אליין אונטער די קאָלדרעס און האָט צער, וואָס זי קאָן נישט זיין מיט אַלעמען אויפן עונג־שבת.

איך זע, אַז איר איז שווער צו רעדן. אירע ליפן ציטערן. באַרואיק איך זי:

— פרובירט איינשלאָפן.

— עס שלאָפט זיך נישט, זאָגט זי. אַ גאַנצע נאַכט אַז איך וואַרף זיך אַרום. כ'האַב היץ, זעט אויס. און דאָ גייט מיר אויס דאָס חיות צו זיין מיט אַלע חברים און חברות אין דער האַראַ דאָרט, איר הערט ווי זיי טאַנצן?

— אייך איז קאַלט, זע איך. אַרויפלייגן אויף אייך אפּשר נאָך אַ קאָלדרע?

— ניין, מען דאַרף נישט. אַ דאַנק אייך. כ'וועל פרובירן איינשלאָפן. זי קאַרטשעט זיך צונויף נאָך מערער. באַהאַלט איר פנים אונטער די קאָלדרעס. נישטאָ זי מער.

איך שלייך זיך אַרויס פונעם צימער. איך בלייב שטיין אויף דער צווייטער זייט טיר.

איך שטיי אַ וויילע, עפן ווידער אויף פאַמעלעך די טיר, רוק אַריין מיין קאַפּ אין צימער און הער זיך איין.

ס'איז שטיל. איך שטרענג אָן מיינע אויגן אַהין צום הולה'ס געלענער. דער קנויל קאָלדרעס, זע איך, באַוועגט זיך נישט.

איך פאַרמאך צוריק די טיר און לאָז זיך צום אַרויסגאַנג — צו דער גאַס.

די האַראַ באַגלייט מיך אַלץ שטורעמדיקער און שטורעמדיקער. דער גאַנצער לאַנגער, דוכט זיך מיר, טוט זיך אָן אין האַראַ־פּליגען און פּלאַטערט.

— — — זונטיק פרימאָרגן. מיר עסן פרישטיק אינעם „אונרא“—
 הויז צוזאַמען מיטן דירעקטאָר, דר. גלאַזנאָלד.
 מיר איילן זיך, ווייל מיר זענען שוין גרויט, איינגעפאַסט, צו פאַרלאָזן
 לאַנדסבערג קיין סאַנט־אַטיליען, ווי מיר האָבן זיך אָפּגערעדט נאָך פון
 פריער מיט דעם פּרעזידענט פון דעם יידישן צענטראַל־קאָמיטעט דר. זלמן
 גרינבערג, וועלכער וואוינט אַליין אין סאַנט־אַטיליען און איז דער דירעקטאָר
 פון דעם גרויסן שפּיטאַל דאָרט.

סאַנט־אַטיליען, ווי דער נאָמען אַליין באַווייזט — אַ קאַטאָלישער
 מאָנאַסטיר, איצט — אַ געוועזענער מאָנאַסטיר, איז פאַרבונדן מיט אַ סך
 אויסטערלישע מעשיות און אפילו שוין לעגענדעס, ווי אזוי דער מאָנאַסטיר
 איז, נאָך דער באַפרייאַונג, דורך אַ געוואַנטקייט פון דר. ז. גרינבערג,
 פאַרנומען און פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ סאַנטאַטאָריום פאַר יידישע לאַגע־
 קראַנקע און אויך אין אַ היים פאַר אַ צאָל יידישע יתומים־קינדער.

אַ קליין ווינקל אין סאַנט־אַטיליען איז נאָך אויך איצט אַ מאָנאַסטיר.
 עס האַלטן זיך נאָך אויף דאָרט אַ פאַר צענדליק מאָנאַכן, לעבן זייער
 אָפּגעשלאָסן לעבן, שפאַצירן אַרום אין זייערע אָפּגעצאַמטע טריט און
 קלינגען אין די גלעקער פון קלויסטער־טורעם, וואָס איז אין זייער רשות.

פריער, בימי היטלער, האָט דער מאָנאַסטיר, ווייזט אויס, געהאַט אַ
 גרויסע מאָנאַכן־באַפעלקערונג, ווייל ער פאַרנעמט אַ גרויסן שטח אויף אַ
 בערגיק פּעלד און איז אַרומגעצאַמט מיט מאַסיווע שטיינערנע ווענט, ווי אַ
 פעסטונג.

ער פאַרמאָגט אַ סך געביידעס, געסלעך, ווינקלען. ווייט פון שטאָטיקן
 ישוב. אַן אָפּגעשלאָסענע, טיף־איזאָלירטע וועלט פאַר זיך.

אין דער סאַנט־אַטיליענער מאָנאַסטיר־פעסטונג, וואָס איז איצט אַ
 יידישער סאַנטאַטאָריום און אַ שפּיטאַל, געפינען זיך היינט איבער פינף
 הונדערט יידישע פאַציענטן, אַ חוץ באַצאַמטע, אַ חוץ אויך דער קינדער־
 קאָלאָניע.

גראַד איז מיר און עמאַ שיווער אויסגעקומען צו זען דעם סאַנט־אַ־
 טיליען־מאָנאַסטיר גלייך אין דעם ערשטן טאָג פון אונזער אָנקומען קיין
 מינכען. מיר האָבן, ווי איך האָב שוין דערציילט פריער, אָנקומענדיק קיין

מינכען, געזוכט וועגן, ווי אזוי צו שמעלן זיך אין פארבינדונג מיטן דר. גרינבערג, וועמען מיר האָבן געהאָפט גלייך צו טרעפן אין שמאַט, און נישט געטראָפן.

האָבן מיר, עמאָ שיינער און איך, אויף דער עצה פון דר. שאַפיראָ פון „דזשיאָנט“, געלאָזט זיך, צוזאַמען טאַקע מיטן דאָקטאָר שאַפיראָ, אויף אַ דזשיפּ פון מינכען קיין סאַנט'אַטיליען, אַ שטרעקע פון זעכציק מייל, צו טרעפן זיך דאָרט מיט דר. גרינבערג.

אונזער רייזע, איז, ליידער, געווען אַן אומזיסטע, ווייל דר. גרינבערג האָבן מיר נישט געפונען. ער איז נראָד דעמאָלט געווען אין נאַרמיש. דעם מאָנאַסטיר אָבער, וואו עס איז היינט דער יידישער סאַנאַטאָריום, האָבן מיר דערווייל יאָ געזען.

זיין אויסזען אין זיין פעסטונגדיקער אָפגעזונדערטקייט, אַן אַרומגע-רינגלטער מיט פּרילינגדיקע פעלדער און וועלדער, מיט זיין טורעמדיקן צלם אַריינגעשטאָכן אין אָונטיקן הימל, האָט פשוט ניט געלאָזט גלייבן, אַז דאָס איז איצט אַ יידיש פּלאַץ.

איך האָב אויפגעריסן די אויגן אין מיין ערשטער געפּלעפטקייט אויף דער דייטשישער ערד.

זעט עס נישט אויס ווי אַ חלום? — ערשטער אָונט אויף דייטשישע פעלדער. ערשטער טויער, וואָס פירט מיך אַריין אין אַ וועלט פון צלם, גלעקער און — פון יידישע „די-פי“.

אַ קאַלטער, טיף-בלויער אָונט-הימל האָט זיך געהויבן אַלץ העכער און העכער און נישט מיטגענומען מיט זיך דעם טורעמדיקן צלם, נישט פאַר דעקט אים, נישט באַהאַלטן אים פון פאַר מיינע אויגן. וויילדער חלום.

נישט איינמאָל מאַכט ער אויפציטערן מיין האַרץ אויף דער דייטשישער ערד.

מיין האַרץ און אויך דאָס האַרץ פון יעדן יידישן „די-פי“.

*

— — יאָ, זונטיק פרי, אין לאַנדסבערג. מיר האַלטן שוין ביים ענדיקן פּרישטיס. אָט, ווארטן מיר, וועט אַריינקומען דר. גרינבערג צוזאַמען מיטן דעדאָקטאָר פון „אונזער וועג“, לוי שאַליטאַן, ווי עס איז אָפגעמאַכט געוואָרן נאָך מיט טעג פּריער, און מיר וועלן אַלע זיך לאָזן קיין סאַנט'אַטיליען. מיטאַמאָל — דער טעלעפּאָן קלינגט. מען רופט צום טעלעפּאָן דעם דירעקטאָר דר. גלאַזגאָלד.

דער דירעקטאָר גייט אַרויס און קומט גלייך צוריק אַ בלאַסער, אַ נער וועזער.

— וואָס איז געשען? — פרעגן אַלע.

— אומרוען אין אונדזער לאַגער!

— אומרוען?

— יאָ. אינעם יונגט־קיבוץ „דרור“ אין דיסען, ניט ווייט פון לאַנדס־

בערג, זענען היינט נאכט, צווישן צוויי און פיר אזויגער פאַרטאָג, פאַר־שוואונדן פון זייער וואַך־פאַסטן צוויי בחורים שומרים. פאַרשוואונדן און נישטאָ זיי. איבערן גאַנצן לאַגער אונדזערן האָט זיך פאַרשפּרייט אַ ידיעה, אַז די צוויי יידישע בחורים זענען געקידנעפט און דערמאָרדעט געוואָרן פון דייטשן. דער גאַנצער לאַגער איז אויף די פיס, שטורעמט, רייסט זיך אין שטאַט אַרײַן. אַמעריקאַנער מיליטער האָט שוין אַרומגערינגלט דעם לאַגער און פאַרצולאַקירט דעם טויער. די לאַגע איז זייער אַן ערנסטע.

דר. גלאַזנאָלד מיט זײַן שטאַב לאָזן אונדז איבער און אײַלן אַוועק

צום לאַגער.

אין דעם קומט אַרײַן דר. זלמן גרינבערג.

אין זײַן פנים דערקענען מיר גלייך, אַז ער ווייסט שוין פון אַלץ.

ער זעצט זיך אַרונטער, פאַרזינקט אויף אַ רגע אין צער, שיר נישט

אין פאַרצווייפלונג, הייבט זיך פלינק אויף, אַלע אברים אין אים פיבערן.

ער זאָגט:

— איך בין געקומען מיט מיין מאַשין צו נעמען אייך, ליבע פריינט

און געסט, צו זיך, קיין סאַנט־אַטיליען. דער גאַנצער שפיטאַל וואַרט אויף

אייך, דערהויפּט די קינדערלעך מיט די אויפפאַסערס. די קינדערלעך וועלן

אין אַ שעה אַרום זײַן אַלע אויסגעשטעלט ביים טויער־אַריינגאַנג מיט אַ

צוגעגרייטן פּראָגראַם און קבלת־פנים צערעמאָניע. די קינדערלעך גרייטן

זיך שוין אויף דעם זינט עטלעכע טעג.

— אָבער ווי קאָנען מיר איצט אַוועקפאַרן פון לאַנדסבערג? — זאָגן

מיר אַלע דרײַ.

— איך טראַכט אייך דאָס זעלבע. ווי קאָנען מיר איצט אַוועקפאַרן פון

דאַנען? — זאָגט גרינבערג. און זײַן אומרו וואַקסט אין אים פון רגע צו

רגע, אַזוי ווי אין אונדז אַלע דרײַ. — איך מוז גלייך גיין אַהין. און איר —

אפשר וואָלט איר נישט גיין? ווייל ווער ווייסט, מאַלע וואָס ס'מאַכט זיך.

איר זענט אונזערע געסט, און מיר מוזן אייך פאַרהיטן. אפשר וואָלט איר

געזעסן דאָ און געוואַרט, ביז איך וועל צוריקקומען?

— גיין, דאָס האָט קיין זינען נישט, זאָגן מיר. — איר ווייסט דאָך

אויך נישט, וואָס דאָרטן טוט זיך. וועלן מיר גיין מיט אייך צוזאַמען.

— אָבער אין סאַנט־אַטיליען וועלן וואַרטן אויף אייך די קינדערלעך.

— פאַרפאַלן. מיר וועלן נישט פאַרן איצט אַהין. מיר מוזן אַפּריער זען,

וואָס אין לאַגער טוט זיך.

מיר לאָזן זיך אלע צום לאַגער. נישט אין גרינבערגס מאַשין. צורפּוס.
א מהלך פון א זיבן-אַכט בלאַק, אן ערך.

מיר גייען דורך איינער פון לאַנדסבערגער הויפט-גאַסן. פון אָנהייב
באַגעגענען מיר גאַרנישט. ס'איז, דוכט זיך, שטיל און רואיך אַרום. לאַנדס-
בערגער דייטשן קומען אונדז אַנטקעגן, לאָזן אונדז דורכגיין, קערן זיך אָפּ
אין א זייט, אָנשטויסנדיק זיך אויף אונדזער „אונגאַ-קליידונג. בויגן
אַרונטער די קעפּ.

מיך אָבער, וואָס כ'ווייס שוין, אז דאָרט, אין יידישן לאַגער, איז א
מהומה, ניט יעדע באַגעגעניש איצט מיט א דייטש א זעץ אין האַרצן.
זייער שטיל־קייט איז מיר פאַרדעכטיק. זייער יעדער ווייכער טראָט
הילכט אָפּ אין מיר מיט דעם שפּאַן פון א שטורעם-טרופער. איך זע אין יעדן
פון זיי א לויטערע און אן אָננעפילטן מיט שאַדן-פרייד.

— אהא, — זאָגט איעדער טראָט זייערער, — איר, יידן, זענט דוכט
זיך, היינט די זיגער, און מיר — די באַזיגטע; פונדעסטוועגן, ווער גייט
אַרום ווי א פרייער תושב איבער לאַנדסבערג? — מיר, די באַזיגטע. און
ווער זיצט אין א לאַגער לעבן לאַנדסבערג, אין מורא פאַר אונדזערן אן
אָנפאַל? — איר, די זיגער.

יא. אזוי איז דאָס, אזוי איז דאָס.
וואָס נעענטער מיר קומען צום טויער פון לאַגער, אלץ קענטיקער
דערפילן מיר, אז דאָרט קומט עפעס פאַר.

מיר דערזעען עס אין א גרופע דייטשע פּאַליציי, וואָס שטייט אָפּגערוקט
פונעם לאַגער אויף א צוויי בלאַק; נאָך מער דערזעען מיר עס אין א
סקאַדראַן אַמעריקאַנער מיליטער, וואָס שטייט מיט די ביקסן אין די הענט—
די דולעס אויסגעשטרעקט צום לאַגער.

אָבער נאָך מער דערהערן מיר עס. עס דערטראַגט זיך צו אונז א
נוואַלדיקער שטורעם, וואָס רייסט זיך פון הונדערטער יידישע העלדזער
פון יענער זייט טויער.

מיר קומען צו צו די אַמעריקאַנער סאַלדאַטן. א סקרוד גייט מיר דורך
איבערן לייב, ווען איך דערזע דעם אויסדרוק אויף זייערע יונגע פנימער,
די איבערגעדעקטע מיט העלמעטס.

קאַלטע פאַרגליווערטע מאַסקעס. אין די מאַסקעס בייזע, צילעוודיקע
אויגן — אזוי צילעוודיק, ווי די מאַשין-ביקסן אין זייערע הענט.
אָט דאָס זענען אונזערע יונגע אַמעריקאַנער בחורים, וואָס אָקופירן,
הייסט עס, א לאַנד פון א שונא, און וואָס דארפן אַרויסווייזן א באַזונדערע
וואַרימקייט צום שונאס קרבנות?

אָט דאָס זענען זיי? — אָט די, וואָס שטייען מיט אָנגעצילעוועטע
ביקסן אַנטקעגן די הערצער פון די אומגליקלעכע „דייַפּים“!

א, וויפיל מאַל האָב איך שוין געזען אין מיין לעבן אזוינע סצענעס,
ווען א הילפלאַזע, נישט-באַוואָפנטע, איינגעקלעמטע און אויפגעשטורעמטע

מאסע שטייט אנטקעגן אן אָנגעפאנצערטער, מיליטעריש-גזלנישער ראַטע, וועלכע איז גרייט ביי יעדער נישט אויסנערעכנטער האַנדלונג מצד דער מאַסע צו געבן אַ זאַפּ און אוועקלייגן אויפן אָרט צענדליקער הרוגים!

הייסט עם — אויך דאָ? אויך איצט?

די פּנימער פון די פּאַרגליווערטע יונגע אמעריקאַנער זעלנער לאָזן נישט איבער אין אונז קיין צווייפל, אַז זיי וועלן זייערע פינגער נישט אָפּהאַלטן פון צו ציען די שיס-צינגלעך פון זייערע ביקסן, ווען דער מאַמענט און דער באַפעל וועלן קומען. —

מיר לאָזן זיך דורכן טויער אין לאַגער אַריין.

דער אָפיצער שטעלט אונז אָפּ. מיר זאָגן אים ווער מיר זיינען און ווער דר. גרינבערג איז.

ער דערלויבט אונז אַריינגיין.

מיר פּרעגן אים פאַרוואָס האַלט ער זיינע סאָלדאַטן מיט די ביקסן אָנגעשטעלט צום טויער? צי הערט ער נישט די שטורעמדיקע פּראָטעסטן פון דער לאַגער-מחנה אַנטקעגן אַזאַ האַנדלונג? צי פאַרשטייט ער נישט, אַז שוואַכע מענטשן קאָנען ניט אַריבערטראָגן, ווען מען שטייט אַנטקעגן זיי מיט אויסגעשטרעקטע שפּיזן?

— זאָל די מאַסע זיך צוריקציען אין לאַגער אַריין, וועלן מיר אַוועק-נעמען די ביקסן, זאָגט דער אָפיצער. די מאַסע רייסט זיך אין שטאַט אַריין אויף אַ דעמאָנסטראַציע און, עם קען זיין אויך, צו נעמען נקמה פון דייטשן אויף די גאַסן. — האָב איך אַ באַפעל נישט צו דערלאָזן עם. אויב די יידן וועלן זיך רייסן מיט גוואַלד און וועלן פּרובירן זיך דורכרייסן דורך מיין מיליטער, האָב איך אַ באַפעל צו שיסן, און כ'וועל דעם באַפעל דורכפירן. מיר גייען דורך דעם טויער. מיר טרעטן אַריין אין לאַגער. אַ מחנה פון טויזנטער, מענער, פרויען, קינדער, אַלט און יונג, מיט אויסגעשטרעקטע הייזעריקע העלדזער, וואַרפן שטורעמדיקע קולות צום טויער, צום מיליטער און אין גאַנצן חלל אַריין — צו די גאַסן, צו די מויערן, צו די פיר זייטן פון דער וועלט, צו די הימלען אַליין:

— ברענגט אונז לעבעדיקע די צוויי אַוועקגערויבטע יינגלעך אונזערע.

אויב נישט — לאָזט אונדז אַרויס נקמה נעמען. נקמה! נקמה!

אויף אַ געמויערטן סלופּ ביים סאַמע טויער, אינווייניק אין לאַגער שוין, שטייט דר. גלאַזגאָלד און רעדט צום אויפגעשטורעמטן עולם. ער אַפּעלירט, ער בעט זיך אויף זיין שלעכטן יידיש, אַז דער עולם זאָל נישט ריזיקירן אין זיין פאַרצווייפלונג צו דורכרייסן זיך דורך דעם מיליטער, ווייל עם וועט זיין אַ קאַטאַסטראַפּע.

דאָס מאַל, פילן מיר, איז דר. גלאַזגאָלד אויף זיין געהעריקן פּלאַץ און טוט זיין פליכט. זיין אַפּיל אָבער דערגרייכט נישט צום עולם. דער אויפ-געשטורעמטער עולם שרייט אים איבער.

הענט, מיט אויסגעברענטע תּפּיסה-נומערן אויף זיי, וואַרפן זיך ווי

אין קאָנוואָלסיעס; די זעלבע הענט רייסן פונאָנדער אויף זיך די בלוזעס
און העמדער, עס עפענען זיך פאָנאָנדער נאָקעטע אויסגעפייניקטע ברוסטן
און האַרטע, קאָנוואָלסיווע פויסטן זעצן אין זיי. טויזנטער העלדזער גוואַל־
דעווען:

— בעסער שיסט אין אונדז אַליין, איידער מיר זאָלן אַזוינס פאַרשווייגן.
שיסט אין אונז. שיסט!

די אַנגונג פון אַ קאַטסטראָפּע וואַקסט אין אונדז.

מיר קריכן־אַרויף אויף די טרעפּ אַרום דעם געמויערטן סלופּ ביי
דעם טויער פון לאַגער. מיר שפּאַרן זיך אָן אין די טרעפּ און אין אַ
צעניקסטן אויטאָמאָביל, וואָס די מאַסע, איידער מיליטער איז געקומען, האָט
דערווייזן צו פאַרכאַפּן. דער אויטאָמאָביל איז צעשעדיקט געוואָרן, ליגן
געבליבן אַ צעלעכערטער ביים סאַמע טויער.

מיר שטייען אויף די טרעפּ. מיר פילן דעם גערעכטן צאָרן פון אונדזערע
ברידער, אָבער מיר זעען, אַז מען מוז זיי פאַרט באַרוואַקן.

מיר טוען אַלץ, וואָס מיר קאָנען צו דערגרייכן עס, אָבער אָן דערפּאָלג.
מיטאַמאָל גיט פונעם צעשעדיקטן אויטאָמאָביל אַ שאַס אַרויס אַ גוואַל־
דיקער פלאַם. זיין געזאָלין האָט אויפגעריסן. געדיכטע קנוילן שטיקנדיקער
רויך קייקלען זיך פאַנאָנדער.

מיר לאָזן אַלע שנעל זיך אַרונטער צו דער ערד, כּרי אויסצומיידן
פּיער־צונגען, וואָס האָבן זיך אַ לאָז געטאָן איבער אַלעמענס קעפּ מיט אַ
דונערדיקן אויפרייס.

אַ נס — קיינער איז נישט געטראָפּן געוואָרן.

דער אויפרייס האָט אַזוי ווי איבערגעהאַקט דעם שטורעם פון דער
מאַסע.

די געשרייען האָבן אָנגעהויבן אַביסל אָפּפאַלן. דער גערעכטער רוף
נאָך נקמה האָט אָנגעהויבן מיד ווערן, הייזעריק ווערן.

עס נעמט איצט רעדן דר. גרינבערג. ער נעמט אַפּעלירן און אויפ־
ווייזן, אַז מען דאַרף זיך קודם־כל אַביסל באַרוואַקן, מען דאַרף זיך צו־
ריקציען פונעם טויער, אַוועקגיין אין לאַגער און דאַרט באַשטימען, וואָס
ווייטער צו טאָן. מען מוז אָבער אַלץ טאָן מיט אַ פּלאַן, אָרגאַניזירטער־
הייט — דורך אויסגעקליבענע פאַרשטייער, און נישט גלאַט דורך פאַר־
צווייפּלטער היסטעריע, וואָס קאָן אונדז קאַסטן אַ סך קרבנות.

אין דעם זעלביקן אופן האָב איך אויך גענומען רעדן צום עולם. גע־
פילט, אַז מען מוז דאָס טאָן.

מיט גרויס מי איז אונדז אַלעמען געלונגען אַוועקצונעמען דעם עולם
פון דעם טויער — פון דער סכנה אויפצופאַוויצירן די אויסגעשטרעקטע
ביקסן.

דער עולם, אַ צעפייניקטער, האָט זיך צוריקגעצויגן אין לאַגער אַריין.
ערשט דאַרט האָט זיך פון דאָס ניי פאַנאָנדערגעקאַכט די אומרו —

די פארצווייפלונג איבער דעם פארלוסט פון די צוויי יונגלעך-שומרים און — דערהויפט — איבער דער נישט-געשטילטער נקמה.

איבער אלע ווינקלען פונעם לאגער האָבן זיך גענומען פאַרמירן גרוי-פעס און פאַרזאַמלונגען, געלויפערדיען פון איין פונקט צו אַ צווייטן, מהומה-אַנגסטן און כּלערליי קלאַנגען און ידיעות — אָט וועגן אַ געשלעג אין איין אָרט, אָט וועגן אַן אָנפאַל אין אַ צווייטן אָרט. ווער שלאָגט? ווער פאַלט אָן? — קיינער זאָגט נישט קלאַר. קיינער ווייסט נישט.

(אין דער אמתן זענען דאָס געווען נישט מער ווי קלאַנגען וועגן יידישע אָנפאַלן, וואָס האָבן, ליידער, געקאָסט די פרייהייט פון 20 יידן פון לאַגער.)

די אָקופאַציע-מאַכט, אנשטאט צו זוכן די צוויי פאַרשוואונדענע יידישע שומרים, און אנשטאט צו וועלן מיט אלע מיטלען באַרואיקן די אויפגערעגטע, האַלב-קראַנקע און פאַרצווייפלטע לאַגער-יידן, האָט זי גאָר מיט שעהן שפעטער אַרעסטירט אין לאַגער 20 יונגעלייט אויף דער קלאַנע פון פיזישן אָנגריף אויף דעם מיליטער און דערנאָך, מיט וואָכן שפעטער, זיי געמשפט דורך אַ מיליטער-געריכט און זיי פאַרמשפט צו טערמינען טורמע.

אַז קיינער האָט נישט אָנגעגריפן, נישט אָנגערירט מיט קיין פינגער די זעלנער, וואָס זענען געשטאַנען ביים טויער, זענען מיר אלע געווען עדות. אויב די יידן האָבן יאָ אָנגעגריפן, האָבן זיי אָנגעגריפן דעם לייריקן חלל, די ווייטע הימלען און זיך אליין — זייער אייגן צעווייטיקט האַרץ.)

*

אַזיגער איינס איז דער לאַגער-שטורעם אַריין אין זיינע ברעגן, און מיר מיט דר. גרינבערגן האָבן באַשלאָסן, אַז מיר קאָנען פון דאַנען אַוועק-פאַרן.

עס רעדט זיך נאָך — קאָנען. דאָס האַרץ האָט אין אונדז ממש פּראָ-טעסטירט קעגן זיך אליין. אָבער טאָן האָבן מיר מער נישט געהאַט וואָס צו טאָן אין דעם מאָמענט אין לאַגער, און דאָרט, אין סאַנט-אַטיליען און אין אַנדערע לאַגערן, וואָרט מען אויף אונדז. מוזן מיר אַוועקפאַרן, ווי שווער אונדז זאָל נישט זיין איבערצולאָזן די לאַנדסבערגער ברידער אין אַזאַ צעפייניקטן טרויער.

מיר לאָזן זיך מיט אַ צערודערטן געמיט אַרויס פון דעם לאַגער. מיר גייען-דורך די זעלנער-דייען וואָס שטייען נאָך ביים טויער, אָבער שוין נישט אַזוי שפיציק-אָנגעשטרענגט און מלחמה-גרייט. זייערע פּנימער שוין אַביסל נאָכגעלאָזן און די ביסן — אַרונטער צו דער ערד. דער אָפּיצער לאָזט אונדז דורך — אפּשר פילט ער זיך גליקלעך, וואָס

דער שטורעם איז אריבער, און וואָס ער האָט נישט באַדאַרפט שיסן אין שוואַלדע מענטשן.

אַבער — איז טאַקע דער שטורעם אַריבער? וועט דער שטורעם נישט

אויסברעכן מאָרגן ווידער, איבערמאָרגן ווידער?

קאָן אַ פאַרצווייפּלונג פון מענטשן, וואָס זענען באַרעכטיקט צו זיין

פאַרצווייפּלט, לאַנג ליגן פאַרשטיקט אין זיך?

קאָן אַ מלחמה־געליטענע יידישע מאַסע, צו וועמען אַמעריקאַנער

זעלנער זענען לכתחילה געקומען ווי באַפרייער, איבערטראָגן אזא באַליי-

דיקונג, אזא ווייטיק, ווען זי זעט ווי די באַפרייער שטייען אַנטקעגן איר

מיט אויסגעשטרעקטע באַיאַנעטן און מיט דעם אמת, געוועזענעם, און

אויך איצטיקן, שונא חבֿרן זיי זיך?

קאָן בכלל אזא שאַרף־שפּירנדיקער יידישער עולם לאַנג ליגן און

שטיקן זיך אין לאַגערן און פּילן, אַז אינגאַנצן איין יאָר ערשט נאָך דער

מלחמה — און שוין דרייען זיך ווידער איבער זיין קאַפּ די קאַשמאַרן פון

דייטשישן מאָרד, שרעקן פון נייע פּאָגראַמען און אָנפאַלן?

צי קלערט דער אַמעריקאַנער אָפיצער וועגן דעם? צי פאַרשטייט דער

אַמעריקאַנער אָפיצער דאָס, וואָס זיינע אויגן האָבן דאָ נאָר־וואָס געזען און

וואָס זיינע אויערן האָבן דאָ נאָר־וואָס געהערט?

איך צווייפּל, איך צווייפּל.

דער ווייטיק אין אונדז איז גרויס איבערצולאָזן אזויער נישט געענדערט

דאָס משונהדיקע, סקאַנדאַליעזע בילד, ווי אַמעריקאַנער יונגע זעלנער

שטייען מיט פיינטלעכקייט ביים טויער פון יידישן לאַגער.

איבערלאָזן, אוועקגיין און נישט זיין בכוח עפעס צו ענדערן.

אַט דאָס נישט זיין בכוח שלאָנט איבער די קני. איך פּיל, ווי מיינע

פּיס פּלאַנטערן זיך. דער טרויער פון הילפּלאַזיקייט ניסט מיך אָפּ מיט

אַנגסטן.

*

מיר שלעפּן זיך שטומע, שווייגנדיקע זאַלבעפּערט צוריק איבער די

גאַסן פון דער שטאָט לאַנדסבערג.

מיר דערשלעפּן זיך צום „אונרא-הויז, וואו עס שטייט דר. גרינבערגס

מאַשין. מיר וואַרפן אַריין אין מאַשין אונדזערע פעקלעך, אונדזערע טשע-

מאָדאַנעס, וואָס זעען אונדז אויס איצט שווער און דערווידערדיק ווי אונ-

דזער געמיט.

מיר זאָגן נישט קיינעם קיין זייערעזונט. וועמען זאָלן מיר זאָגן אַ זייר

געזונט? — דעם העסלעכן וואַלד פון טויטע הירשן־הערנער אויף די ווענט

פונעם „אונרא-הויז? דעם שנאָבל און נעגל פונעם מנובלדיקן אויסגע-

שטאָפּטן דייטשן אָדלער? דעם פּאַנאַנדערגעשפּרייטן עק פּון דער אידיאָ-
טישער פּאַווע?

מיר קריכן אַרײַן אין דער מאַשין און מיר לאָזן זיך קײן סאַנטאַ-
טיליען — אַ רײזע פּון אַ קאַרנער שעה, נישט מער.
דער טאָג איז גראָד אַ זוניקער, אַ קלאָרער.

*

מיר פּאַרן אַרויס פּון דער שטאָט און לאָזן זיך איבער אַ שליאַך, צווישן
רחבותדיקע, גלייך און ריטמיש פּאַנאַנדערגעוויירעטע פעלדער און נאָך רחבות-
דיקערע לאַנקעס, איבער וועלכע גרויסע געדיכטע דייטשישע סטאַדעס שאַף
שטייען צוגעבויגענע מיט זייערע האַלב־קײלעכדיקע נאַקנס צום יונגן גראָז
און פּאַשן זיך.

מיר זיצן אין דער מאַשין און שווייגן שווער און ווימוטיק.
ערשט איצט, זיצנדיק איינגעשלאָסן אין זיך, מיטן פנים צוגעפּאַלן
צום שױבל פּון מאַשין, דערפיל איך דעם גאַנצן בראָך, וואָס מײנע אויגן
האַבן געזען אין לאַנדסבערגער לאַגער.

אַלץ אין מיר הייבט אָן אויפצושרייען אין פּראָטעסט און אין קללה,
און אלע מײנע אויפגעשרייען פּון פּראָטעסט ווערן פּאַרפלייצט מיט ליב-
שאַפט און מיט בענקשאַפט נאָך די אין עלנט־איבערגעבליבענע לאַנדס-
בערגער ברידער.

וואָס ווייטער מיר פּאַרן אָפּ, אַלץ שווערער ווערט מיר צו קומען צו
זיך, אויפצומונטערן זיך.

— אָט דאָס, טראַכט איך, איז עס! דאָס, הייסט עס, איז די יידישע
קאַטאַסטראַפּע, וואָס איך בין אזש פּון אַמעריקע געפּאַרן אַהערצו זען זי
און — געזען.

איך דערמאָן זיך אָן דעם סימפּאָזיום־שמועס, וואָס מיר האָבן דורכע-
פירט אין לאַגער מיט צוויי טעג צוריק, אָן די רייד פּון אייניקע, וואָס האָבן
מיר געקלונגען פרעמדלעך. כ'האַב אַלץ נישט געקאַנט אָנטאַפּן דעם עצם
תּוך פּון דער מאָדנער אַרגומענטירונג פּון אייניקע. — ערשט איצט, דער-
פיל איך, ווערט מיר אַלץ קלאָר. יעדער אַרגומענט זייערער ווערט פאַר
מיר איצט לויטער אמתדיק און לויטער גערעכט.

יעדע מינדסטע זינד זייערע פּאַרנייט, יעדער מינדסטער טעות זייערער
ווערט פּאַרשוואַנדן.

די פּאַרצווייפּלטע שמורעס־אויגן פּון די לאַנדסבערגער יידן ביים
טויער, די קאָנוואַלסן פּון זייערע יאָמערדיקע אויסגעשטרעקטע הענט פּאַר-
ענטפּערן אַלץ, פּאַרענטפּערן אַלץ.

*

ווי מאָדנע, טראַכט איך, זעען אויס איצט, אין דעם ליכט פונעם נאָר-
וואָס געשעענעם אין לאַנדסבערג, אַלע דיסקוסיעס, וואָס יידן פירן צווישן
זיך אין אַמעריקע וועגן דער שארית הפליטה — זאָל זי יאָ ניין קיין ארץ-
ישראל — זאָל זי נישט ניין קיין ארץ-ישראל? — זאָל זי יאָ וועלן אַריי-
לעבן זיך ווייטער אין דייטשלאַנד — זאָל זי נישט וועלן אַריינלעבן זיך?
— יאָ יציאת איראָפּע — נישט יציאת איראָפּע?

די אויפגעריסענע ברוסטן פון אַ טויזנט-קעפיקער יוגנט, וואָס שטרעקן
זיך אויס אַנטקעגן אָנגעצילעוועטע „כאַפּריאונגס“-באַיאַנעטן, פאַרענטפּערן
אַלע דיסקוסיעס, אַלע דיסקוסיעס.

מיטאַמאָל גיט אַ ברען אין מיר אַ פּראַגע, וואָס טלעט שוין פון עט-
לעכע טעג אין מיר: — צי האָט די שארית הפליטה צווישן זיך אַליין די
ריכטיקע פירער? צי האָט זי פון צווישן זיך אַליין אַרויסגעגעבן גענוג
אזוינע פירער — גענוג ערלעכע, דערהויבענע, לויטערע מענטשן?

עס וויקלט זיך פאַנאַנדער פאַר מיר דער גאַנצער פּלאַנטער פון פירער
און מאַסע. אַט נאָר-וואָס האָב איך געזען מיט מינע אייגענע אויגן, ווי דער
פּלאַנטער האָט זיך צונויפגעוויקלט, ווי ער האָט זיך געשליידערט, געפיר-
בערט, צונויפגעקלאַמערט זיך און געווייט מיט סכּנה. און אַט וויקלט ער
זיך פאַנאַנדער, דער פּלאַנטער, און אַן עלנט הויכט אַרויס פון אים, אַ פאַר-
לורנקייט, אַ טרויער.

איך טו זיך אַריין אויף אַ ווילע מיט מינע אויגן אין די פאַרביי-
שוועבנדיקע פעלדער, און, מער פון אַלץ, אין דעם באַרואיקנדיקן בילד
פון די סטאַדעס שעפּסן איבער די רחבותדיקע לאַנקעס.

איך האָב ליב צו קוקן אויף דער אויסבוניגליניע פון זייערע קעפּ.
איך פיל אַזש אין מאַשין זייער שטילקייט און די רן וואָס אַרום זיי.
פאַסטוכער אָנגעטאַן אין שוואַרצן, מיט הויכע שטעקנס אין די הענט,
שטייען איבער זיי און היטן זיי.

די פאַסטוכער זענען שוואַרץ, די שעפּסן — ווייס, די לאַנקע — גרין.
איך שפיר די שלווה. עס גייט מיר דורך אַ הייסער שטראָם איבערן
האַרץ; איך דערמאָן זיך:

— ומשה היה רועה צאן — — — משה איז געווען אַ פאַסטוך פון
שאָף — אַ פאַסטוך פון שאָף — אַ פאַסטוך פון שאָף — — —
מיטאַמאָל גיט ווידער אַ זעץ אין מוח מיר: לאַנדסבערג!

און — גאָט, וואָס פאַר אַ חוזק! וואָס פאַר אַ פאַרברעכן איך דער-
פיל אין זיך פאַר דער מינוט, וואָס איך האָב זיך פאַרגונען צו זיין מיט
זיך אַליין אַביסל ליריש, צו ווערן אויף איין רגע פאַרגעסעריש.
אין דער אמתן — ווי וואָג איך צו פאַרגעסן?

שעפּסן, פאַסטוכער, לאַנקעס, און דאָרט — לאַנדסבערג! אויסגע-
שטרעקטע ברוסטן אַנטקעגן ביסן. געקידנעפטע יידישע שומרים.
עמק הבכא.

און אָט הייבט זיך שוין אַרויס אַנטקענן אונדז סאַנט'אַמיליען. אָט נע-
מען מיר צופאַרן צום טויער פון מאָנאַסטיר.

און זע —

רייס פאַנאַנדער דיינע אויגן און זע —

און גלייב אין וואָס דו זעסט:

דער גאַנצער אַריינפאַרזעג צום טויער פון מאָנאַסטיר איז פאַרבלאָ-
קירט מיט רייען יידישע קליינע קינדערלעך; זיי זענען אָנגעטאָן ציכטיק,
יום־טובדיק. אין זייערע אַלעמענס אויפגעהויבענע הענט — ווייס־בלויזע
פענדלעך און בינמלעך בלומען.

דאָס שטייען זיי, הייסט עס, לאַנג, לאַנג שוין און וואַרטן אויף אונדז.
שטייען אונטער דער השגחה פון זייערע אויפפאַסערס.

און די זון שיינט ליכטיק און העל.

מיר גייען אַרויס פון מאַשין און לאָזן זיך צו דער קינדער־ריי.

גיי, דערצייל זיי, די קליינע יום־טובדיק־אויסגעשטעלעטע קינדער, ווי
שווער עס איז אונדז איצט אויפן האַרצן, און פאַרוואָס ס'איז אונדז
שווער. —

גיי, דערצייל זיי, וואָס די יידן אין לאַנדסבערגער לאַגער און די קינד-
ער אינעם לאַנדסבערגער לאַגער לעבן איבער אָט אין דער מינוט, ווען
מיר גייען אַנטקעגן די פּאָנען און בלומען, וואָס זיי, די קינדערלעך, טראָגן
אונדז אַנטקעגן.

גיי, דערצייל זיי!

דערציילן מיר זיי טאַקע נישט. מיר מאַכן זיך האַרץ. מיר באַגרייסן
זיי מיט אַן אָנגעשטרענגטער פרייד, וואָס ווערט פון רגע צו רגע, אונטער
דער אמתער שמחה פון די קינדער, אַלץ ווייניקער און ווייניקער אָנגע-
שטרענגט.

דער טרויער אין מיר, פיל איך, גייט זיך פאַנאַנדער. זיין אָרט פאַר-
נעמט איבעראַשווג און אויך געפּלעפטקייט. איך זע עפעס אַזוינס, וואָס
כ'האָב זיך עס קיינמאָל נישט געקאָנט פאַרשטעלן.

גראַטעסס און הלום.

מיר גייען צווישן רייען זינגענדיקע, פון אומקום־געראַטעוועטע, יידישע
קינדערלעך — מיר גייען צו אַ גרויס־פאַנאַנדערגעפנטן טויער פון אַ מאָ-
נאַסטיר, און ווי מיר גייען, און ווי די קינדער זינגען העברייאישע און
יידישע לידער און ווייען מיט מנז־דוד־פּאָנען, צעטראַגט זיך מיטאַמאָל
אין דער לופטן און איבער אַלע אונדזערע קעפּ אַ געקלונג פון קלויסטער-
גלעקער.

דאָס האָבן זיך אויבן, אין דעם צלם־טורעם פון מאָנאַסטיר, פאַנאַני-
דערנעוויגט די זונטיקדיקע גלעקער. און אָט זעען מיר, ווי אַ גרופע מאַנאַכן.
אָנגעטאָן אין זייערע שוואַרצע לאַנגע קליידער, שליכט זיך פאַרביי און
פאַרשווינדט אין אַ ווינקל־שפּאַלט פונעם מויער־צאַם.

און אָט, ווי מיר קומען צו צום טויער, שלאָגט זיך אָפּ דאָס אויג אָן
א טאָוול, אויף וועלכן עס הענגט מיט זיינע צוגענאָגלטע הענט און פיס
דער געקרייציקטער.

קאָן נישט דאָס האַרץ אויפשפּרינגען פון אזא מיין משונהדיקן גראָ-
טעםק?

בלוי־ווייסע פּאַנען וויען, — יידישע קאַצעט־קינדער זינגען, — מאָ-
נאַסטירישע גלעקער קלינגען, — מגן־דוד פּלאַטערט.

גיב נאָך צו צום קינדער־געזאַנג און צום גלעקער־געקלאַנג דעם פּאַר-
צווייפּלטן יאָמער און שטורעם־געדראַנג פון די לאַנדסבערגער ברידער —
וועסטו האָבן דעם גראָטעס פּאַרפּולט.

אין סאַנטיאָטיליען

28 טער אפריל.

— — — אין דער הויך, אינעם טורעם פונעם סאַנטיאָטיליען-מאַ-נאַסטיר, קלינגען די מאַנאַכן אין זייערע גלעקער, און אונטן, ביים טויער, און אַט אינעווייניק, שוין אינעם הויף פון מאַנאַסטיר, הילכן שטימען פון יידישע קינדערלעך, וואָס פירן אונדז צו זייער שפּיל-צימער, כדי ערשט דאַרט אונדז אויף אַן אמת מקבל-פנים זיין.

איך זאָג צו זיך:

דאָס מוז זיין דער יידישער נצח. אין איין קורצער שעה — אַזאָ אומגעוויינלעכער איבערנאַנג: פון אויפגעשטורעמטע, פאַרצווייפלטע פּראָד-טעסטגעשרייען אין לאַנדסבערג, צו פריידיקע קינדער-געזאַנגען און בלור-מען אין סאַנטיאָטיליען.

און ווער זענען די קינדערלעך? — אַפּגעראַטעוועטע פון טויט-לאַגערן.

יתומים.

איך באַמערק, ווי מען ציטערט איבער זיי.

די אויפפאַסערנים פירן זיי פאַר די הענט. די קינדערלעך טוליען זיך

צו זיי.

מיר קומען אַרײַן אין זייער שפּיל-צימער. מיר טראָגן מיט זיך אַ היפּשן

פאַק קענדי, וואָס מיר האָבן מיטגעבראַכט. מיר גיבן עס איבער צו די לע-

רערינס און זיי נעמען עס פונאַנדערטיילן.

די קינדער — אייניקע פון זיי נאָך נאָך ברעקלעך — טאַנצן, דעק-

לאַמירן און פירן דורך זייער חנעוודיק און שטיפּעריש אַ שפּיל פאַר אונדז. —

קאַנען זיך נישט אָנזעטיקן מיט זייער אייגענער שפּיל, חזרן עס איבער נאָך

אַמאָל און נאָך אַמאָל.

זייערע שטימען טראָגן זיך דורך די אָפּענע פענצטער אינעם מאַנאַס-

טירישן דרויסן אַרויס, און פון דאָרטן, פונעם דרויסן, יאָגט זיך גלאַקן-

געקלאַנג אַרײַן.

די קינדערלעך זענען שוין, ווייזט אויס, צוגעוואוינט דערצו. זיי נעמען

אויף דאָס גלאַקן-געקלאַנג, ווי אַ טייל פון זייער שפּיל, פון זייער טאַנץ.

זיי — אָבער נישט די לערערינס זייערע.

אַט באַמערק איך, ווי איינע פון די לערערינס, אַ פרוי מיט אַ זייער

סימפּאַטיש פנים, מען מעג זאָגן מיט אַ שוין פנים, האַלט אין איין ווישן

טרערן פון אירע אויגן.

זי טוט עס פאַרויכטיק, מען זאָל עס נישט באַמערקן. אָבער אינאַנצן

באַהאַלטן אירע טרערן גיט זיך איר נישט איין.

זי באוועגט זיך צווישן די קינדער, טיילט זיי די קענדי, כאפט־אויף זייער געזאנג, און וויל מיטן געזאנג פארשטעלן איר געוויין, וואָס רייסט זיך פון איר האַלדז. אז אויך דאָס העלפט נישט, גיט זי זיך אַ קער אָפּ אין אַ ווינקל. בלייבט שטיון דאָרט אַ רגע צוויי, ביז זי באַהערשט זיך ווידער.

איך פּרעג זיך נאָך אויף איר ביי דר. זלמן גרינבערג, וואָס שטייט לעבן אונדז און קלייבט נחת פון די קינדער.

— זי איז איינע פון אונדזערע בעסטע אויפפאַסערינס און לערערינס דאָ, זאָגט מיר דר. גרינבערג. איר נאָמען איז לעווינסאָן. די קינדער האָבן זי ליב ווי אַן אייגענע מאַמע.

— זי וויינט, זאָג איך, און האַלט אין איין קעמפן מיט איר געוויין. פאַרוואָס וויינט זי?

— כ'וועל אייך באַקענען מיט איר, זאָגט גרינבערג, און פירט מיך צו צו איר.

איך רעד זיך פאַנאָדער מיט איר, וויפיל עס לאָזט זיך אינעם פריילעכן טומל פון די קינדער.

זי רעדט שטיי, כמעט פליסטערנדיק. אירע אויגן לייכטן דורך די נישט־קאָנטראָלירטע טרערן. אירע ווערטער קומען אַרויס ווי אָפּגעהאַקט, אָבער איר קול איז ווייך, דורכגעזאַפט מיט הייסן צער.

— — — איך האָב זייער ליב קינדער, זאָגט זי. — כ'בין געווען אַ

לערערין אויך אין דער היים. — — כ'האָב אַליין געהאַט צוויי קינדער —

צוויי וואונדערבאַרע באַגאַבטע מיידעלעך — — האָט מען זיי בידן אַוועק־

גענומען פון מיר און אַוועקגעשלעפט אין פייער אַרײַן — — אין קרעמאַ־

טאָריע אַרײַן — — איר פאַרשטייט? צוויי וואונדערבאַרע מיידעלעך — —

און איך בין געבליבן לעבן, איר פאַרשטייט? — — און אַט בין איך דאָ

נאָך אַלעם מיט אַן אַנדער. איך בין דאָ אין סאַנט־אָטיליען. — — איר

פאַרשטייט, כ'בין געבליבן לעבן און — כ'לעב. — — מײַן איינציק שטיקל

אַנהאַלט איז, וואָס כ'בין אויך דאָ אַ לערערין. — — כ'בין מיט קינדער. —

זיי טוליען זיך צו מיר און איך — צו זיי. איך לאָז זיך נאָר, אז זיי פאַר־

בייטן מיר מיינע צוויי מיידעלעך. — — איך לאָז זיך נאָרן. — — און אַט

מיט אַמאָל — — און דאָס טרעפט וויפיל מאָל אין טאָג — גיט דאָס געוויין

אַ רײַם זיך פון מײַן האַרץ — — דאָס אָפּנאַרן זיך געלינגט מיר נישט ווי

עס באַדאַרף צו זײַן — מײַנע צוויי מיידעלעך רופֿן מיך, דערמאָנען מיר,

אַז — — איר פאַרשטייט — — און מײַן מאַן איז אויך דאָ — —

קראַנט — — איר פאַרשטייט? נישט איין מאָל טראַכט איך, אז איך טאָר

נישט לעבן בשעת מײַנע צוויי מיידעלעך ליגן ערגעץ פאַרבּענטע אויף אַש־

אַבער, אז איך בין געוואָרן איין מאָל קראַנט, האָב איך געוואָלט צוריק

געזונט ווערן, מורא געהאַט צו שטאַרבן — — איר פאַרשטייט? — —

אַפּטמאָל ווילט זיך מיר אפילו לאַכן, זינגען, כ'וויל גיין אין אַ פריילעכן

קינאָ, אָבער ווי איך קום אַרײַן, אַנטלױף איך גלײַך צוריק — — איר פּאַר-
שטייט, כ'האַב געמײנט, אַז איך בין באַרעכטיקט צו בלײַבן לעבן, כדי צו
דערציילן וועגן דעם דער גרויסער וועלט. זאָל די גרויסע וועלט וויסן — —
אָבער איצט זע איך, אַז די וועלט וויל גאַרנישט וויסן, וויל גאַר נישט הערן
— — און מײנע צוויי מיידעלעך האַלטן מיך אין אײן רופן — — ווען נישט
אָטדי קינדערלעך דאָ, וועלכע זענען איצט אַלע מײנע — — איר פּאַר-
שטייט, אַלע מײנע — אַלע מײנע — —

די קינדער לױפן מיט געפילדער אין דרויסן אַרויס; לױפנדיק רינגלען
זיי אַרום די לערערין לעווינסאָן און אויך אונדז, געסט, און שלעפּן אונדז
מיט.

די לערערין כאַפט אַ קינד, דאָס קלענסטע מיידעלע, צו זיך אויף די
הענט אַרויף, טױלעט עס צו זיך, און דאָס מיידעלע נעמט אַרום מיט ביידע
הענטלעך דער לערעריןס האַלדז, קלאַמערט אַרום, קלאַמערט אַרום.

*

עטלעכע שעה שפּעטער. איך ליג אויף אַ דיוואַן אין אַ צימער בײַ דר.
זלמן גרינבערג אין שטוב.

איך רו זיך אָפּ. בעסער געזאָגט: איך וויל זיך אָפרוען.
ווייט נאָך האַלבן טאָג. דאָס פענצטער איז אָפּן. נישט ווייט, דאָ דער
בײַ, — די טיר, וואָס פירט אין סאַניטאַריום אַרײַן.
אינעם סאַניטאַריום געפֿינען זיך איבער פינף הונדערט ייִדישע פּאַ-
ציענטן.

כ'האַב זיי נאָך נישט געזען. כ'וועל אַ טײל פון זיי זען אויף דעם
ליטעראַרישן אָונט, וואָס מיר גרייטן צו פאַר זיי.
נאָר אַ טײל פון זיי, די, וואָס קאָנען אַרומגיין, וועלן זײַן ביכולת צו
קומען צום אָונט. די איבעריקע, די צוגעשמידטע צו די בעטן, וועלן מוזן
בלײַבן אויף זייערע געלעגערס.

וועט מען דאַרפן קומען צו זיי, מען מוז קומען צו זיי — —
כ'שטעל זיך אויף, אַזוי ווי כ'וואַלט וועלן שוין לאָזן זיך אין סאַ-
ניטאַריום אַרײַן, אָבער איך קאָן עס נישט טאָן אַלײַן. ס'איז, אַגב, נישט
די צײַט פאַר וויזײַטן.

איך לײג זיך צוריק. איך פאַרמאָך די אויגן. איך וויל מיט צוגעמאַכטע
אויגן דורכטראָגן זיך נאָך אַמאָל דורך אַלע געשעענישן פונעם אומגעוויינ-
לעכן טאָג.

מײנע ברעמען נעמען זיך צוזאַמענקלעפּן — ערשט אַ זשוזשעריי אַרום
מיר, אַרום מײַן קאַפּ.

אינעם אָפענעם פענצטער, פון וואָנען עס זעט זיך דער שפּײַז פונעם
מאָנאַסטיר-טורעם, זינגט דער פּרילינג אַרײַן מיט אַ ניגון פון אַ בײַן.

און אָט איז זי — די בין אַליין. אַ גרויסע, אַ בייכיקע, דרייט זי זיך אַרום איבערן צימער און זשומט הויך און ברומיק.
איר זשומעריי, איך ווייס נישט פאַרוואָס, פילט מיך אָן מיט געדיכטער עצבות.

די בין פאַרשווינדט, נעמט מיט איר זשומעריי, אָבער די עצבות בלייבט. בלייבט — און נעמט אַליין אויפהייבן זיך פון איר שווערקייט, פאַרנאָדעריאָגן זיך איבערן צימער, אָפּקלאַפּן זיך אָן אַלע ווענט און סופּיט.
— די אומרוען אין לאַנדסבערג האַלטן נאָך אָן, דערהער איך מיט אַמאָל אַ שטימע הינטערן פענצטער. צוואַנציק זענען אַרעסטירט. איך רוק אַרויס מיין קאָפּ דורכן פענצטער. אויף אַ באַנק דערביי, זע איך, זיצן דר. גרינבערג, לוי שאַליטאָן און ראַבאָי א. י. קלאַוזנער.

ראַבאָי קלאַוזנער, אַ דינער, אַ פלינקער, מיט ענערגישע אומרואימע אויגן, האָט דערלעבט די זכיה צו ווערן צווישן דער שאַרית הפליטה פון דער אַמעריקאַנער זאָנע שיער-נישט אַ לעגענדאַרישע פיגור.
ער איז מיט דער שאַרית הפליטה פון דעם ערשטן טאָג אָן, זינט דער באַפרייאונג פון די קאצעטן, נעמט אַנטייל אין אַלע פריידן און ליידן פון די לאַגעריידן.

ס'פאַרשטייט זיך, אַז מען קאָן שוין נישט בלייבן אַליין מיט זיך אין צימער, ווער רעדט נאָך — רוען.
אויך אפרת קומט אַרויס. מיר דערוויסן זיך דורך זיי מער פרטים וועגן דעם, וואָס ס'איז פאַרגעקומען אין לאַנדסבערגער לאַגער נאָך אונדזער אוועקפאַרן.

— יאָ, ס'זענען נעמאכט געוואָרן אַ סך אַרעסטן אין לאַגער, דערציילט ראַבאָי קלאַוזנער. איך פאַר איצט אַהיין. ס'וואָלט נישט געשאַדט, ווענדט ער זיך צו אונדז, אַז איר זאָלט שיקן אַ טעלעגראַמע קיין אַמעריקע וועגן די געשעענישן אין לאַנדסבערג, מאָגען פון דער וועלט, אַז זי זאָל אַרויסנעמען די יידן פון די לאַגערן.

מיר זענען, פאַרשטייט זיך, מסכים מיט אים. מיר שטעלן צונויף אַ טעלעגראַמע און ניבן עס אים איבער, ער זאָל עס גלייך אוועקשיקן צו דער אַמעריקאַנער פרעסע.

מיר אַלע ווייסן גוט, וואָס פאַראַ התפעלות, מ'שטיינס געזאָגט, די היינטיקע וועלט כאַפט פון אַ יידישער געשרייטעלעגראַמע. אָבער פאַרפאלן — ס'איז אונדזער איינציק געווער דערווייל אין דער דאָזיקער לאַגע. אויך — אונדזער איינציקער אופן, ווי אַזוי צו געבן צו וויסן דער וועלט.

זיי וויסן, וועלט, זיי וויסן!
מיר מאָגען פון דיר, מיר פאַדערן: נעם אַרויס די יידן פון די לאַגערן!

דער טאָג אין סאַנט'אַטיליען האַלט ביים פאַרגיין. די זון נידערט אַרונטער.

*

אַ זייגער אַכט הייבט זיך אָן אונדזער ליטעראַרישער אָוונט פאַר די פאַציענטן.

דער זאַל אין סאַנט'אַטיליען, וואָס נעמט אַרײַן אַרום פיר הונדערט מענטשן, איז שוין אָנגעפילט.

די אוידיטאָריע — אַן אויסטערלישע.

עס זענען געקומען אַלע, וואָס האָבן נאָר געהאַט די מינדסטע כוחות דערצו.

איבעריק פאַר מיר צו זאָגן, אַז אין אָנגעזיכט פון אַזאַ אוידיטאָריע פילסטו זיך באַזונדערס געשפּאַנט און אָנגערעגט.

דאָס נעמיט פון מענטשן, וואָס ליגן חרשים, אָדער יאָרן לאַנג אין זייער אָפּגעזונדערטער אַליינקייט און קוקן דעם גורל זייערן גלייך אין די אויגן אַרײַן — דאָס דאָזיקע נעמיט איז מיר גוט באַקאַנט.

דערצו נאָך — פאַציענטן — יידן — לאַגערניקעס —

ווי נאָר דייע אויגן באַגעגענען זיך מיט זייערע, אַזוי ווערסטו דורכ-גענומען מיט געבעט און תפילה:

— שענק, נאָט, כאַטש דאָס מאָל ס'ריכטיקע וואָרט. כאַטש דאָס מאָל.

בראַש מיט דר. גרינבערג, וואָס זעט אויס היינט באַזונדערס יום-טוב-

דיק, צעזעצן מיר זיך אויף דער בינע.

אַ חוץ אונדז באַטייליקן זיך אין דעם פּראָגראַם אַן אייגענער סאַנט'אַ-

טיליענער אַרקעסטער און אַן אייגענע אַרטיקע זינגערין, וואָס צייכנט זיך אויס מיט איר זינגען קאַצעט-לידער.

עמאָ שייַווער איז, נאַטירלעך, מסכים דערצו. איר אייגן געזאַנג אויף

דעם דאָזיקן אָוונט ווערט אונטער דער ווירקונג פון די קאַצעט-לידער טי-פער, פּייערלעכער.

די אַרטיקע זינגערין (כ'האָב ליידער נישט פאַרצייכנט איר נאָמען)

מאַכט אויף אונדז אַלעמען אַן איינדרוק פון אַן אמתער קינסטלערין. אַליין

אַ מענטש, וואָס האָט דורכגעמאַכט געטאָ און קאַנצענטראַציע-לאַגער, זינגט

זי די קאַצעט-לידער מיט דערשיטערנדיקער איבערלעבונג און שטעקט אונדז אַלעמען אַן מיט איר דערשיטערונג.

דער אַרקעסטער, וואָס באַגלייט זי, ווערט צונויפגעגאַסן מיט איר

געזאַנג, ווערט אַ טייל פון אירע פיבערנדיקע הענט און פון איר באַגייס-

טערטן פנים. ווען פון איר מויל טראָגן זיך פאַנאַנדער מיט אַ געוויינלעך-

זאַנג די ווערטער פונעם ליד, „געטאָ“ (געשריבן פון ברודא) און גיט אַ רוף

אויס: „געטאָ — דיך פאַרגעסן וועל איך קיינמאַל נישט!“ דערפילן אַלע

ווי אַ פּייער פון אַ שבועה וואָלט דורכגענומען דאָס האַרץ.

געט אַ

מיר שטייען ביי די ווענט
מיט הערצער מיט פאַרקלעמטע,
מיט אַראָפּגעלאָזטע הענט,
ווי אַ וויינענדיקע ווערבע.
עס קוקן אויגן שטאַר
און זינקען איין טיף אין דער ווייטקייט,
און סיבלייבט אין זיי דער צער —
די אייביקייט.

שווער צו זען די וועלט דורך ענגע מויערן,
די שיין האָבן פאַרשטעלט די געטאַ-טויערן.
פאַרמאַכסט די אויגן נאָך —
דאָן זעסטו אַלץ, ווי אין אַ חלום.
סידערשיינט ווי אויף דער וואַך
די גרויסע וועלט.
געטאַ,
דיך פאַרגעסן קען מען קיינמאַל נישט.
איכה —
איז דיין האַרציקע,
דיין טרויעריקע ליד.

כיצע דאָ דיינע טרערן,
דיין אומעט און דיין פּיין.
כיהער דאָ דיין געבעט:
וואָס וועט זיין? וואָס וועט זיין?
איז דיינע געטאַ-געסלעך איז מיר ענג,
דאָס האַרץ — אַזוי באַטריבט.
און כאַטש כּיפאַרשטיי סיטוט וויי —
דאָך איז מיר אַזוי ליב.
געטאַ,
דיך פאַרגעסן וועל איך קיינמאַל נישט!

נאָך טיפּער ווירקט אויף אונדז אַלעמען דער אופן, ווי זי זינגט דאָס
קאַצעט-ליד, "צו איינס, צוויי, דריי", געשריבן פון S. ראָזענטאַל.

צו איינס, צוויי, דריי.

עס האָט אונדז דאָס לעבן גערופן —
דאָס לעבן אויף זוניקע טעג.
האָט יעדער אין לאַנד אַזוי מונטער געשפּאַנט
און באַזונדער געגאַנגען אין וועג —
צו איינס, צוויי, דריי,
צו איינס, צוויי, דריי,
אויף אַרבעט אין וועג זיך געלאָזט.
יעדער טראָט האָט זיין קלאַנג,
יעדער וועג — זיין געזאַנג,
ווען דו גייסט און דו ווייסט און פאַרוואָסט.

איצט זענען פאַר אונדז פאַרווערט טראָטוואָרן,
כאָטש אַנדערע גייען דאָרט פריי,
און מיר — טוט אַ קוק
אויפן שטייערנעם ברוק,
אונטער אייזערנע קלעפּ פון נאַגיי. —
צו איינס, צוויי, דריי,
צו איינס, צוויי, דריי,
דעם ברוק האָט מען אונדז נאָר געלאָזט.
האָט דער טראָט אַזאַ קלאַנג,
נאָר אַן אַנדער געזאַנג —
ווען דו גייסט און דו ווייסט נישט פאַרוואָסט.

עס האָבן אַלטע און יונגע
דאָס לעבן געבויט און געהאַפט,
ביז סע האָט אַזאַ שווערד
אַלץ פאַרווישט פון דער ערד
און געפירט האָט מען אונדז ווי די שאַף,
צו איינס, צוויי, דריי,
צו איינס, צוויי, דריי,
אַזוי ווי די שאַף זיך געלאָזט,
וואו דיין פרוי, וואו דיין קינד,
און דאָס גאַנצע געזינד
און געפרעגט: וואו אַהין און פאַרוואָסט?

נאָר, ברודער, אן אַנדער מין גאַנג
 וועט באַלד צו דיין אויער דערגיין,
 און די, וואָס פאַר שרעק
 געווען ערשט פאַרשטעקט,
 שפּאַנען מיט אונדז
 נישט אַליין.
 צו איינס, צוויי, דריי,
 צו איינס, צוויי, דריי,
 די געסלעך, דעם טויער פאַרלאָזט!
 ס'האָט דער טראַט אַזאָ קלאַנג,
 גאָר אן אַנדער געזאַנג
 ווען דו גייסט און דו ווייסט און פאַרוואָסט.

די נאַנצע פאַרזאַמלונג נעמט אויף די זינגערין מיט אַ פייערדיקן
 שטרעם.
 מיטן זעלבן אימפעט ווערט געזונגען אַ דריט ליד, וואָס האָט אויך
 די באַטאָנונג פון „איינס, צוויי, דריי“.
 דאָס דאָזיקע ליד, ווערט אָנגעגעבן (אין דער „זאַמלונג פון קאַצעט
 און געמאַ-לידער“ צונויפגעשטעלט פון זאמי פּעדער אין בערגן-בעלזן) איז
 געשריבן נעוואָרן פון אַ צוועלף-יעריק קאַצעט-מידעלע אסתר שטוב.
 איז געזעסן דאָס מידעלע אסתר אין אַ היטלער-באַראַק, געבענקט נאָך
 טאַטע-מאַמע און אַרויסגעטרוימט פון זיך געבעט-ווערטער צו נאָט.
 פאַרענדיקט אפילו מיטן פסוק „עם ישראל חי“.

איינס, צוויי, דריי,
 ווען וועלן מיר זיין פריי?
 הונגער, באַרוועט, אָפּגעריסן,
 פון טאַטע-מאַמע גאַרנישט וויסן,
 גאָט, ווי טוט עס וויי!

איינס, צוויי, דריי,
 דער טאָג וויל נישט פאַרביי.
 שלעפּן ציגל, ברעטער, שטיינער,
 און פון טויטע מענטשן ביינער. —
 גאָט, ווי טוט עס וויי!

איינס, צוויי, דריי,
 אַ הער צו מיין געשריי
 פון אומבאַקאַנטע מאַסן-קברים,

קליינע קינדער פון חדרים —
קיינ מאמע דאָ מיט זיי.

איינס, צוויי, דריי,
גלייבן מיר געטרײי,
וואָרטן מיר און און האָפּן,
ווי דו האָסט אונדז פאַרשפּראַכן:
עס ישראל חי!

*

יא, עם ישראל חי.
די גאַנצע אויסטערלישע אוידיטאָריע איז דורכגענומען מיט עקס-
טאזן, — מיט עס, מיט ישראל, מיט חי.
וואו נאך האָסטו געזען אזא וואונדער? אזא מענטש-יד-דערהייבונג? —
אזא געזאַנג צום לעבן?
אַט האָסטו דאָס וואָרט, וואָס דאַרף געזאַנגט ווערן — דאָס וואָרט פון
לעבן.
עס שטייען דיר נאך אין די אויערן די ווייגעשרייען פון דיינע
לאַנדסבערגער ברידער.

עס הענגען נאך איבער דיר די גלעקער-געקלאַנגען פון בייטאַג.
אַבער זע, ווי וואונדערלעך העל עס גייט אויף פאַר דיר דאָס בילד
פון דער סטאַדע ווייסע שאָף, וואָס דו האָסט געזען אויפן וועג צום סאַ-
ניטאַריום אַהער. — דאָס בילד פון שעפּסן-קעפּ, וואָס זענען צוגענייגט
צו דער מאַמע-ערד,

זע די שיינקייט פון רו, זע די שיינקייט פון שטילקייט.
זע, ווי אלע, וואָס זיצן אין זאַל דאָ, זענען פול מיט גליקזעליקייט.
זע, ווי אלע זענען אליין שטיל און לויטער און שלווהדיק, ווי ווייסע
שאָף.

זע, ווי דער מינדסטער ניג פון זייער קאַפּ איז אַ געזאַנג צום לעבן,
אַ געזאַנג צו דער מאַמע-ערד.
אויך דאָס געשריי פון דיינע לאַנדסבערגער ברידער איז אַ געזאַנג צום
לעבן, אַ געזאַנג צו רו, צו שטילקייט.
זאַג עס. — — —

*

— — — שווער צו באזוכן א שפיטאָל, אָדער א סאנאטאָריום; דער-
הויפט נאָך א סאנאטאָריום, וואו עס געפינען זיך אויסשליסלעך יידן פון
דער שארית הפליטה.

אָבער נאָך שווערער איז נישט צו באזוכן.
שווער אריינצוקומען אין די צימערן, זאָגן: „גוט-מאָרגן“, אָדער
„גוט-נאַונט“, זוכן א וועג ווי אזוי פאנאדערצושמועסן זיך מיט מענטשן,
וועמענס אויגן עס נעמען דיך דורך די מיט פרייד, אי מיט פאָריבל.
(אַלע פּאַציענטן פון אַלע שפיטאָלן פון גאָר דער וועלט נעמען אויף
יעדן וויזיטאָר אי מיט א פרייד, אי מיט א פאָריבל.)
נאָך שווערער איז אַרויסצוגיין פון די שפיטאָל-צימערן נאָכן באַזוך.
קאָנסט די חולאים נישט מיטנעמען מיט זיך. דו מוזט זיי איבערגלאַז.
ווי שווער דיר זאָל עס נישט זיין — מוזסטו דאָך.

*

איך טרעט אַרײַן אין אַלגעמיינעם קאַרידאָר. עס גייען מיר אַנטקעגן
דאָקטוירים, אויפזעער, קראַנקען-שוועסטער. די מערסטע פון זיי זענען
נעווען נעכטן אויפן אָונט. דערפרייען זיי זיך. באַטן זיך אָן צו פירן מיך
איבער די צימערן און פאַלאַטעס. איך זאָג זיי, אַז מיר ווילט זיך דורכ-
גיין איבער די צימערן אַט-אַזוי-אַ, אַליין, נישט אָפיציעל.

זיי זענען אורדאי מסכים דערצו.

איך קום אַרײַן אין אַ פאַלאַטע. אַ גרויס, רחבת-דיק צימער. אַ צען
בעטלעך אין אים. אַ פאַר בעטלעך לײדיקע: זייערע פאַציענטן זענען
מסתמא אין דרויסן. אויף אַלע איבעריקע ליגן חולאים.

חולאים נאָך פון דער היטלער-ציט.

ווי נישט קיין נאָווינע ס'איז פאַר מיר צו זיין אין אַ שפיטאָל-צימער
און צו זען חולאים אויף בעטן, מוז איך זאָגן, אַז צו זען די מענטשן, אַ
יאָר נאָך דער מלחמה, נאָך היינט קראַנק און צעפייניקט, נאָך היינט צוגע-
שמירט צו די בעטן אין אַלערליי ענווים געבראַכטע פון די היטלער-בונ-
קערס — צו זען זייערע אויגן, צו זען זייערע קעפּ צוגעפאַלן צו שפיטאָל-
מאַטראַצן היינט, איז פשוט איבער די כוחות.

נישט קיין פּעוּלָה צו שמעלן זיך פּילאָזאָפּירן: וואו איז דער וועג, דורך
וועלכן דו זאָלסט קאָנען צוקומען צום האַרץ פון דעם פאַציענט אַליין? —
נישטאָ די פּראַגע — נישטאָ דער ענטפּער.

ס'איז דאָ נאָר איין זיכערע זאך: דער מענטש, וואָס ליגט אויפן בעט, ער איז דאָ. ער ליגט.

דער קרבן־ברענגער איז שוין נישטאָ. אָבער דער קרבן איז דאָ. ער איז אייביק.

ער איז אייביק ווי גאָט.

די זון לייכט אַרײַן דורך די גרויסע פענצטער. מען וואָלט געקאָנט מיינען, אז ס'איז זייער יום־טובֿדיק דאָ, זייער פייערלעך־שטיל.

ס'וואָלט טאָקע אזוי געווען, ווען נישט דאָס קרעכצן פון אַ פּאָר חולאים. דערהויפּט — דאָס געוויין פון איינעם.

אָטדער איינער ציט צו מיין אויפּמערקזאָמקייט מער ווי די אַנדערע. נישט דערפאַר, ווייל איד מיין, אז די אַנדערע לײַדן ווייניקער, נאָר דער־פאַר, ווייל דער וויינט.

קאָנט איר אייך פאַרשטעלן — אַ הויכער, אַ געוויקסער מאַנספּער־שוין זיצט אויף אַ בעטל און כליפעט אויפן קול.

און דאָס איז זיין קראַנקהייט — ער וויינט.

כ'געדענק נישט — ווען כ'האָב געלייענט דאַנטעס „גיהנום“ — צי האָב איך דאָרט אָנגעטראָפּן אַזאַ איינעם, וועמעס לײַדן און אָפּקומענישן באַשטייען אין דעם, וואָס ער וויינט נאָכאַנאַנד. כ'געדענק נישט.

און דאָ זע איך יאָ איינעם אַזאַ.

איך גיי צו צו אים. כ'זאָג אַ פּאָר ווערטער. ער דערפרייט זיך. ער כאַפט אַן מיין האַנט און דריקט זי מיט אַזאַ מיין פיבערדיקער שנעלקייט.

ער שטעלט זיך אויף, שטרעקט זיך אויס אין זיין גאַנצער הויך־געוויקסיקייט. זיין פנים לייכט זיך פאַנאָדער. איך זע באַשיינפּערלעך אַ צעשטראַלנדיקע פרייד איבער זיינע ביידע ליפּן. אָבער, גאָט, פון ווען אָן איז פרייד אַזוי צעבראָכן, אַזוי צעקרימט?

פון ווען אָן ווערן ליפּן, וואָס גיבן זיך אַ רים צו שמייכלען, אַזוי צעשיידט נאָר איינע פון די אַנדערע, אַזוי אָפּגעקערט אָן אַ זייט, אַז אַנשטאַט אַ שמייכל נעמט נאָר אַ כליפעניש זיך טראָגן איבער זיי?

דאָס כליפעניש צעשיידט זיינע ליפּן נאָך מער. זיי ווערן ווי אויפּגע־שרויפט. זיי ווערן טראָציק און מרודהדיק. די טראָציקייט קאָן לאַנג נישט אָנהאַלטן. די ליפּן גיבן אַ פאַל אַרונטער. זיי פאַרזינקען אין אַ כוואַליעדיק געוויין.

דאָס געוויין רייסט זיך פון דער טיפעניש פון זיין האַלדז. איך זע, ווי די מוסקולן פון זיין האַלדז ווערן אָנגעצויגן, אָנגעשטייפט. איך זע, ווי זיין גאַנץ פנים ווערט איבערגעדרייט אין קראַמפּן.

דער געוויקסער מאַן גיט זיך אַ זעץ אַרונטער. דער קאָפּ זיינער האַלכ־פאַרוואַרפּן אַן דער זייט. דאָס געוויין הערט נישט אויף.

דאָס געוויין פאַרלאַנגט גאָרנישט. דאָס געוויין בעט פאַר זיך נאָר־נישט.

עם האָט פאַרלאַנגט — און קיינער האָט זיך נישט אָפּגערופּן. עם האָט געבעטן — און קיינער האָט דאָס געבעט נישט דערהערט. דאָס געוויין האָט מסתמא דערציילט אַמאָל, אז — ווייב איז אומגע- קומען, אז קינד איז פאַרברענט געוואָרן — אין גאַדאוויוו, אין קרעמאָ- טאָריע — עם האָט דערציילט, און איצט דערציילט עם שוין נישט מער, באַוויינט שוין נישט מער. באַוויינט נישט, נאָר וויינט. בייטאָגיקע פענצטער לייכטן, ווייל ס'איז דאָ זון; ביינאַכטיקע שטערן גליען, ווייל ס'איז דאָ פינצטערניש; דעם געוויקסיקן מאַנס ליפּן כליפען, ווייל ס'איז דאָ געוויין. איך נעם עפעס נאָך רעדן צו אים. וואָס אזוינס כ'רעד — ווייס איך אַליין נישט. מינע ווערטער פאַלן אַרונטער צו זיינע פּיס און צעברעכן זיך, ווי שטיקלעך גלאָז. איך לייג אַרויף מיין האַנט אויף זיין שווערן, אויסגערונדיקטן אַקסל, איך פרוביר אים איינשטילן. אָבער אומזיסט — דער אַקסל נעמט נאָך מער אונטערשפּרינגען, ווי אַ דעקל איבער אַ זוריק-קאַכיקן קעסל. — — —

— — — איך גיי צו צו אַ צווייט בעטל אַקוראַט אַנטקעגן. עם ליגט אויף דעם בעטל אַ מאַן מיט אַ געשוואָלן פנים. — נישט דאָס גאַנצע פנים איז געשוואָלן, נאָר האַלב אין דער לענג. דאָס האַלבע פנים איז פלאַמיק-אויפגעלאָפּן. דאָס אויג — פאַרגאַסן. די צווייטע האַלב מיט דעם צווייטן אויג קוקן שאַרף און רופּנדיק. דאָס צווייטע אויג מיט דער צווייטער העלפט פון מויל דערציילן, ווי אזוי אַ היטלעריקויל האָט דורכגעשאָסן ס'פנים און עם האַלב פאַראַלירט. שווער צו כאַפּן קלאָד די ווערטער. אַחוץ, וואָס זיי קומען נישט אַרויס, ווי עם באַדאַרף צו זיין, ווערן זיי נאָך באַגלייט מיט אויסדרוקן פון שאַרפע יסורים.

דער מאַן לייגט אַרויף זיינע ביידע הענט אויפן פנים. ער טיילט זיך אָפּ פון מיר. — —

איך לען זיך אָן אָן דעם ווענטל פון זיין בעט. איך קוק אויף אים. לאַנג. איך וואַרט ער זאָל אַראָפּנעמען די הענט פון זיין פנים. אָבער ער נעמט נישט אַראָפּ. ער וויל בלייבן אָפּגעטיילט פון מיר. ער בלייבט.

— — — ביים פענצטער ליגט אַ בחור פון אַ יאָר צוואַנציק. אין דעם אויסדרוק פון זיין פנים זע איך, אז ער וואַרט מיט אומגעדולד איך זאָל צוקומען צו אים.

איך קום צו. זיין פנים איז פול מיט גוטן שמייכל.

— וואָס מאַכט איר? וואָס איז אייך? פרעג איך.

— איין זייט איז ביי מיר אָפּגענומען — זאָגט ער. — כ'מוז ליגן.

כ'קאָן זיך נישט אויפהייבן.

זיין קול, פון אַנפאַנג מונטער, אויפגעפלאַמט, הייבט אָן אַראָפּפאלן,
לעשן זיך.

— שוין לאַנג? — פרעג איך.

— נאָך פון דאָרט געבראַכט. פון בונקער. אַ נס נאָך — אויסגעמיטן
די קרעמאַטאָריע.

— איר האָט ווייטיקן?

— ניין, כמעט נישט. אָבער, וואָס וועט זיין דער סוף פון מיין ליגן?
וואָס וועט זיין דער סוף?

— און ווער איז דאָ אויפן בעטל לעבן אייך? פרעג איך. — אַ יינגל נאָך
זע איך.

— יא, אַ יינגל מיט אַ דורכגעשאַסענער קני. אָפּערירט געוואָרן, איר
קאָנט רעדן צו אים.

— ער שלאָפט — זאָג איך.

— וועקט אים אויף. ער וועט זיין צופרידן.

— ניין, זאָג איך, זאָל ער שלאָפן. וואָס הייסט וועקן —

— דאָס ערנסטע איז — זאָגט ער פלוצלונג — נישט אזוי דאָס ליגן,
ווי די מורא טאַמער בלייבסטו דאָ איבער נאָך דעם, ווען אַלע וועלן פון
דאַנען אוועק קיין ארץ ישראל, אָדער ערנעץ-אַנדערשוואו.

— האָפט, אַז איר וועט שנעל געזונט ווערן.

— אוודאי האָף איך — זאָגט ער. אָבער, וואָס איז דאָ שייך האָפן?

ווי איז, אַז אַט נעמט עס און ס'געשעט? קומט דאָך אויס, אַז כ'פאַרגין
נישט די יידן זיי זאָלן באַפרייט ווערן פון דאַנען.

— פאַרוואָס זאָלט איר אזוי גאָר טראַכטן?

— וואָס זאָל איך אָבער טאָן, אַז סע טראַכט זיך פון זיך אַליין? —

זאָגט ער כמעט ווי מיט פאַרשעמטקייט. — אַ, איר ווייסט גאָר נישט, ווי
שרעקלעך ס'איז צו טראַכטן, אַז אַט וועלן אַלע נעמען און אוועקגיין פון
דאַנען, און דו וועסט איבערבלייבן דאָ — נישט קאָנען זיך רירן — איר
פאַרשטייט: אַלע וועלן אוועק און דו וועסט איבערבלייבן — דאָ איבער-
בלייבן — איינער אַליין איבערבלייבן. — — —

כ'האָב געוואָלט אים עפעס ענטפערן דערויף. איך האָב זיך, אגב, דער-
מאָגט, אַז איר האָב נאָך אים אפילו נישט געפרענט ווי ער הייסט. — ערשט
דער מאָן, וואָס וויינט, האָט אַ שלוכז געטאָן, און גלייך נאָך דעם אזוי
פאַרגאַנגען זיך, אין זיך אַליין, אַז איר האָב גאָרנישט מער געקאָנט עפעס
זאָגן.

אַליז איז איינגעשלאָנגען געוואָרן אין זיין שלוכז. אַליז. די לופט, דער
אַטעם, די שיין פון טאָג.

אין ווען דער אַטעם איז געקומען צוריק, האָט מיט נאָך מער שטאַרקייט

גענומען מאָנען ביי מיר אַן ענטפער דעם פּאַראַליזירטנס פּראַגע: וואָס
וועט עס זיין, אַז אַלע וועלן אוועק און ער וועט דאָ בלייבן אליין? וואָס
וועט טאָקע זיין? — — —

*

איך פּאַרלאָז די פּאַלאַטע. כ'בין צוריק אין קאָרדאָר. איך שטיי און
ישׁוב זיך: גיין אין די אַנדערע גיהנום־אַפּטיילונגען, צי נישט גיין? איך
באַשליס: גיין.

איך דערמאָן זיך, אַז כ'האָב אינדערפרי פון איינער אַ פּאַציענטין דער-
האַלטן אַ בריוול מיט אַ בקשה כ'זאָל קומען זי זען. איר נאָמען איז מיר
נישט באַקאַנט.

איך פּרעג זיך נאָך, וואו זי געפינט זיך.
זי איז נישט אין קיין אַלגעמיינער פּאַלאַטע, זאָגט מען מיר, נאָר
אין אַן איינצל־צימער אויפן אויבערשטן שטאָק.

איך קום צו צו איר טיר. איך קלאַפּ אָן.
אַן ענערגישע פּרויען־שטימע בעט אַריינקומען.

כ'קום אַריין. אַ פּרוי פון אַ יאָר פינף און דרייסיק־פּערציק ליגט
אויף איר בעטל. איר קאָפּ און אַקסלען עטוואָס אויפגעהויבן. אירע אויגן
מונטערע, פּריידיקע. אירע הענט אויסגעשטרעקט אין באַגייסטערטער באַ-
גריסונג.

— איך בין גליקלעך, וואָס איר זענט געקומען זען מיך. איר ווייסט
נאָרנישט, וואָס פאַר אַ פּרוייד איר פּאַרשאַפט מיר מיט אייער אַריינקומען.
מיין בריוול, האָפּ איר, האָט מען איך איבערגעגעבן.

— אוודאי, כ'האָב באַקומען אייער בריוול — זאָג איך, און קוק מיט
נייגעריקייט אויף דעם דאָזיקן אומבאַקאַנטן מענטשן, וואָס פּרויט זיך
אַזוי מיט מיין וויזט. מיין נייגעריקייט גייט אפילו איבער אין אַ פּאַר-
לאָרנעקייט: זע נאָר, ווי נישט קיין סך דאַרף עס אַ מענטש האָבן, כדי צו
דערפילן זיך אַמאָל גליקלעך.

איך זע, ווי זי שטרענגט אָן אירע כוחות צו אויפזעצן זיך אַביסל
מער. ווען איר געלינגט עס, לייכט איר פנים אויף, — אָבער אין דער
זעלבער צייט לויפן דורך איבער אירע ליפן אַנגסטן. דער מענטש, וואָס
אַ רגע, רופט אַרויס אַלץ מער און מער אינטערעס, שמידט צו צו זיך.

— מעג איך וויסן, וואָס איך איז? — פּרעג איך.

— אוודאי מעגט איר וויסן. אַ זייט איז מיר דורכגעשאָסן דורך אַ
נאַצי־קויל, גאַנץ שווער דורכגעשאָסן. איך קאָן זיך נישט אופזעצן.

— שוין לאַנג?

— יאָ, גאַנץ לאַנג. כ'בין געווען אויפן פּראַנט. אַ סך יאָרן געווען
אויפן פּראַנט. כ'דאַרף אָפּערירט ווערן. ביז איצט נישט מעגלעך געווען

דורכצומאכן די אָפּעראַציע. איצט איז דאָ אַ האָפּענונג, אז ס'וועט מעגלעך זיין. און ווי נאָר די אָפּעראַציע וועט אַדורך, איך האָף, אז זי וועט אַדורך גוט, בין איך גלייך צוריק אויף די פיס! ס'איז דאָ נאָך אַזויפיל צו טאָן, אַזויפיל צו טאָן.

— איר האָט געזאָגט: אויפן פּראָנט. אויף וועלכן פּראָנט? ווי קומט איר אַהער? אויב איך מעג וויסן.

— אורדאי מעגט איר וויסן — ענטפערט זי, — און נעמט דערציילן פאַר מיר אירע דערפאַרונגען און איבערלעבונגען.

זי דערציילט מיט היץ, מיט אימפעט, אָן אָפּשטעל, אַזוי ווי זי וואָלט מורא האָבן, אז די צייט וועט מיטאַמאָל נעמען און איבערהאַקן זיך און איבערלאָזן זי מיט איר דערציילונג אין סאַמע מיטן.

זי גיט פּלוצלונג אַ זאָג:

— דאָס, וואָס איך דערצייל אייך איצט, דערצייל איך עס נאָר אייך.

קיינער אַחוץ אייך זאָל עס נישט וויסן ביז אַ צייט.

— איך פאַרזיכער אייך, אז ס'וועט אַזוי זיין.

פון אַלץ, וואָס זי דערציילט, ווערט קלאָר פאַר מיר, אז כ'זע פאַר זיך אַ מענטש מיט טיפּער אינטעליגענץ, מיט געזעלשאַפּטלעכער אַהריות, אַ מענטש, וואָס האָט דורכגעמאַכט נישט-נאָר אַ סך שווערע קאַמפּן מיטן נאַצישן שונא, נאָר אויך ביטערע אַנטווישונגען און קאַמפּן מיט זיך אַליין — טראַנישקריטישע נאַציאָנאַלע און סאַציאַלע איבערלעבונגען, וואָס האָבן זי דערפירט צו דער אַנטפּלעקונג פון דער יידישער טראַגיק.

— אַלץ אין מיר — זאָגט זי צום סוף — איז איצט אָנגעשטרענגט

צו איין זאך: כ'וויל וואָס-גיכער קומען קיין ארץ-ישראל.

— אין משך פון אייער לאַנגיאַריקער רעוואָלוציאָנערער טעטיקייט

האָט איר, זע איך, פון ארץ-ישראל, און פון יידישקייט בכלל, גאַנץ ווייניק געטראַכט.

— יא, ריכטיק. נישט געטראַכט. עס זעט אויס מאָדנע, האָ? איצט

פיכער איך ממש מיט אַטדעם באַגער מיינעם.

— וועט איר נישט ברוגז זיין, אויב איך וועל אייך פאַרשלאָגן עטוואָס

הילף? — האָב איך אומזיכער געפרעגט.

— ניין, איך וועל נישט ברוגז זיין. פאַרקערט, כ'וועל איך דאַנקבאַר

זיין. כ'בין אייך שוין דאַנקבאַר פאַר קומען מיך זען און פאַר געבן מיר מוט.

אירע אויגן לייכטן און מיט זייער לייכטנדיקייט באַגלייטן זיי מינע

טריט, ווען כ'גיי, נאָכן צוועגענען זיך מיט איר, אַרויס פון איר צימער.

כ'גיי אַרויס אין דרויסן.

כ'גיי און רעד צו זיך אַליין:

— אַלע ווילן ארץ-ישראל. אַלע. אַזוי ווי קינדער ווילן דאָס טעלערל

פון הימל — — אַבער ווי קריגט מען פאַר זיי דאָס טעלערל? — — און

ווי אזוי ברענגט מען זיי אלעמען אהין? ווי אזוי? — זאל זיי דערווייל דער
הלום זיס זיין. — פאר איינעם איז ארץ-ישראל אן ערשטע היים, פאר
א צווייטן — א לעצטער האפן. — זאל זיי דער הלום זיס זיין.

אנטקעגן זע איר, קומט אן דר. גרינבערג.

— וואוהין לאזט איר זיך דאס אליין? — פרעגט ער.

— האב נאָרוואָס באַזוכט אייער סאַנאַטאָריום. אָנגעזעען זיך מיט

צרות, ווילט זיך זיין א ביסל מיט זיך.

— זאל איר איר לאָזן אליין?

— אז איר ווילט מיטשפּאַצירן, אדרבה.

— אָט איז אויך דר. אפרת. ער טוט דאָס זעלבע, וואָס איר.

מיר לאָזן זיך אין דער זעלביקער ריכטונג, אַהינטער די מאַנאַסטיר-

ווענט. מיר קומען זיך אלע דריי צונויף.

מיר גייען איבער א זייטיקן וועג. רעכטס — פעלד, לינקס — וואַלד.

די לופט שמעקט פריש. ארום און ארום א לויטערע שטילקייט. די

זון האַלט ביי אַראַפּנייגן זיך אַרונטער. איבער די שלווהדיקע גראָזן פונעם

פעלד שלייכן זיך דורך פון צייט צו צייט דינע דורכזיכטיקע שאַטנס.

ווען ס'גייען מיר נישט נאָך די באַזונדערע „דיפּו“-איבערלעבונגען

פון די פאַציענטן, און ווען נישט דאָס באַוואוסטזיין, אז אַטדי ער, איבער

וועלכער איר טרעט, איז דייטשלאַנד — וואַלט איר געקאָנט מיינען, אז

איר שפּאַציר אַרום אויף אַ פעלד הינטער דעם ספּיוואַד-סאַנאַטאָריום אין

דענווער, גיי אַנטקעגן דער לייטזעליקייט, וואָס אַן אויסגעליטן-אויסגעליי-

טערטער סוף-טאָג טראָגט מיט זיך און צעשפּרייט איבערן פנים פון דער

ערד.

אזוי ענלעך זענען פאַרנאַכטן אַהינטער ווענט, צווישן וועלכע עס גע-

פינען זיך מחנות אויסדערוויילטע, ליינדריקע מענטשן. אזוי ענלעך זענען

זיי אַטדי פאַרנאַכטן. אזוי ענלעך אומעטום.

אַבער דאָס, וואָס איר האָב געזען דאָרט אינעווייניק, גייט-נאָך, פאַר-

פאַלגט, רייסט פאַנאַרדער די שלווה.

— דאָס, וואָס איר זעט היינט אין די שפּיטאַל-צימערן ביי אונדז —

זאָגט דר. גרינבערג, — איז גאַלד אַנטקעגן דעם, וואָס דאָ האָט זיך געמאַן

מיט אַ קאַרנן יאָר צוריק.

— דערציילט אונדז טאַקע, ווי אזוי איר האָט פאַרכאַפט דעם מאַנאַס-

טיר און געמאַכט פון אים אַ יידישן שפּיטאַל. עס גייען דאָך אַרום אזויפיל

מעשיות וועגן דעם. און ווי קומט איר בכלל צום דאָזיקן פּלאַץ?

— די מעשיות, — ענטפערט דר. גרינבערג, — זענען ביידע זאַכן:

אי לעגענדע, אי אמת. היינט זעט עס מיר אויס שוין ווי אַ הלום טאַקע.

נישט צו גלייבן, אז ס'איז נאָך קיין פולער יאָר נישטאַ, זינט מיר זענען

אַרויס פון די גיהנום-בונקערס. אויב לעגענדע — איז דאָס, וואָס מיר

שפּאַצירן איצט אַט-דאָ אויף דעם פעלד, די גרעסטע לעגענדע. ווי אזוי איר

מיט נאך א פאר חברים האבן פארקאפט דעם מאנאסטיר — וועגן דעם איז גראד קיין סך נישטא וואס צו דערציילן: כ'וועל דאך נישט גיין ארויסשטעלן זיך פאר א העלד און אנוועבן געשיכטעס ארום דעם. — ס'איז אפשר געווען דאס פשוטסטע, וואס ס'האט זיך געלאזט טאן אין יענע טעג פון באפרייאונג, כאטש אויסזען האט עס טאקע אויסגעזען ווי א העלדישקייט. ס'האט זיך געפאדערט נאר א ביסל געוואגטקייט און אייניג שטעלעניש. פארלירן האבן מיר נישט געהאט וואס. דאס געפיל פון פריי-הייט, וואס האט אונדז ארוםגעקאפט און פארשיכורט, האט געקאנט געבן כוח אויף נאך געוואגטערע זאכן, כאטש אונדזערע פיזישע כוחות זענען געווען אינגאנצן צעבראכן. די מערסטע פון אונדז זענען געווען הויט און בינער, קוים אויף די פיס זיך געהאלטן.

— איז ווי? איר זענט אריין אין מאנאסטיר און — וואס?

— פשוט, מיר זענען אריין און פארנומען אים. מיר האבן אליין נישט געגלויבט, אז ס'וועט אונדז אזוי לייכט אַנקומען. אבער די דייטשן זענען שוין געווען אזוי צעטומלט, בהלהריק, אז אלע זענען זיי, אין שרעק פאר נקמה, זיך צעלאָפּן. א פּאָר טעג פריער זענען זיי נאך געשטאנען איבער אונדז מיט זייערע ביקסן און געשלעפט אונדז צום טויט, און אָט — אויס מיטאַמאַל. די ראַסן־הערן זענען אין איין טאָג פאַרוואַנדלט געוואָרן אין נישטיקייטן. און דאָ האָבן מיר, די לעבן־געבליבענע, נאָך אונדזער לעצטן טויט־מאַרש, געמוזט גלייך שאַפן אַ שפיטאַל־פּלאַץ, וואוהין אַריינצונעמען די הונדערטער און טויזנטער האַלב־גוססע פון צווישן אונדז. אויב ס'איז דאָ אַ סך, וואָס צו דערציילן, איז טאקע אָט וועגן דעם לעצטן טויט־מאַרש אונדזערן.

— דערציילט, אויב ס'איז אייך נישט שווער.

דר. גרינבערגס פנים ווערט אַלץ מער און מער אויפגעפלאַמט:

— וואָס שייך שווער? ס'גייט נישט דורך אַ טאָג איך זאָל זיך נישט דערמאָנען אָן דעם, איך זאָל אליין נישט בלייבן שטיין דערשיטערט און פרעגן: איז עס מעגלעך געווען? — אַבער, אז איך וויל אין זיכרון דורכלעבן היינט אַלץ, וואָס איך האָב דורכגעלעבט דעמאָלט, קאָן איך נישט. כ'האָב נישט קיין כוח דערויף. געוויסע מאָמענטן אַבער אין אונדזער לעצטן טויט־מאַרש לאָזן מיך קיינמאַל נישט אָפּ, אזוי ווי ס'לאָזט מיך קיינמאַל נישט אָפּ די סצענע, ווי כ'האָב דורכגעשמוגלט דורכן געמאַטויער מיין יינגעלע אַ פאַרשלעפּערטן אין אַ זאַק, און נאָכדעם אויפגעהאנגען דעם זאַק מיטן יינגעלע אויף אַ וואַנט און זיך געמאַכט נישט־וויסנדיק, אז אין זאַק ליגט אַ לעבעדיק וועזן. עס לאָזט מיך אויך קיינמאַל נישט אָפּ דאָס בילד, ווי אזוי דער שרייבער מ. בורשטיין, דער מחבר פון „ביי די טייכן פון מאַזאַ־וועז", מיט וועמען איך בין געווען אין קאצעט, איז געשטאַרבן. —

— דערציילט וויפיל איר קאנט.

— וועגן מיין יינגעלע האָב איך אייך שוין דערציילט פסח נאָך.

— יא, מיר געדענקען.

— וואָס הייסט אַ לעצטער טויט־מאַרש? — פשוט, אונדזערע פייני-
קער דערשמעקן, אז די אַמעריקאַנער אַרמיי איז שוין אויפן וועג צו אונדזערע
תפישות, אז אַט־אָט קומט זי אָן און באַפרייט אונדז — נעמען זיי, די
רוצחים, און פירן אונדז אַרום פון אַלע באַראַקן — אין די טויונטער —
רינגלען אונדז אַרום, און נעמען אונדז טרייבן אין אַן אַנטקעגנדיקער
ריכטונג, דורך זייטיקע וועגן, דורך וואַלד און פעלד, איבער בערג און טאָלן.
טרייבן אונדז טאָג און נאַכט, אָן עסן, אָן וואַסער. זיי זאָגן נישט, וואוהין
זיי פירן אונדז, און צוליב וואָס זיי פירן אונדז. מיר פאַרשטייען אַליין שוין,
וואוהין זיי פירן אונדז. זיי פירן אונדז אויפן לעצטן מאַרש צום טויט.
זיי ווערן אָן אַלע מיטלען, אז אַ גרויסער טייל פון אונדזערע מחנות זאָל
פאַלן אין מיטן וועג פון מידקייט, פון הונגער, פון דאָרשט. ווער עס פאַלט,
ווערט אויפן אָרט גלייך דערשאָסן. ווער עס איז שטאַרקער און פאַלט נישט —
וועט דערשאָסן ווערן דאָרט, וואו די רוצחים וועלן באַשליסן, אז עס איז
דער לעצטער פונקט. — וואָס ווילן זיי דערגרייכן דערמיט? זיי ווילן דער-
גרייכן, אז עס זאָלן נישט בלייבן פון צווישן אונדז נישט קיין נקמה
נעמער און נישט קיין לעבעדיקע עדות, וואָס וועלן קאָנען דערציילן
נאָכדעם דער וועלט וועגן די דייטשע מעשים. — כ'קאָן, אגב, נישט
פאַרשטיין, אפילו היינט, צוליב וואָס זיי האָבן אונדז באַדאַרפט מעת־לעתה
לאַנג אזוי שלעפן צעשליידערט איבער בערג און שלאַכטן, אזוי משוגענער-
ווייז יאָגן אונדז און אויך זיך אַליין, און אַלץ לענגער אָפציען אונדזער
פאַרניכטונג. זיי האָבן דאָך געקאָנט אין איינע עטלעכע שעה, איבער דער
לענג און געדיכטעניש פון וועלדער און זייטיקע טאָלן, אונדז אַלעמען ביז
איינעם אויסשיסן און פאַרטיקן. נישט אַנדערש, אז עפעס אַ משוגעת פון אַ
לעצטער רציחה, פון אַ לעצטער נאַצישער פאַרווילדעוועטקייט האָט זיי נישט
געלאָזט אָפפאַרטיקן זיך מיט אונדז איינס־צוויי. ס'האָט זיך זיי געגלוסט,
אז די שפּיל מיטן קרבן און די צעיושעטקייט פון דער רציחה זאָלן אָנהאַלטן
וואָס־לענגער, די מערדערישע הנאה זאָל זיך זיי נישט אויסשעפן. אויב דער
מערדער דאַרף געכאַפט ווערן פון די נאַכיאָגערישע עלאַיס־אַרמיען, טאָ
זאָל ער כאַטש האָבן די הנאה, וואָס זיין קרבן, וועמען ער דאַרף אומ-
ברענגען, מאַטערט זיך וואָס־מער אין זיינע טויט־אַנגסטן. און אפשר דער-
קלערט זיך עס נאָך פשוטער: די מערדערס אונדזערע זענען געווען אזוי
צעטומלט, אזוי אין פאַניק פאַר דער אַנקומענדיקער אַמעריקאַנער אַרמיי, אז
זיי האָבן ממש נישט געוואוסט מער וואָס זיי טוען. זיי האָבן געשפּירט
איין זאָך: זיי מוזן אַנטלויפן. און אז זיי אַנטלויפן, מוזן זיי אויך מיטשלעפן
מיט זיך די קרבנות. — נאָך אַ נס, וואָס אויך רוצחים מוזן אין מיטן
פון געלויב אַמאל צופאַלן צו דער ערד און אַפרוען, און ביינאַכט מוזן זיי
שלאָפן — האָבן זיי אויך אונדז, אזוי אַרום, אין מיטן מאַרש, געמוזט
אַמאָל לאָזן אַפרוען און אַ ביסל שלאָפן. — אָפּגערוט זיך, ד. ה. זיי

האָבן זיך אָפּגערוט — און ווידער אויפגעשפרונגען און ווידער געיאָגט אונדז, געשלאָגן מיט די ביסקסן, מיט קנוטן, מיט שטעקנס, געטופעט און געטראָטן איבער די שוואַכע, איבער די אוועקגעפאלענע. געזויט און פאָר-זייט אַלע וועגן מיט טויט און מיט מאָרד. — ענדלעך ברענגען זיי אונדז צו אַ באַן-ליניע, ערגעץ, נישט-זווייט פון אַ וואַלד. אויף דער באַן-ליניע אַ קייט מיט ליידיקע פראַכט-וואַגאָנעס. זיי נעמען אונדז טרייבן אין די וואַגאָנעס אַריין, אונטערן האַגל פון קלעפּ און קנוטן. און דאָ, מיטאַמאָל, נעמט דונערן און בליצן, און אַ שלאַקס-רעגן ברעכט אויס. זיי פאַקן אונדז אַריין אין די וואַגאָנעס — דערשטיקט צו ווערן. מיר זענען דורכגעווייקט פון קאָפּ ביז די פיס. אונדזערע קליידער — די אַרעסטאַנטן-פאַדזשאַמעס — זענען צוגעקלעפט צו אונדזערע לייבער. מיר זענען שמוציק, פאַרלייזיקט, מער טויט ווי לעבעדיק פון דאָרשט און פון הונגער. מיט אונדזערע דער-פאַרענע הוישן אָבער דערשפירן מיר, אַז די עלאַיס-אַרמיי איז שוין נאָר-נאָענט, אַז עפעס, וואָס שמעקט מיט באַפרייאַונג, קומט שוין פאַר ערגעץ, דאָ נישט ווייט. — — — אונדזער צוג נעמט יאָגן פאַזע וואַלד. מיטאַמאָל שטעלט ער זיך אָפּ און בלייבט שטיון. ס'איז נאַכט, רעגן און פינצטערניש. אַ טייל פון אונדז באַשליסט דורכצורייסן זיך דורך דער וואַך, אין וועלכער מיר שפירן אַ וואַקלדיקייט, און נעמט שפרינגען פון די וואַגאָנעס. עטלעכע הונדערט שפרינגען אַרויס. איך צווישן זיי. די וואַך שיסט אויף אונדז. ווער עס פאַלט — פאַלט. מיר לאָזן זיך אין וואַלד אַריין. דאָס שישן אויף אונדז הערט אויף. מיר בראָדזשען דורך דעם וואַלד. מיר קומען אַרויס אין דער אָפּנקייט. עס הייבט שוין אָן באַגינען. דער רעגן אָבער הערט נישט אויף צו שמיסן איבער אונדזערע פיבערנדיקע לייבער. מיר דערזעען, אַז מיר זענען אַ גרויסע מחנה. וויפיל עס זענען דערשאַסן געוואָרן, און וויפיל פאַרלוירן געוואָרן אין וואַלד, ווייסן מיר נישט. מיר האָבן איין באַגער נאָר: וואַסער, עסן, אַ טרוקן פלאַז, אַ טרוקן העמד. — מיטאַמאָל, ווי מיר בראָד-זשען אַזוי אַרום שטויסן מיר זיך ווידער אָן אויף אַ צוג אויף אַ פאַרוואָר-פענער זייטיקער ליניע. אַרום דעם צוג און אויף די טרעפּ פון די וואַגאָנעס — געם — קיין לעבעדיקער נפש. מיר רייסן זיך אַריין אין די וואַגאָנעס און בלייבן שטיון פאַרגאַפּטע, פריידיק-דערשיטערטע פון דעם, וואָס אונדזערע אויגן דערזעען. שטעלט אייך פאָר: די וואַגאָנעס זענען פול מיט קליידער, מיט מונדירן, מיט וועש, מיט קאָלדערעס. און שטעלט אייך נאָך פאָר: מיט אַלער-ליי עסנוואַרג, מיט פוטער, מיט פרוכט און — מיט כלערליי וויינען. קיי-נעמס פאַנטאַזיע קאָן זיך נישט אויסמאַלן, וואָס פאַר אַ מהומה עס איז געוואָרן צווישן אונדז אַלעמען. וואָס פאַר אַ פריי-גערעוועריי! וואָס פאַר אַ וואַקסאַנאַליע פון הונגער-שטילונג! מיר שלינגען, מיר זויפן, און אין דער זעלבער צייט וואַרפן מיר פון זיך אונדזערע לייוויקע שמאַטעס. מיר טוען זיך אָן אין נייע וועש, אין נייע שיד, אין מונדירן, אין מאַנטלען, און מיר לאָזן זיך אוועק אין אַ טרינק-געיעג — פלאַש נאָך פלאַש. קאַניאַק,

ליקער און וואָס נישט. מיר ווערן אַלע שיכור און לאָזן זיך אַרויס פון די וואַנאַנעס אין דערבייאיקן וואַלד אַריין מיט אַ הולעריי, מיט אַ טאַנצעריי, מיט אַ ווילד פייערדיק געזאַנגעריי. און דאָ, ביים זוים פון וואַלד, ליגן צענד-ליקער פון אונדזער אייגענער מחנה — די, וואָס האָבן נישט אויסגעהאַלטן און אַוועקגעפאַלן טויט. מיר שפּרינגען איבער זיי, מיר דרייען זיך אַרום זיי אין אַ קאַראַהאַד — איבערגעטרונקענע, איבערגעכישופטע. פון דערווייטנס הערן זיך שייסערייען. נענטער. נענטער. אימיצער לויפט אָן מיט אַ געוובל: „די אַמעריקאַנער קומען!“ — אונדזער קאַראַהאַד ווערט ווילד-שטורעמדיקער. אונדזערע העלדזער ווערן הייזעריק. מיר גיבן אַלע אַ פאַל צו דער ערד און זינקען אַריין אין אַ טיפן שלאָף. — — —

*

איך גוי אַויס די געלעגנהייט און גיב איבער, וואָס דר. גרינבערג האָט אונדז, ביי אַן אַנדער מאָמענט, דערציילט וועגן דעם טויט פון שריפטשטעלער מ. בורשטין.

— — — ער איז שוין געווען, בורשטין, אַ מסוכן-קראַנקער אין די לעצטע וואָכן פאַר דער באַפרייאונג. געשוואָלן פון הונגער געווען. ער האָט געוואוסט, אַז זיינע טעג זענען געציילטע, אַז ער מוז שטאַרבן. מיר, די פאַר פריינט אַרום אים אין בונקער, וואָס האָבן געוואוסט ווער ער איז, האָבן אַליץ געטאָן, כדי אויסצוהיטן אים פון די אויגן פונעם לאַגער-הויפט, ער זאָל קאָנען שטאַרבן אין בונקער און נישט אין גאַזקאַמער. — — ער האָט געליטן, האָבן מיר געזען, גרויסע יסורים, אָבער מיר האָבן אויך געזען, ווי אַזוי ער איז גובר זיינע יסורים, און ווי אַזוי ער פאַלט אַריין פון טאַג-צו-טאַג אין אַ מאָדנעם געהויבענעם צושטאַנד — אין אַזאַ מיסטיש-רעלי-גיעזער התפעלות. ער נעמט רעדן אַזוינע אויסטערלישע רייד וועגן דעם, ווי הייליק עס איז דאָס מענטשלעכע לעבן, און ווי הייליק עס איז אויך דאָס לעבן פון געוויקסן, פון גראָזן און, דערהויפּט, דאָס לעבן פון פרוכטן. דאָס מענטשלעכע לעבן טאָר נישט אָנגערירט ווערן; טאָר נישט אומגעבראַכט ווערן — אַזוי אויך טאָר נישט אָנגערירט ווערן דאָס לעבן פון אַן עפּל, פון אַ באָרנע, פון אַ קאַרש. מענטשן זינדיקן, אויב זיי פאַרשוועכן די רויט-קייט פון אַן עפּל, די גרינקייט פון אַ באָרנע. אַלע געטלעכע פאַרבן זענען אויסגעגאַסן אויף פרות. זיי זענען די שיינקייט און די נשמה פון דער וועלט. און אַט קומען מענטשן און ביסן זיך אַריין מיט די ציין אינעם גאָלד פון אַן אַפּעלסין, אין דער בלויקייט פון אַ פּלוים, אין דער פּלאַמיקייט פון אַ וויינשף. ווען זיי טוען עס, וואונדירן זיי דאָס סאַמע האַרץ פון דער וועלט. — — — אַזוי פּלעגט ער רעדן. איינמאָל האָט אימיצער פון אונדז אַריינגעשמוגלט אין בונקער אַן עפּל, אַ רויט-זוניקן עפּל. ווי אויסגעהונגערט און ווי זשעדנע מיר אַלע זענען נישט געווען, האָבן מיר פונדעסטוועגן

באשלאָסן דעם עפֿל אַוועקצוגעבן בורשטינען. זאָל ער כאָמט פֿאַרן טויט דערקוויקן זיין האַרץ מיטן פֿרישן זאַפט פֿון אַ פֿרוכט. — זיינע מיסטישע רייד וועגן דער הייליגקייט פֿון פֿרות האָבן מיר טאַקע גענומען ערנסט, אָבער דאָך נישט אַזוי ערנסט, מיר זאָלן טראַכטן, אַז בורשטין מיינט טאַקע, אַז מענטשן זאָלן אויפהערן זיך צו שפּייזן מיט געוויקסן און מיט פֿרוכטן. בורשטין איז געווען איבערגליקלעך, ווען ער האָט דערפֿילט אין זיינע הענט דעם עפֿל. ער האָט אים געגלעט און געצערטלט, געשפּיגלט זיך אין זיין שיינקייט, און שעהן-לאַנג געקעמפט מיט זיין הונגער-גלוסטונג דעם עפֿל אויפצועסן. מיר האָבן געזען, ווי די הונגער-אַנגסטן מאַטערן אים, ווי די פינגער זיינע גיבן אַ פֿאַל אַרונטער און דערווייטערן דעם עפֿל פֿון זיך, כדי אויסצוהאַלטן דעם נסיון. מיר שטייען-צו צו אים, ער זאָל דעם עפֿל עסן. מיר ווייזן אים אויף, אַז מיט אַזאַ איינשטעלונג וועלן דאָך אַלע מענטשן מוזן אונטערגיין, זיי וועלן מיט קיין זאַך אין דער נאַטור נישט קאָנען שפּייזן זיך, כדי אַנצוהאַלטן זייער לעבן — וועט דאָך אַזוי אַרום דאָס מענטשלעכע לעבן, וואָס איז אים אַזוי הייליק, מוזן אומקומען. — צי וויל ער עס? — אונדזערע רייד האָבן געווירקט. ער האָט, ליגנדיק אַזוי ווי אין אַ היין-הער-פֿלעט, צוגעטראָגן ענדלעך דעם עפֿל צו זיין מויל און אַרייַן-געביסן זיך אין אים, ווי צונויפגיסנדיק זיך מיט דער געטלעכקייט אַליין. קורץ נאָכדעם איז ער אויסגעגאַנגען.

אין דאכאן

29-טער אפריל.

...פון סאנט'אטיליען לאָזן מיר זיך קיין מינכען, כדי פון דאָרט צו פאָרן קיין דאכאן, וואָס געפינט זיך אַרום פּופּצן מייל פון מינכען.
דער ניין-און-צוואַנציקסטער אפריל איז דער יאָרטאָג נאָך דער באַ-
פרייאונג פון די דאכאן-לאַגערן און דאכאן-קרעמאַטאָריע.
דאכאן אַליין איז אַ דייטשיש שטעטל מיט אַ טיפּיש דייטשער באַ-
פּעלקערונג.

פונעם שטעטל צו די געוועזענע היטלער-לאַגערן און צום פּלאַץ פון
דער קרעמאַטאָריע איז נישט מער ווי אַ שפּאַץ.

פונדעסטוועגן שטערט עס נישט די היינטיקע דייטשן פונעם שטעטל
צו לינגערן, אַז זיי האָבן כלומרשט נישט געוואוסט, אַז נישט ווייט פון זיי
איז געווען אַ קרעמאַטאָריע, און אַז אין דער קרעמאַטאָריע האָט מען
פאַרברענט אַ פּערטל מיליאָן מענטשן.

ס'דעהל שטינקט נאָך היינט דאָס גאַנצע שטעטל מיט געברענט מענ-
טישיש פלייש און מיט די רויכן, וואָס האָבן געשפּאַרט פון די קרעמאַטאָריע-
קומענס.

עס וועט זיי נעמען טויזנט יאָר — די טויזנט יאָר, וואָס היטלער האָט
זיי פאַרשפּראַכן צו „גדולה און צו ממשלה“ — ביז וואָס זייער דאכאן,
זייער גאַנץ דייטשע דאכאן, וועט אויפהערן צו שמעקן מיט געברענט מענטשן-
פלייש און מיט קרעמאַטאָריע-רויך.

*

שטעלן מיר זיך אָפּ אויף אַ ווילע אין מינכען, אין יידישן צענטראַל-
קאָמיטעט, און פון דאָרט לאָזן מיר זיך צו די גרויסע ברידער-קברים הינטער
דאכאן און צום קרעמאַטאָריע-פּלאַץ.

דער צענטראַל-קאָמיטעט האָט צוגעגרייט אַ בלומען-קראַנץ, וואָס מיר,
די דעלעגאַציע פון אמעריקע, זאָלן מיטנעמען און אַרויפלייגן אויפן יידישן
ברודער-קבר.

נעמען מיר דעם בלומען-קראַנץ און מיר פאָרן.

דער טאָג איז אַ קאַלטלעכער, אַ רעגנדיקער. מיר פאָרן אין אַן אָפּע-
נער מאַשין. דער דריבנער רעגן שמייסט אין פנים, צופט פאַר די כלעטער

און בלומען פון אונדזער קראנץ.

דער קראנץ, א קיילעכדיקער רויזן-ראָד, פילט, וואָלט איך געשוואוירן, דאָס זעלבע, וואָס מיר, זיצנדיקע אין מאַשין, פילן: אומעט, צער, אומהיימ-לעכקייט און עפעס אזא אַנונג פון א פאַרשוועכונג.

א פאַרשוועכונג, וואָס ערשט דאָרט אויפן פלאַץ, אויפן ברודער-קבר, וועט זי זיך פאַנאָדערשפילן.

ווייל דער טאָג, דער יאָרטאָג, וואָס האָט באַדאַרפט, ווי א שטרעמווינט, און ווי א פייערפלאַם אויפהייבן און צוזאמענברענגען אַרום די ברודער-קברים מיליאָנען און מיליאָנען מחילה־בעטנדיקע דייטשע שולדיקע; דער טאָג, ווען אַלע פעלדער, וועגן, גאַסן אַרום און אַרום, האָבן באַ-דאַרפט זיין באַדעקט און פאַרפלייצט מיט גיער און מאַרשירער — דער דאָזיקער טאָג שיינט צו זיין, לויט דעם, וואָס מיר זעען פון מאַשין, פאַרנדיק, זייער א געוויינלעכער, זייער א וואַכנדיקער, זייער א נאַצי־דיי-טשער.

וואָס־נענטער מיר קומען צו צו די פעלדער, וואו עס געפינען זיך די ברודער־קברים, אַלץ שאַרפער הייבן מיר אָן צו דערשפירן די געאַנטע פאַרשוועכונג.

אָט איז א שטיק פעלד, וואו עס ליגן אין איין קבר זיבן טויזנט הרוגים, און אָט איז א צווייט פעלד, וואו עס ליגן דריי טויזנט, און נאָך און נאָך.

די קברים־פעלדער — נישט אַרומגעצאַמט, מיט קיין זאָך כמעט נישט אַרויסגעטיילט פון דעם אַרומיקן שטח. קיין שום צייכן פון פייערלעכקייט, פון זאָרגעוודיקייט, פון מאָנומענט־טישקייט.

וואָלט אַט־די אַרעמקייט און נאַכלעסיקייט געקומען פון באַ-שיידענער פשוטקייט און געבראָכנקייט, וואָס די אַרומיקע דייטשע באַ-פעלקערונג פילט, נעבעך, אין זיך — אָבער דער אמת איז נישט אזוי.

די דייטשן וואָלטן וועלן די אַלע ברודער־קברים אויסגלייכן וואָס־שנעלער מיט דער ערד, צעטרעטן און פאַרטעטן זיי, צעטראַמפלען זיי — אויב מעגלעך אפילו איבערגיין איבער זיי מיט אַן אַקער — אָפווישן זייער זכר פונעם פנים פון זייער בלוטיק לאַנד.

ליגט זיי אודאי נישט אין זינען, און אודאי און אודאי נישט אין זייער האַרטן, אויף תשובה און חרטה אומפייאיקן, האַרצן צו קומען אין דעם יאָרטאָג אָפצוגעבן כבוד די אומגעקומענע און אָנצוהאַלטן שטענדיקע קדושה־צייכנס אַרום די מאַרטירער־קברים.

אויך די אָקופאַציע־מאַכט, צו איר חרפה און שאַנד, חנפעט שוין אונטער דעם נידערטרעכטיקן סענטימענט פון די דייטשן, און לאָזט נישט

צופיל אונטערשטרייכן די היסטארישקייט פונעם טאָג, זיין באדייטונג און זיין אַנטי־נאַצישע וואָרענונג.

די טויטע זאָלן נישט מאַנען, די הרוגים זאָלן נישט רופן צום משפט, צו אַפּרעכענונג. דאָס קול פון די פאַרפייניקטע אין פאַרברענטע זאָל נישט דערהערט ווערן, זאָל פאַרגעסן ווערן.

יאָ, אַזוי ווילן היינט די אַקופירער אין מינכען. אַזוי ווילן היינט די באַפרייער, מישטיינס־געזאַנט.

די וועלט זאָל פאַרגעסן. דעם מערדערס האַרץ נישט צופיל אויפּרעגן, חלילה. נישט דערמאָנען אים, דעם מערדער, זיינע מעשים. נישט פאַרשאַפן אים קיין עגמת־נפש, חלילה.

קומען מיר צו די ברודער־קברים. זעען מיר:

גראַזיקע שטיקער פעלד. אונטן, אונטערן גראַז, ליגן צענדער טויזנטער, און אויבן, איבערן גראַז, שטייען קופּקעס מענטשן, קוים, קוים אַ פּאַר הונדערט . . .

דאָ — אַ גרופּקע באַזוכער, דאָרט — אַ גרופּקע.

אויף אַ קליינער פּלאַטפאָרמע שטייען עטלעכע רעדנער און האַלטן

רעדעס.

זיי רעדן אין לידיקן חלל אַרײַן. זיי רעדן אין דראַכנעם רעגן אַרײַן.

זיי רעדן צו דעם אויסשפּרייט פון די גראַזן אויף די קברים־פעלדער.

ווער־זשע דאַרף זיי, די רעדעס?

אויף דעם קברים־פעלד, וואו עס ליגן, ווי מען זאָגט, זיבן טויזנט,

שטייט פון איין זייט אַן עלנטער מגן־דוד פון האַלץ צונויפגעקלאַפט, און

פון דער צווייטער זייט — אַ נישט־ווייניקער עלנטער צלם.

מיר קומען צו צום מגן־דוד, און מיר לייגן אַוועק אונדזער פאַר־

טרויערטן בלומען־קראַנץ.

מיר לייגן אים אַוועק אין נאָמען פון די יידן אין די לאַגערן.

מיר לייגן אים אַוועק אין נאָמען פון די יידן אין אַמעריקע.

מיר לענען אָן דעם בלומען־קראַנץ אָן דעם מגן־דוד.

מיר בלייבן שטיין מיט אַראַפּגעלאָזטע הענט, מיט אַראַפּגעלאָזטע

קעפּ, און ס'האַרץ אין אונדז איז אויפגעלאָפּן פון פיין און פון צאַרן.

דאָס האַרץ אין אונדז איז אויפגעקלעמט און — פאַרביסן.

די ליפּן באַוועגן זיך שטום. זיי ברעגען מיט קללה און מיט פאַראַכ־

טונג צו דער נידערטרעכטיקער וועלט.

דער רעגן שפּיזלט און שפּיזלט אַזוי נידערטרעכטיק, אַזוי נאַציש ווי

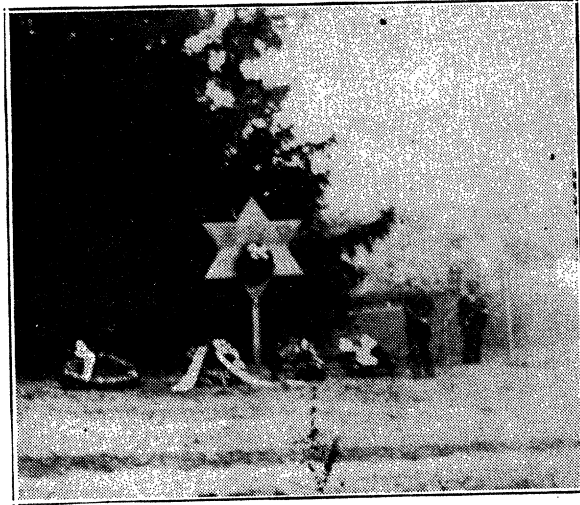
דער גאַנצער אַרום.

און די, וואָס שטייען אויף דער פּלאַטפאָרמע דאָרט, און רעדן צו די

עטלעכע הונדערט מענטשן אַרום זיי — ציוואָס נאָך רעדן זיי? זאָלן זיי

בעסער שווייגן, ווי דער אַרעמער מגן־דוד שווייגט, ווי דער צוזאַמענגעדריי־

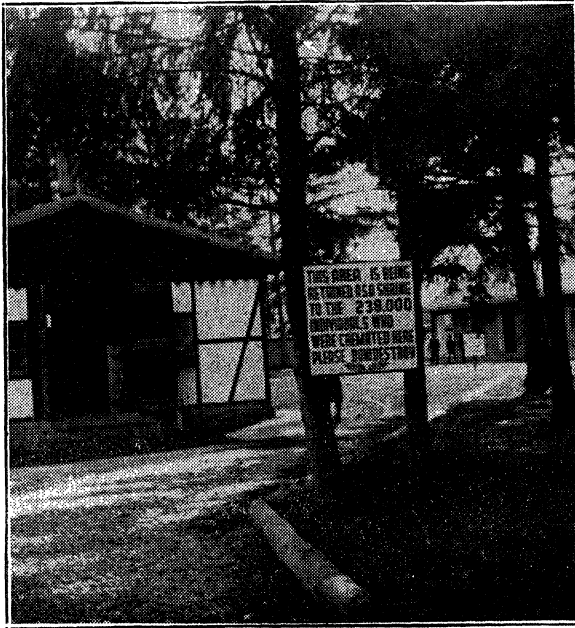
טער, צוזאַמענגעקארטשעטער בלומען־קראַנץ שווייגט.

דאָס קבר-פעלד אין דאָנאו

אָדיע, בלומען-קראַנץ.
אָדיע, עלנטער מגן-דוד.
איך וואָלט אויך דיר, עלנטער צלם, געזאָגט אָדיע, אָבער איך בין
נישט זיכער צי וועסטו מאַרגן נישט אַוועקשפּאַנען פון דאַנען און נישט
אַרויפקלעטערן אויף אַ שפּיץ דאָך פון אַ רוצחישן נאַציהויו, און נישט
נעמען רעגענען אויף אים און אויף זיינע בלוטיקע אינוואַזיאָנער, מיט שוץ,
מיט בוימל-רחמים און מיט פּאַכאַרדינישער ליבשאַפט.
איך בין נישט זיכער.

*

אַרײַנגאַנג אין דאַכאַר־קאַמפּאַטאַרײַע

און אָט זענען מיר אין דעם אמתן דאַכאַר, אין דעם געוועזענעם גיהנום.
דא—כא—או.

צו ווערט נישט די צונג פאַרקילט ביים אַרויסרעדן די דאָזיקע דרוי
זילבן?

אָט פאַרן מיר אַרײַן דורכן טויער. אָט זענען מיר אויף אַ הויף, וואָס
איז אי הויף, אי גאַרטן.

ווי קומט גאַרטן אַהער? ווי קומט גראָז אַהער? ווי קומען בלומען
אַהער?

דאָ — בלומען? גאָט מיינער!

אַבער — וואַרט. פרעג נישט. וועסט פרעגן שפעטער.

דיס פונאַנדער דייע אויגן און קוק. אָט הענגט אַ טאָזל — אַ שילד
אזא, וואו ס'איז אָנגעשריבן אויף ענגליש די באַדייטונג — אינפאַרמאַציע
וועגן דעם פּלאַץ.

דער דאזיקער פלאץ, הייסט עס, ווערט אָנגעהאַלטן, ווי אַן אָנדער-
קונג פון די צוויי הונדערט און אַכט און דרייסיק טויזנט (238,000)
לעבנס, וואָס זענען דאָ פאַרברענט געוואָרן.

געדענק-זשע גוט: צוויי הונדערט און אַכט און דרייסיק טויזנט!
און — אַלע ווערן געבעטן נישט צו צעשטערן קיין זאך אויף דעם
דאָזיקן פלאץ.

צעשטערן? וואָס קאָן מען שוין איצט דאָ צעשטערן? — און מיט
וואָס פאַר אַ רעכט האָבן די מאַכערס, וואָס האָבן זיך דאָ געעסקט, צו
פאַרוואַנדלען דאָס אָרט אין אַן אָנדער-ק — מיט וואָס פאַר אַ רעכט האָבן
זיי יאָ צעשטערט די נאַקעטקייט פונעם בלוטיקן אמת און פאַרפּוצט זי מיט
אידיאָטישער בלוטיקער פאַרפּוצונג?

ווידעראַמאָל — וואַרט! פּרעג נישט. וועסט פּרעגן שפּעטער! אָט איז
דאָך די קרעמאַטאָריע. גיי אַרײַן.

זע. קוק. שטרעק אויס דייע שוואַרצאַפלען.

אָט איז דאָך דער אויוון. יאָ, דער אויוון! אָט שטייט דאָך די גרויסע
לאָפּעטע, מיט וועלכער מען פּלעגט אַרײַנרוקן די קערפּערס.

יאָ, יאָ, פּרעג נישט — אַ לאָפּעטע.

אַ לאָפּעטע אַזוי ווי ביי אַן אויוון פון אַ בעקעריי.

יאָ — אַ לאָפּעטע. יאָ — אַן אויוון.

אנשטאט ברויט האָט מען דאָ געבאַקן מענטשלעכע קערפּערס.

יאָ — קערפּערס. יאָ — לאַפּאַטע!

אַרײַנגערוקט קערפּערס און אַרויסגעשלעפּט — אַש.

אַבער, גאָט מיינער, ווידער — זע, ווי אַלץ אַרום דעם אויוון איז צו-
געפּוצט! ווי ריין אויסגעשייערט. שיער-נישט יום-טובדיק. ממש אַ מחיה
אַרײַנצוקריכן אינעם אויוון און דאָרט אויסציען זיך און זאָגן הללויה.

וואו ביסטו, וואָלפּגאַנג געטע? וואָס אַלימפּעוועסטו דאָרט אין גן-עדן?
קום אַרונטער, נעם דיין פּאוסט און דיין מאַרגאַרעטע און קריך אַרײַן
בעסער אין דעם אויוון, וואָס דיין פּאַלס האָט אויסגעבויט. קריך אַרײַן. פּראַ-
ווע דאָרט פּאוסטס צווייטע יוגנט מיט מאַרגאַרעטען. נעם אויך מעפּיסטאַן
מיט זיך. דער ביטערער לץ וועט זיך מחיה זיין!

אָט איז דער גאַזקאַמער דערביי. אַ גרויסע שטיינערנע געביידע מיט אַ
טויער, וואָס פאַרמאַכט זיך הערמעטיש, זעט אויס ווי אַ באַד־קאַמער.

ווי קונציק, ווי כיטרע געמאַכט — די קרבנות צו פאַרנאַרן און אַפּ-
נאַרן.

קום אַרײַן, געטע, אין התונה-זאַל אַרײַן.

די סטעליע — מיט ליכטער-קאַמפּלאַזש. מיט כלומרשטע לופט-עפּע-
נונגען. אין דיל — אייערנע גראַטעס, מען זאָל מיינען, אַז וואַרעמקייט
קומט אַרײַן דורך זיי. אין דער אמתן פּלעגט דורך זיי דער טויטלעכער גאַז
אַרײַנפלייצן.

קומט אריין, אַלימפער אַלע, קומט אַריין!

און אַט איז דאָס צימער פון פּייניקונג.

אַט איז דער טיש איבער וועלכן מען פלעגט דעם קרבן אַריבערבייגן מיטן אויבערשטן האַלבן קערפּער צו איין ברעג, און דעם אונטערשטן טייל פון קערפּער לאָזן אַרונטערהענגען. די פּיס צובינדן צו דער ערד, די הענט אַרויפרייסן און צובינדן אויבן צוזאַמען מיט דעם קאַפּ, און נאָכ־דעם נעמען קאַטעווען מיט קנוטן איבערן צוגעשמידטן נאַקעטן לייב.

און אַט איז דערביי אַ רינווע פּינקטלעך און זאָרגפּעלטיק געמאַכט. דורך דער דאָזיקער רינווע פלעגט אַפּרינען דאָס בלוט פון די געפּייניקטע לייבער. דאָס בלוט זאָל זיך זאַמלען אין איין פּלאַץ, זאָל נישט גיין אין ניוועז.

און אַט איז דער תּליה־כּוּים. אַ ברייטער, אַ צעצוווינגטער, אַן אַרומ־גערייניקטער, אַן הרחבה־דיקער.

ער שטייט זיך, דער בויס, און וויינט זיך אין שטילן רענגל.

ממש אַן אידיליע — ווי מען האָט עס אויסגעפּוצט דעם גיהנום! כאַטש נעם און לייג זיך פּונאַנדער מיט אַ פּיקניק. אַ מחיה אויסצוציען זיך איבערן אויסגעשייערטן גאַד־קאַמער, אַ נחת ממש צו הענגען אויף אזא פּאַר־ווינגנדיקן בויס!

וואו ביסטו, פּילאָזאָף קאַנט? נעם דיין קאַטעגאָרישן אימפּעראַטיוו און טרינק אים אָן מיט געשמאַקן גאַז, — וועסטו זיכער זיין, אַז זיין קאַטעגאָ־רישקייט וועט דויערן און דויערן אויף אַלע אייביקייטן.

און דו, גערהאַרד האַופּטמאַן, נעם דיין דערטרונקענעם גלאַק און קייקל אים אין דער רינווע, וואו ס'איז אַריינגערונען ס'בלוט פון די פּאַרפּייניקטע — וועט דיין גלאַק רויט אָפּגעפאַרבט ווערן פּונסניי, און ס'וועט דיר זיין אַ סגולה צו אַ צווייטער אריכת ימים.

איין אריכת ימים האָסטו געהאַט ביי היטלערן — וועסטו האָבן אַ צווייטע.

און דו, פּרידריך ניטשע, נעם דיין אויבער־מענטש און צי אים אויס איבערן מאַרטיר־טיש מיטן נאַקעטן ווי־זאַנט־מען־עס, איד בעט איבער דיין כבוד. זאָל ער ליגן, און זיין, ווי אַן אויבערמענטש דאַרף זיין: אַ ציל אין זיך אַליין. אַ מענטש־גאַט. און אויב ער וועט זיך אויפּשטעלן, זאָלסטו זאָגן צו אים: די נאַכט איז קליינער פונעם טאָג, און אַ נאַקעטער ווי־זאַנט־מען־עס איז קליינער פאַר אַ צוגעדעקטן קאַפּ, און אַ מיט־בלומען־פאַרפּוצטע קרעמאַטאָריע אַווירט נשט ווייניקער פון אַ קבר מיט ווערים. אזוי האָט געדברט זאַראַטוסטראַ...

*

צוריקקערנדיק זיך פונעם קרעמאטאָריע-פּלאַץ, פּאָרן מיר פּאַרביי די צענדליקער דאַכאַרבאַראַקן, וואו עס געפינען זיך איצט אין געפאַנגענשאַפּט עטלעכע טויזנט נאַציס.

די זעלבע באַראַקן, און די זעלבע שטעכיקע דראַטן אַרום און אַרום, הינטער וועלכע, מיט אַ יאָר צוריק עס האָבן זיך געמאַטערט די קרבנות פון אַט־די נאַציס.

איצט פאַרזוכן זיי אַליין דעם טעם פון שטעכיקע דראַטן. ביי אַן אַנדער מאַמענט, און ביי אַן אַנדער שטימונג, וואָלטן מיר זיך אָפּגעשטעלט, וואָלטן גענוי אַרײַנגעקוקט אינעווייניק, און וואָלטן גערן איבערגעגעבן זיך צו דער באַפּרידיקונג, וואָס ס'איז נאָך פּאַרט דאָ אויף דער ערד אַ שטיקל גערעכטיקייט.

אָבער ביי דער שטימונג, אין וועלכער מיר האָבן זיך געפונען, האָבן מיר אונדזער מאַשין, פאַרבייפּאַרנדיק די דראַטן-צאַמען, נישט אָפּגעשטעלט. ס'איז געווען גענוג פאַר אונדז נאָר צו כאַפּן אַ פּאַרבייקוק אויף די פּילצאָליקע נאַציפּאַרשוונען, וואָס האָבן אַרומגעשפּאַצירט הין-און-צוריק אַהינטער די דראַטן.

זיי האָבן אויסגעזען אין אונדזערע אָגן ווי וועלף מיט אַרונטערגע-לאָזטע עקן.

*

פון קרעמאטאָריע-פּלאַץ פון דאַכאַו פּאָרן מיר צוריק קיין מינכען, צו דער געביידע פונעם צענטראַל-קאָמיטעט.

מיר פּאָרן צו און טרעפן אַן אַ פאַרבייסנס צו אונדזער שווערן גע-מיט:

אַ מחנה יידישע פּליטים, ערשט געבראַכט פון וואַקזאַל — פּליטים פון פּוילן.

אַ הונדערט און פופציק פּערזאָן. מענער, פרויען און אויך קליינע קינדער. אפילו אַ פּאָר עופּלעך.

צווישן די הונדערט און פופציק זענען אויך דאָ עטלעכע, וואָס קומען פון סאָוועט־רוסלאַנד.

דאָס בילד, וואָס מיר דערזעען פאַר זיך, איז ממש דערשיטערנדיק. איבערן גאַנצן הויף, איבערן דיל פון אונטערשטן שטאָק, און איבער אַלע טרעפּ ליגן זיי, די פּליטים, צעוואַלגערטע, אָפּגעריסענע, פאַרשוואַרצטע, פאַרוואַקסענע, אויסגעמאַטערטע פון וואַכנלאַנג וואַנדערן איבער גרעניצן, איבער באַנען און וואַקזאַלן.

זיי ליגן אין זייערע טראַנטעסריקע הילוכס, איבער צונויפגע-קנופּטע פעס, פּאַנאַנדערגעשפּאַרטע טשעמאָדאַנעס, נאָכשלעפּנדיקע שטריק, קאָלדערעס און זעק.

א סך פון זיי זעען אויס קראַנק, פאַרביטערט, פאַרצווייפֿלט.
עטלעכע פרויען — שוואַנגערדיקע. איינע — אין ניינטן חודש.
דאָס דערוויסן מיר זיך גלייך, ווען מיר גייען נאָך דורך דעם הויף צו
די טרעפּ.

איבערן הויף, און איבער די טרעפּ, טראָגן זיך נערוועזע אויסרופן,
פראַטעסטן, תרעומות-געשרייען.

קינדער וויינען, מאַמעס נעמען זיי איין און קאָנען זיי נישט איינ-
שטילן. — צוקן מאַמעשע ליפּן, פיבערן מאַמעשע הענט, און טאַטעס —
אין פאַרשטויבטע מלבושים, צעשוּיבערטע, צעפאַטלטע, באַגאַסענע מיט
אַנסטיקן שווייס, האַווען אַרום היפּלאָזע, פינטלען מיט נישט-אויסגע-
שלאָפענע אויגן, קאָנען זיך קיין אָרט נישט געפינען.

— שוין אָונט באַלד, און מיר זענען נאָך נישט איינגעקוואַרטירט.

— צי וועלן מיר זיך וואַלנערן דאָ אַ גאַנצע נאַכט אַזוי?

— מיר האָבן אַ טאָכטער אין פעלדאָפינגער לאַגער, זאָל מען אונדז

נעמען אַהין.

— און איך האָב אַ ברודער אין ליפּהיים.

— מיין עופּלעל איז קראַנק, צי זעט איר נישט?

אַזוינע קולות און ענלעכע פלאַטערן אַרום און ברעכן זיך.

דר. זלמן גרינבערג, ראַבאָי קלאַוונער און אַנדערע מיטגלידער פון
צענטראַל-קאָמיטעט, אָנגעשטרענגטע, פאַרזאָרגטע, מיט אָפּענעם טרויער
אויף די פּנימער, טוען אַלץ וואָס זיי קאָנען איינצושטילן דעם עולם, צו
באַרואיקן אים:

— אַלע לאַגערן, ווייזן זיי אויף דעם עולם, זענען איבערגעפאַסט.

דער שטראָם פליטים פון פּוילן וואַקסט פון טאַג-צו-טאָג. די אַקופּאַציע-
מאַכט איז נישט צופּרידן, אויך די „אונרא“ איז נישט צופּרידן. קיין נייע
לאַגערן זענען נאָך נישט געעפנט.

— מיר ווילן נישט גיין אין נייע לאַגערן. מיר ווילן צו אונדזערע ברידער

אין די אַלטע לאַגערן, צאָרענען די פליטים. פאַרוואָס האַלט מען אונדז
דאָ? זאָל מען אונדז אוועקשיקן אין די לאַגערן. מיר זענען מיר. מיר ווילן
רו אַביסל.

די מיטגלידער פון צ. ק., אויך מיר, פּרובירן מיט אַלע כּוחות דעם
עולם איינצונעמען, צו באַפרייען אים פון זיין אומצוטרוי, וואָס מערקט זיך
אין אים. דר. גרינבערג בעט זיך:

— האָט געדולד, ברידער, איר וועט נישט שלאָפּן אויף דער נאַס. מיר'ן
געפינען פאַר אַלעמען פּלאַץ. מיר וואַרטן אויף ידיעות פון די לאַגערן און
אויך אויף מאַשינעס, וואָס זאָלן אייך נעמען אַהין.

דער עולם ווערט צוביסלעך באַרואיקט, איינגעשטימלט. קעפּ לאָזן זיך
אַרונטער צו פעק, צו טשעמאַדאַנעס, צו די טרעפּ, — לאָזן זיך אַרונטער
מידע, אויסגעשעפּטע; נעמען איינדרעמלען.

ערשט איצט, אין דער איינשטילונג, ווערט נאך בולטער דער עלנט פון די מענטשן.

ס'נעמט שארפער נאך ארויסוואקסן, פון איין זייט, זייער גע-ונד, זייער גלות-טרויער, זייער שרעק פארן לאנד — פוילן — פון וואנען זיי אלע לויפן, זייער אויסגעהושכטקייט, און פון דער צווייטער זייט — זייער יידישע עקשנות, זייער געוואנטקייט צו לאָזן זיך אויף אזא סכנהדי-קער ריזע, זייער וואונדערלעכער, ממש משיחישער, גלויבן, אז די איצטיקע וואנדערונג וועט די מערסטע פון זיי ברענגען צו די ברעגן פון ארץ-ישראל.

אין דער אָנגעשטאַנענער שטילקייט טיילט זיך אַרויס דער מאַן פון דער פרוי, וואָס איז שוואַנגער אין ניינטן חודש. ער שטייט ביים אַרײַנגאַנג צוגעשפּאַרט צו דער וואַנט, — שטייט, ווי אַ שומר איבערן ווייב, וועלכע זיצט אַן איבערגעבוּיגענע איבער די טרעפּ. אויף איין האַנט האַלט ער זייער צוויי-אַרײַק מיידעלע און מיט דער צווייטער שפּאַרט ער דעם קינד אין מויל אַ פּלעשל מיט עפעס אזאַ גרויער מוטנעקייט, וואָס דאַרף הייסן מילך.

דאָס מיידעלע זעט אויס בלייך, אַפּאַטיש; אירע אייגעלעך בלאַנדזשען אום מיד און שלעפּעריק. זי שטופּט אָפּ פון זיך דאָס פּלעשל, וויל עס נישט נעמען אין מויל אַרײַן. זי הייבט אָן וויינען און פאַרנייט זיך אין אַ קייד-הוסט.

דר. גרינבערג זאָגט צו דעם יידן:

— אייער פרוי מיטן קינד וועלן מיר נישט שיקן אין קיין לאַגער. אייער פרוי איז אויף דער צייט, און דאָס קינד איז נישט געזונט — וועל איך זיי ביידע נעמען אין שפיטאַל צו מיר קיין סאַנט-אַטיליען.

— נו, און איך? זאָגט דער מאַן אַ מבולבלער, און ווי נידעריק און צעשוּיבערט ער איז, גיט ער נאָך מער אַ זינק אַרונטער.

— איר וועט גיין מיט אלע יידן אין אַ לאַגער.

— ווילט איר אונדז צעשיידן, הייסט עס? ווערט דער ייד צעשראָקן.

ניין, דאָס טאָרט איר נישט טאָן. דאָס קינדעלע איז צוגעבונדן צו מיר. אויך מיין פרוי אַזוי. — מיין פרוי וועט אָן מיר נישט קאָנען זיין.

— איך מיין דאָך אייער פרויס און קינדס טובה, ליבער ייד.

— אָבער דאָס קינדעלע איז צוגעבונדן נאָר צו מיר, האַלט דער ייד

אין טענהן זיינס.

— אייער מיידעלע אָבער האָט קייד-הוסט, און איז בכלל נישט מיט

אַלעמען. אין שפיטאַל וועט מען אויף איר גוט אויפפאַסן. זייט רואיט.

— טאָ נעמט אויך מיך מיט זיי, בעט זיך דער ייד.

— ניין, אייך קאָן איך נישט נעמען אין שפיטאַל. איר זענט, אַ

דאַנק גאָט, געזונט. איר וועט זיין מיט אַלעמען אין לאַגער. איך בעט איר, נעמט דר. גרינבערג איינרוואַקן דעם יידן, האָט צוטרוי צו אונדז. איר זענט

דאך געקומען צו אונדז ווי צו ברידער — פארוואס-זשע זאלט איר טראכטן, אז מיר ווילן אייך אָפּנארן?

— חלילה, חלילה. אָבער — האָט רחמנות. איך זאָג דאָך אייך: מיין פרוי וועט זיין אומרואים אָן מיר און דאָס קינדעלע איז נאָר צו מיר — דער ייד זעט אויס פאַטעטיש אין זיין איבערגעבנקייט צו זיין פרוי און קינד, אָבער אויך אַביסל קאָמיש אין זיין פאַרלאָרנקייט און אומזיך-כערקייט. זיין גאַנץ אויסזען איז איין שטיק פחד. די אויגן טרערן אים אַזש פון ליבשאַפט און פון טאַמעשער געטריישאַפט.

זיין טענה וואָלט נישט אויפגעהערט, ווען עס שלאָגט אים נישט איבער אַ שאַרף, די-תרעומות-דיסקול פון אַ צווייטן ייד:

— אַן עוולח, אַן עוולח, שרייט דער צווייטער ייד און שפּאַנט גלייך אויף אונדז.

אַ הויכער, אַ צעפלאָשעמער, מיט אַן אויסגעשטרעקטן האַלדז, ווי ביי אַ צעכעסטן גאַנער. זיין פנים איינגעפאלן, זיינע אויגן רויט פון נישט-דער-שלאַפן. מיט אים זיין פרוי — אויך אַזוי חושד, מבולבל און דערשלאַנגן. ער — אין אַ צעשאַסענעם מאַנטל ביז די פּיאַטעס, זי — איינגעדרייט אין אַ פאַטשיילע. ביידע שלעפן זיי נאָך זיך זייער ביסל אַרעמקייט — עטלעכע פעק משונהדיק איינגעדרייט אין שטריק.

— אַן עוולח, — שרייט דער ייד איבער נאָך אַמאַל און נאָך אַמאַל — אַ גרויסע עוולח. מיר האָבן אַ טאַכטער אין פעלדאַפינגער לאַגער. צו איר טאַסע פאַרן מיר. שוין העכער פיר וואָכן, אז מיר זענען אין וועג, וואָגלען, שלעפן זיך, און אז מיר זענען שוין ברוך-השם אָנגעקומען אַהער, וויל מען אונדז שיקן אין אַן אַנדער לאַגער — נישט דאָ, וואו מיין טאַכטער איז. אַן עוולח!

— ווער האָט עס אייך געזאָגט? פרעגט דר. גרינבערג.

— וואָס הייסט ווער? — מיר הערן דאָך, אז באַלד וועט מען קומען אונדז נעמען פון דאַנען, אוועקפירן אונדז אין לאַגערן. איז וואָס הייסט — אין לאַגערן? סתם אין לאַגערן? מיר וועלן נישט גיין אין אַבי וועלכן לאַגער. מיר ווילן אין פעלדאַפינגער לאַגער — צו אונדזער טאַכטער.

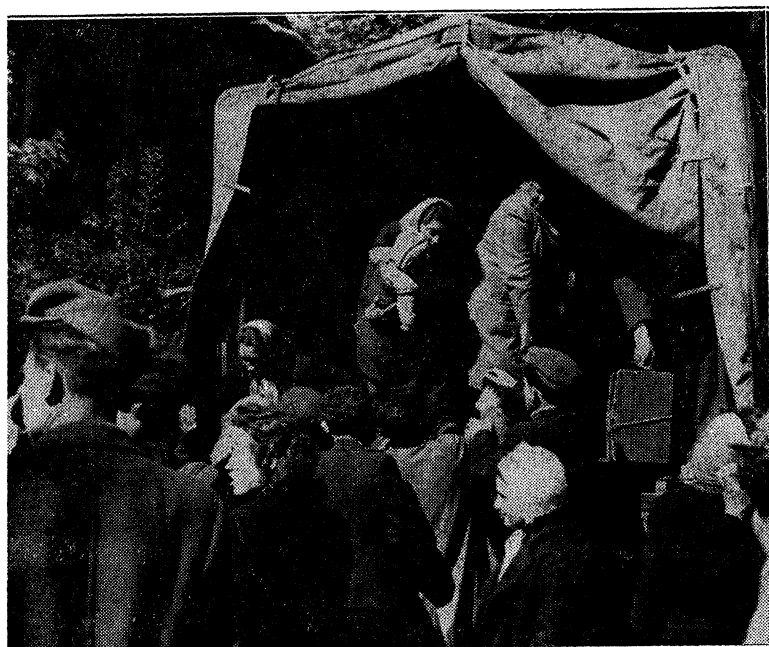
— ווער-זשע וועט אייך נישט לאָזן גיין צו אייער טאַכטער? — אָבער היינטיקע נאַכט, און אפשר נאָך אַ פּאַר נעכט, וועט איר מוזן איבערשלאַפן אין אַן אַנדער לאַגער, נישט אין פעלדאַפינגער. מיט פעלדאַפינג קאָנען מיר זיך היינט נישט פאַרבינדן.

— גיין, — שרייט דער ייד, און זיין פרוי העלפט אים אונטער — מיר'ן אין אַן אַנדער לאַגער נישט גיין. מיר ווילן צו אונדזער טאַכטער. אַזויפיל וואָכן געשלעפט זיך. אַזש פון לאָדזש געשלעפט זיך אַהער קיין מינכען. אונדזער טאַכטער וואַרט אויף אונדז. מיר מוזן גלייך פאַרן צו איר. אַן עוולח נישט צו לאָזן אונדז פאַרן צו אונדזער טאַכטער, — אַן עוולח!

פליטים 19 פוילן

— אָבער גאָט איז מיט אייך — נעמען מיר אַלע איינטענהן מיט די צוויי צעשראָקענע קינדישע טאַטע-מאַמע — איר וועט אין אַ טאָג אָדער צוויי אַרום זיין אויף זיכער מיט אייער טאָכטער, אָבער היינט קאָן מען קיין פעלדאָפּינג נישט פאַרן, איר פאַרשטייט? — מען קאָן נישט. — וואָס הייסט: מען קאָן נישט? נישט קיין תּירוץ. מיר ווילן זען אונדזער קינד. אונדזער איינציק אָפּגעראַטעוועט קינד. דאָס חיות גייט אונדן אויס. שוין העכער דריי יאָר, אַז מיר האָבן ס'קינד נישט געזען. — אַז איר האָט דריי יאָר געוואַרט, וועט איר נאָך צוויי טעג קאָנען וואַרטן.

פליטים ווערן אוועקגעפירט אין א לאַגער

— אַט האַסטו דיר אַן איינפאַל — ווערט דער ייד אויסער זיך —
 דאַרט האָבן מיר דאָך געמוזט וואַרטן. אָבער דאָ — אז מיר זענען שוין דאָ,
 אז מיר זענען שוין, ברוד־השם, צווישן אייגענע יידן, און אונדזער קינד
 איז אַטראָ, נישט ווייט פון דאַנען — איז, וואָס הייסט וואַרטן נאָך צוויי
 גאַנצע מעת־לעת אפשר? — נישט רעכט אזוי. אַן עווללה!
 צו די דאָזיקע סצענעס וואַלט אוודאי נישט גענומען קיין סוף, ווען
 מען זאָגט ענדלעך נישט אָן, אז עס זענען אָנגעקומען צוויי גרויסע אַדמיר־
 טראַקס אוועקצופירן די פליטים אין די גאַענטסטע מעגלעכע פונקטן, לויט
 דער אָנווייזונג פונעם צענטראַל־קאָמיטעט.

אַ מהומה, אַ געלויפערין, אַ געשטופערין, אַ געפעק־שלעפערין.
 די גאַנצע מחנה, אַן אויפגעמונטערטע, וואָס ענדלעך וועט זי באַלד
 אַנקומען צו אַ שטיקל אַפּרו־פּלאַץ, צו אייגענע ברידער־יידן אין די לאַגערן;

א גרייטע צו באהעפטן זיך מיט דעם פולן גורל פון דער גארער שארית הפליטה — די גאנצע מחנה פאקט אָן די צוויי טראַקס, און מיט כמעט אַ פריילעכקייט וואַרט זי אויפן אָפּפאַר.

ס'איז רירנדיק צו זען, ווי דער מאַן און טאַטע פון דער מעוברתער פרוי און פונעם הוסטנדיק מיידלעך קאָן זיך נישט אָפּרויסן פון זיי ביידן, און ווי סוף־כל־סוף, איינזענדיק, אַז ער לאָזט זיי איבער אין ברידערלעכע יידישע הענט, מאַכט ער שלום מיט דעם מוז צו זיין אַ געוויסע צייט אָן זיי, און אַ צעטומלטער, מיט טרערן אין די אויגן, וואַקלט ער זיך אַרײַן אין אַנגעפאַסטן וואַגן.

אויך אזוי צעטומלט, אָבער נאָך אַלץ נישט אויפגעבנדיק זייער טענה, אַז זיי מוזן זען זייער טאַכטער שוין, קריכן אַרײַן אין וואַגן די טאַטע־מאַמע פונעם מיידל, וואָס געפינט זיך אין פעלדאַפינג.

איך, ווי אַלע אַרום, העלפן גערן די יידן איינצוזעצן זיך אין די טראַקס, איינצולייגן אין אַ שטיקל סדר זייערע פעק און בעביכעס, און ווען זיי פאַרן אָפּ, און אויף דער גאַס און אויפן הויף פון צענטראַל קאָמיטעט שטייט אָן אַ שטילקייט, ערשט דעמאָלט נעמען אויפסניי אויפגיין פאַר מיר די בילדער פון דעם גאַנצן פאַרגאַנגענעם טאַג: די קרעמאַטאָריע, דער גאַז־קאַמער, דער ברודער־קבר, דער עלנטער מנז־דור, די נאָך עלנטערע הספדים.

אַלע בילדער לייגן זיך אויס, ווי אַ נויטווענדיקער הינטערגרונט צום לעצטן בילד פון דער מחנה פליטים, וואָס וואַלגערט זיך אָפּ אַ טאַג אויף די דילן און פאַרט ענדלעך אָפּ אין מיליטערישע טראַקס צו געפינען אַ שטיקל רו, מישטיינס־געזאַגט, אויף די האַרטע געלעגערס פון די „רי־פי־אַגערן“.

איך שטיי און עם גיט מיר אַ שניט אין מוח: — אָט וועגן די אויס־געשושטע, מיט קראַנקע קינדער וואַגלענדיקע, אָפּגעריסענע, פון שרעק און פון פאַנגאַמען אַנטלויפנדיקע יידן, האָט עם דער ענגלענדער, דער לאָרד מאַרגאַן, געזאַגט זיין נידערטרעכטיקן זאַג, אַז זיי זענען רייך, אַנגעשטאַפּט מיט געלט, און אַז זיי האָבן אַלע רויטע געזונטע באַקן.

אַזא רויטקייט, אַזא רייכקייט אויף אים געזאַגט געוואָרן. אויף אים און אויף זיינס גלייכן פון די טאַרי־לאָרדן, פון די סאַצי־לאָרדן, וואָס אין זייערע הענט ליגט עם דער גורל פון דער מעוברתער פרוי, וואָס דאַרף גיין צוריק אַויפן מיטן וואַנדער־וועג, און פון איר בלייך, מיר טעכטערל, וואָס פאַרגייט זיך אין קיך־הוסט.

אָט זענען זיי — די מעוברתע מאַמע און דאָס טעכטערל. אָט זיצן זיי ביידע שוין אין מאַשין. די מאַמע זיצט אַ מידע, אַ רעזיגנירטע, און דאָס מיידלעך לעבן איר מיטן קעפל צוגעטוליעט צו דער מאַמעס גרויסן בויך, פון וועמענס טיפענישן עם ציען זיך צו איר הענטלעך און פיסלעך פון אַ ניי ברודערל אָדער פון אַ ניי שוועסטערל.

דאָס מיידעלע ווייסט נישט וועגן דעם, אָבער די הענטלעך און די פיס-
לעך דאָרט אין דער מאַמעשער טיפעניש ווייסן יאָ וועגן דעם, זיי קלאַפּן
מיט דינע פינגערלעך אין דאָרט אין דער טיפעניש, — דאָס נייע לעבן וויל
ארויסקומען אויף דער וועלט פון וואַנדער־וועגן און פון „די־פי“־לאַגערן.
קום אַרויס, נייע־לעבן, קום אַרויס; האָב קיין מורא נישט.
דאָס מיידעלע וועט דיר זיין אַ גוט, געטריי יידיש שוועסטערל.
קלאַפּ שטאַרקער, נייע־לעבן!

חשבון הנפש אין מינכען

2-טער חאָי, מינכען.

— — — שוין דער דריטער טאָג, אז מיר זיצן ווידער אין מינכען, אין דער „אונרא“־קווארטיר, אין „לאַים“, און פאָרן נישט אין די ווייטער־דיקע לאַנערן, ווי ס'איז אָנגעצייכנט אויף אונדזער פּראָגראַם. מיר האָבן ביז איצט באַזוכט אַרום צען פונקטן.

פאַרוואָס פאָרן מיר נישט ווייטער? — די לאַנערן פון פּערנוואַלד, פון איינרינג, פון לייפּהיים, פון שמוטנאַרט א. א. וואַרטן אויף אונדז. פאַרוואָס־ישע פאָרן מיר נישט?

איין מאַטיוו: מיר ווילן אָפרוען אַ פאָר טעג. איבערווינדן אין זיך די איבערלעבונגען און איינדרוקן פון די ביז־איצט באַזוכטע לאַנערן. דאָס האַרץ איז איבערגעלאָרן.

אַזוי פיל רייד, אַזוי פיל באַגעגענישן, אַזוי פיל רעדעס, אַזוי פיל ליידנדיקע פּנימער.

כדי צו קאָנען אויפנעמען נייע איינדרוקן — מוזטו דאָס געזעענע און דאָס געהערטע אַ ביסל אַוועקרוקן אין הינטערגרונט, אַביסל דערווייטערן זיך פון דעם.

מוזט זיין מיט זיך אַליין אַ טאָג צוויי־דריי. דורכפירן אַ חשבון־הנפש. אַ צווייטער מאַטיוו: די שטרובלונגען, וואָס געוויסע „אונרא“־באַאַמטע, די, וואָס האַלטן אין זייערע הענט די טראַנספּאָרט־מיטלען, לייגן אונדז אין וועג.

וואָס געדיכטער און וואָס טיפּער מיר לאָזן זיך אַריין אינעם לעבן פון די יידישע „די־פי“, אַלץ קעגנערישער ווערן צו אונדז אייניקע פון די „אונרא“־מענטשן, אַלץ מער שטערן זיי אונדז אין אונדזערע נסיעות. פאַרבינדן אונדז נישט, ווי עס באַדאַרף צו זיין, מיט די לאַנער־קאָמיטעטן, אינפּאָרמירן נישט ריכטיק אונדזער אָנקומען אין די לאַנערן.

מוזן מיר פּטרן אומזיסטע טעג אין מינכען, אין צענטער הייסט עס, ביז מיר צווינגען אַרויף אויף די באַאַמטע אונדזער ווייטערדיקן פּראָגראַם. אינגאַנצן נישט טאָן אונדזער ווילן קאָנען זיי נישט. מיר האָבן אָפּ־ציעלע דאָקומענטן פון וואַשינגטאָן. מיר האָבן וויעס. מיר האָבן באַפּול־מעכטיקונגען פון לאַנדאָן.

און מער פון אַלץ — מיר האָבן די אומגעדולדיקע בענקשאַפט פון די לאַנערן גופא.

די דאָזיקע בענקשאַפט דערנייט אפילו צו די קאָזיאַנע הערצער פון די באַאַמטע. זיי קאָנען זי נישט אינגאָרירן, כל־זמן מיר זענען אויף דער וואַך און מאָנען, וואָס עס קומט אונדז: טראַנספּאָרט אונטער אַלע אומ־שטענדן.

יאָ — אונטער אַלע אומשטענדן.
ניבן זיי אונדז, צו טאָן אונדז אויף להכעיס, אַן אַפּענעם ענגן דזשיפּ גראַד דעמאָלט, ווען מיר דאַרפן פּאַרן לאַנגע שטרעקעס.

*

דאָס זענען אָבער אַלץ קלייניקייטן אין פּאַרגלייך מיטן שווערן געמיט, וואָס האָט מיר אין די לעצטע פּאַר טעג אַרומגעכאַפּט.
די פּאַר טעג, וואָס איך פּאַרברענג צוריק אין מינכען און גיב זיך אָפּ אַ חשבון־הנפשׁ.

וואָס איז? — פרעג איך ביי זיך אַליין, — ביסט אַנטוישט אינעם לאַג־גערייד?

— ניין, נישט דאָס, — ענטפּער איך זיך אַליין, — נישט אין אַנטויר־שונגען גייט עס. עס גייט אין דעם, וואָס וויפּיל איך האָב שוין נישט דער־קענט די פּיין פונעם לאַגערייד, איז זי נאָך אַלץ פּאַר מיר אַ תּהום, אין וועלכן איך זינס אַרײַן מיט מיין לייב און לעבן, און עס דוכט זיך מיר, אַז ער, דער לאַגערייד, שווימט שנעלער אַרויף איבערן תּהום — שווימט אַרויף שנעלער נאָך פון מיר אַליין.

איך ליג אויפן האַרטן שטרוי־געלעגער אינעם „אונראַ“־צימער, אין מינכען, קאָך איבער אין זיך מיין שאַרפן טרויער.

אַנטקעגן, אויף אַזאָ זעלביקן געלעגער, ליגט חבר אַפּרת. מיר וואַרפן זיך איבער מיט קורצע ווערטער; איך פּיל אויך אין אַפּרת אַ זאָרג און אַן אומרו.

מיר רעדן זיך דורך מיט שווייגן מער ווי מיט ווערטער. דערנאָך — אויך מיט ווערטער.

מיר ווייסן — עטלעכע גאַסן ווייטער פונעם אָרט, וואו מיר געפינען זיך, הייבט זיך אָן דער חורבן מינכען. — דאָרט הויערן ווענט, קוימענס, קופּעס ציגל, שטיינער, באַלקעס — דאָרט ליגט דער טויטער היטלער.

מיר ווייסן — אַרום און אַרום דעם חורבן שטייען די זייטיקע, די נשט־צעששאַסענע געגנטן פון מינכען. שטייען הייזער גאַנץ. גאַסן, פּאַרקן — נישט אַנגערירט פון די באַמבאַרדעס.

אין די הייזער וואוינען דייטשן. צווישן די דייטשן וואוינט שוין אויך אַ צאָל יידן. — יידן, וואָס ווילן נישט זיין אין די לאַגערן. ווילן וואוינען בעסער אין שטאָט.

וויזשע לעבן צווישן דייטשן אַטדי יידן, וואָס ווילן נישט זיין אין

די לאגערן?

די פראגע ערגערט אונדז.

מיר ליגן אויף אונדזערע הארטע „אונרא“-געלעגערס און ווארפן זיך איבער מיט האלב־שווייגנדיקע ווערטער:

— זיי וואוינען מיט דייטשן.

— ביי דייטשן.

— ס'ברענט מיך.

— אויך מיך.

— ווי לעבן זיי?

— וואָס טוען זיי?

— איך חלש אַרײַנגיין אין אַ שטוב און זען, ווי לעבט היינט אַ ייד אין

אַ דייטשיש הויז...

— ווי קריכט עס היינט אַרײַן אַ ייד צוריק אין אַ דייטשער סביבה?

— איך קאָן אַ דייטש נישט זאָגן גוט־מאָרגן.

— כ'האָב נאָך אויך קיין וואָרט נישט אַרויסגערעדט צו קיין דייטש,

זינט מיר זענען דאָ.

— נישט אַרויסגערעדט און וועל נישט.

— איך אויך — כ'וועל נישט.

פּוּיזע.

— אַ ייד קלייבט זיך אַרײַן צו אַ דייטש אין שטוב, און דער דייטש,

קאָן זיין, איז געווען דער רוצח פונעם יידנס ווייב און קינדער.

— דער ייד וועט דאָרט געפינען זיין ווייבס אַוּרײַנגלעך.

— זיין קינדס שיכלעך.

— אוי, רעדט נישט.

— דער ענין לאָזט נישט רוען.

— ש—ש. רעדט נישט.

פּוּיזע.

— אייניקע יידן לאָזן זיך טאַקע אַוועק אויף אַ גאָר שלעכטן וועג.

— כ'טראַכט אויך וועגן דעם.

— וואָס אייניקע האַנדלען אויפן שוואַרצן מאַרק — אין דעם זע אַיך

קיין חטא נישט. זיי האָבן קיין ברירה נישט. אין דעם איז גיכער שולדיק

די מאַכט. מענטשן זענען נישט גוט געשפּײַזט, נישט גוט געקליידט — זוכן

זיי אַן אויסוועג.

— ריכטיק.

— אַמעריקאַנער אין אַמעריקע מעגן האַנדלען? ענגלענדער אין ענגלאַנד

מעגן האַנדלען? פאַרוואָס טאָר אַ פליכטלינג נישט קויפן, אָדער פאַרקויפן

אַ פונט פּוּמער?

פּוּיזע.

— כ'האָב געהערט אָבער ערגערס.

- דהיינו?
- געוויסע יידן שלעפן אפילו זיך שוין ארום מיט דייטשקעס.
- געהערט?
- יא. האָבן אפילו חתונה.
- נאָט! די טאַטעס פון די דייטשקעס האָבן געשונדן די שאַרבנס פון די יידישע מחותננים.
- פּוּזע.
- אַ דייטשע מחותנתמע וועט איבערדעקן די כלה מיט אַ געשענדעטן פּרוכט.
- אַ גערינג קאָן נאָך קומען פון אונטער זיין תליה אויף אַזאַ חתונה און דעקלאַמירן היינעס „דער רב פון באַכראַך“.
- אַ געבלס קאָן נאָך קומען פון יענער וועלט און זיין דער מסדר קרושין.
- און ער אַליין, דער בערכמעסגאָדענער, ימח שמו, קאָן נאָך קומען צוזאַמען מיט געבלסן און זיין דער בדהן אויף אַזאַ חתונה.
- כ'קאָן זיך בשום־אופן נישט פאַרשטעלן, אַז עס זאָלן זיך געפינען אַזוינע יידן.
- געווען מסתמא איין פאַל אַזאַ, אָדער צוויי.
- כ'קאָן זיך נישט פאַרשטעלן קיין איין פאַל אַזאַ.
- פּוּזע.
- און די לאַגער־יידן גופא...
- וואָס?
- פאַראַן צווישן זיי געוועזענע קאַפּאָס.
- זאָלן מיר עס אַרויסשטעלן ווי אַ שולד קענן יידן?
- ניין, אַלץ וואָס די יידן־קרבנות זענען געווען געצוואונגען צו טאָן, האָבן זיי געחעגט טאָן.
- אַלץ?
- יא, אַלץ. ווייל וואָס פאַר אַ געמיינהייט אַ לאַגער־ייד זאָל נישט זיין געצוואונגען צו באַניין, פאַלט נאָך אַלץ די שולד נישט אויף אים, נאָר אויפן נאַצי־פאַלקס און אויף די גנעדיקע באַפרייער. יא, אַלץ, אַ חוץ חתונה האָבן היינט מיט דייטשקעס.
- פּוּזע.
- ביטער פון אַזוינע שמועסן.
- נישט מיר שמועסן, נאָר מיר צעוואונדיקן אונדזער שוויגן.
- איין אויסגעברענטער נומער אויף אַ יידישער האַנט איז מכפר אויף אַלע יידישע עבירות.
- מסכים...
- פּוּזע.
- איר וויסט, נישט אַלע יידן, וואָס זענען געווען קאַפּאָס, זענען

עס געווען במזיד. א סך פון זיי איז נישט לייכט צו באשולדיקן. — דאָ פאָסט זיך געוויס צו זאָגן: אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו. פאָרגעסט נישט נאָך אַמאָל — זיי זענען געווען געצוואונגען.

— נאָט, וואָס פאַר אַ תהום!

פּוּיזע.

— איר האָט געזאָגט תהום. — ס'איז נישט דאָס ריכטיקע וואָרט.

זאָגט עפעס אַנדערש.

— דהיינו?

— איך ווייס נישט. אַלץ וואָס מיר זאָגן איז נישט דאָס. נישט דאָס.

לאָמיר געפינען אַן אַנדער וואָרט דאַרויף.

— און אַז מיר וועלן שוין געפינען אַן אַנדער וואָרט?

— יאָ, איר זענט גערעכט. און אַז מיר וועלן שוין געפינען?

— אונדזער גאַנצע שליחות קלאָגט אין אונדז. אָט וואָס.

— אפּשר.

— נישט אפּשר — זיכער. אונדזער גאַנצע שליחות קלאָגט אין אונדז.

פּוּיזע.

— ס'איז דאָך אָבער נישט רעכט פון אונדז. — מיר זענען מלשין

אויף יידן.

— נישט אויף יידן, נאָר אויף זיך אַליין זענען מיר מלשין.

פּוּיזע.

דער שמועס אונדזערער — ווי מיר ליגן אזוי אויף די בעטלעך —

ווערט איבערגעריסן. מיר האַלטן אים מער נישט אָן.

אָבער איז זיך אַליין האַלט איר דעם שמועס יאָ אָן, איך פיר אים

מיט זיך אַליין.

איר דערמאָן זיך, אַז גלייך אויפן צווייטן אָדער דריטן טאָג נאָך

אונדזער אַנקומען פון לאַנדאָן קיין מינכען, האָט מיר איינער פון די לאַגער-

יידן איבערגעגעבן אַ בריוו, אין וועלכן דער שרייבער וואָרנט מיר, אַז איך

זאָל זיך נישט לאָזן פאַרפירן פון גוטסקייט-סענטימענטן לגבי דער שארית

הפליטה. איך זאָל אויפנעמען די לאַגערן, און אויך די פירערשאַפט פון די

לאַגערן, מיט אָפענע, מיט קריטישע און, מער נאָך, מיט שטרענגע אויגן.

דער בריוו איז געווען אַנאַנים און ער האָט מיר, געדענק איך, שטאַרק

אויפגעגעבט.

געווען אינעם טאָן פונעם בריוו עפעס קרענקלעכעס, עפעס אומנאָר-

מאַלעס.

איידער וואָס-זען — וויל אַן אייגענער לאַגער-ייד שוין רעדן שלעכטס

אויף זיינע אייגענע ליידנדיקע ברידער. ער וויל מיר שוין פאַרלויפן דעם

וועג, וויל מיר שוין באַאיינפלוסן, איידער איך האָב נאָך אַריינגעקוקט אין

אַ לאַגער.

דער בריוו האָט מיך אין משך פון עטלעכע טעג נישט געלאָזט רוען.
דערנאָך אָבער האָב איך פאַרגעסן אָן דעם.

דאָס, וואָס איך האָב נאָך דעם געזען אין די אַלע באַזוכטע
לאַגערן, האָט נישט־נאָר נישט אַרויסגערופן אין מיר קיין ביזע קריטיק,
קיין קעגנערשאַפט צו דער גאַנצער שאַרית הפּליטה, ווי ס'האָט פאַרלאַנגט
דער בריוו־שרייבער, נאָר פאַרקערט: עס האָט אָנגעפילט מיין האַרץ פון
טאָג־צו־טאָג מיט רחמים־ווייטיק, מיט ליבשאַפט, מיט פאַרגעבונג אפילו צו
געוויסע נעגאַטיווע שטריכן פון דער שאַרית הפּליטה.

און איצט, ווען איך ליג אויפן בעטל אין דער „אונרא“־קוואַרטיר אין
מינכען און פיר דעם מאַדנעם שמועס מיט זיך אַליין, טו איך עס אויך
מיט דער פולער ליבשאַפט צו דער שאַרית הפּליטה און מיט דער פולסטער
פאַרגעבונג.

ס'איז קלאָר פאַר מיר, אַז צוגיין מיט מידת־הדין צו דער שאַרית
הפּליטה איז אומזין. דער שאַרית הפּליטה מוז אַלץ פאַרגעבן ווערן. אַלץ.
פון וואַנען זשע קומען די היינטיקע אומרו אין מיר, די היינטיקע
ספּקות, דער היינטיקער שמועס?

זיי קומען טאַקע פון דער זעלביקער ליבשאַפט.
ס'וואַלט זיך נישט וועלן זען אויף דער שאַרית הפּליטה קיין מינדסטע
פּנימה, קיין מינדסטן שאַטן.
איך דריי זיך אום מיטן פנים צו דער וואַנט און פיר ווייטער דעם
שמועס מיט זיך אַליין:

— מיט וואָס פאַר אַ רעכט פאַרלאַנגסטו עס, אַז די גאַנצע שאַרית
הפּליטה זאָל נישט האָבן קיין פּנימה?

— וואָס איז דאָ שייך רעכט? — איך מאָן נישט, איך פאָדער נישט —
כ'האָב נאָר אַ וואונטש אַזא, כ'וואַלט וועלן...

— אָבער דער גאַנצער וואונטש דיינער איז פאַלש. האָסט גאָר נישט
קיין רעכט צו האָבן אפילו אַזא וואונטש. דער דאָזיקער וואונטש דיינער
פירט דיך דערצו, אַז דו זאָלסט געפינען אפילו אַ זכות אויף יידישע אָפענע
פאַרעטער אין די קאַצעטן, און דאָס איז שוין נישט נאָר לפנים משורת
הדין, נאָר אפילו לפנים משורת הרחמים. ס'איז פאַלש.

— ס'איז שווער צו פאַרטראַגן דעם געדאַנק, אַז אויך יידן, זאָל זיין
אויב אפילו נאָר איינציקע, האָבן געקאָנט קאָאָפּערירן מיט די נאַציס אין
די קאַנצענטראַציע לאַגערן און איזדעקעווען זיך איבער אייגענע ברידער־
יידן, שווער צו פאַרטראַגן.

— ס'איז טאַקע שווער, אָבער וואָס איז דאָ צו רעדן? — עס זענען
געווען אַזוינע יידישע לייט. געווען. פאַרפאַלן. אויך יידן מעגן האָבן צווישן
זיך אויסוואַרפן. מיט וואָס פאַר אַ רעכט קאָן ווער פון אונדז בכלל פאַר־
לאַנגען, אַז יידן זאָלן זיין נאָר קדושים, אַז אַלע יידן זאָלן זיין נאָר קדושים?
— מיט וואָס וואַלט עס געווען שלעכט?

— שלעכט, צי נישט שלעכט — אָבער אוממאָראַליש איז עס אונדאָי פון אונדזער זייט צו פאַרלאַנגען, אַז אַזאַ געליטענע, צעפּייניקטע מחנה, ווי ס'איז די שארית הפליטה, זאָל אונדז צושטעלן נישט אַנדערש ווי דורכום נאָר אַן עם קדוש.

— אוממאָראַליש?

— יאָ, אוממאָראַליש. דו אַליין וועסט זיך זיצן אין אַמעריקע, אין זיכערקייט, אין זאַטקייט, אין רו, און דאָ זאָלן לאַנגער-יידן אויף אַ פאַר-שאַלטענער ערד, אין אומרו, אין הונגער, אין עלנט, דיר צושטעלן נישט אַנדערש ווי נאָר הייליקע, אָן איין אויסנאַם. צי איז עס נישט איינער פון די געמיינסטע פאַרלאַנגען דינע? — פאַרוואָס קומט דיר אַ פאַלק פון כלו קדושה? פאַרוואָס? וואָס האָסטו אַליין צוגעטראָגן דערצו? צי ביסטו אַליין געווען אין אַ בונקער? צי ביסטו אַליין דען געלעגן אונטער דעם נאַציס קנט און פּיס? צי האָסטו אַליין פאַרוזכט דעם טעם פון אַ גאַדקאַמער? גיי זוך אויס דעם אומהייליקסטן ייד און שטיי אַנטקעגן אים מיט הכנעה און זע אין אים דעם הייליקסטן שבהייליקסטן — דעם יידישסטן — ווייל אפילו דער זינדקסטער ייד איז אַ לאַגער איז הייליק — — — — — דער שמועס מיט זיך אַליין צינדט מיך אָן. ער הייבט מיך אויף און נעמט מיך טרייבן פון צימער אַרויס, אין גאַס אַריין.

*

איך לאָז זיך אין מיין צערודערונג אַוועק איבער די גאַסן און געסלעך אַרום די „אונרא“ געביידעס; אַ געגנט פון פאַרמינכען.

איך שפּאַן צווישן דייטשע הייזער. עס בלאַנקען-אויף פאַר מיר פענצ-טער פון אונטערשטע שטאָקן. בלאַנקען-אויף אין שוואַכן אָפּשיין פון אַ פאַרוואַקנט-פאַרגייענדיקער זון.

עס קוקן פּנימער אַרויס פון די פענצטער — דייטשע פּנימער. קוקן אָנגעשטרענגט, פרעמד און קאַלט. — צי אפשר דוכט זיך עס מיר, ווייל איך בין פרעמד און קאַלט.

יאָ, ריכטיק. איך גיב נאָר אַ קוק מיט איין ווינקל פון אַן אויג אין די פענצטער אַריין און קער גלייך אַוועק מיינע בליקן ערגעץ אַנדערש. נישט זיי, די דייטשע פּנימער, די גלגולים פון די פאַראַיאַריקע נאַציס, זוך איך, — נאָר יענע יידן, וואָס האָבן זיך צוריק אַריינגעזעצט אין מינ-כען — צוריק אַריינגעקליבן זיך צווישן די נאַצי-יורשים. זיי זוך איך. זיי וויל איך באַגעגענען אין מיין איצטיקן אויפגערייצטן געמיט.

אָבער איך באַגעגן נישט קיין יידיש פנים — נישט אין אַ שויב, נישט אַנטקעגן אין גאַס.

איך באַגעגן בכלל קיינעם נישט איבערן גאַס.

צי דערפאר, ווייל דער אָונט לאָזט זיך אַראָפּ, צי דערפאר, ווייל דער
 הימל נעמט זיך פאַרוואַלקענען און עס ווייזן זיך סימנים פון רעגן.
 אָט הייבט שוין טאַקע אָן ביסלעכווייז צו שפּריצן פון אויבן.
 מיך שטעלט עס נישט אָפּ. מיין טרויער טרייבט מיך ווייטער.
 איך דערפיל אָבער אַ מורא: צי וועט נישט אַרויסשפּרינגען פון ערגעץ,
 פון דער זייט, צי אַהינטער מיר, אַ נאַצי מיט אַ מעסער אין האַנט און וועט
 זיך נישט אַרויפּוואַרפן אויף מיר.
 איך בלייב שטיון אויף אַ רגע, קוק זיך אַרום. — שטיף. כ'זע קיין
 לעבעדיק נפש נישט.
 אָט טרעט איך אַריין אינעם ראַיאָן פון מינכענער חורבן. מיין מורא
 גייט איבער אין אַ פחד.
 פון צווישן די חורבות, צו מיין דערשטוינונג, דערזע איך אַ פּיערל
 אַרויסטויכן. נישט עס לייבט אַרויס, נאָר עס געלט אַרויס קראַנק און
 אַבלותדיק.
 עמיצער מסתמא פון דער מינכענער באַפעלקערונג האָט זיך אַריינגע-
 קליבן אין אַ קופּע פון חורבות, הינטער צעקריפּלטע באַלקעס און צעשאַ-
 טענע ציגל, און געמאַכט זיך דאָרט אַ נאַכטלענער, אָדער אפשר נאָר אַ פולע
 וואוינונג. פון ערגעץ צוגעצויגן אַן עלעקטרישן דראָט און אָנגעצונדן אַ
 נאַכטלעמפל.
 דאָס פּיערל וואַרפט אויף מיר אָן נאָך מער פחד. ס'דוכט זיך
 מיר אויס, אַז איך זע ווי דער חורבן אַליין נעמט און בליצט אויף מיט
 עפעס אַ שוואַרץ-אייגל — דאָס איינציקע אייגל, וואָס איז אים געבליבן, צו
 שטעכן מיט דעם זיין אייגענע דיסקע פינצטערניש.
 נישט קיין פּיערל — נאָר אַ שפּיז. אַ נאַצי-שפּיז, וואָס די פינצטער-
 ניש האָט באַהאַלטן אין זיך.
 גיי נישט פאַרביי דאָס פּיערל. עס וועט נאָך אַרויסשפּרינגען און
 אַדורכשטעכן דיר דאָס האַרץ דיינס.
 איך לויף פאַרביי. כ'דריי זיך אַריין אין אַ צווייטער גאַס, אַ פאַר-
 האַרבעטע, אַ פאַרלאַגערטע מיט ברוכּוואַרג, מיט ציגל, מיט שטאַנגען.
 איך זאָג צו זיך: ס'איז נישט נאָר חורבן דייטשלאַנד. ס'איז די גהנום-
 טיר צו חורבן אייראָפּע.
 פון אונטער די בערג מיט ברוכּוואַרג דערטראַגט זיך צו מיר, דורך
 די טראַפנס רעגן, אַ שטיקנדיקער גערוך.
 דייטשלאַנד-געשטאַנק — אייראָפּעס געשטאַנק.
 וואוהין גייט דער חורבן? וואָס וועט זיין מיט גאַנץ אייראָפּע? ווען
 וועט מען עס קאָנען אָפּבויען, צוריק אַזאַ טאַטאלן חורבן? ווען?
 אַז די וועלט נעמט זיך נישט גלייך אָפּבויען צוריק — מוז דער
 חורבן-צושטאַנד טרייבן צו נאָך חורבנות.
 אַז די וועלט, נאָך אַ תקופּה פון רשעות און זינד, נעמט נישט תּיכּף

פארריכטן די רשעות און די זינד, מוז זי אומפארמידלעך ניין צו נייער רשעות.

און אָט אין דעם גרויסן חורבן־אומגליק, וואָס די וועלט האָט אויף זיך אליין אַרויפגעשלאָפּט און פון וועלכן ס'איז נשטאַך, דוכט זיך, קיין רעטונג, — אָט אין דעם אומגליק פּלאַנטערט זיך, ווי אַ פּליג אין אַ שפּיר נעך־נעץ, די ייִדישע שארית הפּלישה.

איבערן הימעל צעקייקלט זיך אַ דונער. די חורבות ענטפערן אָפּ מיט אַ גרויליק־פּאַרשטיקטן עכאַ.

כ'פּאַרקער זיך אויף צוריק, נעם איילן צו די „אונראַ"־געביידעס. כ'ני ווידער דורך די עטלעכע באַוואוינטע דייטשע גאַסן.

די הייזער זענען אונטערן רעגן געוואָרן נאָך איינגעשלאָסענער און פּאַרשטימטער.

וואָס טוט זיך דאָרט אין די הייזער ביי זיי?

איז רו דאָרט? איז היימישע שטיקלייט דאָרט? — איך פּאַרנין זיי נישט די רו, אויב זיי האָבן זי. זיי קומט נישט קיין רו.

זיי האָבן חרוב געמאַכט מיין פּאַלק.

זיי האָבן עס געטאָן. זיי.

און זיי ווייזן נישט אַרויס קיין סימן פון חרטה און תשובה.

ניי שנעלער, שנעלער, ווייל ווען עס רעגנט, ווען עס דונערט, קאָן אורדאי פון דער פינצטערניש אַרויסשפּרינגען אַ פּאַרשטעלטער נאַציר־דייטש און אַריינשטעכן דיר אין רוקן, אָדער אין האַלדז, אַ לאַנגן מעסער. וואָרים געדענק: די נאַכט פון לאַנגן מעסער איז נאָך נישט פּאַר־שוואַנדן.

אַ באַשלאָגענער מיט אַנסט דערגרייך איך די „אונראַ"־געביידעס. איך יאָג אַריין אין טויער און לאָז זיך, אַ דורכגענומענער מיט רעגן, צו די טרעפּ, וואָס דאַרפן מיך פירן צום דריטן שטאַק, צו מיין צימער.

פּלוצלונג, ווי איך הייב זיך מיט די טרעפּ אַרויף, אין דער טונקלקייט פון די קאָרידאָרן, שלאָג איך זיך אָן אָן אַ געשטאַלט.

איך שפּרינג אָפּ אויף צוריק. מיר דוכט זיך אויס, אַז דאָס געשטאַלט גייט אויף מיר מיט אויפּגעהויבענע הענט.

צי הייבן נישט די הענט אויף מיר אַ לאַנגן מעסער?

די נאַכט פון לאַנגן מעסער איז נאָך נישט פּאַרשוואַנדן.

איידער איך האָב צייט אַרויסצורעדן אַ וואָרט, גיט דאָס געשטאַלט זיך אַ וואָרף אַנטקעגן מיר מיט אַ התפּעלות־אויסרוף:

— אוי, איך זוך דאָך אייך, חבר ליוויק, איך זוך דאָך אייך.

— איר האָט מיך דערשראָקן אויף טויט, — זאָג איך קוים אַרויס. — ווער זענט איר?

— דערשראָקן אייך? — דאָס איז טאַקע געמין פון מיין זייט. זייט מיר מוחל. וואָס הייסט — איך זאָל אייך דערשרעקן? איך שטרעס דאָך

אויס מיינע הענט צו אייך.

— אָבער ווער זענט איר? איך זע אייך, דוכט זיך, דאָס ערשטע מאָל.
און וואָס שטייט איר אויף די טרעפּ אין דער טונקלקייט און פּאַרצאַמט
מיר דעם וועג?

— וואָס הייסט, איך פּאַרצאַם אייך? — איך וויל זיין זיכער, אַז
איר וועט מיך אויפנעמען אין אייער צימער, אַז איר וועט מיך נישט
אָוועקטרייבן פון זיך. איך האָב מיט אייך אַ סך צו רעדן. איך האָב אויך
אַ סך טענות צו אייך. יאָ, טענות. אפילו פּאַריבלס. איר זאָגט, אַז איר
זעט מיך דאָס ערשטע מאָל, אָבער — איר האָט מיך שוין איינמאָל געזען.
און איר האָב אייך שוין געזען אַ סך מאָל. איך גיי אייך שטענדיק נאָך.
אומעטום, אומעטום.

איך שטיי אַ געפּלעפטער פון דער מאָדנער באַגעגעניש.

— נו גוט, זאָג איר, קומט אַרויף אין צימער צו מיר. כ'וועל אייך
אַנקוקן אין פנים, וויל דאָ אין קאָרידאָר זע איך אייך נישט ריכטיק.
— הלוואי זאָלט איר מיך אין צימער ביי זיך דערזען ריכטיק, זאָגט
דער מאָדנער מענטש. איך בעט טאַקע גאָט, אַז איר זאָלט מיך דערזען אַזוי
ריכטיק, ווי מײן האַרץ פּאַרלאַנגט איר זאָלט מיך זען.
איך גיי אַריין אין צימער צו זיך. דער גאַסט — נאָך מיר.

איך דערזע פאַר זיך אַ מענטש מיט אַ לענגלעכן קאַפּ, וואָס האַלט
שטענדיק אין אויסשטרעקן זיך פּאַרויס, אויסבייגנדיק דערביי זיין פּלייצע.
זיינע ליפּן קוקן אויס טרוקן און פּאַרשמאַכט, אָבער די אויגן זיינע
ליפּן אַרום אין זייערע רינגען אומרואיס און וואַכיק, בלענדן גלאַנציק
און פייכט, ווי זיי וואַלטן געווען אָנגעגאַסן מיט הייסע נישט אַרויסגעוויינטע
טרערן.

זיין הילדך, אָפּגעטראָגן, הענגט אויף אים ווי אַ זאַק.

דער מענטש זאָגט, אַז איך האָב אים שוין געזען אַמאָל. וואו? ווען?
עפעס זעט ער מיר יאָ אויס אַביסל באַקאַנט.
וואָס מער איך הייב אָן טראַכטן, אַז ער איז מיר באַקאַנט — אַלץ
מער אומרואיס ווער איך סיי פון זיין אויסזען, סיי פון זיין אָפּן פון
רעדן.

— קאָן איך אפשר פּאַרט דערגיין פון אייך צוליב וואָס איר זענט
געקומען צו מיר און ווער איר זענט?

— אַוודאי קאָנט איר דערגיין, אַוודאי. אַנו, גיט זיך אַ דערמאָן וועגן
מיין בריוול, וואָס איך האָב אייך איבערגעגעבן, ווען איר זענט אָנגעקומען
אַהער. מיינע וואַרענונגען, וואָס איך האָב אייך געמאָן וואַרענען כּונגע
אונדזערע לאַנגער-יידן —

— דאָס זענט איר דער מאַן פון דעם בריוו מיטן לשון-הרע אויף
יידן?

— לשון-הרע רופט איר עס? שעמט זיך אַזוי מיך צו באַליידיקן.

מיר בלוטיקט דאָס האַרץ, און איר נעמט זיך אזוי לייכט און באַשולדיקט מיך אין לשון-הרע.

— נו, גוט, זאָג איך, — איך מײן אייך נישט צו באַליידיקן, חלילה. איך וויל אייך נאָר זאָגן, אז אייער בריוו איז מיר נישט געפעלן געווען. — מיט וואָס קאָן איך אייך איצט דינען? צי איר זענט געקומען גלאַט אזוי? — וואָס הייסט גלאַט אזוי? איך קום נישט גלאַט אזוי.

— אָבער זעצט זיך, איך בעט אייך. און צו וואָס שרייט איר? — איך בין געקומען אייך טאַדלען, אַטאַקירן — האָט דער גאַסט אויפגעהויבן זיינע הענט, ווי ער וואָלט אויף אַן אמת זיך פאַרמאַסטן אויף מיר.

איך נעם אים אָן פאַר ביידע הענט, שלעפּ זיי אַרונטער. זיינע הענט לאָזן זיך.

— איר מיינט טאַקע אויף אַן אמת אַטאַקירן מיך? שלאָגן מיך? — שלאָגן אייך? חלילה. וואָס בין איך — אַ שלענער? ווען איך זאָג אַטאַקירן — מײן איך: מיט ווערטער אַטאַקירן.

— פאַרוואָס קומט מיר? — עס קומט אייך, — זאָגט דער גאַסט, — דערפאַר, ווייל איר טוט אַ צעשטערענישע אַרבעט דאָ צווישן אונדז. איר זענט געקומען פון אַמעריקע און איר קוקט אויף אונדז און איר רעדט צו אונדז מיט אַזאַ טאָן אזוי ווי מיר וואָלטן אַלע געווען הייליקע, צדיקים, אזוי ווי מיר וואָלטן אַלע געווען דאָס אייבערשטע פון שמויכל.

ער נעמט קלאַפּן איבערן טיש און שרייען: — ס'איז נישט אמת, זאָג איך אייך, די גאַנצע שארית הפליטה איז איינגעטונקט אין זינד.

— אז איר וועט אזוי רעדן, — זאָג איך, — וועל איך אייך בעטן מיך צו רו לאָזן.

— גוט, גוט, טרייבט מיך. אָבער איך וועל באַשטיין אויף מיינס. איך וועל נישט אויפהערן צו שרייען, אז איר באַגייט אַ פאַרברעכן מיט אייערע גוטע טרייסט-ווערטער, מיט וועלכע איר קומט צו אונדז; איר וועט חרטה האָבן. איר וועט זיך שלאָגן על-חטא דערפאַר! איך זאָג אייך נאָך אַמאָל: איר זענט אַ חוטא ומחטיא את הרבים. ווייל אהבת ישראל איז שעדיקעריי, איז צעשטערעניש. אהבת ישראל איז ליגן. ווען עס קומט צו אונדז אפילו אַ ר' לוי יצחק באַרדיטשעווער וואָלט איך אים אַטאַקירט. יא, איר מעגט מיר גלייבן. — אויב איר ווילט אונדז יא טאָן גוטס — האָט אונדז פיינט. שלאָגן און שטראַפּן דאַרף מען יידן.

— האָט היטלער ווייניק געשלאָגן? האָט איך אים איבער מיט אויפ-רעגונג.

דער גאַסט ווערט ממש אויפגעקאָכט: — ווילט איר מיר, הייסט עס, פאַרגלייבן צו היטלערן? מיך? — מיינע

אלע נאָענטסטע און בעסטע זענען אומגעקומען פון היטלערן. איך בין איינער אליין געבליבן. איינער אליין. איך וואָלגער מיך אַרום. איר זעט מיין הילוך? איר זעט מייע פארטריקנטע ליפן? — איך וואָגל פון לאַגער צו לאַגער. כ'קאָן קיין רו נישט געפינען, כ'קאָן קיין נאכט נישט דורכ-שלאַפן.

— אז איר רעדט אזוינע ביטערע רייד אויף אייגענע יידן, נאָט מיינער! וואָס פאַר אַ שלעכטס טוען אזוינס די יידן? זאָגט מיר קלאָר — נעם איך מאַנען ביי אים.

— איך זאָל איך זאָגן קלאָר? — וואָס הייסט קלאָר? — אז דאָס גאַנצע היינטיקע לעבן אונדזערס אין לאַגער איז איין שטיק פאַרברעכן, איז איין שטיק שולדיקייט. — און איר קומט און איר רעדט צו יידן נחמה-רייד. איר קומט און איר רעדט און דערנאָך — גאַרנישט. אלץ בלייבט ווי געווען. און איר און אלע זענען רואיק. מיט וואָס פאַר אַ רעכט בלייבט איר רואיק? פאַרוואָס לויפט איר נישט איבער אלע הייזער, וואו עס געפינען זיך יידן און איר שלאַגט זיי נישט איבער זייער געוויסן? — מיך מאַר טערט די רואיקייט — די רואיקייט —

— נו, און איר אליין? — נעם איך אָפּשוואַכן זיין פראָקוראַריש קייט, — איר אליין זענט נישט קיין שולדיקער? איר אליין האָט דען קיין מינדסטע זאך נישט געטאָן, כדי לעבן צו בלייבן? עס טוט מיר וויי איך דאָס צו זאָגן, אָבער אז איר רעדט מיט אזא צאָרן אויף אייגענע יידן — דער גאַסט ווערט אויף אַ וויילע שטיל. ער לאָזט זיך אַראָפּ אויפן בעט און זיצט ווי אין אַ פאַרגליווערונג. ער קוועטשט צונויף זיינע ליפן. איך זע ווי מיינע ווערטער האָבן אים פיינלעך געטראַפן. מיין האַרץ ווערט אָנגעגאַסן מיט וואַרעמקייט צו אים. איך האָב חרטה אויף מיין כעס. איך לייג אַרויף אַ האַנט אויף זיין אַקסל:

— זייט מיר מוחל, אויב איך האָב איך ווי געטאָן.

— יאָ, יאָ, איר זענט גערעכט, נעמט ער צוריק רעדן, איר זענט אינגאַנצן גערעכט. — אָבער וויי, וויי — פאַרשטיין פאַרשטייט איר מיך נישט. איר פאַרשטייט נישט וואָס איך מיינ, ווען איך זאָג, אז יידן זענען רשעים און אז מען דאַרף קומען צו זיי נישט מיט זיסע רייד, נאָר מיט בייטשן, אזוי ווי די נביאים אַמאָל פלעגן קומען צום פּאָלק. — יאָ, אַוודאי, איך בין זינדיק נאָר מיט דעם אליין, וואָס איך בין געבליבן לעבן און לעב. דאָס אליין איז גענוג חטא. יאָ, דאָס אליין. אָבער אויבן-אָן קריך איך נישט. איר פאַרשטייט? איך בין פאַררוקט. איך פאַרשטעק זיך אין באַר העלטעניש. איך לייאַרם נישט ווען עס גייט דורך אַ טאָג און כ'האָב נישט קיין ביסן ברויט אין מויל. — איך בין שטיל. איך שווייג. אָבער צו איך מעג איך קומען שרייען. ס'איז מיין חוב. קום איך און איך שיי — ווייל איך קאָן אזוי נישט לעבן. איך קאָן נישט. איך קאָן נישט. — איר צאָצקעט זיך אלע מיט „פּאָלק“, מיט „נצה ישראל“. וואָס איז פאַר

אייך עם ישראל? וואָס איז פאַר אייך דער קאַצעטייד? אַן אַבסטראַקציע,
 אַן אויסטראַכטעניש, אַ חלום פון אַ הייליגייט, כדי צו שטילן אייער איי-
 גענעם יאוש. יאָ, יאָ, יאוש. וואָרעם ווען אויב נישט אזוי, וואָלט איר
 אומגעלאָפן אזוי ווי איך אין אומרו און אין צאָרן, און איר וואָלט יעדן
 איינגעשטעלטן מינדסטן שטיקל סדר דאָ ביי אונדז פאַנאָדערגעוואָרפן
 און צעשליידערט. — מען דאַרף אונדז צונעמען פון דאַנען! צונעמען
 פון דער פאַרשאַלטענער ערד! איר פאַרשטייט — צונעמען! — יאָ, יאָ,
 מיך אַרט נישט, וואָס איר וועט טראַכטן וועגן מיר. מיך אַרט נישט.
 דער גאַסט גיט אַ שפּרונג צו דער טיר און אָפּ, מיטטראַגנדיק מיט
 זיך אַ פול מויל מיט געשריי און מיט שטורעם.
 אַ גאַנצע נאַכט נאָך דעם פאַרפאַלגן מיך זיינע ווערטער.
 אַ גאַנצע נאַכט זע איך פאַר זיך ברענענדיקע אויגן פון אַן אויסטער-
 לישן לאַגע־מוכּיח.
 איך זע זיינע ווערטער אומשוועבן איבער מיין קאָפּ אי מיט געפאַך
 פון ווייסע פליגל, אי מיט געפּייה פון פּיערדיקע בייטשן.

אין גאָט־ינג

3־טער מאָי.

— — — סטאַדעס שעפּסן פּאַשען זיך
אַהינטער מינכען,
שעפּסן ווייסן נישט
ווי חרוב עס איז זייער מינכען.
שעפּסן ווייסן אויך נישט
ווי עס שטורעמט לאַנדסבערג,
ווי עס טרויערט סאַנטי־אַטיליען.
ווי עס בענקען פּערוואַלד און פעלדאָפּינג,
וואו עס לאַגערט אונדזער שארית הפליטה. —
לידער מיינע אַלע,
גראַמען מיינע אַלע —
כּי־הָאָב אייך אַלעמען פּאַרלאָרן
אויפן וועג קיין דאַכאַו. — — —

אזוי וואָרפ איך אָן אַן אָנהייב פון אַ ליד, וואָס מיר ווילט זיך אָנ־
שרייבן.

מיר ווילט זיך עס אָנשרייבן און — כּ'שרייב נישט אָן. כּ'לאָז איבער
דעם אָנוואָרפ אין זיין אָנהייב.

כּ'הָאָב אין דייטשלאַנד פאַרלאָרן דעם פּאָדעם פון לידער.

נאָך גוט וואָס מען שלאָגט מיך איבער. מען זאָגט מיר אָן, אַז עס
וואָרט אויף אונדז אַ מאַשין צו פירן אונדז קיין נאַומינג — אַרום אַ שעה
רייזע.

נאַומינג — אַ שפּיטאַל און אַ סאַנטיאַרום. אזוי ווי סאַנטי־אַטיליען,
אויך דאָרט געפינען זיך אַרום פינף הונדערט יידישע פּאַציענטן.

אין נאַומינגער סאַנטיאַרום אָבער זענען די פּאַציענטן דורכויס טר-
בערקולאָזע.

מיר דאַרפן דאָרט זיין היינט דורכצופירן אַן אָונט.

איך האָב שוין די דערפארונג פון סאַנט'אַטיליען. פונדעסטוועגן פיל
איך אין זיך אַ נייע געשפּאַנטקייט. כ'נעם זיך אינערלעך גרייטן אויף דער
באַגעגניש מיט מענטשן, צו וועמעס אויגן איך האָב שוין פון לאַנג-
לאַנג, דוכט זיך מיר, אַן אייגענעם צוטריט.

אַבער כאַטש איך האָב דעם אייגענעם צוטריט, בין איך פונדעסטוועגן
נישט זיכער, צי די אויגן וועלן מיך אויפנעמען, און צי וועלן זיי נישט
זאָגן צו מיר מיט זייער ערשטן קוק: פּראַווע נישט קיין הימישקייט מיט
אונדז, מאַך זיך נישט פאַר קיין פּאַני-בראַט מיט אונדז. — דו ביסט נאָך
אַלץ נישט פון אונדזער וועלט, אפילו אַז דו האָסט אַמאָל, אין דענווער
סאַניטאַריום, באַזונגען אַן אונדזעריקן — אַ נתן ניומאַן.

אַ הויז דעם ווייס איך נישט, צי וואָלט אפילו אַ נתן ניומאַן געקאַנט
באווייזן זיך פאַר זיי ווי אַ גלייכער מיט זיי? צי וואָלטן זיי אפילו אים אויפ-
גענומען ווי אַ גלייכן?

איך ווייס נישט. — מיר וועלן זען.

אין גאָטינג, זאָגט מען אונדז, זענען אויך פאַראַן אַ סך קינדער טור-
בערקולאָזע.

מיר לייגן אַרײַן אין די קעשענעס עטלעכע פעקלעך שאַקאַלאַד, וואָס מיר
האָבן געבראַכט פון אַמעריקע.

וואָס נאָך קאַנען מיר מיטנעמען פאַר טובערקולאָזע קינדער פון דער
שארית הפליטה? וואָס נאָך?

מיר האָבן מער גאַרנישט. מיר אַלע דריי האָבן מער גאַרנישט.

מיר וואָלטן באַדאַרפט ברענגען פאַר די קראַנקע, איבערהויפט פאַר
די קינדער, לײלעכער, נייע ווייכע געלעגערס, גוטע בעטן, פוטער, מילך,
אייער, פרוכט — זאַפּאַס כאַטש אויף עטלעכע חדשים.

יא, יא, — אָבער מיר האָבן עס נישט. קיינער האָט עס נישט.

איז טאַקע אמת, אַז קיינער האָט עס נישט דאָ אויף דער פאַרשאַל-

טענער ערד? — איז טאַקע אמת, אַז קיינער נישט?

אך, לאַמיר נישט רעדן וועגן דעם. וואָרעם וואָס וועט אונדז העלפן

דאָס רעדן?

מיר דאַרפן פאַרן — איז וואָס איז דאָ צו רעדן?

*

— די פאַר שטיקלעך שאַקאַלאַד נעם מיט. יא, נעם זיי מיט. אויב

דו וועסט זיך נישט פילן אין אַ פאַרלעגנהייט, אין אַ פאַרלאָרנקייט, וועסטו

די פאַר שטיקלעך שאַקאַלאַד אַרײַנלייגן אין אַ פּאַציענטס האַנט.

דערפאַר — אויפן ליטעראַרישן אָוונט זע צו רעדן עפעס אַזוינס

פאַר די טובערקולאָזע פון דער שארית הפליטה, אַז — — —

אַז — וואָס?

עפעס אזוינס, אז — — — — —
און קלייב אויס לידער אזוינע צו ליענען פאר זיי, אז — — — — —

*

— — — ס'איז שוין סוף-טאָג ווען מיר קומען אָן אין גאוטינג.
די זון פאַרגייט מילך, שטיף, רואיק.
ארום און ארום — פעלדער, רחבות, לאַנקעס.
די לעצטע שעה פון טאָג טוליעט זיך צו דער ערד, ווי אַ סינד צו דער
מוטער.

די מאַמע ערד איז נישט פאַרברענט געוואָרן אין אַ נאַצי־קרעמאָ-
טאַריע — האָט די לעצטע שעה צו וועמען צו טוליען זיך.
יאָ, זי האָט. הלוואי אזוי אויף די יידישע טובערקולאָז־סינדער גע-
זאָגט געוואָרן — זיי זאָלן האָבן מאַמעס, צו וועמען צו טוליען זיך.
אַבער זיי האָבן נישט. זייערע מאַמעס האָבן די דייטשן פאַרברענט.
אַט זעען מיר שוין אייניקע פון זיי. די געזינטערע. זיי זענען אין
דרויסן.

נייגעריקע, פאַרשנדיקע אויגן. אויפבלייז פון אַ פרייד אין זיי, ווען
זיי דערזעען אונדז. שטילע, שעמעוודיקע שמייכלען אויף אויסגעבלייכטע
סינדישע ליפן.

זיי געבענטשט, אויפבלייז פון פרייד, אין די אויגן פון אַ קראַנקען
„די-פי“־סינד. — זיי געבענטשט.

*

דעם ליטעראַרישן אַוונט אין גאוטינג הייבן מיר אָן פרי, כדי די
פאַציענטן זאָלן זיך נישט דאַרפן אויפהאַלטן צו שפעט. אזייער צען זאָלן
זיי שוין קאָגען זיין אין די בעטן צוריק.

אנב, ווערט דער זאָל סיי־ווי־סיי אָנגעפילט פאַר פרי. די בענקשאַפט
נאָך אַ יום־טוב־דיקער שעה נעמט אַרויס פון בעט אפילו דעם, וואָס גייט
זעלטן אַרונטער פון זיין געלעגער.

ער באַקומט דאָס מאָל אַן אַזונעסטיע פונעם דאָקטאָר. אַן אַמעסטיע
אויף אַ שעה.

ער גלייבט אויס זיינע אַרעמע פאַדזשאַמעס, ער קוטעט זיך אין אין
זיין לאַגערי־כאַלאַטל, ער קומט אין זאָל אַרײַן און ער זעצט זיך אַוועק אויף
אַ באַנק אין ריי מיט נאָך צענדליקער.

זיין טעמפּעראַטור שטייגט, זיינע באַסן פלעמלען־אויף, זיינע לונגען
אַטעמען האַסטיקער, זיי אַטעמען אַרײַן יום־טוב אין זיך און אַטעמען אַרויס
פייערלעכקייט.

איך זע אים — דעם יום־טובדיקן פאציענט. איך זע אים גוט. זיינע אויגן נעמען מיך דורך ווי די אויגן פון א מכשף, פון א היפנאטיזירער. נישט קיין קלייניקייט — ווער ער איז! ער איז „די־פי“ געכפלט אויף „טי־בי“. — „טי־בי“ געכפלט אויף „די־פי“. יא, געכפלט, נישט געחיבורט. סך־הכל: וואונדערייד.

אין סאנט'אטליען אזוי, און מער נאך דאָ — אין נאוטינג. און אז דו זעסט נאך צווישן די ריען פאציענטן א היפשע צאל קינדער — יונגלעכע, וואָס זעען אויס ווי קינדער — ווערסטו אינגאנצן אויפגעלייזט אינעם כישוף, וואָס אלע אויגן שטראַלן אַרויס פון זיך. און ווען דו ווערסט אויפגעלייזט, ערשט דעמאָלט זעסטו, אז דער גאַנצער זאַל אין דער אמתן אָנגעפילט מיט כול־קִינדער.

אפילו אַ זקן זעט אויס ווי אַ קינד. אונדזערע רעדעס כוואַליען זיך. אונדזערע געזאַנגען פלאַטערן, פליגן לען זיך. אונדזערע לידער שווימען צו. די הענט פון די זיצנדקע „די־פי“ — „טי־בי“־פאציענטן קלייבן אויף אונדזערע ווערטער צו פאַרשפילן זיך מיט זיי כאַטש אויף איין שעה.

די שעה פון דער אַמעסטיע. די שעה פון יידישן וואָרט, פון יידישן ליד און געזאַנג. וואו נאָך קאָן דיין יידיש ליד געפינען אזא תיקון — אזא צוהערער?

*

דעם אָוונט פאַרענדיקן מיר טאַקע אַרום צען דעם זיינער. דער עולם פאציענטן, איידער ער פאַרלאָזט דעם זאַל, רינגלט אונדז אַרום. אלעמענס אויגן ריסקן אויס דאַנקבאַרקייט פאַר קומען צו זיי, פאַר אַריינברענגען אין דער מאַנאַטאַניע פון זייער שפּיטאַל־לעבן אַ יום־טוב־שעה.

אייער זאַנט טאַקע:

— אזוי פיל יום־טוב אין יידישן וואָרט. אזוי פיל וואַרעמקייט. איר ווייסט גאַרנישט, ווי הונגעריק מיר זענען — גייסטיק נאָך מער ווי פיזיש. אַ צווייטער זאַנט:

— מיר ליגן אויף אונדזערע בעטן דאָ אויף דער פאַרשאַלטענער ערד, און עס דוכט זיך אויס, אז די פאַרשאַלטענע ווערן גאַר חיר אַליין — פאַרשאַלטענע צו ליגן קראַנק אין אַ פאַרשאַלטענעם לאַגער.

אַ דריטער זאַנט:

— דערצו נאָך: ליגן פאַרלאָזטע פון אַלעמען, אפילו פון יידן.

אַ פערטער זאַנט:

— אַך, לאָמיר נישט קאַליע מאַכן דעם איינדרוק פונעם אָוונט מיט

אונדזערע פארדראָסן און אַנקלאַגעס.

א פינפטער זאָגט:

— אפילו אונדזערע קינדער-פאָציענטן האָבן אָפּט אין משך פון טעג
נישט קיין מילך, נישט קיין ברעקל פוטער. יאָ, אפילו קינדער.

א זעקסטער שרייט צו:

— קאָן אַ טובערקולאָזער קומען צו זיך אויף אזאָ דיעטע? — און די
גאַנצע וועלט שווייגט!

דער פערטער נעמט זיך בעטן:

— ברידער, הערט אויף, הערט אויף. — אין דר'ערד אַריין מיטן
מילך, מיטן פוטער. אין דר'ערד אַריין. — „די גאַנצע וועלט שווייגט“ —
לאָזט אָפּ מיט דער וועלט, לאָזט אָפּ. לאָמיר זיין שטאַרק אין זיך אַליין,
גלויבן אין זיך אַליין. מער גאָר נישט. — איך זאָג אייך. מיר האָבן איבער-
געלעבט הימלערן, מיר זענען אַרויס פון זיינע בונקערס — וועט מען אויך
פון דאַנען אַרויס. איך זאָג אייך.

א שאַרפער הוסט האָט זיך גענומען רייסן פון דער ברוסט פון דעם
דאָזיקן פאָציענט. דער הוסט זיינער וואָלט דאָך באַדאַרפט ווירקן ווי אַן
אָפּליקענונג פון דער שטאַרקייט, וועגן וועלכער ער האָט נאָר-וואָס גע-
רעדט, — ווי אַן אָפּליקענונג, און אפילו ווי אַן אָפּלאַכונג, פון זיך אַליין.
אַבער ס'איז געווען אַנדערש: וואָס מער ער האָט געהוסט, אַלץ מער האָט
אַרויסגעשטראַלט פון אים אַ זיכערקייט און אַ גלויבן, אַז „מען וועט אויך
פון דאַנען אַרויס“.

די אַרויסשטראַלונג פון זיין גלויבן האָט זיך צעלויכטן איבער אַלע-
מענס קעפּ. די נעמיטער זענען געוואָרן באַרואיקטער. אַבער איך זאָל זאָגן,
אַז ס'איז אַנגעשטאַנען אַ פולע באַרואיקונג — דאָס קאָן איך נישט זאָגן.
אינעם ליכט-קרייז פון גלויבן און האַפענונג האָבן זיך געצאַפּלט
שאַטנדיקע שאַרפּקייטן, פיבערדיקע עגמת-נפשן:

— די גאַנצע וועלט שווייגט, שווייגט, פאַרוואָס שווייגט זי — די
גאַנצע וועלט?

*

אויף מאָרגן גיען מיר באַזוכן די פאָציענטן אין די צימערן.
עס חזרט זיך איבער פאַר מיר דאָס בילד פון סאַנט'אָמיליענער שפּיר-
טאָל — מיט דעם איינציקן חילוק, וואָס דאָן זענען אַלע פאָציענטן טור-
בערקלאָזע.

דער חילוק איז אַ גרויסער: דאָ ביסטו אין אַ טיף-קראַנקער וועלט,
וואו די קראַנקהייט טוט נישט ווײַ.
זי טוט איר צעשמערעדישע אַרבעט שטיל, בהדרגה/דיק, כמעט ווי מיט
זיידענע פינגער, פונאַנדערשפּינענדיק דיניקע, צאַרטע געוועבן.

מ'קאן מיינען, אז פונאנדערשפינענדיק זיי שפילט זי דערווייל אויף זיי, ווי אויף פארהלומטע סטרונעס, און שפילט אויס אויף זיי די שטילס-טע ניגונים.

זי הילט זיך איין אין א מיסטיש-פילאָזאָפישער חופה און טראַגט אין אירע הענט דעם טויט ווי מען טראַגט לעקאָך אויף א יום-טובדיקער טאָץ.

זייער ווייניק קרעכצן הערט מען אין א טובערקולאָז-סאַניטאַריום. אויב יאָ — זענען די קרעכצן שעמעוודיקע, אינערלעכע.

עס טרעפט, אז זי, די קראַנסהייט, ווערט נאַלאָפירנדיק, דערהויפט ווען זי קריגט אַרײַן אין איר שליטה קינדער און יוגנטלעכע — אויך דעמאָלט האָט זי איר באַזונדערן וועג, איבער וועלכן זי נאַלאָפירט. זי רייט אויף א ווייסן אימפעטיקן פּערד, וועמעס קאָפיטעס זענען אונטערגעבעט מיט ווייכן, גרינעם סאַמעט.

*

קאַרידאָר נאָך קאַרידאָר. פּאַלאַטע נאָך פּאַלאַטע. די פּאַציענטן, וואָס קאָנען אַרומגיין, זענען אין דרויסן, די וואָס קאָנען נישט — ליגן אין די בעטן.

די בעטן — ווי איבער אַלע לאַגערן — אויפגעקלאַפטע פון ברע-טער.

יעדעס מאָל, ווען איך זע עס, ניט אין מיר דאָס האַרץ א פּאַל אַרונ-טער ווי כ'וואָלט עס געזען צום ערשטן מאָל.

יעדעס מאָל ניבן אויך מיינע אויגן א זינק אַרונטער, אזוי ווי איך וואָלט געווען דער שולדיקער אין דעם, וואָס בעטן פון טובערקולאָזע יידישע „די-פּי“ זענען האַרטע און אָן ליילעכער.

אַלע פּאַציענטן נעמען דיך אויף מיט קענטיקער פּרייד, מיט נייע-ריקע אויגן, און אין אַלעמענס אויגן בליצט-אויף א באַזונדער פּאַרשנדיק פייערל: אפשר ווייסטו, ליבער גאַסט, דעם באַשייד פון מײַן גורל?

אויף די הענט פון א סך פּאַציענטן זע איך היטלעך-נומערן, קאַצעט-נומערן, אַריינגעברענטע, אַריינגעשטאַכענע אין הויט אַרײַן. א סך נומערן — פּיל-ציפּערדיקע, אין די צענער-טויזנטער אַרײַן.

טײַל פּאַציענטן פּאַרדעקן אינסטינקטיוו די נומערן אויף זייער האַנט, אָדער פּאַרשטעלן זיי מיט דער צווייטער האַנט. די מערסטע אָבער, באַמערק איך, ווילן נראָד, אז דו, דער אַריינגעקומענער גאַסט, זאָלסט זען די נר מערן. זיי דעקן זיי, מאַנעוורירנדיק, אויף, כדי זיי זאָלן א ברען טאָן פאַר די אויגן.

איך פּאַרשטיי די ערשטע און איך פּאַרשטיי אויך די צווייטע. ס'בלייבט אָבער נישט קיין ספק, אז סיי די ערשטע, סיי די צווייטע

באטראכטן די נומערן אויף זייערע הענט ווי יחוס-צייכנס פון יידישער מאטיריערישער אויסדערוויילטקייט. זיי שטאלצירן אינערלעך מיט דעם. דו פילסט, אז דער שטאלץ איז א בארעכטיקטער. דו ביסט זיי אפילו מסנא דעם דאזיקן שטאלץ. דו שטייסט לעבן זייערע בעטן, קוססט אויף די לאנגע ציפער אויף זייערע אָרעמס, און דו — ביסט איינער, וואָס האָט נישט זוכה געווען דערצו.

אָט שטיי איך לעבן בעמל פון א יונגל-פאָציענט, מיכאיל העלשטיין. ער איז אַלט פופצן יאָר. ער ליגט אין שפיטאַל דאָ זינט דער באַפרייאונג. ער האָט איבער צוויי יאָר פאַרבראַכט אין היטלער-לאַגערן. געטאָן קאַ-טאָרושנע אַרבעט.

דורך א נס איז ער אָפגעראַטעוועט געוואָרן פון צו טיילן דעם גורל פון די מערסטע יידישע קינדער — פאַרברענט צו ווערן אין קרעמאַטאָריע. דורך א נס איז אויך לעבן געבליבן זיין מאַמע, וועלכע געפינט זיך אויך דאָ אין גאָטינג.

זיין טובערקולאָז איז א פּאָזיטיווער. ער זעט אויס בלייך און אויס-געצערט.

איך שטיי לעבן אים, רעד מיט אים. ער ענטפערט שטיל און באַשיידן אויף אַלץ, וואָס איך פרעג אים. זיינע אויגן קוקן מיט אַזוי פיל געבעט און אין דער זעלבער צייט מיט אַזוי פיל פאַטאַלן באַוואוסטזיין פון יסורים-דערפאַרונג.

זיין שטיילקייט צעשרויפט מיך.

אויף זיין האַנט, ווייזט ער מיר, איז אויסגעברענט אן אַרעסטאַנטן-נומער: A. 17019

א בלייכע קינדישע האַנט.

ווי לאָזט מען איבער די קינדישע הייליקע האַנט מיטן אויסגעברענטן נומער און מען גייט אַוועק?

ווי קאָן מען? ווי טאָר מען?

איך לייג אַרויף אויף זיין האַרטן קישן די פּאָר פּלאַטעס שאַקאַלאַד, וואָס איך האָב מיטגענומען. ער באַראַנקט מיט שטילער צופרידנקייט.

איך דריק זיין האַנט. איך נעם אים שטום אַרום. איך גיי שטום אַרום. איך קום אַריין אין אַ צימער, וואו עס ליגן דריי בחורים, וואָס האָבן דורכגעמאַכט ריפּאָפּעראַציעס — זייער ערנסטע אָפּעראַציעס פאַר לונגען-קראַנקע.

קיינער פון זיי איז נישט עלטער פון צוואַנציק יאָר, צוויי פון זיי בע-סערן זיך ביסלעכווייז, דער צושטאַנד אָבער פונעם דריטן ווערט ערגער פון מאַג-צור-טאָג.

איבער זיבן וואָכן שוין נאָך דער אָפּעראַציע, אז ער ראַנגלט זיך מיט אַלע זיינע כוחות, אָבער אָן דערפאַלג. זיין טובערקולאָז, זעט אויס, ווערט אַקטיווער און אַקטיווער. די אָפּעראַציע איז געקומען צו שפּעט, דער היט-

לער-בונסקער האָט טויטלעך צעפרעסן זיינע ביידע לונגען.
ער איז אַ וואונדערלעך-שיינער. אַ לאַנגער, דינער האַלדז. אַ געטאַקטע
נאָז. צוויי קלונע, טיפע שוואַרצאַפֿלען נעמען דיך דורך און פילן דיך אַן
ממש מיט התרוממות. אויף זיינע באַסן שפּילט אַ נישט-פאַרגייענדיק
פּיער. זיין טעמפּעראַטור איז שטענדיק צווישן 101 און 102.
ער רופט מיך אַן ביים נאַמען איידער איך זאָג עפעס. ער דאַנקט פאַרן
אַריינקומען אין זיין צימער. ער אַנטשולדיקט זיך וואָס קיינער פון זיי האָט
נישט געקאַנט נעכטן ניין צום אָוונט.

— מיר זענען יחסנים, זאָגט ער מיט אַ העל-ליכטיקן שמייכל, — מען
מוז קומען צו אונדז.

ער שטרעקט מיר אויס זיין האַנט. אַן אויסגעמאַגערטע, הייסע האַנט.
איך נעם אַריין זיינע פינגער אין מיינע און שפּיר ווי די הייסקייט פון
זיינע פינגער גייט אַדורך דורך אַלע מיינע אברים.

און מאַדנע, איך ווייס נישט ווי אזוי דאָס געשעט: איך דערזע פאַר
זיך אויף קלאָר נתן ניומאַנען פון דענווער-סאַנאַטאָריע.

נתן ניומאַן, וועלכער ליגט אויפן בית-עולמל אין דענווער, קאָלאָראַדאָ.
איך גיב אַזש אַ ציטער פון דער זעאונג.

די זעאונג גיט אזוי אַ בלענד איבער מיינע ביידע אויגן, אז איך
פאַרנעם אין גאַנצן וואו איך בין און צוליב וואָס איך בין אַריינגעקומען.
אַלץ אַרום מיר נעמט זיך דרייען אין אַ ליכט-קאַרעהאָד און מיט
שלעפּן מיך. מיינע פּיס, פּיל איך, טוען זיך אַפּ פון באַדן. מיינע הענט נעמען
פלאַטערן, ווי אין דער לופטן.

איך געדענק נישט ווי אזוי איך צעזעגן זיך, ווי אזוי איך גיי אַרויס
און ווי אזוי איך דערזע זיך אין אַ צווייטן צימער, וואו עס ליגט אַ פרוי
אַ טובערקולאָזע.

איך נעם צוריקקערן זיך צו דער „די-פי“ ווירקלעכקייט ערשט דעמאָלט,
ווען איך דערהער דער קראַנקער פרויס קול, און נאָך מער, ווען מיינע
אויגן ווערן אויפגעריסן פון דעם וואָס זיי דערזען:

די פרוי גיט אַ שלעפּ אַראָפּ דעם צודעק פון אירע אַקסלען, פון אונטער
איר האַלדז, און איך דערזע אויף איר לייב, איבער דעם גאַנצן אויבערשטן
טייל, שטיקער אויפגעלאָפענע, צעפאַלדעוועטע רויטקייטן — צייכנס פון
געוועזענע גרויסע פּיער-וואונדן.

זי דעקט-אויף די פּיער-רויטקייטן מיט אַן אימפעטיקן ריס און הערט
נישט אויף צו רעדן מיט אַ נאָך מער אימפעטיק קול:

— איך ווייז אייך סמנים פון קרעמאַטאָריע-פּיער. עטלעכע
מינוט בין איך געווען אין פּיער-אויווין. אימעצער האָט מיך אַרויסגעשלעפּט
לעבעדיקערהייט און מיך אַרויסגעראַטעוועט. ווייל איך, אז איר זאָלט זען
די צייכנס פון מיינע בראַנדוואונדן. דערציילט דער וועלט וועגן דעם. זאָל
די וועלט וויסן. נישט מער. איך האָב קיינעם נישט מער. איך פאַרלאַנג

גארנישט פון אמעריקע. איך פארלאנג גארנישט פון קיינעם. איך וויל נאָר, די וועלט זאָל וויסן, אז איך בין געווען אין קרעמאטאָריע-פּייער און גע- בליבן לעבן. דאָס וויל איך, אז די וועלט זאָל וויסן. מער גארנישט. געווען אין פייער און — געבליבן לעבן. דאָס זאָל די וועלט וויסן. מער גארנישט.

*

אין וואַלדפּרידהאָף, נישט ווייט פון גאוטינג, געפינט זיך, זאָנט מען אונדז, דער קבר פון דוד צייטלין, דער זון פון אהרן צייטלינס ברודער אלחנן צייטלין.

מיר פילן, אז מיר קאָנען נישט אַוועקפאַרן פון גאוטינג, וואו מיר וועלן נישט באַזוכן דעם קבר פון דעם דאָזיקן יונגן קדוש.

מיר ווייסן, אז קומענדיק צוריק קיין אמעריקע וועלן מיר נישט קאָנען, און אפשר אויך נישט טאָרן, באַהאַלטן פון אונדזער קאָלעגע אהרן צייט- לין, אז מיר זענען געווען אויפן קבר פון זיין פלימיעניק; און אז מיר וועלן נישט באַהאַלטן, — אז מיר וועלן אים דאַרפן דערציילן, — וועט עס זיין פאַר אונדז אַ זייער פיינלעכע שליחות.

אַבער אהרן צייטלין האָט אונדז בפירוש געבעטן, אז מיר זאָלן אויס- געפינען אַלץ, וואָס איז נאָר מעגלעך אויסצוגעפינען אין די לאַגערן, וועגן דעם גורל פון זיין משפּחה.

איך קאָן נישט פאַרנעסן אייניקע אויסדרוקן צייטלינס אין זיינע בריוו, וואָס ער האָט מיר מיטגעגעבן אין וועג, — אויסדרוקן, וואָס גייען מיר נאָך די גאַנצע צייט.

פון זיי, פון די אויסדרוקן, איז קלאָר פאַר מיר, אז צייטלין ווייסט שוין אַלץ וועגן דעם גורל פון אַלע זיינע גאַענטסטע.

איז וואָס-זשע קאָנען מיר שוין אויסגעפינען?

און וואָס וועלן מיר אים קאָנען ברענגען — אַ חוץ אַ ידיעה פון זיין ברודערס אַ זון, וואָס האָט געפונען זיין לעצטע רו ערנעץ אין אַ וואַלד- פרידהאָף, ערנעץ אַרום גאוטינג, ערנעץ אויף אַ שטיקל דייטשיש ערד, אין שכנות מיט נאָך אַ זעכציק סברים?

איז דאָך אַבער אַ ידיעה וועגן אַ געפונענער לעצטער רו אין אַ שטיקל ערד שיער-נישט אַ גוטער גרום היינטיקע צייטן.

פאַרן מיר קיין וואַלדפּרידהאָף.

דער, וואָס באַגלייט אונדז, ניט אונדז איבער עמלעכע, גאַנץ קאַרנע, פרטים, וואָס ער ווייסט וועגן דוד צייטלין.

די גאַנצע צייט, פאַרנדיק, די גאַנצע צייט, וואָס דער באַגלייטער דער- ציילט, טוט זיך נישט אָפּ פון מיר דער געדאַנק, אז דאָס דערציילט מען אונדז וועגן אַ קדוש-אייניקל פון אַ קדוש-זיידן — הלל צייטלין.

ער איז געבארן געוואָרן, דוד צייטלין, דעם 7-טן אָקטאָבער, 1923.
געשטאָרבן דעם 27-טן יולי, 1945, אין גאָטינג.

פאַר דער באַפֿרייאַונג פון די קאָצעטן, דערצייילט דער באַגלייטער,
האַט זיך צייטלין געפונען אין אַלאַך-לאַגער, לעבן דאַכאָו. געווען קראַנק
אויף אויסצערונג, וואָס איז איבערגעגאַנגען אין אַ שאַרפן טובערקולאָז.
נאָך דער באַפֿרייאַונג איבערגעפירט געוואָרן אין דאַכאו-שפיטאַל, דערנאָך
קיין גאָטינג, צוזאַמען מיט אַ חבר צוקערמאַן.

— געווען אַ געראַטענער, דערצייילט ווייטער דער באַגלייטער, אַ דיכ-
טערישע נאַטור. די גאַנצע צייט אין דאַכאו געשריבן עפעס אין נאָטיץ-
ביכלעך. געשריבן, ביז ער האָט נישט געקאָנט מער אַ האַנט אויפהויבן.
אַלע נאָטיץ-ביכלעך זענען פאַרלוירן געגאַנגען. מיר האָבן זיי אומעטום
אַרומגעזוכט און קיין איינס נישט געפונען. ער איז געשטאָרבן ביי אונדז
אין גאָטינג ביים ציען וואַסער פון זיינע לונגען. געשטאָרבן אונטערן
נאָרל. אַלע האָבן אים ליב געהאַט. מיר האָבן אַלע געזאָגט: ער איז גליק-
לעך, וואָס ער קומט כאָטש צו קבר ישׂראל. — —

אַט קומען מיר אָן צום בית-עולם: אַ שטיקל פּלאַץ אויף אַן אָפּענעם
פעלד. אַ זעקס צענדליק קברים טוליען זיך איינס צום אַנדערן.

קלייניקע בערגלעך, פאַרוואַקסענע מיט יונגן פּרילינג-גראָז. איבער זיי—
ברעטלעך צוגעשלאָגענע אויף דינע שטעקלעך. אויף די ברעטלעך אויפֿ-
שריפטן אין דייטש — די נעמען און די געבורט און טויט-דאַטעס פון די,
וואָס ליגן אונטער די בערגלעך.

דוד צייטלין ליגט אין דער צווייטער שורה. קבר ניין.

מיר שטייען איבערן קבר און מיר וואַלטן וועלן אים זאָגן עפעס
אַזוינס, אַז ער, דוד צייטלין, זאָל טאַקע הערן און אויך עפעס צוריקזאָגן.
קענען האָבן מיר אים נישט געקענט. זיין פנים האָבן מיר קיינמאַל
נישט געזען. אָבער אַט שטייען מיר דאָך איבער אים און זעען דאָס בערגל
ערד איבער אים — קענען מיר דאָך אים שוין, זעען מיר דאָך שוין אפילו
זיין פנים; קאָן דאָך שוין אפילו זיין, אַז אויב מיר וועלן עפעס זאָגן צו
אים, וועט ער דערהערן און עפעס צוריקזאָגן.

זאָגן מיר? — ס'קאָן זיין, אַז מיר זאָגן.

הערן מיר עפעס צוריקזאָגן? — ס'קאָן זיין, אַז מיר הערן.

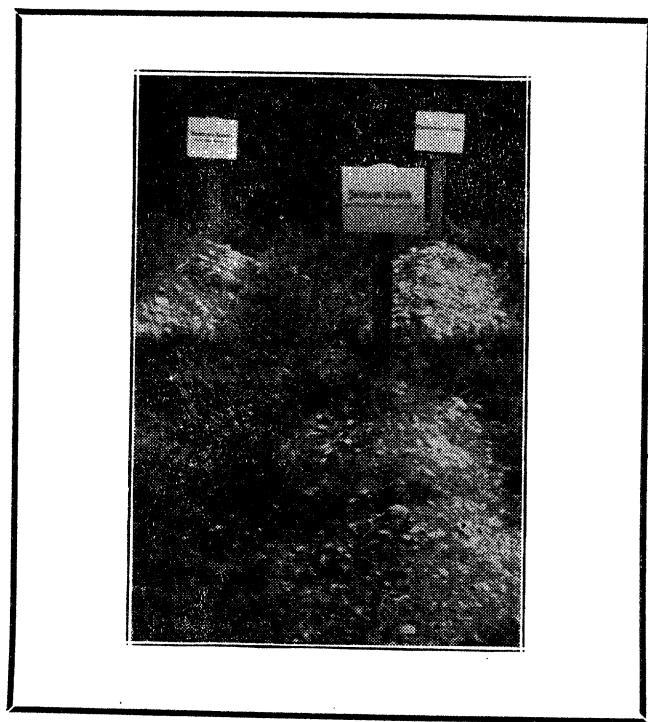
די ערד אונטער די פיס איז ווייך און גראַזיק.

די ערד איז אין אירע ערשטע מאַי-טעג. די ערד איז אין איר גע-
בורט-חלום.

האַט זי, אַט די דאָזיקע ערד, אויך פאַראַיאַרן און אויך פאַר-צוויי-
יאָרן אַזוי געמאַיט?

אַך, ערד, פאַרוואָס ביסטו דייטשלאַנדס?

קבר פון דוד צייטלין

אין טוצינג

פערטער מאָי.

פון גאומינג דארפן מיר, לויט אונדזער פלאן, פאָרן אויף אַ פאָר טעג צום פעלדאָפינגער לאַגער — אַ לאַגער אזוי גרויס אין זיין פארנעם און אין זיין באַדייטונג, ווי דער לאַנדסבערגער לאַגער. צום באַדויערן אָבער דערוויסן מיר זיך, אז די דירעקטע טראַנס-פאָרטאַציע אַהין איז נישט איינגעאָרדנט געוואָרן פאַר אונדז. דארפן מיר פאָרן צוריק קיין מינכען, פון מינכען צוריק קיין גאומינג און ערשט דער-נאָך קיין פעלדאָפינג.

טוען מיר אזוי. מיר האָבן קיין ברירה נישט. לאָזן לאָזט זיך אָבער אויס נאָך ערגער: מיר פאָרן אַרום הין-און-צוריק; און אז מיר קומען ענדלעך אָן קיין פעלדאָפינג, ווייסט קיינער נישט וועגן דעם.

ס'איז קיינעם נישט אָנגעזאָגט געוואָרן. מיר זען אָפּענעם סאַבאַטאַזש קעגן אונדז מצד די „אונרא“-מאַכערס אין מינכען.

מיר לאָזן זיך פאָרן צוריק — מיט גאָרנישט. מיר מוזן אָבער אויסגעפינען דאָס פעלדאָפינגער „אונרא“-הויז, כדי דער „אונרא“-דירעקטאָר פונעם לאַגער און זיין סטעף זאָלן כאַטש וויסן פון אונדזער פאַרדראָס און אויך פון אונדזער פראַטעסט. אגב, איז שוין באַלד נאַכט, און דאָס „אונרא“-הויז איז דאָס איינ-ציקע אָרט, וואו מיר וועלן קאָנען עסן און איבערנעכטיקן. מיר געפינען אויס דאָס אָרט — אַ צען מייל פון פעלדאָפינג. טוצינג הייסט עס.

אַ שיינע דאַטשע-געבידע אויפן ברעג פון אַן אָזערע.

אין דער דאָזיקער געבידע — רחבותדיקע צימערן מיט באַלקאָנען צו דער אָזערע — האַלטן זיך אויף די אָרטיקע „אונרא“-לייט. האַלטן זיך אויף, ווי אַלע „אונרא“-לייט — אַוּף בעסטע עסנס, אויף בעסטע געטראַנקען; האָבן דינסטן און קוכערס.

נישט אומזיסט ווילן די „אונרא“-טשינאָוויקעס נישט ליידן, אַז מ'זאָל צופיל זיך עסקן מיט דער טראַניק פון די „די-פי“, מיט זיערע מאָנונגען בנוגע בעסערער באַשפּיזונג און אויפֿהאַלטונג, מיט זיער מאַר-

טירערישער פארגאנגענהייט, וואָס מוז אַרויסרופן צו זיך אַ באַזונדערע יחוסדיקע באַציאונג.

נישט גריבלען זיך אין די נעוועזענע טראַגישע איבערלעבונגען פון די „די־פּי“ — דאָס איז דער גאַנצבאַרער לאַזונג פון די מערסטע „אונראַ“־דירעקטאָרן.

נישט צוליב הויכע מאַטיוון, חלילה, האַלטן זיך די „אונראַ“־לייט אין די לאַגערן אָן דעם דאָזיקן לאַזונג. נישט צוליב ליבשאַפט צו דעם „די־פּי“, נאָר צוליב אייגענער ביוראָקראַטישער באַקוועמלעכקייט.

ס'איז אַ פּילאָזאָפּיע פון צביעות. דער מונדירטער לאַגער־באַלעבאָס זאָל זיך בכלל נישט דאַרפן אָפּעסן דאָס האַרץ.

גריבלען זיך און אויפגעציטערט ווערן פון דעם „די־פּי“ פאַרפאַלגט־דיקע זכרונות, פון זיינע אַנגסטדיקע בענקשאַפטן און קאַמפן מיט זיך אַליין — דאָס איז אַן עסק פאַר דיכטערישע יאָלדן און פאַר סענסיטיווע יידישע געסט.

דעריבער איז טאַקע גלייכער, האַלטן די ביוראָקראַטן, אַז אַזוינע יאָל־דישע געסט זאָלן וואָס־ווייניקער אַריינקוקן אין די לאַגערן, אין די פּיר־רעכצן פון די שפּייזער־באַאַמטע. דערהויבט זאָלן זיי נישט אַריינקוקן צופיל אין דער טיפּעניש פון דעם „די־פּי“'ס האַרץ.

*

— — — אינעם „אונראַ“־הויז, אין טוצינג, וואו מיר קומען איר בערנעכטיקן, טרעפן מיר גראַד אַז אַ יידן, וואָס פאַרכאַפט אונדז, — דער קוכער פונעם הויז.

ער קומט פון בוקאַרעשט. ער איז אַ ספּעציאַליסט אַ קוכער. אַ ייד אַ גיבור. צוליב זיין גרויס קענטשאַפט אין קאַכן איז ער געראַטעוועט געוואָרן פון היטלער־אומקום. זיין פרוי אָבער און קינד זענען פאַרברענט געוואָרן אין קרעמאַטאָריע.

אים האָבן די הויכע נאַצי־לייט אין די היטלער־לאַגערן געשאַנעוועט, געהאַלטן אים פאַר זיך — ער זאָל זיי קאַכן געשמאַקע מאַלצייטן.

אויף זיין אָרעם איז אויסגעברענט דער נומער 124394 מיט אַ דריי־ווינקל צייכן — אַ צייכן פון רעכטלאַזיקייט.

ער דעקט אויף פאַר אונדז דעם אָרעם. אַלע אַדערן און מוסקולן פון זיין האַנט גיבן זיך אַ צי אָן ווי שטייפּע שטריקלעך. זיין פולער פנים ווערט אויפגעלאָפן מיט האַס־פּיער, מיט ווייטיס און צאָרן.

אין אַלע טויט־לאַגערן איז ער אויסגעווען — אומעטום לעבן געבליבן און אומעטום צוגעזען פון דער נאָענט די שרעקלעכסטע חיהשקייטן פון די נאַצישע הערשער.

— און איך האָב נאָך געדאַרפט מאַכן געשמאַקע מאָלצייטן פאַר זיי, פאַר די בלוטיקע הינט, — האָט ער גערעדט, און זיין קול איז איבערגעגאנגען פון צאָרן אין שיר-נישט אַ שלוכי-שטאַמלונג. — און איך האָב געמאַכט די מאָלצייטן פאַר זיי. אַ ברירה האָב איך געהאַט. — זיי פֿלעגן עסן און באַלעקן זיך, די הינט, און אין מיר איז דאָס האַרץ געשפּרונגען, און דאָס בלוט האָט געקאַכט אין מיר. — איין שטיקל טרייסט האָב איך געהאַט: כ'פֿלעג פון צייט צו צייט אַוועקגעבענען אַ פּאָר קאַרטאַפֿל, אַ פעניץ ברויט, אַמאָל אפילו אַ שטיקל פֿלייש, און עס אַריינשטעקן אַ הונגעריקן לאַנגער-יידן אין האַנט אַריין. — אַודאי, ס'איז געווען סכנת-נפשות. — איינמאָל האָט מען מיך טאַקע געכאַפט, אַ קלאַג אויף זיי. מ'וואָלט מיך געוויס דערשאַסן, ווען נישט, ווידעראַמאָל, מיין קוכעריי. בין אַפּגעקומען מיט קלעפּ, מיט קנוט. אַ נס נאָך, וואָס דעם ייד, וועמען כ'האָב געגעבן די קאַרטאַפֿל, האָבן זיי, פון רציחה אויף מיר, פאַרזען און אַרויסגעלאָזט פון אונטער דער האַנט. ממש אַ נס.

ער דערציילט און דערציילט. איין גרויליקייט גרעסער פון דער צווייטער.

כ'האָב זיך שוין, דוכט זיך, אָנגעהערט מיט אַזויפיל גרויל-מעשות, זינט איך פאַר אַרום איבער די לאַנגערן, און יעדעס מאָל, ווען איך הער איינעם דערציילן, דוכט זיך מיר, אַז נאָך דער געשיכטע קאָן שוין קיין נער מער מיט גאַרנישט איבעראַשן.

אַבער אין דער אמתן איז נישט אַזוי. נישטאָ קיין שיעור צו די פאַר-מען פון די נאַצי-רציחות, צו דער סאַדיסטישקייט, צו דער פּערווערקייט. יעדעס מאָל פילסטו, ווי עס עפנט זיך פאַר דיר פונדאָסניי דער גאַנצער תהום פונעם דייטשן נאַצי-גיהנום.

— די פרוי פראַנצל, דערציילט ווייטער דער ייד, דער לעבענגעבליי-בענער צוליב זיין גוטן קאַכן, — די פרוי פראַנצל, אַן אויפפאַסערין איבער אַ פרויען-לאַנגער, איז געווען נאָך אַ שרעקלעכערע בעסטיע, ווי די מענער-אויפפאַסערס. אויך זי פלעגט קומען עסן מינע צוגעגרייטע מאָלצייטן און באַלעקן זיך מיט זיי. — כ'האָב געהערט איינמאָל, ווי זי באַרימט זיך פאַר די ס. ס. הינט, אַז זי האָט געפאַסט אין איר לאַנגער אַ יידישע פרוי גיין צוריקינד. איז זי געשטאַנען און געוואַרט, ביז דאָס קינד וועט אַרויס פונעם מוטערטראַכט. ווען דאָס קינד איז אַרויס און געגעבן דעם ערשטן געשריי, האָט זי אַ כאַפּ געטאַן דאָס נפּשל פאַר די פּיסלעך, עס פונאַנג-דערגעריסן אויף צווייען און בידע העלפטן אַ שלידער געטאַן דער מו-טער, דער געווינערין, אין פנים אַריין. גלייך נאָך דעם אַוועקגעשלאַעפּט די געהלשטע מוטער מיט די צוויי שטיקער פונעם קינד אין קרעמאַטאַריע, אין פּיער אַריין. — זי האָט עס דערציילט און געקויכט דערביי פון געלעכטער. אויך אַזוי האָבן געקויכט די ס. ס. ליט, די מענער אויפפאַ-סערס. — און פאַר אַט-די בעסטעס האָב איך עס באַדאַרפט קאַכן

טאָג־אײן, טאָג־אױס מאַלצײַטן, און זען, אז די מאַלצײַטן זאָלן זײַן גוט.
עס זאָל זײ געפֿעלן. עס זאָל זײ שמעקן.

ער כאַפּט אָפּ דעם אָטעם און פֿאַרענדיקט:

— אײן פײַניקער מײַנעם האָב איך געפֿאַקט אין טאָג פֿון כאַפֿרײַ-
אונג. געפֿאַקט און באַצאָלט אים מיט נקמה־טױט. אָבער וויפֿיל איך האָב
אים נישט באַצאָלט, איז עס נאָך אַלץ גאַרנישט אין פֿאַרגלײַך מיט דעם,
וואָס ער האָט געטאָן מיט זײַנע קרבנות ווען ער איז געווען אויפֿן פֿערד.
ער האָט זיך געבעטן, אז איך זאָל אים לאָזן שנעל שטאַרבן, און איך
האָב געזאָגט צו אים: פֿאַרווך איצט דײַן מאַכל.

צוויי שעה האָב אים אים געגעבן צו פֿאַרווּכן זײַן מאַכל. און ער
האָט פֿאַרוּכט. — — —

*

— — — די גאַנצע נאַכט נאָך דעם מאַך איך נישט צו מיט קײן
אײַג.

איך שטיי אויפֿן באַלקאָן און לאָז זיך פֿאַרשלינגען פֿון דער אומהײַמ-
לעכער שטילקײַט, וואָס טראַגט זיך אײַבער מיר שטראַמענווייז פֿון די נאַכ-
טיקע בײַמער אַרום.

די לופֿט איז קאַלט און רױ. איך האָרבע צונויף מײַנע אַקסלען. איך
הער אַ קלאַפֿעריי אין מײַנע בײַדע שלײַפֿן.

איך שטרענג אָן מײַן געדאַנק צו פֿאַרבינדן מײַן איצטיק שטיין אויפֿן
באַלקאָן — ערגעץ, איז אַ פֿרעמדער, צופֿעליקער געגנט, וואָס רופֿט זיך
טוצינג, — מיט דער פֿערזאָן, וואָס טראַגט מײַן נאַמען.

איך שטרענג אָן מײַן געדאַנק, אָבער איך קאָן עס נישט צונויפֿבינדן.
איך קאָן זיך אַלײַן נישט צונויפֿבינדן.

אימציגנס אַ האַנט געמט און גײט מיך אַ שלײַדער. איך ווירבל זיך
אין דער לופֿטן און גיב אַ פֿאַל אַרונטער.

מיטאַמאַל הער איך, ווי אַ קול זאָגט, טײַף־אַטעמענדיק:
— גאָט!

און אַ צווייט קול פֿרעגט:

— ווער און וואו איז גאָט?

דאָס ערשטע קול זאָגט:

— אָן גאָט קום איך אום.

דאָס צווייטע קול פֿרעגט ווידער:

— ווער און וואו איז גאָט?

דאָס ערשטע קול זאָגט:

— גאָט איז דער, וועמען מענטשן האָבן פֿאַרלאָזן, מײַנענדיק, אז זײ

זענען אליין גאָט; האָבן זיי דערביי אָנגעוואוירן נישט-נאָר דעם צלם
אלקים, נאָר אפילו דעם צלם החיה.

דאָס צווייטע קול פרענט:

— אָבער וואו איז גאָט געווען, ווען מענטשן דאָ אַרום האָבן געמאָן

דאָס, וואָס זיי האָבן געמאָן?

דאָס ערשטע קול זאָגט:

— גאָט האָט נישט קיין שייכות מיט געווען. גאָט איז. גאָט וועט זיין.

מענטש דאַרף צוריק דערזען, אַז גאָט איז, וועט ער דעמאָלט צוריקקריגן
זיין צלם אלקים.

איידער דאָס קול פאַרגייט, גיט זיך די פינצטערניש אַ רים פונאַנדער
אויף צוויי טיילן, און די צוויי טיילן צינדן זיך אָן אין לאַנגע פאַסן ליכט
פון איין עק הימל ביזן צווייטן, און זיי נעמען אויסזען ווי צוויי העלפטן
פון אַ פונאַנדערנעריסענעם קינדס גוף.

און די צוויי העלפטן נעמען און קרייצן זיך איבער אין דעם אויס-
זען פון אַ שער. און די שער נעמט זיך אָט צונויפשליסן, אָט נאָך מער
זיך פונאַנדערעפענען שפיציק, פינגערדיק, און צוויי רענגס נעמען אַראָפּ-
טריפן פון זיי — איין רעגן פון וואַרעמען בלוט און איין רעגן פון וואַ-
רעמער מוטער-מילך.

און ביידע רענגס פאלן אויף די ביימער, אויפן באַלקאָן און אויף
מיר. און איך ווער איינגעטונקען פון קאָפּ ביז די פיס אין בלוט און אין
מוטער-מילך.

אַ דערשיטערטער טאַפּ איך מיט די הענט אין דער רויט-ווייסער פינ-
צטערניש, ביז איך פאַל-צו צו אַ מיר.

★

אין מינכען צוריק

6טער חא'.

דער רעדאקטאָר פון דער שארית-הפליטה-צייטונג אין מינכען, „אונד-זער וועג“, לוי שאליטאָן, נעמט אונדז מיט זיין מאַשין אויף אַ ריווע-שפאַציר אַהינטער מינכען.

מיט דער חרובער שטאָט האָבן מיר זיך שוין גענוג אָנגעזען; לאָמיר אַ ביסל אָנקוקן די נישט-חרובע נאַטור אַרום מינכען. לאָמיר אַרײַנלאָמען מען אין זיך אַ ביסל פּעלד-און וואַלד-לופט און זאָל אונדזער אויג אָפרוען אויף שטילקייט פון גראַז און ביימער.

אַט קומען מיר אָן צו אַן אָפּשניט פון אַ באַרג מיט אַן אַראָפּגער-בויגענעם טײל. אַ ריוויקער משופּע. אַנטקעגן שטראַמט אַ טײכל. איבערן טײכל אַן אַריבערגעוואָרפן בריקל. אויף דער צווייטער זײט, בײם סאַמע בריקל, אין געדיכטעניש פון קוסטעם, טוליעט זיך אַ וואַלד-שטיבל.

קאָלענע לוי שאליטאָן, וואָס איז איצט אי אונדזער שאָופער, אי אונדזער אינפּאַרמירער, ניט פּלוצלונג, מיט אַ נױואַלריקער האַסטיקייט, אַ שטעל-אַפּ די מאַשין, שפּרינגט אַרויס, איך זע, אַן אויפגערענטער, און, ווי הויך און שלאַנג ער איז, שטרעקט ער זיך מיט זײן אויפגעהויבענעם קאָפּ נאָך העכער און שרייט אויס:

— אוי וויי, ברידער! דאָס איז דאָך דער באַרג-משופּע, אויף וועלכן איך און נאָך טױזנטער יידן זענען אַקוראַט פּאַראַיאָרן, אונטער דער וואַך פון די נאַצײס, אַ טאָג פאַר דער באַפּרייאונג, אָפּגעלעגן אין קעלט און אין טױט-שרעק אַ גאַנצע נאַכט! קומט אַרויס, קומט אַרויס, ניט אַ קוק!
זײן קול טרײסלעט זיך אַזש פון איבעראַשונג. זײנע הענט שטרעקן זיך, וואַרפן זיך אין אַלע זײטן ווי אָנגעצונדענע פון אַ מאָדנער שמחה.
מיר אײלן אַרויס פון דער מאַשין, מיר עסן זיך אײן מיט די אויגן אין דעם אָפּגעשפּאַלטענעם, צעקרימטן, נאַקעט-זאַמדיקן, מיט אײנציקע בײמער-אַרומגעהאַנגענעם, הױכן באַרג.

לוי שאליטאָן הערט נישט אויף צו פיבערן מיט התפעלות-דייד:
— שטעלט איך פאַר — אַ גאַנץ יאָר, אַז איך זוך אַרום דאָס דאָ-זיקע אָרט. אַ גאַנץ יאָר זײנט דער באַפּרייאונג. מאָדנע, מאָדנע. ס'איז דאָך, דוכט זיך, נישט ווייט פון מינכען. איר זעט דאָך אַלײן, אַז ס'איז נישט ווייט. אָבער וויפּיל מאָל בין איך שוין נישט אַרומגעפאַרן איבער די אַלע וועגן און געגנטן דאָ? געזוכט, גענישמערט צו געפינען דעם דאָזיקן

באַרג־שפּוע און נישט געקאָנט געפינען. און אָט, מיטאַמאָל, אזוי צופּעליק, אָנבאַגעגנט זיך מיט אים. סיידן אין אייער זכות, חברים געסט... איר ווייסט נאָר נישט וואָס דער באַרג מיינט פאַר מיר. איר ווייסט נאָר נישט. — שטעלט אייך פאַר: מיר ווערן געטריבן אין די טויזנטער אונטער די ביסן און שמיץ פון די בהלהדיקע פּייניקער אונדזערע. זיי שפּירן, אז זייער סוף קומט — שלעפּן זיי אויך אונדז, ווי איר האָט שוין נישט איין מאָל גע־הערט, אויפן לעצטן מאַרש צום טויט. — מיר זענען שוין איבער אַ מעת־לעת אין דעם דאָזיקן מאַרש. מיר זענען אויסגעפּייניקט פון הונגער און פון דאָרשט. די מערסטע פון אונדז קאָנען שוין מיט די פּיס נישט רירן. מיר קריכן בוכשטעבלעך אויף אַלע פּיר. אָבער אָפּשטיין טאָר מען נישט. וואָרעם ווי נאָר דו שטייסט אָפּ און בלייבסט זיצן אויפן וועג — ווערסטו גלייך דערשאַסן. אָט קומט שוין אָן די צווייטע נאַכט. די לעצטע כוחות גייען אונדז אויס. און שטעלט אייך פאַר — דאָ, ביי אָט דעם באַרג, דערהערן מיר אַ קאָמאָנדע: אויסציען זיך. נאַכטרו! מיר גיבן זיך, ווי מיר זענען אין די טויזנטער, אַ וואַלגער צו דער ערד, דעקן צו דעם גאַנצן באַרג פון אויבן ביז אַראָפּ מיט טויט־מידע מענטשן־גופּן, דעקן אים צו אזוי געדיכט, ווי אַ מחנה פליגן דעקט צו אויף שוואַרץ אַ שטיקל צוקער. — מיר ליגן איינגעדרייט אין גוף אין צווייטן. די נאַכט איז אַ קאַלמע, אַ פּראַקטיקע. די לייבער אונדזערע, די קוים־צונעדעקטע מיט דינע געשטרייפ־טע אַרעסטאַנטן־מלבושים, טוליען זיך איינס צום צווייטן, כדי אזוי אַרום צו דערוואַרעמען זיך אַביסל. די פּיס אָבער ווילן פון קיין זאך נישט וויסן — זיי ווערן דורכגעפּראָרן, געשוואַלן. — איר זעט אָמ־דעם שטיין, גיט דער דערציילער אַ לוי־צו צו אַ שטיק פעלז, — אָט־דאָ בין איך געלענן. אָט־דאָ! — אוי, ווי מאַדנע! אוי, ווי עס גלייבט זיך מיר גאָר נישט, אז דאָס איז ערשט געשען פאַראַיאָרן. הערט ווייטער, הערט: — ווי נאָר ס'האָט אַ בליאַסק געמאָן אויף טאָג, האָבן די רוצחים אונדז ווידער גענומען יאָגן. נישט אַלע האָבן זיך אויפּגעהויבן פון דעם דאָזיקן באַרג־געלענגער. אַ גרוי־סע צאָל האָט אין משך פון דער נאַכט אויסגעהויכט דעם לעצטן אָטעם. געבליבן ליגן אויף אַלעמאָל. מיר, די אויפגעשטאַנענע, האָבן גענומען וויר־טער מאַרשירן, שפּאַנען, קריכן, אונטערשטופּן און אונטערשפּאַרן איינער דעם אַנדערן. די זון באַווייזט זיך און נעמט פּאַנאַנדערוואַרעמען אַביסל אונדזערע אברים. מיטאַמאָל אַ קאָמאָנדע: שטיי! — אַ דייטשער רייטער יאָגט אָן און רופּט אויס: דער קריג איז געענדיקט. די דייטשע אַרמיי צע־פאַלט זיך, גיט זיך אונטער. — אַלע אונדזערע טרייבער לאָזן אונדז איבער און נעמען אין כּהלה אַנטלויפּן. אין איינע עטלעכע מינוט געשעט עס. מיר בלייבן אַליין אָן וועכטער, אָן שלענגער. מיר זענען פּריי. מיר האָבן אָבער אפילו נישט קיין כּוח גלייך אויף דער רגע אויסצורדיקן אונדזער שמחה. קוים, קוים, מיט די לעצטע כוחות דערקריכן מיר צו אַ ישוב. ערשט אויפן ישוב דערשפּירן מיר, אז ס'איז טאַקע פּרייהייט. מיר צעשפּרייטן זיך

איבער די גאסן, איבער די הייזער. אומעטום זענען די טירן אָפֿן. די מער-
 סמע נאָצים צעלויפֿן זיך ווי מייז. די געשוואָלענע פֿיס אונדזערע נעמען
 ביסלעכווייז אונטערטאָנצן, גיסן זיך אָן מיט פֿרייד, וואָס זיי קאָנען אַליין
 אָן וועכטער ניין איבער אַלע גאָסן, וואָס זיי קאָנען פֿריי אַריבערשפּאַנען
 איבער שוועלן. אַרױנגיין אין אַ שטוב און אַרױסגיין. — איך אַליין
 בין ממש שכור פֿון פֿרייד. ווער דאַרף עסן? ווער דאַרף שלאָפֿן? —
 אַ גאַנצן טאָג שפּאַן איך אַרום גאַס־אײן, גאַס־אױס, און אַלע אַברים אין
 מיר זינגען. יאָ, אפֿילו די געשוואָלענע פֿיס. — — — און אַט קומט מיר
 אַנטקעגן אַן אַמעריקאַנער זעלנער. ער שטרעקט אױס זײנע הענט צו מיר.
 ער נעמט מיך אַרום. איך בין דורכגעצײטערט. ער קוקט מיך אָן. ער נעמט
 מיך דורך מיט זײנע אױגן און גיט אַ זאָג: „אַ ייד?“, „אױדאי אַ ייד“,
 ענטפֿער איך. „שלוֹם עליכס, ברודער“, זאָגט דער אַמעריקאַנער זעלנער.
 מיר פּאַלן אײנער דעם אַנדערן אױפֿן האַלדז און מיר ווײנען בײדע.
 מיר באַגיסן אײנער דעם צװײטן מיט גליקלעכע טרערן. מיר צעשיידן זיך
 און מיר פרעגן אפֿילו נישט אײנער דעם צװײטנס נאָמען. מיר דאַרפֿן
 עס נישט וויסן. ס'איז קיין חילוק נישט, ווי יעדער פֿון אונדז הייסט. מיר
 זענען יידן, מיר זענען פֿריי — דאָס איז גענוג.

ער כאַפּט אָפּ דעם אָטעם און דערצײלט ווײטער:

— ס'איז שוין אַוונט. איך יום־טוב נאָך אַלץ אַרום איבער די גאָסן
 אין מײן קאַצעט־אַנטוועכץ. איך בין הונגערױס און שטאַרק מיד. אָבער
 איך גיב זיך נישט אונטער. נישט דעם הונגער און נישט דער מידקײט. —
 באַגעגנט מיך אַ גרופּע אַמעריקאַנער אָפיצירן. זיי שמעלן מיך אָפּ פֿריינט-
 לעך, גוט־ברודערױש און גיבן אַ פרעג: איז טאַקע אמת, וואָס מען זאָגט
 וועגן די דײטשן, אַז זיי האָבן געפֿיניקט און געברענט אין פֿײער־אױוונס
 לעבעדיקע מענטשן? איך נעם זיי דערצײלן. כ'סאָן זיי דאָך נישט דערצײלן
 אַלץ. נאָר אַ פּאַר פּאַסטן פֿון מײנע אײגענע דערפֿאַרונגען דערצײל איך
 זיי. זיי הערן און ווערן פֿון רגע צו רגע פּאַרכאַפּטער, דערשימערטער. זיי
 נעמען מיך אונטער די הענט און פֿירן מיך אַוועק צו זיך אין זײער מילד-
 טערישער קוואַרטיר. זיי גיבן מיר עסן, טרינקען. און בעטן מיך, איך זאָל זיי
 דערצײלן נאָך, נאָך. — — איך טו זײער פּאַרלאַנג און דערצײל שעהן
 לאַנג. — — זיי זיצן ווי פּאַרנלױוערטע, דורכגערוילטע. זיי שפּרינגען דער-
 נאָך אױף, רינגלען מיך אַרום, ווילן מיך מיט עפעס מהנה זײן. „נעם דאָ
 בײ אונדז אַלץ וואָס דו דאַרפסט“, זאָגן זיי. איך ענטפֿער זיי, אַז איך
 דאַרף נאָרנישט, אַז איך וויל איצט נישט קיין זאַך. מיר איז גוט אַזוי ווי
 איך בין און מיט דעם הילוך, אין וועלכן איך געפֿין זיך. אָבער אײנער פֿון
 זיי שטײט־צו איך זאָל פּאַרט עפעס נעמען בײ זיי. ער פֿירט מיך אַרױן אין
 קיך, עפנט פּאַנאָדער אַלע שראַנקען און זאָגט: „נעם וואָס דו ווילסט.
 אַט שטײט אַ סלאַי מיט מאַלײנעס־אײנגעמאַכץ — אפּשר ווילסטו דאָס“? —
 „מאַלײנעס־אײנגעמאַכץ? האָב איך אַ געשרײ געטאָן, יאָ, דאָס וויל איך,

דאָס וויל איך!" — כ'האָב זיך צוגעכאַפּט צום סלאָי און גענאַשט און געשלאָנגען. אַ האַלבן סלאָי כמעט אַריינגעשלאָנגען. דאָס איבעריקע מיטגע- נומען מיט זיך. געיאָגט זיך מיט דעם איבערן גאַס און אַריינגעלאָפּן צו אַ חבר, אַ מיטקאַצעטלעך מיינעם, מיט אַן אויסגעשריי: כ'האָב מאַלינעס- איינגעמאַכט, מאַלינעס! — אַ גאַנצע נאַכט נאָך דעם האָבן מיר ביידע אַרום דעם איינגעמאַכט געהוּלעט און געזונגען.

*

— — — אַז איך קום פון דער שפּאַציר-רייזע צוריק אין מינכענער צימער צו זיך, טרעף איך אָן, וואַרטנדיק אויף מיר, דעם שרייבער י. קאַפּלאַן פון קאָוונע, — איינעם פון דער אַמאָליקער גאָטליב-גרוּפּע אין קאָוונע. די גאַנצע גאָטליב-משפּחה, — אַ חוץ, אים צו לאַנגע יאָר, דעם דיכ- טער נ. י. גאָטליב, וואָס געפינט זיך אין מאַנטרעאַל, — און אויך די מערסטע יונגע שרייבער פון קאָוונע, וואָס האָבן זיך גרופּירט אַרום די גאָטליבס, זענען אַלע אומגעקומען אין געטאָ און אין די היטלעך-לאַגען. דער איידעלעך דיכטער יעקב גאָטליב, דער ברודער פונעם מאַנטרעאַלעך גאָטליב, איז אַ פאַרוואָגלטער געשטאַרבן פון טיפּוס ערנעץ אין סאָוועט-רוסלאַנד.

קאָלענע י. קאַפּלאַן האָט דורכגעמאַכט אַלע פּיין-גלגולים, אַלע קאַ- צעטן, און איז לעבן געבליבן.

האַלט ער זיך אויף היינט אין מינכען, נעמט אָנטייל אין דער היסטאָ- רישער קאָמיסיע ביים צענטראַל-קאָמיטעט, איז פון צייט צו צייט מיטאַר- כעטער אין „אונדזער וועג“.

אַ מענטש מיט איינאַרטיקן הומאָר.

דער הומאָר-שטריך ביי קאָלענע קאַפּלאַן איז אַ נאַטירלעכער, אַ שטענדיקער, אַ כאַראַקטעריסטישער. דאָס ביסל פאַרביטערונג, וואָס מערקט זיך אַמאָל אין אים, דאַרף אויפגענומען ווערן ווי אַ צייטווייליקע איבערלע- בונג נאָר. עלנט, שרייבערשע איינזאַמקייט זענען גורם דערצו.

איך פאַרשרייב אַ פּאָר מאָמענטן, וועגן וועלכע ער האָט מיר דער- ציילט טאַקע אין דעם זעלבן אָוונט נאָך מיין אַריינקומען צו זיך פון דער שפּאַציר-רייזע, — מאָמענטן פון קאַפּלאַנס העכערער באַגאַבאַכטונג און טראַגישן הומאָר.

איך דערווייט זיך פון אים, אַז אין פּרט פון קעגנזייטיקער הילף אין די קאַצעטן און ביי דער קאָמאָרושנער אַרבעט, אין פּרט פון שאַנעווען עלטערע און שוואַכערע חברים, האָבן זיך פרומע יידישע יונגעלייט אויפגעפירט בע- סער און מענטשלעכער איידער די נישט-פרומע, די וועלטלעכע. די שאַ- טירונגען און פאַרטייריכטונגען פון די וועלטלעכע האָבן נישט אַריינגע-

בראכט קיין שום אנדערשקייט אין זייערע פערזענלעכע אויפפירונגען אין לאַגער וואָס שייך בין אָדס לחברו.

דאָס מיינט נישט, זאָגט ער, אז מען דאַרף אָננעמען, אז די וועלטלעכע יידן אין די קאָצעטן האָבן זיך אויפגעפירט בכלל שלעכט בין אָדס לחברו; עס מיינט נאָר, אז די פרומע יידן האָבן זיך אויפגעפירט בעסער.

ביי דער קאטאָרוזשנער אַרבעט, אונטערן קנוט און ביקס, פלעגט נישט איין מאָל טרעפן, אז אַן עלטערער ייד נעמט אָפּשטיין פון די יינגערע, קאָן נישט נאָכיאָגן דעם מוראדיקן טעמפּאָ פון דער אַרבעט. דעמאָלט שטייט אָן אַ מורא ביי די איבעריקע, אז צוליב די עלטערע יידן וועלן אַלע מוזן בלייבן אויף דער אַרבעט לענגער מיט אַ שעה, צי מער. די נישט־פרוֹ-מע יונגעלייט פלעגן אין אזוינע מאָמענטן ווערן בייז, נערוועז אויף די אַלעטע יידן; אַ פרומער יונגערמאַן, אָבער, פלעגט צוקומען צום אַלטן און זאָגן: — מאַכט זיך פעטער, אז איר אַרבעט, שלאָגט זיך נישט אַרויס פון די כוחות, איך וועל שוין אָפּמאַן פאַר אייך.

אויך נעם איך אַרויס פון קאפּלאַנס רייד (וועגן וואָס איך האָב שוין פון אַ סך אנדערע געהערט), אז די פרומע יידן אין די היטלער־לאַגערן האָבן כמעט אין גאַנצן נישט אַרויסגעגעבן פון זיך קיין קאפּאָס, וואָס דאָס קאָן מען, ליידער, נישט זאָגן וועגן די וועלטלעכע מכל־המינים און פאַרטייען. דורכקאָנטראַלירן די דאָזיקע מיינונג בין איך נישט ביכולת, אָבער פאַרצייכענען פאַרצייכן איך עס. עס ווירקט אויף מיר. עס טרעפט מיך אין דער סאַמע טיף.

— „און אָט הערט אַ מעשה וועגן מיר אַליין“, זאָגט קאפּלאַן מיט אַ ביטערלעכן שמייכל.

— „דער קאפּאָ מיינער, אַ ווילדער נאַצי־יונג, כאַפט מיך איין מאָל ביי אַ שרעקלעכן פאַרברעכן: ער געפינט ביי מיר אַ ברעקל בלייפערדער און אַ בייגעלע פאַפיר. כ'בין דאָך עפעס אַ שטיקל שרייבער, איז פאַפיר און בלייפערדער אין קאָצעט מייז גרעסטע תאוּוה און מייז גרעסטער חטא. פאַר אַזאַ חטא איז די גרעסטע שטראַף צו קליין... דער קאפּאָ שלעפט מיך אַוועק צום הויפט פונעם לאַגער. יענער צעמזיקט מיך פריער און נאָך דעם גיט ער זיך אַ זאָג אַזוי ווי כלאַחר־ידי: „הענג אים!“ — נישט מער און נישט ווייניקער... געזאָגט און געטאָן. מען פירט מיך אַרויס אין דרויסן אויף אַן אָפענעם פּלאַץ אין לאַגער. מען פאַרלייגט אויף מייז האַלדז אַ פעטליע און מען לאָזט מיך שטיין מיט דער פעטליע אויפן האַלדז איבער צוויי שעה. זאָלן אַלע קאָצעטניקעס, הייסט עס, זען, וואָס עס ווערט געטאָן מיט מיר, און זאָלן זיי זיך אַראָפּנעמען אַ מוסר. שטיי איך מיט דער פעטליע אויפן האַלדז און וואַרט אויף מייז סוף... יאָ, איך שטיי און וואַרט, — אַ ברירה האָב איך? אָבער איך זאָל אייך זאָגן, אז כ'בין געווען שטאַרק אומגע־דולדיק — דאָס קאָן איך נישט זאָגן. מייז חוש פאַר הומאָר האָט מיך אפילו אין דעם מאָמענט נישט פאַרלאָזן... שטיי איך און טראַכט, ווי קאָמיש

איך דארף עס אויסזען מיט דעם תליה-שניפס אויפן האלדז. איך גיב אפילו
 פון מאָל צו מאָל אַ לאַך, און אַלע לאַגעריידן, וואָס גייען מיר פאַר-
 ביי, קוקן מיך אָן אין פחד. איינמאָל הער איך ווי אַ ייד גיט אַ זאָג: „זע,
 אפילו איצט לאַכט קאפּלאַן. קאפּלאַן איז ביי אונדז דער איינציקער, וואָס
 קאָן אַ לאַך טאָן“... גיבן מיך זיינע ווערטער אַ דריק ביים לעפעלע, די קני
 גיבן זיך אַ בראַך, אָבער איך מאַך זיך האַרץ. דער אויפזעער דערלאַנגט
 מיר מיטאַמאָל אַ שטיקל טרוקן זייה און זאָגט: „נא, זייה דיר אָן די פעט-
 ליע וועט זי דיר שפעטער זיין ווייכער און אנגענעמער“. אַז איך וויל עס
 נישט נעמען, שלאָגט ער מיך און שיפעט: „כ'וויל דאָך זיין גוט צו דיר!
 נעם, זאָג איך, זייה-אָן די פעטליע!“ — „כ'האָב דאָך נישט קיין וואַסער,
 מיט וואָס אָנצוזיפן“, זאָג איך. מיין בעל-טובה, אָבער, שטייט נישט אָפּ
 פון מיר און זאָגט: „אָבער השתנה האָסטו דאָך, הונט איינער, נעם און מאַך
 ווייך די פעטליע!“ וואָס זאָל איך אייך זאָגן, כ'האָב געטאָן ווי ער האָט
 מיך געצוואונגען צו טאָן; און כ'וועל אייך נאָך זאָגן: איך בין נישט
 שטאַרק נתפעל געוואָרן דערפון. אַ ייד ווערט נישט נתפעל פון אזוינע נאָ-
 צישע, פון אזוינע בכלל גויאישע איינפאַלן. כ'האָב אפילו אזוי הויך אַ לאַך
 געטאָן דערביי, אַז מיין אויפזעער האָט אַזש אַ שפרונג געטאָן, און אַלע
 יידן, וואָס זענען אָנגעטריבן געוואָרן צו קוקן ווי מען הענגט מיר, האָבן
 מיך דורכגענומען מיט וואונדער-אויגן... אין אַ צוויי שעה אַרום האָט דער
 הויפט צוגערופן אַ הויכן זעקס-פּוסיקן קאַצעטניק און געזאָגט צו אים:
 „נעם אים אָן פאַר דער פעטליע און הענג אים אויף, נישט אויף אַ בויס,
 נאָר אויף דיינע הענט. זיי דו די תליה. ביסט געזונט גענוג אויפצוהייבן
 אויף אַ שטריק אַ קליין יידל... דער זעקס-פּוסיקער האָט אַ נעם געטאָן מיין
 פעטליע מיט בירע הענט, מיך אַ הייב געטאָן. די אויגן האָבן זיך מיר
 געגעבן אַ דריי, אַ פינצטערניש האָט מיך אַרומגעכאַפט... ס'איז געווען איין
 רגע נאָר. דער זעקס-פּוסיקער האָט נישט געקאָנט איינהאַלטן אין זיינע
 הענט מיין גוף. זיינע הענט האָבן זיך אַראָפּגעלאָזן און איך בין אַרונטער-
 געפאַלן צו דער ערד... מיין אַרונטערפאַלן איז, ווייזט אויס, זייער געפעלן
 געווען דעם דייטשן הויפט-האר. ער איז געווען צופרידגעשטעלט אין זיין
 רציחה און אין זיין פאַרווילונג. ער האָט הויך און לאַנג געלאַכט, דערנאָך
 אַ זאָג געטאָן צו מיר: „איצט שטיי-אויף, יודע! גיי, לעבט איצט. גיי לעב.“

★

זיבעטער חז"י, מינכען.

פון יעדן לאגער-רייד, מיט וועמען איך שמועס זיך פאנאנדער, הער איך כמעט איינעם און דעם זעלבן אויסדרוק: איז ב"ו איינער אליין געבליבן פון חיי"ן גאנצער משפחה.

איך זוך אימיצן, וואָס זאָל זאָגן, אַז זיין משפחה איז געבליבן גאנץ און איז דאָ מיט אים.

איך געפין נישט אַזאַ איינעם.

ראַטעווען זיך, אַרויסגיין מיט גאַנצע ביינער פון אַ דאַכאַו, פון אַ טרעבלינקע, איז פאַר אַ דורכשניטלעכן, נישט גאַר שטאַרקן, מענטשן גע-ווען כמעט אוממעגלעך.

ווי אַזוי-זשע האָט דער איבערגעבליבענער איינער פון דער גאַנצער משפחה באַוווּן דעם נס צו ראַטעווען זיך און צו בלייבן לעבן? — אויף דעם קאָן קיינער, וועלכע רעדט מיט מיר, נישט געבן קיין קלאָרן ענטפער. פון יעדן שמועס אַזאַ מיט אַ לאַגער-רייד ווערט אָבער איין זאָך יאָ קלאָר פאַר מיר, און דאָס איז: יעטועדער איינער טראָגט זיך אַרום מיט אַ מין פאַרטומלעניש אין זיך אליין, מיט אַ שמענדיקן חשבון. וואָס קאָן צו קיין סך-הכל נישט קומען:

„פאַרוואָס טאַקע בין איך געבליבן לעבן? — עפעס האָב איך דאָך מסתמא געטאָן אַזוינס, וואָס צוליב דעם בין איך געבליבן לעבן. — איז וואָס, אַ שטייגער, האָב איך געטאָן? און צי דאָס, וואָס איך האָב געטאָן, איז נישט געווען עפעס אַזוינס, וואָס האָט געקאָנט אויסגעטייטשט ווערן ווי אַ בראָך פון געוויסן, אָדער ווי אַ נושאַתן זיין אין די אויגן פון די פייניקער?״

„דאָס איז ערשטנס.

„און, צווייטנס —

„און דאָ קומט דאָס שווערסטע:

„אפילו אויב איך האָב נישט געטאָן קיין שום זאָך, וואָס קאָן פאַר-רעכנט ווערן ווי אַ נשיאת-חן, ווי אַ זינד אָדער, חלילה, ווי אַ פאַרראַט; אויב אפילו כ'האָב אין קאַצעט זיך אויפגעפירט אויפן מאָראַלישסטן אופן — פאַרוואָס אָבער האָב איך, בכלל, מסכים געווען צו בלייבן לעבן כשעת אַלע מיינע נאָענטסטע זענען אומגעקומען פאַר מיינע אייגענע אויגן? פאַרוואָס האָב איך זיך גלייך אויפן מאָמענט נישט סאָליראַזירט מיט זיי? פאַר-וואָס, ווען איך האָב אליין געווען ווי מען שלעפט זיי אַוועק אין פיער — פאַרוואָס בין איך נישט נאָכגעלאָפן מיט זיי אין פיער אַרײַן?״

דאָס הער איך אַרויס כמעט פון יעדן לאַגערייד.
יעדערער כמעט גיט צו, אַז אין מערסטע פּאַלן האָבן מאַמעס זיך
אויפגעפירט מסירת־נפשדיקער פון טאַטעס. זיי זענען מיטגעלאָפן מיט די
קינדער אין אומקום אַרײַן.

איך פאַרציִיכן עס נישט, הלילה, ווי אַ באַשולדיקונג קעגן די טאַטעס.
איך האָב נישט קיין רעכט אויף דעם.

פאַרדערט, איך פאַרציִיכן עס דערפאַר, ווייל איך פיל, אַז די טאַטעס
אַליין ווילן אַרויסזאָגן הויך אַט־דעם אומגעוויינלעכן טראַגישן על־חטא
זייערן.

אַן אָפּענעם אויסגעשריי פונעם על־חטא האָבן מיר געהערט קלאַר
אויפן סימפּאָזיום אין לאַנדסבערג נאָך.

על־חטא פּלױס ווילן צו ניי לעבן.

יעדערער פּלאַנט זיך מיט זיין איבערבלייבן לעבן און יעדערער, אין
דער זעלבער צייט, רייסט זיך מיט נישט־געשטילטן הונגער צום ווייטער־
דיקן לעבן.

אַזוי פיל חתונות אין אַלע לאַגערן.

חתונות צווישן פרויען, וואָס האָבן פאַרלאָרן זייערע מענער און קינ־
דער, און צווישן מענער, וואָס האָבן פאַרלאָרן זייערע ווייבער און קינדער.
אַן אינערלעכער רוה אַזאַ:

— שטעלט אויף צוריק די יידישע משפּחה.

— פאַרמערט צוריק דאָס פּאַלס.

— מאַכט גאַנץ צוריק דעם פאַרלוסט.

אַ קול ממעמקים:

— צי דאַרף מען דערצו די הסכמה פון די אומגעקומענע?

— יאָ, מען דאַרף.

— צי זענען די אומגעקומענע מסכים דערצו?

— יאָ, זיי זענען.

— צי גיבן זיי זייער פולע ברכה דערויף?

— יאָ, זיי גיבן.

ס'איז גוט אַזוי, טראַכט איך. ס'איז גוט וואָס איך הער אַזאַ רוה
צווישן דער שארית הפּליטה, אַזאַ קול ממעמקים.

און כ'זע די דראַמע ווי זי שפּילט זיך אָפּ אין די הערצער פון דער

שארית הפּליטה.

איך זע: ווי נאָר דו גיסט מיט אַ שפור פון אַ וואָרט אַ ריר־אָן די

וואונד וואָס יעדער ייד טראַגט אין זיך, פאַלט ער גלייך אַרײַן, צי ס'איז

אַ פּרוי, צי ס'איז אַ מאַן, אין אַ געוויינ.

דער קוואַל פון טרערן איז נאָך נישט אויסגעטריקנט אין די לאַגערן,

און געוויינ איז נאָך אַלץ, זעט אויס, אַ מיטל לייכטער צו מאַכן דאָס האַרץ.

צו עפעס אנדערש האָט אויך דער לאַגער-ייד זיך דערווייל נישט דער-
טראַכט.

נישט שייך גאָר צו רעדן וועגן דעם ווי וועגן עפעס אַ שוואַכקייט.
כ'זע די העלדישסטע און פאַרהאַרטעוועטסטע פאַרטיאָנער אַריינפאַלן
אַמאָל אין געוויין.
דער יידישער בראַך איז גרויס. דער יידישער בראַך קאָן גרעסער נישט
זיין.

*

עס ליגן פאַר מיר לידער, וואָס דאָס לאַגער-פּאָלק האָט פאַרפאַסט
וועגן אַטדער טאַטע-שולד. דאָס הייסט: וועגן זיך אַליין.
איך ברענג דאָ צוויי לידער אַזוינע, אַביסל אין פאַרקירצונג. — די
לידער ווערן אָנגעגעבן אויפן נאָמען פון מ. שענקער, אַ קאָמפּאָזיטאָר פון
וואַרשע, אומגעקומען אין טרעבלינקע אין יוני, 1943. איבערגעגעבן דורך
פ. ש. רייזמאַן.

איך שעט זיך

ליבע פרוי מיין,
כיהאָב דיר געברענגט אַהער:
איז האַרצן אַ ווייטיק,
אויף די באַקן אַ טרער.

איך האָב שוין געוואוסט,
אַז מיגייט צום טויט אַצינד,
און איך האָב זיך געלאָזט
אַליין מיטן קינד.

און דו ביזט געגאַנגען
מיטן קינד אויף דער האַנט,
געגאַנגען אַזוי שטיל
אין יודענלאַנד.

איך שעט זיך פאַר דיר,
ס'איז פינצטער מיין שעה, —
כיהאָב זיך געשיקט צום טויט,
און איך בין געבליבן דאָ.

כישעם זיך פאָרן הימל,
כישעם זיך פאָר דער ערד,
צי ביו איד דעג ווייטער
צו לעבן ווערט?

כישעם זיך פאָר די ביימער
בייס בערגל וואָס שטייען, —
די וואָס האָבן געהערט
דיינע לעצטע געשרייען.

דאָס קינד האָט זיך געטוליעט
צו דיין קאָפּ צו,
און ס'האָט געפרעגט אַזוי:
וואו איז דער טאָטע, וואו?

איך שעם זיך אַזוי,
איך האָב נישט קיין רו.
די ביימער — זיי פרעגן מיך:
וואו איז דער טאָטע, וואו?

וואו איך גיי, וואו איך שטיי
זע איך אויף דער וואָך
דיינע פאָרוויינטע אויגן,
דיינע אָפגעשאַרענע האָר.

איך זע דיך אין רויך,
איך זע דיך אין פלאַמען,
איך זע דאָס קינד זיך טוליען
צו דיר — זיין מאַמען.

כיצע דיך ביים בערגל
אויף די ביימער אַלע —
כיצע דיך אַצינד
ווי דו ביזט געווען מיין כלה.

*

שלאָף, מיין קינד

שלאָף, מיין קינד, שלאָף,
נישט אין בעטעלע דיין,
נאָך אין בערגעלע אַש,
מיין קינד, שלאָף איין.

האַסט דאָך אזוי ליב געהאַט
צו שלאָפן מיט דיין מאַמען —
צי ליגסטו כאָטש היינט
מיט איר צוזאַמען?

סילאָזט דין נישט שלאָפן
דער בייזער ווינט:
ער צעטראַגט דין פּאַנאָנדער
אזוי גיך און געשווינד.

אין דייע יונגע יאָך
האַסטו נישט געהאַט קיין רן, —
און נאָך דיין טויט —
וואו ביזסטו? וואו?

אַז סיקומט אָן אַ ווינט
פרעג איד אים שוין:
האַסטו נישט צעטראַגן אַמאָל
מיין קינד, מיין קרוין?

איד פרעג דעם הימל,
איד פרעג די ערד:
האַט איר נישט אַמאָל
מיין קינדס געשריי געהערט?

וואָלט איד כאָטש געהאַט
לעבן זיך דיין מאַמען —
וואָלטן מיר געוויינט
אזוי ביידע צוזאַמען.

וואָלט מיר גרינגער געווען,
אָזוי טו איך קלערן, —
אָזוי מוז איך אויסוויינען
אויך אידע טרערן.

צווינג:

ס'וועט קומען, ס'וועט קומען,
ס'וועט קומען די ישה,
(ס'וועט קומען, ס'וועט קומען
פאַר מיר אויך דאָ.)

*

און אָט ליגט פאַר מיר אַ ליד פון נאָר אַן אַנדער קוואַליטעט. כ'וואָלט
געזאָגט: פון אַ גרויסער קוואַליטעט.

אַ ליד געשריבן אויף צעריבענעם פאַפיר. איך קאָן עס קוים פאַנאַנדער-
נעמען כדי איבערצוליענען עס.

עמיצער, כ'געדענקט נישט ווער און כ'געדענקט אפילו נישט אין וועלכן
לאַגער, האָט עס מיר געגעבן אין האַנט אַרײַן איך זאָל עס מיטנעמען מיט
אַלע אַנדערע לאַגער־שריפטן וואָס איך קלייב.

ווען איך קום אין צימער צו זיך און נעם אַרייַנקוקן אינעם צעפליקטן
פאַפיר, הייבן אָן די שורות ממש צו בלענדן און צו שניידן מיינע אויגן מיט
אַ בלענד פון אַ חלף.

איך זיך דעם נאָמען פונעם מחבר און געפין אים ביים סוף אונטער
דער לעצטער שורה: „געשריבן יודל פעקער“.

ווער איז יודל פעקער? מיר איז נישט באַוואוסט אזא נאָמען פון אַ
דיכטער. הייסט עס — אַן אומבאַקאַנטער, איינער פון דער גרויסער צאָל
פּאָעטן, וואָס איז אויפגעקומען אין די קאַצעטן. אויפגעקומען און — די
מערסטע פון זיי אומגעקומען.

לעבט ער — יודל פעקער? איך האָף אַז יאָ.

איך ליען עס און ס'גלייבט זיך מיר נישט, אַז דאָס זאָל האָבן געשריבן
אַן אַנפאַנגער. ס'איז אַ ליד פון אַן אומגעוויינלעכער קראַפט. ס'טראַגט דעם
חותם פון אַן אמתן דיכטער, פון אַ פערזענלעכקייט.
אדרבה, ליען נאָכאַמאָל.

איך לייען:

על חטא — מיין נישטיקייט וואָס האָט דעם טויט־פּחד
נישט אויסגעהאַלטן.

איך האָב מיין לייב אַוועקגעגנבעט פון די גריבער,
איך האָב זיך פאַרן שאַרף פון חלף אין אַ לאַך באַהאַלטן,
ביז דער טויט איז איבער מיר אַריבער.

פאַרלאָז איך שפּעט מיין נע־ונד־געלעגער,
שייער זיך אַדורך דורך דראַט־פאַרצאַמונגען און פּלויטן,
ווי אַ חיה אַ גערודפּטע פון אירע יעגער
גנבע איך זיך דורך די חורבות צו די טויטע.

אויסגעצויגן און פאַרבראַכן אין אַ דליקער שורה
ליגט דער ריזיקער גרויסער ברידער־קבר.
אַ גאַנצע קהלה קדושה איז געקומען דאָ צו קבורה.
איך בלויז שלעפּ זיך אויבן ווי אַן אָפּגעשניטענער אבר.

ליגט די עדה אין פאַרבלוטיקטן געקלעם
אין געפלעכט פון אָפּגעריסענע גלידער.
דער רב אב"ד מיט בעלי־בתים אויף קידוש־השם,
טאַטעס, מאַמעס, זויג־קינדער, שוועסטער, ברידער.

קוקט אויף מיר דעם רבס אָפּגעריסענער שאַרבן,
שטרענג און ברוגזדיק: דו, פּורש מן הציבור!
אַ ייד, — צי ווייסטו נישט?, — אַ ייד דאַרף קאָנען שטאַרבן.
ביסט אַנטלאָפּן — וועל איך דיר נאַכלויפּן דורך אַלע גריבער.

— רבי! — שטעלט זיך איין פאַר מיר אַ ייד אַ פאַרבלוטיקטער,
אַ הויכער, —

אַ יינגל נאָך, אַ שוואַכער. דעם נסיון נישט בייגעשטאַנען.
רבי, — בעט ער זיך, — זייט אים מוחל,
בשווג האָט ער עס מסתמא נישט פאַרשטאַנען.

און ווייטער רעדט דער ייד צום ברוגזן אב"ד:
אַ רגע נאָך האָט ער זיך אויסבאַהאַלטן פאַרן מעסער, —
זיין לעבן לאַנג וועט ער זיך פייניקן אין נע ונד,
זיין עונש איז פיל גרויזאַמער און גרעסער.

אָ מיר — מיר האָבן מיטגענומען אַלץ וואָס מיר האָבן,
איז די איינציקע נחמה אונדזערע אין שטרעק:
מיט אונדז צוזאַמען ליגט משיח דאָ באַגראָבן —
די האָפענונג אויף גערעכטיקייט — דער חלום פון די שאַף.

מיר האָבן דורות לאַנג געבלוטיקט, און געדולדיק
דעם אויסגעחלומטן „וגר זאב עם כבש“ אָפּגעוואָרט,
און נישט די פרעמדע וועלט איז איצט אין אונדזער אומגליק שולדיק,
נאָר מיר, ווי קינדער גרויסע, האָבן זיך אַליין גענאָרט.

וואָס טויג דער שעפּס, וואָס האָט געשוואָרן פייערלעך אויף בעלי־חיים,
פון נעגל און פון ציין זיך אָפּגעזאָגט גרויסמוטיק —
פאַרשווינדן וועלן שוין דער סטאַדעס עלנטע שיריים,
און ער, דער וואַלד, וועט אַלץ נאָך רוישן גריק, בלוטיק.

און ווען דער שונא האָט די היימען אונדזערע געצינדן,
אין פייער־ינג מיט ווייב און קינד צום גרוב פאַרטריבן —
האָט אונדז שוין גאַרנישט מער צום לעבן צוגעבונדן,
פאַר אונדזערטוועגן איז שוין גאַרנישט דאָ פאַרבליבן.

וויזשע וועלן די אַנטרונענע, די נישט דערקוילעטע יחידים,
די ציין־און־נעגללאַזע וועגעסאַריער,
אַרומטאַנצן אויף די בלוט באַטרונקענע ירדים —
פאַיאַצן לעסטיקע, הייליקע נביאים, פּראָלעטאַריער?

מטורף־דאָרנדיקע פאַרוואונדעטע פּראָפּעטן,
געשענדעטע אין שוימיק־שיכורן געלעכטער,
בעטלער־געסט ביי פרעמדע טישן אומגעבעטן —
דער גורל פון אַ פּאָלק — פון זיינע לעצטע זין און טעכטער.

אַ פּאָלק וואָס האָט זיין עלטער אין גרוב מיט שאַנד אַראָפּגענידערט,
ווערעמדיק אַריבערלעבן אַלץ — ערגערס האָבן גאָר נישט
צוגעטראַכט די שונאים.

געבויגן אונטער דעם יסורימדיקן האַגל און צעגלידערט —
אַ איינגעבראָכענער געפּאַלן בין איד אויפן פנים.

געשריבן יודל פעמער.

*

אונטער דער שליטה פון אזוינע מאטיוון פאָר איך קיין פערנוואַלד, אין דער באַגלייטונג פונעם מיטגליד פון מינכענער צענטראַליקאָמיטעט און הויפט־דאָקטאָר פונעם קינדער־שפיטאַל אין פערנוואַלדער לאַגער, דר. ב. פליסקין.

ער, דר. פליסקין, איז געקומען אונדז נעמען קיין פערנוואַלד, און מיט אים, אין דער מאַשין פאָרנדיק, שמועסן מיר וועגן אונדזער צווייטאָגיקן זיין אין פערנוואַלדער לאַגער, ווי מיר פלאַנעווען, און מיר וואַרפן אָן צוזאַר מען מיט אים אונדזער פּראָגראַם.

דער פערנוואַלדער לאַגער איז כמעט אַזא גרויסער ווי דער לאַנדסבער־גער, אָדער פּעלדאַפּינגער לאַגער. אין כאַראַקטער און אין פאַרנעם — אביסל אַנדערש; אָבער די אַנדערשקייט, זאָגט אונדזער באַגלייטער, איז נאָר אַ לפּנימדיקע.

אין איין לאַגער דאָמינירן די שטילערע; אין אַ צווייטן — די אומרוֹ־איסקערע; אין אַ דריטן — די אַגרעסיווערע.

דער פערנוואַלדער לאַגער געהערט, לויט די רייד פון אונדזער באַגליי־טער, צו די שטילערע.

דאָס וואָס דר. פ. דערציילט אונז וועגן דעם לאַגער גופא, איז מיר שוין באַקאַנט כמעט פון די אַלע פּלעצער, וואָס מיר האָבן שוין באַזוכט; אָבער דאָס, וואָס ער דערציילט אונדז וועגן זיך אַליין, פאַלט צוזאַמען מיט דער חשבון־הנפש טראַגיק פונעם יידישן „די־פי“, און ס'רופט אַרויס אין מיר אַ פּאָרגעפיל, אַז עפעס זייער טרויעריקס וואַרט אויף אונדז, — וואַרט אויף אונדז און וועט אומפאַרמיידלעך קומען.

אַלץ וואָס איך האָב געהערט אין אַלע לאַגערן ביז אַהער, און אַלץ וואָס איך הער איצט פון דר. פ. שטימט סיי מיט דער שאַרפקייט פון דעם לאַגערניקס חשבון־הנפש, סיי מיט יענעם ווייטיק, צו וועלכן כ'האָב אינגאַנצן מורא זיך צוצורירן — דעם ווייטיק פון דער נישט־אויסגעלעבטער נקמה. יאָ, צו דעם דאָזיקן ווייטיק האָב איך מורא זיך צוצורירן.

איך צי מײן הוט פאַר דער טיפקייט פונעם סיכסוך, וואָס קומט פאַר אין דעם האַרץ פונעם יידישן „די־פי“ — סיכסוך בנוגע נקמה, צו וועלכער ער איז גערעכטיק באַרעכטיקט, אָבער וועלכע ער פירט נישט אויס; און פירן פירט ער זי נישט אויס דערפאַר, ווייל דאָס יידישע אין אים עפנט אויף פאַר אים אַנדערע וועגן און אַנדערע זעאונגען — אַן אַנדער דימענז־זיע פון שטראַף: אַ פיזישן עקל צום רוצח, אַן עקל, וואָס פאַרוואַנדלט זיך אַמאָל אפילו אין אַ מירקייט. שטענדיק איז אָבער דאָ אין דעם אַ כוונה, אַז דער גרויסער אייביקייט־חשבון פאַר אומשולדיק פאַרגאַסן בלוט זאָל נישט געסילקוט און אָפּגעפּטרט ווערן נאָר מיט אַ קליינעם מאַמענטאַלן באַפּרידיקונגס־אַקט.

יא, איך צי מיין הוט פאר דעם נשמה־סיכסוך פון דעם יידישן „די-
פוי“, פאר די יסורים, וואָס דער סיכסוך פאַרשאפט אים, און מער נאָך —
פאר דער דערלייטערונג און אויסלייטערונג, צו וועלכע די נשמה־יסורים
דערהויבן אים.

אן אַריינבליק אין דעם נשמה־סיכסוך גיט אונדז טאקע דר. פליסקין
דורך זיך אַליין.

זיצנדיק אין דער מאַשין, אויפן וועג צו פערנוואַלד, דערציילט אונדז
דער דאָקטאָר, צווישן אַנדערעס, וואָס פאַר אַ שרעקלעכקייטן עס האָבן
זיך אָפגעשפילט בשעתו אין דער לעמבערגער געמאַ און ווי אזוי אוקראַינער
— פאַרשאַלטן זאָלן זיי נישט ווייניקער פון דייטשן — האָבן דער-
שלאָגן דעם דיכטער אַלטער קאַציונע.

יא, — זאָגט ער, און קאָרטשעט זיך צוזאַמען, — מיט שמעקנס
זענען זיי אים באַפאַלן. אַ גאַנצע מחנה. מיט די שמעקנס אים אזוי לאַנג
געשלאָגן, ביז זיי האָבן אים אויף טויט דערשלאָגן.

און אַט דערציילט ער אונדז וועגן זיך אַליין, ווי אזוי מען האָט אים
מיט זיין פרוי און צוויי־אַריק קינד געכאַפט מיט נאָך טויזנטער יידן און
געפירט זיי צו פאַרניכטונג.

— מען האָט אונדז אַריינגעטריבן ערנעץ אין, אַ וואַלדיקן אָרט, אַרומ-
גערינגלט פון אַלע זייטן מיט מיליטער אזוי, אז וועגן אַרויסראַטעווען
זיך דורך אַנטלויפן האָט קיין רייד נישט געקאָנט, זיין. און אַט איז שוין
נאַכט. זאָגט מיין פרוי צו מיר: האַלט דו דאָס קינד אויף די הענט. אפשר
אין זכות פון, דעם, וואָס דו ביזט אַ דאָקטאָר מעדיצין, וועט מען דיך מיט
דעם קינד לאָזן לעבן, ווייל אין דאָקטוירים נייטיקן זיי זיך דאָך. — געם
איך דאָס קינד אויף די הענט, האַלט עס פעסט אין די אָרעמס, טוליע עס
צו זיך. מיין פרוי — לעבן מיר, טרעט נישט אָפ, האַלט אין איין בעטן:
זע, היט דאָס קינד, היט דאָס קינד. מיטאַמאָל באַפאַלט אונדז אַ סטאַיע
שטורעם־טרופער, רייסט אַרויס דאָס קינד פון מיינע אָרעמס און גיט עס
אַ שלידער אַוועק אין דער פינצטערניש ערגעץ, צו אַ פלאַץ, וואו זיי
כאַפן צונויף קינדער, כדי זיי אַוועקצושלעפן צום טויט. דאָס קינד וויינט,
שרייט. מיין פרוי קווענקלט זיך נישט קיין איין רגע און לאָזט זיך לויפן
נאָכן קינדס געשרייען. די מערדער האַלטן זי נישט אָפ. זיי לאָזן זי לויפן.
זיי זענען נאָך צופרידן דערפון: וועט אויך די מאַמע גיין אין פייער. אויך
מיין ערשטער אימפּולס איז: נאָכלויפן נאָך מיין פרוי און קינד. אָבער די
שטורעם־טרופער פאַרהאַלטן מיך, קלאַמערן מיך צונויף און לאָזן נישט.
כ'ראַנגל זיך מיט זיי. זיי גיבן מיך אַ שלידער צו דער ערד. כ'בלייב ליגן
און קען זיך נישט אויפהייבן. כ'הער נאָך, דאַכט זיך, מיין קינדס גע-
שרייען, מיין פרויס געוואַלדן. כ'הער געשרייען פון אַ סך קינדער, און אַט,
מיטאַמאָל, הער איך זיי נישט מער. ס'ווערט שטיל. און ס'איז נאַכט. שמאַק-
פינצטער. און אַרום מיר זע איך ליגן גאַנצע מחנות טאַמעס אַזוינע ווי איך,

צעשליידערטע, צעשלאָגענע. — דעמאָלט הייבן אויף אלע טאַטעס אַ געיאָר-
מער. איך — מיט זיי. איך שליידער זיך אום אויף דער ערד, איך שלאָג
מיטן קאָפּ אָן אַ בוים, איך רייס די האָר פון זיך. אַ גאַנצע נאַכט. ביז סאַ-
מע טאָג... און — וואָס זאָל איך אייך זאָגן, ליבע פרוינט? וואָס זאָל איך
אייך זאָגן? — איר זעט דאָך: מיין פרוי מיטן סינד זענען אוועק אין גאָר-
אויבן, און איך בין געבליבן לעבן. לכתחילה האָב איך געוואָלט באַגיין
זעלבסטמאָרד, אָבער — איר זעט דאָך, כ'האָב עס נישט געטאָן. איך לעב.
איר זעט דאָך.

ער האַקט זיך אָפּ. ער בלייבט זיצן פאַרזונקען אין זיך. ער עפנט נישט
מער דאָס מויל. אויך מיר בלייבן אזוי זיצן שטום-שווייגנדיקע, ביז מיר
פאָרן אַריין אין פערנוואַלד.

*

אין פערנוואַלד

8טער חאי.

ווען מיר קומען אָן אין פערנוואַלד איז שוין פאַרנאַכט. לויטן פלאַן האָבן מיר באַדאַרפט אַנקומען מיט אַ צוויי שעה פריער, אָבער אויך דאָס מאָל האָט דער פלאַן אונדזערער נישט געשטימט מיט די טראַנספּאָרט-מעגלעכקייטן.

נאַנצע צוויי שעה האָט געוואַרט אויף אונדז ביים טויער פון לאַגער אַ גרויסער עולם: פאַרוואַלטער, לערער און אויסגעשטעלטע רייען פון קינדערלעך מיט בלומען אין די הענט; געוואַרט — אָבער נישט דערוואַרט זיך. איז געבליבן ביים עולם, אַז מיר קומען נישט, און דער נאַנצער פאַר-ראַד איז אַזוי אַרום צעשוואַומען געוואָרן.

דעריבער — ווען מיר זענען ענדלעך יאָ אַנגעקומען אין לאַגער, האָבן מיר שוין ביים אַריינפאַר קיינעם נישט געטראָפּן.

פאַר זיך אַליין איז עס נישט אַזוי וויכטיק צו פאַרצייכענען אָבער פאַרן לאַגער איז עס געווען אַ גרויסע אַנטווישונג, פאַר די קינדער — נאָך מער.

מיר זענען דאָך אין דעם פאַל געווען די סיבה צו זייערע פאַרלוירענע עטלעכע שעה יום-טובדיקייט.

פאַרשטייט זיך, אַז לאַנג דאַרף נישט נעמען ביז דער עולם דערווייט זיך, אַז מיר זענען אַנגעקומען. אין איינע עטלעכע מינוט ווערן מיר אַרומ גערינגלט און אויפגענומען פון די דערוואַקסענע. די קינדער אָבער זענען שוין אין זייערע בעטן.

איך נעם אַרום מיט די אויגן דעם פערנוואַלדער לאַגער-דרויסן: אַ „שטעטל“.

זאַמדיקע גאַסן. אַ צענטער-פלאַץ. אויפן דאָזיקן פלאַץ — אַ גרויסע אַרמאָרי. איבערן אַריינגאַנג אין דער אַרמאָרי, אין דער סאַמע הויך, אַ ריזיקער עלעקטרישער מגן-דוד דורכגעפלאַכטן מיט עלעקטרישע יידישע אותיות: ב—מ—ד—ב—ר.

פאַר היבשע עטלעכע רגעס קאָנסטו נישט אַראָפּנעמען די אויגן פון דער אַרייגענעלער העל-ברענענדיקער לאַגער-שילד, מיט וועלכער די פערענ-וואַלדניקעס באַצייכענען אָפּן און קלאָר זייער זיין דאָ.

ס'איז אַ צייטווייליקער זיין, ס'איז „במדבר“. זיי גייען, הייסט עס,

פון מצרים. זיי וואנדערן דורך זויטמעניש. זיי האָבן זיך אָפגעשטעלט אויף
א קורצער צייט, אויפגעשלאָגן געצעלטן, אָדער זיך אַרײַנגעקליבן אין פאַר-
טיקע.

דו קוקסט און דו טראַכסט: זע, ווי פשוט און ווי טרעפלעך.
קאָן נאָך זײַן טרעפלעכער?
בחדברו!

דער הימל — האַלב וואַלסנדיק גרוי, האַלב בלוי. וואוּנישט וואוּ
ווייזט זיך אַ שטערן.
די נאַכט פאַלט פאַמעלעך צו. דאָס שאַרפע ברענענדיקע וואָרט
„בחדברו“ דאָמינירט איבער דעם גאַנצן אַרומיקן נאַכטהימל.

*

די אַרמאָרי ווערט אָנגעפילט מיט עטלעכע טויזנט מענטשן.
יעדער איילט זיך צו רעסטאָוירן די פאַרלוירענע שעהן פון יום־טוב.
יעדער טראַגט צו זײַן חלק פיערלעכקייט אויף זײַנע שטילע הענט.
יעדער ברענגט זײַן אויסגעשווינגקייט אין זײַנע אויפגעבליצטע
שוואַרצע אַפּלען.

יעדער קומט געבן אונדז עפעס פון זיך, נישט נאָר נעמען פון אונדז.
יעדער ברענגט אונדז דעם העלן שימער פון זייערע געטראַגענע געלע
לאַמעס.

די לאַמעס זענען שוין מער נישטאָ, אָבער דער שימער אַרעאָלט נאָך
איבער זייערע ברוסטן און פלייצעס.

יעדער קומט זײַן מיט אונדז אונטערן הויכן ריזיקן דאָך פון דער
אַרמאָרי, אָפּריכטן מיט אונדז ביז שפעט אין דער נאַכט עבודת־ייד.
דאָס מאָל זע איך די יזכור־ליכט בוקן זיך אין אַלע זײַטן און שפּריצן
מיט פונקען. פון איבער אַלע ווענט בײַגן זיך אַריבער מיליאָנען פינגער. זײ
רירן אָן אַלעמענס קעפּ מיט רחמימדיקער בענטשונג.

ווען מיר גייען אַרויס פון דער אַרמאָרי, אַרום האַלבער נאַכט, בלייבט
דער גאַנצער עולם שטײן אויפן זאַמדיקן סקווערל. ער שטייט שטיל מיט
אויפגעהויבענע אויגן צו דער הויך, אַזוי ווי ער וואַלט וואַרטן, אַז דער
הימל זאָל זיך נעמען שפּאַלטן.

דער העל־אָנגעצונדענער מן־דוד מיטן „בחדברו“ וואַרטן אויך.

*

אויך דער פערנוואַלדער לאַגער, ווי דער לאַנדסבערגער און פעלדאָ-
פינגער, פאַרמאָגט פאַך־שולן און ווערקשטאַטן מכל המינים.
זײ אומעטום באַדינען די ווערקשטאַטן די הצטרכותן פון דעם לאַגער
אַלײן. קײן זאך טאָר נישט אַרויסגעטראַגן ווערן דרויסן פון לאַגער.

צוליב דעם, און אויך צוליבן מאַנגל אין מאַטעריאַלן און געצייג-מאַ-
שינעס באַשעפטיקן די ווערקשטאַטן אויך נישט מער ווי אַ פּופּצן הונ-
דערט פּערזאָן, דאָס הייסט אַ דריטל אָן ערד פּון דער לאַגער-באַפּעלקערונג.
די פּופּצן הונדערט אַרבעטנדיקע בחורים און מיידלעך זענען אויך
דאָ ממלא אַלעמען. זיי זענען דער צייכן פּון אַקטיווער ענערגיע, פּון דאָרשט
נאָך שעפּערישקייט און געזעלשאַפּטלעכער ניצלעכקייט.

צום רוקנבוי-אַקטיוו פּונעם לאַגער דאַרף מען געוויס צורעכענען די
קינדער-שולן, די קינדער-היימען, די קיבוצים, די פּאַרטיזאַנער-קאָלעקטיוון,
די ביבליאָטעק, די לאַגער-צייטונג אויף לאַטיינישע בוכשטאַבן מיטן נאָמען
„במבר“ און — דעם בית-מדרש מיט דער ישיבה, אין וועלכער עס לער-
נען אַרום הונדערט און צוואַנציק יונגעלייט.

אַ היפשער טייל פּון די ישיבה-בחורים אַרבעט אַ געוויסע צייט פּון
טאָג אין די ווערקשטאַטן, לערנט זיך פּאַכן.

צווישן די קיבוצים אין לאַגער טיילן זיך אויס דער „הקיבוץ העובד“
און דער פּאַרטיזאַנער און פּראָנט-סקעמפּער קאָלעקטיוו „קדימה“. ביידע זענען
געבויט אויפן יסוד פּון צוזאַמענלעבן.

דער ערשטער נעמט אַריין אַרום פיר הונדערט פּערזאָן. זיי אַלעמען
פּאַרייניקט אַרד-ישראל פּליום סאַציאַליזם.

דער צווייטער באַשטייט פּון אַ צוויי הונדערט מיטגלידער. זיין טעטיקייט
איז אַן אומפּאַרטייאישע, אָבער דורכום אַן אַרבעטערישע. יעדער מיטגליד
פּון „קדימה“ מוז אַרבעטן, טאָר זיך נישט פּאַרנעמען מיט קיין שום
האַנדל. ווער עס היט נישט אָפּ דעם איסור פּון האַנדל ווערט אויסגעשלאָסן.

*

מיר קומען אַריין אין דער פּאַך-שול פאַר פּרויען-שניידעריי.
ווי מיר שטייען און באַטראַכטן זייער אַרבעט, הערן מיר ווי יונגע ניר-
טאָרינס זאָגן מיט אַ שמייכל:
— לאָמיר באַווייזן די ליבע געסט דעם שראַנג מיט אונדזערע זיידענע
קליידער.

מיר קוקן זיי אָן פּאַרהירושט. מיר מיינען, אַז זיי שפּאַסן פּון אונדז.
אָבער ניין. זיי שפּאַסן נישט. די פּאַרוואַלטעריין עפּנט אויף פאַר אונדז
אַ שראַנג און עס גיבן אַ לייכט אונדז אין די אויגן זעקס ווייסע, לאַנגע
הופּה-קליידער.

דאָס איז אונדזער קאָלעקטיווער כּלח-צושטייער, זאָגט די פּאַרוואַל-
טעריין מיט אַ פּרייד-שמייכל, און אין די אויגן פּון אַלע מיידלעך אַרום
צינדט זיך אָן אַ באַזונדער פייערל. יעדע מיידל, וואָס האָט חתונה, קומט
און נעמט אַ הופּה-קלייד.

— אויף אלעמאָל?

— ניין, צו וואָס דאַרף זי עס אויף אלעמאָל? נאָך דער חופּה ברענגט זי עס צוריק אַהער. די חופּה-קליידער געהערן צום גאַנצן לאַגער. אימיצער דערביי גיט אַ זאָג — און דער זאָג קלינגט אָפּ סימבאָליש: — דער גאַנצער לאַגער איז אַ מחותן אויף יעדער חתונה, וואָס קומט פאַר ביי אונדז. די ווייסקייט פון די קליידער גלעט אלעמענס אויגן.

*

אַלע אַסאַציאַציעס, וואָס קומען-אויף דערביי, ווערן, צוליב דער צאָל זעקס, קאָנצענטרירט אין מיין פאַרשטעלונג אַרום דעם זעקס פון די רויטע ציפערן 6,000,000, וואָס אויף אַלע יזכור-טאָולען. אוודאי איז עס אַ צופאַל. אָבער דער צופאַל ווירקט אויף מיר. רויטע ציפער און — ווייסער זייד. זעקס מיליאָן מחותנים און — זעקס חופּה-קליידער. כ'ערשפור — ווי קיינמאַל נאָך — דעם ריכטיקן טעם פאַרוואָס אַ חופּה-קלייד איז לאַנג. פאַרוואָס אַ כלה-קלייד איז פון זייד, פאַרוואָס אַ כלה-קלייד איז ווייס.

*

מיר זענען, פאַרשטייט זיך, נייגעריק צו זען ווי ס'קוקט אויס אַ ישיבה אין אַ לאַגער פון דער שארית הפליטה. אַז מיר קומען אַריין אין דער ישיבה, בלייב איך שטיין אַן איבעראַש-טער: זע, ס'איז דאָך די זעלבע ישיבה, וואָס איך געדענק פון מיינע יוגנט-יאָרן.

זע, ס'איז דאָך גאַרנישט געענדערט געוואָרן!
זאָל מיר אימיצער זאָגן: איז טאַקע געווען אַ וועלט-מלחמה? איז טאַקע געווען אַ נעמאָ? איז טאַקע געווען אַ מאַדאַנעס?
איך שטיי און איך ווייס נישט וואָס פריער צו באַוואונדערן. צי זאָל איך באַוואונדערן, וואָס איך זע די זעלביקע לאַנגע טישן פון מיין אַמאָ-ליקער ישיבה? אָדער איך זאָל באַוואונדערן, וואָס איך הער דעם זעלביקן צעווינגטן אַרויף-און-אַראָפּ-גינגן?
צי בין איך עס טאַקע אין פערנוואַלד, אין אַ „די-פי“-לאַגער אויף אַ פאַרשלאַטענער ערד, אָדער כ'בין גאָר אויף סלאָבאָדקע?
איז טאַקע געווען אין אונדזער לעבן אויף דער וועלט אַ שוואַרצע הפסקה, אַן איבעררייס, אַ צען-יאָריקער היטלעך-תהום? אָדער ס'איז געווען: ווייס איך וואָס? — אַ גאַרנישט מיט אַ גאַרנישט, עפעס אַ פאַסירונגל, וואָס מיר זענען מבטל בביטול גמור?

עפעס א גויעלע האָט אַ הוליע געמאָן מיט אַ האַסי מיט אַ מעסער, מיט אַ שטיק פייער, — אַ הוליע געמאָן, אַ שעכט געמאָן, אַ צינד געמאָן, אַ באָד זיך געמאָן אין בלוט, — נו וואָס? וואָס איז דאָ פון וואָס נתפעל צו ווערן? ס'איז דען אַ ניעס? ס'איז דען נאָר פון היינט? — וואָס זאָל אַנדערש אַ ימח-שמור-נבזהלע טאָן אויב נישט אַרומלויפן מיט אַ האַק און מיט אַ מע-סער? דאַרפן מיר צוליב דעם איבעררייסן אונדזער גמרא-שעור, אונדזער תנורבנן, אונדזער אמר-אבוי?

הונדערט און צוואנציק בחורים זיצן און לערנען מיט אַ ניגון. טייל אין כיתות, טייל פאַר זיך אליין. די מערסטע טראָגן לאַנגע געקרויזלטע פאות.

צעפליקטע אלטע גמרא'ס.

איך גייע צו אַ בחור'ל, וואָס זיצט ביחידות ביי אַ פענצטער און שאַקלט זיך עקסטאַטיש איבער צעריסענע, צעפלאַטערטע בלעמער.

איך קוק אַרײַן, כ'וויל זען וואָס פאַר אַ גמראַ ער לערנט.

— שלום עליכם, — זאָג איך.

— שלום עליכם, ענטפערט ער בנעימותדיק.

— פון פוילן? — פרעג איך.

— ניין, פון אונגאַרן קום איך.

— איר האָט נאָך אימיצן מיט זיך דאָ אין לאַגער?

— ניין, — זאָגט ער. — אַלעמען פאַרלאָרן.

— ווי קומט איר אַהער אין פערנוואַלד?

— מיט אַ גאַנצער כיתה יתומים געקומען.

— וואָס טראַכט איר טאָן?

— וואָס הייסט? כ'זיין און לערן.

— דאָס זע איך. כ'מײַן: וואוהין טראַכט איר פאַרן פון דאַנען?

— אַז דער רבונז של עולם וועט העלפן, וועלן מיר גיין קיין ארץ

ישראל.

פויזע.

— וואָס לערנט איר?

— גטין.

— פאַרוואָס גטין?

— די גאַנצע ישיבה לערנט גטין.

פויזע.

— וואו עסט איר?

— מיר עסן אין חברותא.

— האָט איר גענוג?

— ווי אַמאָל. פון הונגער שטאַרבט מען נישט.

— פרעגט מיך עפעס וועגן אַמעריקע.

— וואָס שייך פרעגן?

— ווילט איר נאָרנישט וויסן וועגן אַמעריקע?

— וואָס וועט שוין זיין, אז כ'וועל וויסן?

איך מאַך אַ צוריקטריט. כ'דערווייטער זיך אַהינטערווייילעכטס. איך נעם נישט אַראָפּ מייע אױגן פון אים. דאָס בחורל גיט אפילו נישט אַ קער זיין פנים צו מיר. ער צעווינגט זיך פון דאָס ניי מיט גרויס אימפעט און זיין גאַנצער קאָפּ — אָט פאַלט ער־צו צו דער גמרא און אָט פלאַטערט ער אויף.

פון ערגעץ, פון אַ זייטיק־זייטיק ווינקל פון מיין האַרץ, ווילט זיך אַרויסכאַפּן אַ וואָרט פון שפּאַס: וועמען דאַרף עס דאָס בחורל גטן? ווער מען? — אָבער כ'שריי אָן אויף זיך אַליין און אויפן שפּאַס. איך זאָג מיט שטילער ברכה:

— זיי געזונט, ליב בחורל.

*

— — — אז מיר גייען אַרויס פון דער ישיבה, גייען מיר־צו צו אַ פּלאַץ פון אַן עלעקטרישער זענעריי אויפן מיטן גאַס. יידן שטייען און זענן גרויסע ווייס־געלבלעכע קלעצער.

זיי אַרבעטן פליסיס מיטן שווייס אויף זייער פנים.

דער ריח פונעם האַלץ פאַרשמעקט די גאַנצע לופט מיט אַ מחיהדיקער

זיסקייט.

דאָס זעגעכץ פאַלט פון אונטער דער זעג ווייך און פליסיס, פאַרדעקט

דעם גאַנצן אַרום מיט אַן ערב־שבתדיקן אויסשפרייט.

איך שטעל זיך אָפּ, זאַפּ אַריין אין זיך דעם געשמאַקן ריח פון האַלץ.

ערשט איצט דערמאָן איך זיך, אז אין בית־המדרש, אין דער ישיבה, זענען די דילן נישט ריין געווען ווי עס באַדאַרף צו זיין.

זאָג איך צו זיך אַליין: כ'פאַרשמי נישט, פאַרוואָס זאָל אַ ישיבה נישט

שמעקן אזוי גוט ווי אַ האַלד־זענעריי? פאַרוואָס זאָלן גמרא־בלעטער נישט

פאַרשפרייטן אַרום זיך אזא זיסן פּעך־גערוך ווי פונאַנדערגעזעגטע ברע־

טער? פאַרוואָס?

*

— — — אויף אַ וואַנט אין איינער פון די פּערנוואַלדער קיבוץ־וואויר

נונגען איז אויסגעמאַלט אַזאַ בילד: די טויערן פון ארץ־ישׂראל. ביי די

טויערן שטייט אויף דער וואַך אַן ענגלישער סאָלדאַט מיט אַ ביסל אין

דער האַנט. ער שטייט און ער היט, אז קיינער זאָל זיך, חלילה, נישט

דורכשמוגלען דורך די טויערן אין לאַנד אַריין.

א יידישע פרוי מיט א סוואסטמיקע-קייט אויף אירע פיס מאַנט פון דעם סאַלדאט ער זאָל עפענען די טויערן פאַר איר.

די סוואסטמיקע אויף אירע פיס איז שוין צעבראַכן, אָבער די טויערן זענען נאָך אַלץ צו. — — — — — דאָס איז דאָס בילד.

דערציילן אונדז די קיבוצניקעס, אז ווען דער טרויעריק-באַרימטער ענגלישער גענעראַל מאָרגאַן איז געווען דאָ אויף א באַזוך און דערזען אויף דער וואַנט דאָס בילד, האָט ער זיך צעשריען, אז מען זאָל עס גלייך אַראָפּ-נעמען פון דער וואַנט, ווייל אזא בילד איז א באַליידיקונג פאַר ענגלאַנד. האָט אים איינער געענטפערט: „דעם הער גענעראַל געפעלט נישט דאָס בילד ווי דער ענגלישער סאַלדאט שטייט ביים טויער — אונדז געפעלט עס אויך נישט; זאָל דער הער גענעראַל אַוועקנעמען דעם סאַלדאט פון טויער, וועלן מיר דעמאָלט אַוועקנעמען דאָס בילד פון דער וואַנט.“ דער גענעראַל האָט זיך נישט ווילנדיקערהייט פאַנאָדערגעשמיכלט און אַרויסגעאייגלט פון צימער.

*

— — — מיר זיצן ביים טיש אין עס-צימער פון „קבוץ העובר.“ מיט אונדז — אן עולם לאַגער-פאַרוואַלטער, לערער, פאַך-דירעקטאָרן. מען עסט און מען שמועסט און מען דערציילט זכרונות. פאַרשטייט זיך — נישט מיר, די געסט, דערציילן; מיר, די געסט, הערן און הערן.

צווישן עולם זיצט א מאַן און ווייזט אַרויס א באַזונדערע נערוועזי-טעט. ער מאַכט עטלעכע מאָל א פאַרויך צו זאָגן עפעס — מען זעט עס אין דעם אויפצאָפּל פון זיינע ליפּן — אָבער עפענען דאָס מויל עפנט ער נישט. איך קוק אים נאָך. זיין פנים העלט אויף און פאַרלעשט זיך גלייך. א טרויער פון איינזאַמקייט ווייעט פון אים. כאַטש ער זיצט א לאַגערניק צווישן לאַגערניקעס.

עפעס, ווייזט אים, וויל ער דערציילן פאַר אונדז, אָבער ער באַשליסט זיך נישט.

מיטאַמאָל, מאַכנדיק א גרויסע אַנשטרענגונג, גיט ער א זאָג: — איך וויל אייך עפעס ווייזן.

ער נעמט אַרויס פון זיין בוים-קעשענע א צוזאַמענגעלייגט פאַפירל, נעמט עס זאָרגפֿעלטיק מיט ציטערנדיקע הענט פאַנאָדער, גלייכט עס אים, גלעט עס אים מיט גרויס צערטלעכקייט, און אַלע זעען מיר, אז ס'איז עפעס א מאָדנע פאַפירל — ס'איז א טאַפֿלט פאַפירל: איינס, א צעריכנס, אַרויפגעקלעפט אויף א צווייטס, אויף א שטאַרקערס.

אז ער גלעט עס אויס און גלייכט עס אויס מיט אזא ציטערדיקייט, ווי ס'וואַלט געווען א הייליגייט, דערלאַנגט ער עס מיר און זאָגט: — לייענט עס איבער. איר קאָנט לייענען הויך פאַר אַלעמען.

איך נעם דאָס פאַפירל. איך קוק אַרײַן. איך זע אַ געשריבן ייִדיש בריוול. עטלעכע שורות. דער כתב אַ צעוואָרפענער, אַ געבראַכענער. די אותיות האַלב אָפּגעריבן. קאָנטיק, אַן אַלט בריוול שוין. איך לייען: „מײַן אויסגעבעטענער בײַ נאָט קינד. איך דאַנק דיר פאַר דיײַנע זאַרגן פאַר מיר. בלייב גליקלעך מיט דיין משפּחה. דיין אומגליקלעכע מאַמע. כ'בעט דיר מיך צו באַגראַבן ביים קבר פון מײַן מוטער, וועלכע האָט גע- הייסן אַסתר אַ קראַוזהאַר, געבאַרענע קאָפּענמאַן. ברודער, לעבט אין שלום. די תּכריכים מײַנע זענען צוגעגרייט אויפן בעט“.

אַלע הערן מיט פאַרטאיעטן אָטעם. דער מאַן פונם בריוול דערצײלט דערנאָך:

— כ'הײם מאַקסימיליאַן לאַנדאָו. כ'בין אַ טעקסטיל־אינושינער. כ'קום פון וואַרשע. דאָס בריוול איז מײַן מאַמעס. געשריבן צו מיר אידער זי האָט זיך גענומען דאָס לעבן. זי איז אַלט געווען צוויי און זיבעציג יאָר ווען זי האָט עס געטאָן. יאָ, זי איז באַגאַנגען זעלבסטמאָרד. ס'איז געווען אין וואַרשע אין 1948. ס'איז געווען אין דער צײַט פון אויפשטאַנד. מײַן מאַמע איז געווען זײער אַ פרומע, כאַטש איר גאַנצע משפּחה איז געווען גאָר ווייט פון ייִדישקײט. פאַרוואָס־זשע האָט זי געטאָן אזא זאַך ווי נעמען זיך אַלײַן דאָס לעבן? — צוליב מיר האָט זי עס געטאָן. צוליב מיר און צוליב מײַן פרוי און קינד. דער אויפשטאַנד איז געווען פאַרשפּילט. מיר האָבן געזוכט צו ראַטעווען זיך און נישט געקאָנט. די מאַמע האָט געטראַכט, אז זי איז אונדז אין וועג, אז מיר קאָנען זיך נישט ראַטעווען דערפאַר ווייל זי, אַן אַלטער און שוואַכער מענטש, איז אונדז צו לאַסט. האָט זי גע- נומען און געטאָן עס. יאָ, יאָ, אזוי איז אַ מאַמע. — צי האָב איך כאַטש גע- קאָנט מקיים זײַן איר בקשה? און צי האָבן מיר זיך אַלע געראַטעוועט? פרעגט נישט, פרעגט נישט. — דאָס צוואה־בריוול אָבער היט איך ווי דאָס אויג אין קאַפּ. דורכגעטראָגן עס דורך אַלע קאַצעטן. ברעקלעכוויי עס דורכגעטראָגן. ער ווערט אַנטשוויגן, און אַלע מיט אים. שווער צו עפענען ווייטער דאָס מױל.

כ'טו אַרײַן נאָכאַמאָל מײַנע אויגן אינעם בריוול. סײַ דער כתב, סײַ די ווערטער באַקומען אַן אַנדער אויסזען, אַ נייעם זינען — אַ זינען פון אַ מאַמע־ אייביקײט.

אַן אייביקײט, וואָס איז אַזוי פשוט ווי די ווערטער: „די תּכריכים זענען צוגעגרייט אויפן בעט“.

*

נאָכמיטאָג פאָרן מיר באַזוכן אַ הכשרה נישט ווייט פון פערנוואַלד, וואו עס געפינען זיך אַרום דריי הונדערט בחורים און מיידלעך. עס באַגלייט אונדז אַ גרופע פערנוואַלדער מראש מיט דר. פליסקין.

מיר פאָרן אין צוויי אויטאָמאָבילן.

אונדזער אַלעמענס שטימונג — אַ מונטערע, אַ יום-טובֿ-דיקע. מיר פאָרן צינגאַסט צו אַ שארית-הפליטה-יונגט, וואָס אַרבעט אויף ערד, וואָס אַקערט, וואָס זייט.

אַט קומען מיר אָן. פעלד, וואַלד, שטובן, שטאַלן, — אַן אמתע פאַרם. אַ גענגט — אַ שיינקייט.

מען באַגענגט אונדז מיט אַ הילכעריי, מיט אַן אַנגעלויף, מיט פרייד און געלעכטער.

איינס און צוויי ווערט אַנגעפאַקט דער אויפנאַמס-זאַל; און אַט זענען מיר שוין אויף אַ קליינער בינע פנים-אַל-פנים מיט אַ דריי-הונדערט-קעפיקן עולם: כולו יונגוואַרג.

פון וואַנען שטאַמט די דאָזיקע יונגט? — פון קאַצעטן און פון וועל-דער. אַ סך פון זיי זענען געווען פאַרטיזאַנער.

הייסט דאָך עס אין תוך — דער זעלבער עלעמענט, וואָס אין די לאַנערן. פאַרוואָס-זשע שטראָמט פון זיי אַזאַ באַזונדערע ענערגיע. אַזאַ באַזונדערע מונטערקייט?

מסתמא דערפאַר, ווייל זיי האָבן זיך באַהעפט מיט וואַלד, מיט אויפ-געאַקערטן פעלד, מיטן ריח פון שטאַל.

זייער אויסקוק, זייער חלום איז — אַרזי-ישראל, אָבער ביז וואַנען אַרזי-ישראל וועט קומען פילן זיי אָן אויך זייערע איצטיקע טעג מיט זינען פון גראַז, פון ערד.

מיר האַלטן רעדעס און לייענען לידער פאַר זיי. עמאָ שיינענער זינגט פאַר זיי. די שטימונג ווערט געהויבענער און געהויבענער.

דער גאַנצער עולם לאָזט זיך אין אַ שווינדלדיקער האָראַ. די האָראַ ציט אויך אונדז אַריין אין זיך.

עס טרעפט זעלטן, אַז איך זאָל זיך לאָזן אַריינציען אין אַ טאַנץ, אָבער דאָס מאַל לאָז איך זיך.

איז דאָס דען דער איינציקער מאָמענט, וואָס איך בין עובר אויף מייע געוואוינהייטן?

אַט קומט מיר אויס אַזוי פיל מאַל צו האַלטן רעדעס, גאַנץ אָפט עט-לעכע מאַל אַ טאַג; איך ווער אַ גאַנצער אַראַטאַר. נישט איינמאַל וועקט זיך

אין מיר אַ פּראָטעסט דערפאַר קעגן זיך אַליין; אָבער — נישט קיין תירוץ!
טראָג דיין האַרץ אַנטקעגן דער שארית הפליטה אויף די פלינגלען פונעם
מינדסטן וואָרט, וואָס איז דאָ אין דיר; גיב פון זיך דאָס לעצטע.

אָבער נישט נאָר גיב. אויך נעמען נעם. און ס'איז דאָ וואָס צו נעמען
ביי דער שארית הפליטה. דערהויפּט ביי דער יוגנט.

נעם גבורה ביי זיי. נעם עס ביי די פּאַרטיזאַנער, ביי די וואַלד־קעמפּער.
נעם גלויבן ביי זיי, נעם קדושה ביי זיי.

ביי זיי און, דורך זיי, אויך ביי די, וואָס האָבן צום וואַלד־קאַמף נישט
געקאַנט דערגרייכן; ביי די, וועמעס כוח און ווידערשטאַנד זענען פונעם
נאַצי־שונא שניצל געבראַכן געוואָרן; ביי די, וואָס זענען געפירט געוואָרן
צום טויט כּצאן לטבה אין פּאַרהלשטקייט, אין אויפגעלייזטקייט.

ביי אַלע קדושים נעם, ביי אַלע קדושים־גיבורים נעם.
און ווייס:

נישטאָ קיין אַנדער יידישע גבורה ווי נאָר די גבורה שבקדושה.
און נאָר דעמאָלט, ווען דו ווייסט עס, — דעמאָלט טו זיך אַן אַמאָל
אַ כוח און טאַנץ!

*

מיד לאָזן זיך פון דער הכשרה צוריק קיין פּערנוואַלד.
מיד זענען אָנגעלאָרן מיט יוגלעכע ברכות און מיט טאַנץ־געזאַנג.
מיד יאָגן שנעל איבערן פרייען, גלאַטן אויטאָמאָביל־שליאַך.
מיטאַמאָל — אַן אומגליק:

אַ דייטשיש קינד, אַ יינגל פון אַ יאָר זעקס־זיבן, לויפט אומבאַמערקט
אַרום פון ערגעץ פון אַ זייטיק שטיבל ביים וועג, ניט זיך אומפּאַרויכטי־
קערהייט אַ יאָג איבערן וועג און פליט גלייך אַרונטער אונטער אונדזער
מאַשין.

דער שאָופּער, אַ גענימער פירער, שטעלט האַסטיק אָפּ די מאַשין,
אָבער שוין צו שפּעט. מיר הערן דעם קלאַפּ, וואָס די פּאַדערשמע רעדער
גיבן איבערן קינד, מיר זעען: דאָס קינד ליגט אָפּגעוואָרפן עטלעכע פּוס
פון דער מאַשין, ליגט אויסגעצויגן אויפן מיטן וועג מיטן פנים אַראָפּ אָן
באוועגונג.

עמא שיווער פאַלט אַרײַן אין אַ געוויין. מיר אַלע בלייבן ווי פּאַראַלי־
זירטע:

— אוי וויי! מיר האָבן דערהרגעט אַ קינד!
— דר. פליסקין, וועלכער איז מיט אונדז אין דער מאַשין, ניט אַ זאָג:
— הלוואי וואָלט מיט מיין קינד אזוינס פּאַסירט.
— און נאָך עמיצער ניט אַ זאָג:
— די דייטשן האָבן אונדזערע קינדער אומגעבראַכט אין די טויזנטער.

דאָס אַלץ קומט פאַר אין איין רגע נאָר. אפשר אפילו נישט אין קיין גאַנצער רגע.

דעם דאָקטאָרס זאָג טרייסלט אונדז אויף מיט אַ נייער אויפטרייסלונג. אים אַליין טרייסלען-אויף זיינע ווערטער נאָך מער ווי אונדז, וואָרים אין דער צווייטער רגע איז שוין דער דאָקטאָר אויסער דער מאַשין. ער שטייט שוין איבערגעבויגן איבערן יינגל, אַרבעט איבער אים, מינטערט אים, נעמט אים אַרויף אויף זיינע הענט און — וואונדער! דאָס קינד לאָזט מיטאַמאָל אַרויס אַ געשריי.

דאָס קינד לעבט! דאָס קינד נעמט קומען צו זיך.

די רעדער האָבן דאָס קינד נישט איבערגעפאַרן, נאָר אָפּגעוואָרפּן פון זיך מיט אַ קלאַפּ.

דאָס קינד איז אַ ביסל צעבלוטטיקט, אָבער נשט שטאַרק געשעדיקט. אַלע דערפילן זיך גליקלעך, אַלע. מען טראַגט דאָס קינד צו דער מאַ-שין און אַלע, וואָס האָבן נאָרוואָס דערמאָנט, ווי די דייטשן האָבן אומ-געבראַכט אונדזערע יידישע קינדער, העלפן אַריינטראַגן דאָס קינד אין מאַשין.

— כ'וועל אים נעמען אין שפיטאַל צו זיך אין פערנוואַלד. זאָגט דער דאָקטאָר, — פאַרט שנעל.

די מאַשין נעמט יאָגן. מיר אַלע העלפן-מיט מיט אונדזער שפּאַננונג, די מאַשין זאָל איינס און צוויי אַרייניאָגן. אין פערנוואַלד צום שפיטאַל. וואָס דער דאָקטאָר לעבט-איבער אין דער מינוט — ווייסט קיינער נישט, קיינער נישט.

ער אַליין ווייסט יאָ: דאָס נאַצי-פּאָלק פאַרדינט נקמה. נקמה דאַרף גענומען ווערן; ער ווייסט אויך פון אייגענער דערפאַרונג ווי צעפייניקט דער קרבן איז אין זיין נישט אויסגעלעבטער נקמה. — ער ווייסט אָבער אין דער זעלבער צייט אויך עפעס אַנדערש. יאָ, ער איז אַ דאָקטאָר, אַ יידישער דאָקטאָר — ווייסט ער אויך עפעס אַנדערש — — — דאָס קינד איז עטוואָס נאָר צעקלאַפט, ס'וועט שנעל קומען צו זיך. זאָרגט זיך נישט.

מיר זענען צוריק אין לאַגער. ס'איז שוין גוט טונקל. מיר גייען צום פּלאַץ, וואו עס דאַרף פאַרקומען אַ פּאָלקס-פאַרזאַמלונג געווידמעט דעם יאָר-טאָג פונעם נצחון איבער היטלערן, און נאָך דער פאַרזאַמלונג דאַרף פאַר-קומען, לויט אונדזער פּלאַן, דער סימפּאָזיום-שמועס מיט אַ געקליבענעם עולם.

איך גיי צו דער אַרמאָרי. אַלע מיינע אברים זענען נאָך אין פיבער פון דער געשעעניש מיטן דייטשן קינד. מער פון אַלץ בין איך דורכגענומען מיט דעם דאָקטאָרס טראַגנישקייט. דר. פליסקין וואַקסט אַוויס אין מיינע אויגן אין אַ וואונדערלעכער געשטאַלט.

איך דערמאן זיך אן זיין נעכטיקער דערציילונג וועגן דעם אומקום-טויט פון זיין פרוי און קינד, און וועגן דעם פאָרגעפיל, וואָס איך האָב געהאַט, אז עפעס טרויעריקס וועט געשען מיט אונדז.
איז עס טאַקע געשען. דעם דאָקטאָרס פאַרברענטע פרוי און קינד האָבן זיך אָפּגערופן.

אַלע אומגעקומענע, אַלע פאַרפּיניקטע זענען דאָ. זיי שטראָמען פון אַלע זייטן. זיי שטראָמען צו דער אַרמאַרי.
צוקומענדיק נאָענט צו דער אַרמאַרי דערהער איך מיטאַמאָל ווי עס צעטראָגט זיך איבער מיין קאַפּ אַ שניידנדיק קול:
— ווי געפּעלט דיר די יידישע נקמה, האָ?

*

די אַרמאַרי — געפאַקט.
דער פאַרטיזאַנער-ניסט הערשט איבערן גאַנצן עולם. אַלע רעדנער, אונטערן פאַרויז פון דר. בלומאַוויטש, דעם אָנפירער פון די פאַרטיזאַנער-קאַלעקטיוון, רעדן וועגן דער יידישער קעמפּערישקייט, וועגן דעם יידישן ווידערשטאַנד, וועגן דער יידישער יוגנט, וואָס האָט אַרויסגעוויזן גרויס מסירת-נפש, אָנפירנדיק אַן אמתן קריג מיט די נאַצים אין די וועלדער; וועגן דער יידישער יוגנט, וואָס האָט געטראָגן די פּאַן פון אַ ברייכוכא, פון אַ יהודה המכבי, פון אַ הירש לעקערט.

אין דעם זין האָבן אויך מיר, אפרת און איד, גערעדט.
אָבער איך מוז זאָגן, אז ווען דער פאַרויזער האָט מיך אויפגערופן און כ'האָב זיך אויפגעשטעלט און אָנגעהויבן רעדן אין דעם אויבנדער-מאָנטן נוסח, האָבן זיך חיר מינע אייגענע ווערטער געשטעלט אין האַלדז.
כ'האָב דאָס מאָל דערפילט אין זיי, אזוי ווי אין די רעדעס פון אַלע רעדנער, אַ טאָן פון עפעס אַ שאַבלאָן.

גראַד דאָס מאָל, ווען דער אָוונט איז געווידמעט די געפאַלענע ניבורים, די יידישע אַקטיווע העלדן און פאַרטיזאַנער. — גראַד דאָס מאָל, האָב איך געפילט, דאַרפן אַלע רעדעס גערעדט ווערן דווקא וועגן די געפאַלענע יידישע קדושים, וועגן די אַזוי-גערופענע „פאַסיווע“ אומגעקומענע, די שטי-לע, די נישט-באוואָפנטע, די דערשראָקענע, די אין אימת-מות-פאַרגרוילטע און פאַרשטוממע; די, וועמעס צאָל גייט אין מיליאָנען; די, וועלכע ווערן אינעם שאַבלאָן-נוסח פאַרעכנט פאַר נישט-העלדן.

אָט-די נישט-העלדן — זיי זענען די, אין וועמעס קדושה-זכות עס קריגט אַ תּיקון די גבורה פון אונדזערע העלדן; זיי, די נישט-העלדן, דאַרפן געבן אַ ברכה די העלדן.
דאַרפן מיר קודם-כל רעדן צו זיי, צו די מיליאָנען אומגעקומענע נישט-

העלדן. רעדן שטיף, אן הויכע פראזן, אין הכנעה. צו זיי דארפן מיר אויס-
שפרייטן אונדזערע הענט און אונטערשטעלן א געבויענעם קאפ.
ביי זיי דארפן מיר בעטן אי מחילה, אי הסכמה.
מחילה — דערפאר, ווייל זיי זענען אומגעקומען.
הסכמה — כדי מיר זאלן האבן א רעכט אָנצוגיין מיט אונדזער לעבן
ווייטער.

איבער אלעמענס קעפ אין דער אַרמאָרי האָב איך דערזען שוועבן די
פרוי און קינד פונ'ם דר. פ. און עס האָט מיר אַ קלונג געטאָן אין די
אויערן דעם דאָקטאָרס זאָג:
— הלוואי וואָלט מיט מיין קינד אַזוינס פאַסירט!

*

אונדזער סימפאָזיום קומט שוין פאַר נאָכן פאַרטיזאָנער-אַוונט. פאַרציט
ער זיך דעריבער ווייט אין דער האַלבער נאַכט אַרײַן.
אין דרויסן רעגנט שטאַרק, אָבער דער רעגן האַלט נישט אָפּ די, וואָס
זענען גערופן געוואָרן, צו קומען אָנטיילנעמען אין דעם שמועס.

*

איך קאָן נישט זאָגן, אַז דער שמועס אין פערנוואָלד האָט זיך אין דורכ-
שניט אויסגעצייכנט מיט עפעס אַנדערש פונעם שמועס, וואָס מיר האָבן
דורכגעפירט אין לאַנדסבערג.
כמעט די זעלבע פּראָבלעמען זענען אָנגערירט געוואָרן, כמעט אויך די
זעלבע רייד.

אַ חילוק נאָר אין געוויסע באַטאָנונגען, אין געוויסע ניואַנסן.
פון אַלע רעדעס, וואָס זענען אַרויסגעבראַכט געוואָרן, האָב איך גע-
האַלטן פאַר נייטיק צו פאַרצייכענען דעם תּמּצײת נאָר פון אַ פּאַר, — פון
די, וואָס האָבן אַנטפּלעקט פאַר מיר עפעס ניי אין דער נשמה־טראַגיק פון
דער שארית הפליטה.

*

פון איינעםס רייד:

„מיר זענען באַפרייט, אָבער נאָר האַלב באַפרייט. דאָס איז וואָס שײַך
אונדזער פיזישן מצב.
„וואָס שײַך אָבער אונדזער גייסטיקן מצב, — קאָנען מיר זאָגן, אַז מיר
זענען באַפרייט אין גאַנצן.“

„וואָס מיינט עס? — דאָס מיינט, אז מיטן גלות־גייסט זענען מיר פארטיק. צו אים וועלן מיר זיך שוין נישט אומקערן צוריק.

„אמת, מיר האָבן באַצאָלט אַ גוטן פרייז, אַ צירגוטן פרייז. „מ'האַט אונדז, קנעכט, שוין אַ ביסל צו שטאַרק געשטאַכן ביים אויער, אָבער דערפאַר וועט שוין קיינער פון אונדז מער נישט זאָגן דעם נאַרישן „לאַ אַצאַ הפּשי“.

„אונדזער באַגער איז: אַ הייליק פּאָלק צו זיין. „ווען מען גייט אויף אַ בית־עולם זאָל מען נישט גיין אויף צוריק מיטן זעלבן וועג.

„מיר זענען געווען אויף אַ גרויסן בית־עולם, — דאַרפן מיר אַוודאי גיין פון בית־עולם מיט אַן אַנדער וועג.“

פון אַ צווייטנס רייד:

„איך בין פון ארץ־ישראל. שוין פינף חדשים אז איך בין דאָ. כ'טו קולטור־אַרבעט אין די לאַגערן. נישט אַלץ, וואָס איך זע אין די לאַגערן, געפּעלט מיר. טראַכט איך, אז איך מעג עס זאָגן. אין ארץ־ישראל איז מען געוואוינט צו זאָגן אָפּט זיך אַליין שווערע, און אפילו אכזריותדיקע ווערטער. „ביי אַ נאַרמאַלן פּאָלק וואָלטן אַלע יידן, וואָס געפינען זיך אין די לאַגערן, פאַרדינט רו און אָפּרו, אָבער ביים יידישן, ביים צעבראַכענעם פּאָלק, — ווער זאָל איך נעבן אָפּרו? אפשר זענט איר נאָר דאָס גאַנצע פּאָלק? אפשר דאַרפט איר נאָר אַליין טראָגן די גאַנצע לאַסט פון זיין וואַנדערונג?״

„מיר אַלע לעבן מיט איין געדאַנק: אַהין, קיין מזרח! — אָבער פאַר־נעסן דאַרף מען נישט, אז אויך אין ארץ־ישראל מוז אונדזער היים זיין אין אַ נומער וועלט! טאָרן מיר זיך נישט האַלטן ביים געדאַנק, אז אַלע פעלקער אַרום אונדז זענען דורכויס שלעכט.

„וואָס שייך אונדזער לעבן דאָ, אין לאַגער, מוז יערער געדענקען, אז אפילו אויף אַ וואַקזאַל מוז זיין אַ סדר; און אָט זע איך אַמאָל, אז דער געדאַנק פון צייטווייליקייט, פון לעבן אין אַ מדבר־געמיט, נעמט דאָ אַן נישט קיין געזונטע פּאַרמען.

„יעדער פּילט, און מיט רעכט, אז ער איז אַ יחסן צוליב זיינע לידן; אָבער עס מאַכט אַ שווערן אינדרוק, ווען מען הערט איינעם זאָגן: איך וויל פּרינציפּיעל נישט אַרבעטן, איך האָב זיך גענוג אָנגעאַרבעט ביי היט־לערן. און נאָך פּינלעכער איז מיר צו זען, ווי אייניקע יידן גייען אַוועק אין שטאַט אַרײַן צו נענאַטיווע מעשים פון האַנדל.

„יעדער פון אונדז מוז האָבן אין זינען דעם גורל פונעם גאַנצן יידישן כּלל. יאָ, פונעם גאַנצן.

„זאָל איך נאָט אויסהיטן פון צו קומען קיין ארץ-ישראל, אָדער ערנען
אַנדערשוואו, מיט באַזונדערע מאָנונגען און פרעמענויעס, מיט מאַרטערער-
עפּאָלעטן, מיט צרות-מעראַלן“

פון א דריטנס רייד:

„און מיך אַרט נאָר אַן אַנדער זאָך: ווי אזוי איז עס מעגלעך געווען,
אַ צוואַנציק באַוואָפנטע אוקראינער גוים האָבן געטריבן צום טויט אַ
מחנה פון טויזנטער יידן און קיין מינדסטן ווידערשטאַנד נישט באַקומען?
„ווער האָט פאַרכישופט די יידן צום טויט? און ווי אזוי?
„די דייטשן האָבן אויסגענוצט די אוקראינער, די ליטווינער, די פּאָ-
ליאַקן, אַז זיי זאָלן טאָן די שמוציקע מאַרד-אַרבעט, — ווי אזוי האָבן זיי
עס דערגרייכט?“

„אַ שיינען, — מיינער אַ חבר פון אַמאָל, געלערנט מיט מיר אין איין
שולע, און דאַכט זיך אַ שטיל קריסטלעך בחורל געווען, — אַז מ'האָט
ביי אונדז איינגעפירט די געטאָ און מ'האָט אין אַ שיינעם טאָג גענומען
שלעפּן יידן אין טראַנספּאָרטן צו ליטוויאַציע, איז ער, דער דאָזיקער שול-
חבר מיינער, דאָס דאָזיקע שטיל בחורל, אַרומגעלאָפּן מיט אַ האַמער אין
האַנט איבער די גאַסן, און וואו נאָר ער האָט געפאַקט אַ קליין יידיש קינד,
האָט ער עס מיטן האַמער דערהרגעט, דעם קאַפּ געשפּאַלטן. צענדליקער
קינדער אין איין טאָג אויסגעהרגעט.

„און נאָך וויל איך איך דערציילן: מ'האָט ביי אונדז געפירט אַ מחנה
יידן צום בית-עולם, כדי דאָרט צו דערשיסן זיי. עטלעכע פּאַגראַמטיקעס
זענען געגאַנגען פאַרויס און האָבן געשפּילט אויף האַרמאָשקעס. דאָס, דאַרף
איך איך זאָגן, האָט פאַראַלזירט דעם קרבן מער ווי די באַוואָפנטע וואָך,
וואָס האָט אים באַגלייט.

„גויאישע שכנים זענען געשטאַנען אָן דער זייט פון גאַס און רואיק
און זאָרגלאָז צוגעקוקט, ווי מען פירט די יידן צום טויט. דאָס איינציקע,
וואָס זיי האָבן געטאָן איז: זיי האָבן געטענהט צו די מאַרשירנדיקע:
— וואָס דאַרפט איר אייערע רעקלעך אויף זיך, אייערע היטלען? איר
גייט דאָך סיי-ווי צום טויט, טאָ גיט אונדז אַוועק אייערע רעקלעך.
„דאָס האָט פאַראַלזירט דעם קרבן מער ווי אַלע רציחות און שרעקן.
„איז וואָס איז דאָ שייך צו רעדן וועגן ווידערשטאַנד, וועגן גבורה?
און וואָס איז דאָ שייך צו רעדן וועגן נקמה?

„לאַמיר פרעגן ביי די רעקלעך — וואָס וועלן זיי זאָגן?“

שפעט נאך האלבער נאכט פארענדיקן מיר דעם סימפאזיום.
מיר גייען ארויס אין דרויסן.

ס'רענגט שארף און עסנדיק. א פינצטערניש מיט די הענט אָנצוטאָפן.
מיר לאָזן זיך גיין צו דער לאַגער־שטוב, וואו מיר וועלן שלאָפן די
נאַכט.

די ערד איז גריבערדיק און ליימיק. מיר גייען דורך קאלוזשעס. עטלעכע
חברים מיט עלעקטרישע לעמפלעך אין די הענט באַלייכטן אונדז דעם
וועג.

מיר קומען אין אונדזער צימער מיט זיינע האַרט־מאַטראַציקע בעטן.
קאַלט. פייכט. טונקל.

אָבער דאָס איז אַ קלייניקייט. מיר דערפילן נאָר, אז מיר זענען הונג-
נעריק. אינגאנצן פאָרגעסן אז מיר האָבן כמעט קיין אָונט־ברויט נישט
געהאַט. מיר זאָגן:

— אַ הייס גלאָז טיי וואָלט געווען אַ ישועה.

די עטלעכע באַגלייטער, וואָס האָבן אונדז אַריינגעפירט אין צימער, —
געטרויע, איבערגעגעבענע לאַגער־חברים, — דריקן אויס זייער גרייטקייט
צו גיין זוכן פאַר אונדז טיי און עפעס צובייסן.

ס'איז נישט אזוי לייכט צו געפינען אין לאַגער עפעס עסן אזוי ווייט
אין דער נאַכט. אויך נישט אזוי לייכט אויפצוקאָכן אַ טשייניק טיי אין אַזאַ
שפעטער שעה.

די עטלעכע חברים לאָזן זיך אַרויס אין רעגן אויף זייער געוואַנטער
טיי־זוכעניש.

אין אַ האַלבער שעה אַרום קומען זיי צוריק מיט גרויסער דערגרייכונג:
זיי טראָגן אַ בלעכן קעסעלע מיט הייסן טיי און — אַ חלה, איינגעוויקלט
אין אַ דורכגענעצטער צייטונג.

מיר נעמען צוזאַמען פראַווען די נאַכטיקע סעודה.

מיר עסן חלה און טרינקען טיי.

מיר דערוואַרעמען זיך. וועגן שלאָפן טראַכטן מיר נישט. נישט מיר,
נישט די לאַגערניקעס, וואָס זיצן מיט אונדז אויף די בעטן.

*

אין די שויבן קלאַפט דער רעגן. אַהינטער די שויבן — פאַרזונקענע
לאַגער־שטובן. אַהינטער די לאַגער־שטובן — אַ פאַרשלאָסענע רוצח־וועלט.
ווען נישט — וואָלטן מיר דאָך אין אַזאַ טיפער נאַכט־שעה געקאָנט
דערציילן איינע די אַנדערע וואונדער־געשיכטעס, אליהו־הנביא מעשיות,
העלע און ליכטיקע משיח־אַנטפּלעקונגען.

אָבער אַהינטער די לאַגער־שטובן איז — דייטשלאַנד און גאַד־אוינווס־
געשפּענסטער. אליהו הנביא, קאָן זיין, זיצט נאָר איצט אין רעגן און אין

קעלט אויפן גרויסן יידישן ברודער־קבר אין דאכאן, רופט די אומגעקומענע זיי זאָלן אַרויסהייבן זיך פון קבר און באַווייזן זיך פאַר אים — ער וויל זען, צי משיח איז נישטאָ צווישן זיי. — — —
איז וואָס? — זאָל איך זיי נעמען איצט דערציילן די דאָזיקע אליהו הנביא מעשה — די שווערע זעאונג פון אַ רעגנדיקער לאַגער־נאַכט?
ניין. אַן אַנדערש מאָל. נישט איצט.
איצט זאָלן זיי דערציילן, זיי — די לאַגער חברים, וואָס זיצן מיט אונדז אין צימער.

און זיי הייבן טאַקע אָן צו דערציילן.
נישט קיין וואונדער־מעשיות. נישט קיין אליהו־הנביא־זעאונגען, נאָר האַרטע גרוילן פון אַ רצח־וועלט.
אליהו הנביא דאַרף ערשט קומען אַהער און הערן.
אפשר קומט ער טאַקע אַריין און הערט?
אפשר שטייט ער טאַקע ביי דער טיר?

*

אייער פון די לאַגער־חברים זאָנט:
— מ'האָט אַזויפיל אויפן סימפּאָזיום גערעדט וועגן יאָ נקמה — נישט נקמה, וועגן יאָ רחמנות האָבן אויף אַ דייטשיש קינד, צי נישט רחמנות האָבן; צי דאָס פרייען זיך מיט דעם, וואָס דאָס איבערגעפּאָרענע יינגל איז לעבן געבליבן און אפילו נישט צעוואונדיקט געוואָרן, איז יידישע גרויסקייט, אָדער אפשר גאָר יידישע צערקאָכנקייט, — זאָג איך אייך, אַז די אַלע רייד זענען אינגאַנצן נישט דאָס. נישט דאָס. און איר, חברים אַמעריקאַנער, פאַרשטייט אונדז לחלוטין נישט, אינגאַנצן נישט.
ער שטעלט זיך אָפּ אויף אַ וויילע, נעמט אַריין אין זיך זיין אויפ־גערעגטקייט, און זאָגט דערנאָך מיט אַ קאַלט, כמעט אומפּערזענלעך קול:
— איר ווילט הערן? וועל איך אייך עפעס דערציילן.

— אוודאי ווילן מיר הערן, זאָגן מיר.
מיטן זעלבן אומפּערזענלעכן קול דערציילט ער:
— איך און מיין פרוי און קינד און נאָך יידן, צווישן זיי נאָענטע פריינט מיינע, זענען געלאָפּן דורך אַ וואַלד. מיר זענען אַנטלאָפּן פון עואַ־קואַציע. די שטורעם־טרופּערס האָבן אונדז נאָכגעיאָגט. זיי האָבן אַרומ־גערינגלט דעם וואַלד. זיי האָבן געשאַטן מיט זאַלפּן פון מאַשין־ביקסן אויף אונדז. איך האָב געטראַגן אונדזער קינד אויף די הענט, אַ טייער, ליב ייִנגלעך, געטוליעט עס צו זיך, געזוכט אַלע מיטלען ווי אזוי צו שיצן עס פון די קוילן. נישט ווייט פון מיר איז געלאָפּן מינס אַ פריינט, אויך מיט אַ יינגעלעך אויף די הענט. די פרויען אונדזערע — נאָך אונדז. ס'איז געווען נאַכט. מיר האָבן נישט געזען, וואו מיר לויפן און וואוהין מיר לויפן. אָט

שלאַגן מיר זיך אָן אין אַ בוים, אָט פאַלן מיר, אָט שפּרינגען מיר אויף צוריק און לויפן ווייטער. די רוצחים מיט זייערע קוילן שטייען נישט אָפּ. און אָט, שטעלט אייך פּאָר, אַ קויל טרעפט אונדזער יינגעלע אין קאָפּ. דאָס יינגעלע שטאַרבט גלייך. אָט, ווי איך האַלט עס אין מינע הענט, שטאַרבט עס, איר פאַרשטייט? — וואָס־זשע זאָל איך מיט מיין פרוי טאָן, האָ? — מיר לייגן אַוועק דאָס קינד אונטער אַ בוים. מיר דעקן דאָס קינד איבער מיט בלעטער און צווייגן. מיר טוען עס שנעל, ווייל די נאַכיאָגערס זענען שוין אָט נאָענט אַהינטער אונדז. מיר נעמען לויפן ווייטער, לויפנדיק, דער־וויסן מיר זיך, אַז אויך מיט מיין פרוינטס קינד איז געשען דאָס זעלבע. מיר שלאַגן זיך אָן איינע אין די אַנדערע. אויך זיי האָבן אַזוי געטאָן. — איר פאַרשטייט? מיר האָבן דאָך נישט געקאָנט ווייטער לויפן מיט טויטע קינדער אויף די הענט. — איר פאַרשטייט? — — — איך פרעגן אייך: איר פאַרשטייט? — ווילט איר איעצט, אַז ס'זאָל זיין אין אונדזער האַרץ אַ רחמנות־געפיל צו אַ דייטשיש קינד? — אַז מיר האָבן אונדזערע איר גענע קינדער איבערגעלאָזט טויטע אין די וועלדער. איבערגעלאָזט פאַר וועלדע — ווילט איר, אַז מיר זאָלן — — —

ער האַסט זיך אָפּ אויף אַ רגע און דערציילט ווייטער:

— איך און מיין פרוינט האָבן זיך געראַטעוועט. — מיר זענען איבערגעבליבן אין די וועלדער די גאַנצע צייט, ביז דער באַפרייאַונג. אַז מיר זענען אַרויס פון די וועלדער, זאָגן מיר איינמאָל איינער צום צווייטן: לאָמיר זיך לאָזן אויסזוכן יענעם וואַלד, וואו מיר האָבן איבערגעלאָזט אונדזערע קינדער. אפשר וועלן מיר כאַטש זייערע ביינער געפינען און ברענגען זיי צו קבורה. מיר האָבן זיך אַוועקגעלאָזט זוכן. מיר האָבן געפונען. וואָס האָבן מיר געפונען? — קינדערשע שאַרבנס און ביינער דערביי. האָבן מיר אָפגעמאַכט, אַז דאָס זענען די רעשטלעך פון אונדזערע צוויי יינגלעך. אָבער וועלכער שאַרבן איז פון מיין קינד און וועלכער פון מיין פרוינטס? — אַזוי ווי מיין פרוינטס קינד איז געווען אַביסל עלטער פון מינעם, האָבן מיר באַשלאָסן, אַז דער עטוואָס גרעסערער שאַרבן זאָל זיין פון זיין קינד, און דער קלענערער — פון מיין קינד. — — — איר פאַרשטייט? מיר האָבן צוגעלייגט אַ שאַרבן צו אַ שאַרבן און מיר האָבן גע־מאַסטן. איר פאַרשטייט? — דערנאָך האָבן מיר גענומען יעדערער זיין קינדס שאַרבן און ביינער, און מיר האָבן זיי מסבּר געווען אין אַ קבר. — מיר האָבן געהאַלטן אונדזערע קינדערס ביינער אין די הענט, און אונדזערע הענט זענען געווען פאַרגליווערט. און אויך אַזוי אונדזערע אויגן. איר פאַרשטייט? — און מיר האָבן נישט געווינט.

ס'איז שוין געווען נאָך דריי ביינאַכט. אין די שויבן האָט אָן אויפהער געקלאַפט דער רעגן.

*

אז איך האָב זיך דערנאָך געלייגט אין בעט אַרײַן, האָט זיך מיר גע-
האַלטן אין איין פּלאַנטערן, אין איין חלומען, אז איך ליג אין אַ גרוב און
האַלט אין איין מעסטן שאַרבנס, און די שאַרבנס לאָזן זיך בשום אופן נישט
מעסטן. זיי רײסן זיך אַרויס פון מײנע הענט און נעמען זיך קײקלען אײנער
אײבערן אַנדערן, דערנאָך הײבן זיך אָן אַלע צו דרײען זיך אַרום זיך אַלײן
מיט אַזאַ גוואַלדיקער שנעלקײט, אז אַלץ אין מיר אַלײן נעמט שווינדלען און
וואַרפן זיך ווי אין אַ סדחת.

איך גיב זיך אַ כאַפּ אויף. איך מאַך בײ זיך אָפּ: נישט לאָזן זיך אַרומ-
שלידערן גלאַט־אַזוי אין נאַכט קאַשמאַרן.

איך ברענג אַרויף אויף מײן געדאַנק בילדער, געשטאַלטן, זעאונגען,
וואָס קאָנען ליכטיקער מאַכן אַנגסט־פּינצטערנישן. איך וויל זיי נישט אין די
ווייטקײטן, נאָר דאָ אַרום זיך.

*

אויפן טישל לעבן מײן בעט ליגט אַ ספר, אַ סידור. נישט קײן גע-
דרוקטער סידור, נאָר אַ געשריבענער. אַ דאָקומענט פון גרויסער זעלטנקײט.
די פאַרוואַלטער פון דער היסטאָרישער קאָמיסיע ביים צענטראַל־קאָ-
מיטעט אין מינכען האָבן מיר אים געגעבן איך זאָל אים מיטנעמען קײן
נירײַאָרק פאַרן יוואָ.

פיר איך מיט, ווען איך לאָזן נאָר, דעם טשיקאַוון סידור מיט זיך אויף
דער רײזע אײבער די לאַגערן, און איך פיל דורך אים אַ טיפּע דערלייכטע-
רונג יעדעס מאָל, ווען עס פאַלט אויף מיר אָן אַ שווערע פאַרפּינצטערונג.
אין וואָס באַשטייט די דערלייכטערונג? — אין דער אָפּלערונג, אז
מען קאָן ליגן אין אַ טיפּסטער גרוב, אין טאָל פון טױט אַלײן, אויף אַ
באַרג פון שאַרבנס און טאָן ווי עס האָט געטאָן דער ייד משה באַראַכאָ-
וויטש פון זשעליכאָוו, נישט ווייט פון וואַרשע.

וואָס אַ שטייגער האָט געטאָן דער ייד משה באַרוכאָוויטש פון זשעלי-
כאָוו?

דער ייד משה באַראַכאָוויטש פון זשעליכאָוו איז אין דער צײט פון
היטלער־אומגליק, בימי מצור ומצוק, ווי ער דריקט זיך אויס אין אַ בריוו צו
דער יידישער היסטאָרישער קאָמיסיע אין מינכען, געלעגן אַ לאַנגע צײט
אין אַ באַהעלטעניש ערגעץ אין אַ דאָרף, אין אַ בונקער, הייסט עס.

די מערסטע פון זײן גאַנצער משפּחה זענען שוין געווען אומגעקומען:
זײן ווייב, זײן קינד, זײנע שוועסטער מיט זײערע קינדער. צוזאַמען מיט
זײ און מיט אַלע זײדן אַרום זענען אויך אומגעבראַכט געוואָרן אַלע בתי-
מדרשים, אַלע סידורים, אַלע טליתים.

האָט אים, דעם פשוטן יידן, אָנגעכאַפט אַ מורא, אז די וועלט קאָן
נאָך אײנגאַנצן בלייבן אָן אַ סידור, און דעמאָלט וועט זי דאָך טאַקע געוויס

ז.ה.ל.צ.י.ב. : ש.י.ל.ת.

ס'דור

זה הסידור נערך ונעתק בימי מצור
ומצוק מידי יום ביומו על ידי

משה אלעזר ב"ר שלום עליו השלום
בארזאקאויטש

לזכר נשמת הקדושים שנהרגו על
קידוש השם

נע אמותי הקדושה למה נעלא ברוח חיש שרדו

נע בפי הקדושה שרה הינדא בת משה אלעזר ז"ל

נע אמותי הקדושה רחמיאל ב"ר שלום עליו השלום

בנה הילד הקדוש ישכר דוב שלום ב"ר משה הלוי ז"ל

נע אמותי הקדושה פ"ג צ'ראל ב"ר שלום עליו

נע אמותי הקדושה מרים פרצה ב"ר שלום עליו

נע אמותי הקדושה פ"ג צ'ראל ב"ר שלום עליו

נע אמותי הקדושה שרה יוכבד ב"ר שלום עליו

נע בת אמותי הקדושה רבקה ח' בבתיים מצור ז"ל

זכרם אלהינו לטובה וינקות לעינינו וקמת

דם עבדיו השפוך: בכתום גמורת משה אל

האלהים: הרנינו גוים עמו כי דם עבדיו יקות

ונקם יש"ב לצדיק ורפך אדם ומה עמו: ז"ל

עבדך הנביא יצחק ב"ר יצחק: ז"ל

נ"י ש"ד רצ"ו: פ"ג צ'ראל ב"ר שלום עליו

חרוב ווערן. מען רעדט שוין נישט וועגן דעם וואָס אויב ער אַליין וועט אי-בערלעבן די שוואַרצע טעג — וועט ער נישט האָבן מער קיין סידור צום דאווענען. וואָרים דאָס איינציג קליין סידורל, וואָס ער האָט מיט זיך, איז שוין אינגאָנצן צעפליקט.

באַשליסט ער, משה באַראַכאָוויטש, זיצנדיק אין בונקער, אָנצושרייבן מיט דער האַנט מיט געכתיבהטע ספר-תורה-אותיות אַ נייעם גאַנצן סידור. דער סידור זאָל, אגב, זיין אַן אָנדענקונג נאָך זיין אומגעקומענער משפּחה און אויך נאָך אים, אויב אויך אים וועט באַשערט זיין אומצוקומען. זיין הויפּט-כוונה אָבער איז געווען: „די וועלט זאָל, חלילה, נישט בלייבן אַן אַ סידור“.

האָט ער געקראָגן פון ערגעץ פּאַפּיר, טינט און פּעדער, און אין משך פון חדשים און חדשים איז ער געזעסן אין זיין באַהעלטעניש און אָנגע-שריבן דעם סידור אין זיין פּולן טעקסט אויף לאַנגע און ברייטע עמודים. געצירקלט, געכתיבהט אין אָפּגעהיטער קדושה, ווי מען שרייבט אַ ספר-תורה.

צווישן די תּפילות, און אַמאָל אין די תּפילות גופא, האָט ער אין אַ סך ערטער אַריינגעשטעלט די נעמען פון די קדושים פון זיין משפּחה.

דער סידור איז רירנד אין זיין פּאַרנעם און אין זיין אויסשטאַמונג. די היסטאָרישע קאָמיסיע ביים צענטראַל-קאָמיטעט אין מינכען האָט געמאַכט צוויי קאָפּיעס פונעם סידור — האָט זי איין עקזעמפּליאַר, מיט נאָך אַנדערע מאַטעריאַלן, איבערגעגעבן מיר, ווי איך האָב שוין דערמאָנט פּריער, פאַר דעם יוואָ אין ניר-יאָרק.

אין שווערע מינוטן גיב איך אַ מיש די ברייטע בלעטער פונעם סידור, קוק אַריין אין זיי, ווי זיי זענען אָנגעפיקעוועט מיט תּפילות, מיט אָפּגעהיטע אותיות, און יעדעס מאָל קאָן איך זיך נישט אָפּוואונדערן פון דער הייליקער און גבורהדיקער פּשטות, וואָס דער פּאָלקס-מענטש — פּאָלקס-ייד משה באַראַכאָוויטש פון זשעליבאָוו האָט אַרויסגעוויזן אין טעג פון אומקום-סכנה.

קיין אַנדער זאָך איז אים נישט געלעגן אין זינען, ווי נאָך צו באַזאָרגן אַז „די וועלט זאָל, חלילה, נישט בלייבן אַן אַ סידור“.

און אויך — אַז די וועלט זאָל נישט בלייבן אַן אַ „לזכר נשמת הקדו-שום שנהרגו על קידושיהשם“.

אויך אין דער איצטיקער שפּעטער שעה פון דער נאַכט, אין דער שעה כמעט פאַר באַגינען, טראַכט איך וועגן דעם ייד משה באַראַכאָוויטש און דאָס טראַכטן וועגן אים ברענגט מיר אַ סך דערלייכטערונג.

★

אויפגעשטאַנען נישט קיין אויסגעשלאָפענער, נישט קיין אויסגערוטער;
אַבער אין וועג איז נישט שייך מיר זיין.

מיר דאַרפן אין פרימאַרגן פאַרלאָזן פערנוואַלד קיין מינכען. פון מינ-
כען דאַרפן מיר פאָרן אויף אַן אונטערנעמונג אין ניי־פריימאַן אַהינטער
מינכען, און דערנאָך אויף אַ לענגערער נסיעה קיין איירינג — אַ יידישער
לאַגער אין סאַמע האַרץ פון היטלערס געוועזענער בערכטעסגאָדענער מלוכה.
עסן מיר אין איילעניש פרישטיק אין עס־ציימער פונעם, "קיבוץ העובר".
ווי מיר זיצן אזוי ביים טיש, קומט אַרײַן, אָדער, ריכטיקער געזאַנט,
שלייכט זיך אַרײַן, אַ יונג מיידל פון לאַגער, אַ יאָר פופצן אויפן אויסזען,
און זאַנט האַלב־פאַרשעמט, האַלב־דרייסיט:

— איך וויל זינגען פאַר איך.

לכתחילה כאַפן מיר נישט איר פאַרלאַנג.

— וואָס מיינט איר — זינגען? — פּרעגן מיר פאַרחידושט.

— אַט דאָס וואָס עס מיינט — זאַנט זי — פשוט, זינגען לידער. איך

האָב ליב צו זינגען.

— אייערע אייגענע לידער?

— ניין, קאַצעט־לידער. נישט מיינע. איך שרייב נישט. איך זינג.

— מיר זענען אַבער אין געאיייל, מיר דאַרפן כאַלד אַוועקפאַרן.

— עס מאַכט נישט, זאַנט זי. — וועט איר פאָרן אַביסל שפּעטער.

ניט מיר נאָר עטלעכע מינוט. איך וויל זינגן פאַר איך.

איר קינדיש צושטיין געפעלט אונדז. בכלל רירט אונז דער גאַנצער
איינפאַל: אַריינקומען ניין אינדערפרי, ווען קיינעם ליגט נישט אין זינען
געזאַנג, דערצו נאָך נישט־געבעטענערהייט, און וועלן געבן קאַנצערט פאַר
אונדז.

מיר שטימען געוויס גלייך איין.

איך קוק זי אָן — די זינגערין. טאַקע אַ קינד נאָך כמעט, כאַטש איר

פנים, אַן איידל, טרויעריק פנים, זאַנט עדות אויף שווערע, שוין נאָר
נישט קיין קינדישע איבערלעבונגען.

— דערציילט אונדז עפעס וועגן זיך איידער איר זינגט, זאַנגן מיר.

— כ'וויל אַפרייער זינגען, זאַנט זי.

זי וואָרט נישט מער אויף אונדז, שטעלט זיך אַוועק מיט דער פלייצע

צו דער וואַנט, שטרעקט זיך אויס מיט גרויס פייערלעכקייט.

— צום ערשטן, זאַנט זי, וועל איך זינגען פאַר איך אַ ליד פון שאָור

לער געטאָ, פאַרפאַסט פון דער דיכטערין חנה חייטין. דאָס ליד הייסט

„דאָס פאַרוואַגלטע קינד“. דאָס ליד איז מיר זייער נאָענט צום האַרצן.

כ'האָב עס שטאַרק ליב, ווייל ס'איז זייער טרויעריק. נאָך דעם ליד וועל
איך זינגען עטלעכע אַנדערע. איך האָב אַ סך.

זי נעמט זינגען מיט אַ טיפער דורכנעמענדיקער שטימע, און פון רגע
צו רגע ווערט איר גאַנץ ווען צוגנויפגעגאַסן מיט דער פּיין פון אַ יידיש
קינד, וועמען די מאַמע מוז אַוועקגעבן צו נישטיידן, כדי אזוי אַרום צו ראַ-
טעווען דאָס קינד פון פייער. דאָס ליד אַליין איז ליטעראַריש נאָך אומ-
באַהאַלפן, ס'איז אַבער אָנגעפילט מיט אומענדלעכן ווייטיק. אין דעם מאָ-
מענט, אגב, פאַרנעסן מיר אינגאַנצן, אַז מיר זענען דיכטער און שפּראַך-
מפונקים. מיר קוקן מיט באַוואונדערונג אויף דער רירנדיקער, קינדישער
לאַגער-זינגערין, מיר שלנגען דעם ציטער-צער פון איר ענערגישער שטימע
און דעם נישט קלענערן צער פון די ווערטער, ווי זיי קומען אַרויס פון איר
מויל דערהויבענע, געלייטערטע.

(ערשט שפעטער, ווען איך שרייב דאָס ליד איבער, בעסער איך אַביסל
אויס ס'לשון).

זי זינגט:

(איך ברענג דאָס ליד עטוואָס געקירצט)

דאָס פאַרוואַגלטע קינד

אי אַ ליטוויש דערפל ווייט
שטייט אַ שטיבל אָן אַ זייט.
דורך אַ פענצטער נישט קיין גרויס
קוקן קינדערלעך אַרויס.
יינגעלעך מיט פלאַקסן־קעפּ,
מיידעלעך מיט בלאַנדע צעפּ,
און צוזאַמען דאָרט מיט זיי
קוקן אויגן שוואַרצע צוויי.

שוואַרצע אויגן פול מיט חן,
און אַ נעזלע אַ קליין,
ליפעלעך — צום קושן נאָר,
שטאַרק־געלאַקטע שוואַרצע האָר.
סיהאַט די מאַמע אים געבראַכט
איינגעוויקלט אין דער נאַכט,
שטאַרק געקושט אים און געקלאַגט,
שטילערהייט צו אים געזאָגט:

— דאָ מיי קינד, וועט זיין דיין אָרט,
הערזשע צו דיין מאַמעס וואָרט.
איך באַהאַלט דיר דאָ דערפאַר,

ווייל דיין לעבן דראָט געפאָר,
מיט די קינדער שפּיל זיך פּיין,
שטיל, געהאָרכזאַם זאָלסטו זיין, —
מער קיין יידיש וואָרט, קיין ליד,
ווייל דו ביזט נישט מער קיין ייד.

בעט זיך שטאַרק דאָס קינד ביי איר:
מאַמע, כיוויל נאָר זיין מיט דיר,
לאָז נישט איבער מיך אַליין.
סיקינד פאַרגייט זיך אין געוויין.
גיט זי קושן אים אַ סך,
אַבער ס'העלפט איר נישט קיין זאַך.
סיקינד נאָר טענהט: ניין און ניין,
כיוויל נישט בלייבן דאָ אַליין.

אין די אַרעמט נעמט זי אים,
און מיט ווייכקייט אין איר שטיס
זינגט זי: יינגעלע דו מיין,
און זי וויגט אים אַזוי איין.
נאָכדעם וויינט זי פריי זיך אויס
און זי טרעט פון שטוב אַרויס
אַנגעפילט מיט זאָרג און שרעק,
און זי גייט אין נאַכט אַוועק.

פרעמדע שטוב מיט מענטשן פיל.
סיינגעלע איז שטום און שטיל.
רעדט נישט, בעט נישט, וויל קיין זאַך,
זעלטן ווען ער טוט אַ לאַך.
נישט קיין טאָג און נישט קיין נאַכט.
נישט ער שלאָפט און נישט ער וואַכט.
וואַסילקאָ — אַנאַמען פרעמד
אויף זיין הערצל דריקט און קלעמט.

מאַמע וואָגלט וואו אַרום,
ווי איר יאַסעלע אויך שטום:
קיינער ווייסט נישט, קיינעם אַרט,
און זי וואָרט און וואָרט און וואָרט.

צו יוכבד איז זי גלייך,
ווייל ווי משה אויפן טייך
עלנט, איינזאם אויפן ווינט
איז פארלאזט איר איינציק קינד.

גלייך ווי זי ענדיקט זינגען דאָס ליד וויל זי אָן שום הפסקה איבערניין
צו אַ צווייט ליד, אזוי ווי זי וואָלט וועלן איר גאַנץ האַרץ אַרויסזינגען מיט
אין מאַל, אָבער מיר האַלטן זי אָפּ. מיר בעטן זי זאָל זיך אָפרוען אַביסל.
אגב זאָגן מיר:

— מיר ווייסן דאָך נאָך אפילו נישט ווי איר הייסט און ווי איר קומט
אין לאַגער אַהער. דערציילט אונדן.

— איר הייס, זאָגט זי, באַשע פּרוּסאַק, פון אַשמינע ביי ווילנע. איר
ווער אַלט זעכצן יאָר. כ'בין אַליין. מיינע עלטערן זענען אומגעקומען. צו
צוועלף יאָר האָט מען מיר פאַרנומען אין אַ קאַצעט. אין עלף קאַצעטן בין
איר אויסגעווען. איין-אונד-דרייסיק וואַנאַנעטקעס שטיינער אַ טאַג פלעג
איר פירן. אַנלאָרן און אויסלאָרן. מיינע לונגען זענען דערפאַר איצט נישט
מיט אַלעמען... באַפרייט בין איר געוואָרן, ווען די רויטע אַרמיי איז אָנג-
געקומען. בין אוועק קיין ביאַלאַסטאָק. דאָרט קראַנק געוואָרן אויף טיפּוס.
אויפגעשטאַנען פון טיפּוס — האָב איר זיך אוועקגעלאָזט קיין בעלסק. פון
דאָרט קיין זאַכזשע אין אַ קיבוץ. דערנאָך — אַהער קיין פּערנוואַלד. בין
נישט געווען קיין אויסקלייבערין. וואוהין דער גורל האָט מיך געפירט, אַהין
בין איר געגאַנגען. און אויך איצט גיי איר אַהין וואוהין דער גורל פירט.
כ'בין אַ מיטגליד פון „תל-יצחק“, וואָס געהערט צום „איחוד“... דאָס איז
אַלץ. קאָן איר זינגען ווייטער?

— אוודאי, זאָגן מיר, אוודאי.

זי שטרעקט זיך ווידער אויס אין איר פריערדיקער פאָזע ביי דער וואַנט.

— כ'וועל איצט זינגען פאַר אייך, זאָגט זי, נאָך עטלעכע לידער.

און זי זינגט:

אין באַראַק

אין באַראַק אויפן האַרטן סעניק ליג איר.

כינעס דערמאָנען זיך מיין שטעטלע, מיין הייס.

סילוין סרערן שטיל פון מיינע אויגן,

פון אַלע נאָענטע מיינע קיבו פאַרבליבן איין אַליין.

כינעס דערמאָנען זיך אָן אונדזער ברוינעם שטיבלע,

אָן די וועראַנדעס, רעכטס, פון הוילן גלאַז.

דער שיינער גאַרטן מיט די ביימער, מיט די בלומען,

דער ליבער פאַפּאָ — פון דער שטוב דער באַלעבאַס.

אין שטוב איז פריילעך, קינדער זינגען לידער,
דער מאמעס פנים קוועלט פון יעדן ליד,
און נאָר די קליינע טאַנצן אום און שטיפן,
און זינגען מיט די גרויסע מיט איעדעס ליד.

צי איז עס גאָר אַ חלום נאָר געוועזן,
אַ חלום וואָס פאַרשוואונדן אין איין אויגנבליק?
דער טאַטע, מאַמע, שוועסטער, ברידער —
נישטאָ זיי מער. איך וועל זיי מער נישט זען צוריק.

טאַטע, מאַמע גרויזאַס אומגעקומען,
די קליינע קינדער דורכגעשטאַכן ווילד:
אויב ס'איז אַ גאַט אַ יידישער פאַראַן אין הימל —
ווי קאַנסטו, גאַט, גאָר צווען אַזאַ בילד?

אויב ס'האַבן גרויסע קעגן דיר געזינדיקט,
און האָסט באַשטימט פאַר זיי אַ שלעכטע שטראָף —
פאַרוואָס פאַרמשפּטסטו די אומשולדיקע קליינע?
פאַרוואָס, פאַרוואָס קומט קינדער אַזאַ סוף?

נאָר איין געדאַנק — ער ציט מיך שטאַרק צום לעבן,
ער טרעט נישט אָפּ פון מיר אויף איין מינוט:
כיוואָלט וועלן אַ נקמה כאָטש דערלעבן
און זען ווי בלוט ווערט אַפּגעצאָלט צוריק מיט בלוט.

(מחבר אומבאקאנט)

איך שטיי ביים טייכל

איך שטיי ביים טייכל
און קוק פאַראומערט אויפן וואַסער.
דער ווינט טוט פייפן
און דער וועטער איז אַ נאַסער.
אַ שטורעם איז דאָ,
דאָס טייכל פליסט דאָ,
ווי מיינע לעבנסטעג
שווימט עס גלייך אַוועק.

ווי זאָרגלאָז שווימט עס,
זיין ציל איז אַ באַשטימטע
נישטאָ קיין עדות —
דערציילט עס מיר פון זיינע סודות.
עס זינגט מיר לידער
פון זיינע טייכן ברידער
פון זייער לאַנג וועג
וואָס ציט זיך אָן אַ ברעג.

און יעדעס ליד זיינט
פאַרשאַפט מיר לייך און שמערצן,
ווייל איך דערמאָן זיך
אָן דעם ווייטיק פון מיין האַרצן,
אָן יאָרן לאַנגע,
אָן די פאַרלאַנגען
פאַרוואָס איך האָב געלעבט,
צו וואָס איך האָב געשטרעבט.

טאָ זאָגזשע, ברודער,
ווען וועט דער שטורעם וויינט אויפהערן,
און גליק וועט ווידער
צוריק צו מיר אַמאָל נאָך קערן?
צי וועט דאָס טייכל
ווי פריער פליסן,
און איך וועל מער אומזיסט
קיין טרערן נישט פאַרגיסן? —

(מחבר אומבאקאנט)

נאָך די לידער זינגט זי אָפּ פאַר אונדז אַ רעפערטואַר פון נאָך אַ פאַר
זאכן. אלע כמעט פון דעם זעלבן כאראקטער, אָבער אָן אַן ערך ליטעראַריש
שוואַכערע.

איצט נאָך מער איז אונדזער אויפמערקזאמקייט געווענדט נאָך צו
איר אַליין, צו איר זינגען, צו איר אימפעט, צו איר בענקשאַפט געהערט
צו ווערן.

די עלף סאַנצענטראַציע-לאַגערן, וואו זי איז אויסגעווען, און די איין-
אונדרייסיק זואנאַנעטקעס שטיינער אַ טאָג, וואָס זי האָט אָנגעלאָרן און

אויסגעלאָדן, האָבן אויפגעשטראַלט אין איר קול, און איר קאָפּ איז אַרומ-
גערינגלט געוואָרן מיט אַ דורכזיכטיקער ווייסער שיין.
ליבע באַשע פרוסאק פון אַשמינע!

*

אידער מיר פאַרלאָזן פערנוואַלד גייען מיר אַרײַן אינעם „אונרא“
אַפּײַס פון לאַגער צו זענענען זיך מיט דעם „אונרא“-דירעקטאָר קאַהען. ער
פאַרדינט מיר זאָלן אים דריקן זײַן האַנט פאַרן אוועקפאַרן.
ער איז איינער פון די ווינציקע לאַגער-דירעקטאָרן, וואָס איז ראוי צו
זײַן אַמט. דער עולם האָט אים ליב.

אַ מענטש מיט אַ פּײַן יידיש האַרץ, רעדט אַ גוטן, וואַרעמען יידיש,
פאַרשטייט טיף די פּראָבלעמען פון אַ לאַגער-ישוב און איז מיט לײב און
לעבן איבערגעגעבן די נויטן פונעם „די-פּײַ“. האָט ער טאַקע דערפאַר נישט
קײַן חן אין די אויגן פון דער העכערער „אונרא“-מאַכט.

ווען מיר קומען אַרײַן אין אַפּײַס טרעפּן מיר אים בײַ זײַן דעסק אין
אַ כאַראַקטעריסטישער סצענע: צוויי פּרויען, צוויי יידישע מאַמעס, זיצן
אַנטקעגן אים ביים דעסק, טענהן מיט האַרץ, אויפן קול, וויינען, און ער,
קאַהען, נעמט זײַ אײַן, באַרואיקט זײ, אָבער ער אַלײַן, זעט מען, איז פול
מיט זאָרג און אומרו.

— מיר קאַנען נישט אויסקומען מיט דעם עסן, וואָס די „אונרא“ גיט
אונדז, טענהן די פּרויען. — מילא מיר ווי מיר, אָבער דעם צער פון אונד-
זערע קליינע קינדער קאַנען מיר שוין מער נישט פאַרטראָגן. נישט קײַן פו-
טער פאַר זײ, נישט קײַן מילך, נישט קײַן אייער, נישט קײַן פּרוכט. וואָס
זאָלן מיר טאָן?

קאַהען פּרוכירט מיט אַלע זײַנע מיטלען איינצושטילן און באַרואיקן
די פּרויען.

ער באַמיט זיך, זאָגט ער, אויסצווירקן מער און בעסערע שפּײַז פאַר
דעם לאַגער. ער האַפּט, אז ער וועט פּועלן.

ער רעדט און זײַנע אייגענע אויגן, זעען מיר, זענען אָנגעלאָפּן מיט
טרערן.

מיר צעזעגענען זיך אי מיט אים, אי מיט די פּרויען. מיר גייען אַרויס,
זעצן זיך אַרײַן אין מאַשין און ס'באַנגלייטן אונדז אין פּרימאָרגנדיקן וועג
אַרײַן דאָס געזאַנג פון באַשע פרוסאק און דאָס געוויין פון די פערנוואַלדער
יידישע מאַמעס.

*

צווישן אונדזער באַזוך אין פּערנוואַלד און איינרינג גיבן מיר אָפּ אַ טאָג פאַר אַ וויזט אין ניי־פּריימאַן — אַ ייִדישע זידלונג, וואָס געפינט זיך האַרט ביי מינכען.

ניי־פּריימאַן איז אַנדערש פון אַלע אַנדערע לאַגערן מיט דעם, וואָס עס האָט דעם אויסזען פון אַן אמת שוין שטעמל.

שטיבלעך איינס און איינס, אָפּגעטיילטע איינע פון די אַנדערע מיט הייפּלעך, אַרומגערינגלט מיט גראַז און ביימער. אַלע שטיבלעך געדעקט מיט רויטע דעכער.

דאָס גאַנצע ישובל מאַכט אַן איינדרוק פון אַ דאָטשע־שטעמל. ס'איז צוגענומען געוואָרן פון די דייטשן צו באַזעצן אין דעם אַ צוויי טויזנט פון דער שאַרית הפליטה.

ניי־פּריימאַן, ווי אַלע לאַגערן, ווערט אויסגעהאַלטן פון „אונרא“. איז אונטער דער פאַרוואַלטונג פונ'ם ענערגישן ייִדישן דירעקטאָר וואַכטעל.

צום ניי־פּריימאַן ישובל האָב איך געהאַט אַ באַזונדערן אינטערעס: כ'האָב דאָרט באַדאַרפט באַגעגענען זיך מיט דער שוועסטער פון אונדזער דיכטער יעקב גלאַטשטיין.

איך גלייב, אַז קאָלעגע און פּריינט גלאַטשטיין וועט נישט זיין קעגן דעם, אַז איך זאָל אין מינע פאַרעפנטלעכטע נאָטיצן אַרייננעמען מיין באַגעגעניש מיט זיין שוועסטער, און אַויך די פּרטים, וואָס זי האָט מיר איבערגעגעבן וועגן דעם קרושים־טויט פון זייער משפּחה, און אַויך פון איר אייגענעם מאַרטער־וועג.

אין זיינע טיפּ־ייִדישע געדענק־לידער, וואָס ער האָט געשריבן וועגן קידוש־השם, האָט גלאַטשטיין אַליין נישט איינמאָל באַטאָנט, אַז דער אומד קום פון אַן אייגענעם טאַטן און ברודער איז מער ווי אַ פּערזענלעכע איבער־לעבונג. יעדנס אומגעקומענער טאַטע אָדער ברודער געהערט צו אַלעמען, געהערט דער הייליקער מחנה פון זעקס מיליאָן.

איך, פון מיין זייט, גיב צו, אַז נישט נאָר איבער יעדן אומגעקומענעם שוועבט די הייליקייט פון אַלע זעקס מיליאָן, נאָר אַויך איבער יעדן איינעם פון דער שאַרית הפליטה, וואָס איז דורכגעגאַנגען אַלע ענווים, חרפות, מאַר־ראַנענטום, וואָנלענישן און — געבליבן לעבן.

צו די לעצטע געהערט, אַן ספּס, אַויך גלאַטשטיינס שוועסטער. אידער כ'האָב פאַרלאָזט ניו־יאָרק, האָט מיר גלאַטשטיין געבעטן אויס־צוזוכן זיין שוועסטער אין איינעם פון די לאַגערן אין מינכענער ראַיאָן, מיטגעגעבן אַ בריוו און אַ מתנה פאַר איר. און ווי נאָר מיר זענען אָנגע־

קומען אין מינכען, האָב איך, פאַרשטייט זיך, גענומען נאָכפרעגן זיך אויף איר, זוכן זי.

ס'האָט גענומען אַ פאַר וואָכן און כ'האָב זי אויפגעזוכט.
זי איז געקומען צו מיר אין דער „אונרא“-קוואַרטיר אין מינכען, און נאָכדעם האָב איך זי געטראָפן טאַקע אין דעם ניי־פּרימאַן ישובל, וואו זי האָט, אַביסל צוליב מיין פאַרמיטלונג, געפונען אַ שטיקל מקום־מנוחה פאַר זיך.

עס רעדט זיך נאָר אזוי — מנוחה. אין אמתן איז עס קוים־קוים אַ שאַטן פון דעם.

צום ערשטן מאָל איז זי געקומען צו מיר אין דער באַנלאַיטונג פון אירער אַ חברטע. ס'האָט נישט געדאַרפט לאַנג נעמען איך זאָל דערקענען אַליין וועלכע פון זיי איז גלאַטשטיינס שוועסטער.

גלאַטשטיינס אָנבליק, גלאַטשטיינס שטריכן זענען געווען אויבן־אויף צו באַמערקן. ס'האָט מיר נאָר אויסגעזען קשה אויף דער ערשטער מינוט די צוקענטיקע פּולקייט פון איר קערפער; אָבער איר חברטע האָט מיר פאַרויכטיק גלייך געגעבן צו פאַרשטיין, אַז זי, גלאַטשטיינס שוועסטער, איז אין הויכער שוואַנגערשאַפט, און איך זאָל זיין דעריבער אָפּגעהיט פון צו רעדן אָדער פרעגן עפעס אַזוינס, וואָס קאָן איר וויי טאָן אָדער אויפרעגן.

צו מיין גרויסער צופרידנקייט האָט אַלץ וואָס איך האָב געהאַט צו דערציילן איר, און דערציילט, וועגן איר ברודער יעקב גלאַטשטיין, גע־קאַנט פאַרשאַפן איר דורכום פרייד נאָר, אויך דער בריוו און די מתנה האָבן צוגעהאַלפן דערצו.

אין אַזוינע רגעס דערפילסטו בכלל ווי גוט ס'איז צו דורכפירן אַ שליחות, וואָס פאַרשאַפט אַ צווייטן מענטשן פרייד, בפרט נאָך ווען דער צווייטער מענטש געהערט צו דער שארית הפליטה. עס זענען ווערט אַלע שוועריקייטן, אַבי אַליין צו זען, אַז דו האָסט געבראַכט עמיצן אויפמונד־טערונג, צוליב דעם אַליין לוינט זיך די גאַנצע ריזע.

— זאָגט מיר נאָך עפעס וועגן מיין ברודערס שרייבן — האָט זי גע־האַלטן אין איין בעטן.

כאָטש איך האָב איר שוין דערציילט, דערצייל איך איר נאָכאָמאָל, אַז איר ברודער יעקב גלאַטשטיין איז איינער פון אונדזערע פיינסטע דיכטער אין אַמעריקע; אַז ער פאַרנעמט אַ געהויבענעם אָרט אין אונדזער ייִדישער ליטעראַטור; אַז ער האָט אונדזער ליטעראַטור געגעבן גרויסע ווערק, און אַז מיר דערוואַרטן פון אים נאָך. און ס'דאַרף איר זיין גוט צו האָבן אַזאַ ברודער.

איר פנים לייכט־אויף, איר אויפגעלויכטנקייט אָבער פאַרציט זיך גלייך מיט אַ וואָלקן, ווען זי זאָגט:

— ליידער קאָן איך יעקבן נישט צוריקשיקן קיין פריילעכע בשורות וועגן אונדזער משפחה און וועגן זיך אַליין; אָבער דעם אמת דאַרף ער

וויסן. כ'האָב אים געשריבן און דערציילט, און כ'ווייל אויך אויך דערציילן.
 — אונדזער פאָטער און די פרוי און צוויי קינדער פון אונדזער ברודער, וואָס איז אַוועק קיין אַמעריקע אַ סך שפעטער פון יעקבן, זענען אומגעקומען על קידוש-השם אין אַ וואַלד נישט ווייט פון לובלין. אונדזער פאָטער איז אַלט געווען זעקס און זיבעציק יאָר. אויך אונדזער ברודער בנימין מיט זיין פרוי און זון זענען אומגעקומען אין שעלישטש הינטער לובלין. — און דאָס וואָס עס איז פאָרנעקומען מיט מיר, איז אויך נישט אזוי פריילעך.

זי רעדט און פרובירט זיך מאַכן האַרץ, ווי דאָס פרובירן טאָן כמעט אַלע פון דער שארית הפליטה, ווען זייער נעמען דערציילן וועגן זייערע איבער-לעבונגען.

— יא, דאָס וואָס איז געשען מיט מיר אַליין, איז אויך געשען מיט אַ סך יידן. איך און מיין מאַן און אונדזער טעכטערל האָבן געוואוינט אין וואַרשע אויף דער אַרישער זייט. די געשטאַפּאַ אָבער האָט אונדז אויפגעזוכט. זי קומט אונדז נעמען. מיין מאַן לאָזט זיך אַרײַן אין אַ קאַמף מיט דער גע-שטאַפּאַ. איך מיטן קינד אַנטלויפן. מיין מאַן ווערט צוגענומען און דער-שאַסן... איך גיב אַוועק דאָס קינד צו אַ קריסטין. דערנאָך, אין חרשים אַרום, געלינגט מיר אַריינצוגעבן דאָס קינד אין אַ קאַטוילישן אַנשטאַלט, און איך אַליין פיגוריר אויך ווי אַ קאַטוילישע. געאַרבעט אין ווערקשטאַטן אויף אַ קאַטוילישן פאַספּאָרט. אזוי האָב איך נאָך מיט זיך מיינע פאַפּירן... וואָס האָב איך אַנדערש געזאָלט טאָן? כ'האָב געוואָלט ראַטעווען דאָס קינד פון טויט. וואָס האָב איך געזאָלט אַנדערש טאָן?... מיין קינד, מיין מיידעלע, כאַטש זי איז אין אַנשטאַלט געווען איבער אַ יאָר, איז זי אין האַרצן ביי זיך געווען זייער שטאַרק באַוואוסטזיניק אויף איר יידישקייט. כ'האָב עס אין איר טיף איינגעפלאַנצט. נאָך דער באַפרייאונג בין איך מיטן קינד אַוועק קיין לובלין. אָבער אויך נאָך דער באַפרייאונג האָבן מיר, אָך און וויי, געמוזט צווישן די פּאָליאַקן פאַרשטעלן זיך פאַר קריסטן, לעבן אויפן קאַטוילישן פאַספּאָרט. אזוי נישט זיכער זענען מיר נאָך אַלץ געווען מיטן לעבן.

זי עפנט אויף איר טאַש, נעמט אַרויס דעם פאַספּאָרט און אַנדערע דאָקומענטן, און דערלאַנגט עס מיר. אויך איר חברטע טוט אזוי. איך נעם אין האַנט דעם פאַספּאָרט מיטן יעזוס-בילדל. דאַכט זיך אַזונע קלייניקע זאַכעלעך, שיר-נישט שפילעכלעך, נאָרנישטלעך. אָבער וויפּל בלוט און טרערן קאָסטן זיי אונדז? — און זיי האָבן עס באַדאַרפט ראַטעווען יידישע קרבנות, מאַמעס און קינדער, באַהאַלטענע מאָדערנע אַנוסים, נישט נאָר פון בלוטיקע דייטשן, נאָר אויך פון נישט-ווייניקער בלוטיקע פּאָליאַקן, וואָס הערן נישט אויף צו צלמען זיך און צו ליגנערן וועגן יעזושישער ליבע. ס'האָט מיר געריסן ביים האַרצן צווענדריק דעם צער פון די צוויי יידי-שע פרויען, וואָס אפילו היינט, ווען זיי זענען שוין פריי, גיט נאָך אין זיי-

ערע אויגן, אַ ברען דער פּחד, צי וועט נישט אפילו היינט אונטערלויפן פון
ערגעץ אן אמתער צלם-טרענער און וועט נישט, אין נאָמען פון זיין צלם-
ליבע, אַראָפּלאָזן איבער זייערע קעפּ זיין צלם-האַט.

גלאַטשטיינס, שוועסטער, נאָך אַ שווערן שווייגן, זאָגט:

— נעמט מיט מיין מאַראַנען-פּאַספּאָרט מיטן בילדל קיין אַמעריקע,
און גיט עס איבער מיין ברודער יעקבן.

— יאָ, כ'וועל עס טאָן, — האָב איך געזאָגט. — איך בין אַבער

נערן צו וויסן וואו איז אייער קינד איצט?

— פון לובלין בין איך מיטן קינד, דורך דער הילף פון מיינעם אַ
פריינט, אָנגעקומען קיין בערלין. דאָס קינד, אָנקומענדיק אין בערלין, איז
מיר געלונגען אוועקצושיקן קיין ארץ ישראל, און איך מיט מיין פריינט, מיט
וועמען כ'האָב אין וועג חתונה געהאַט, זענען אָנגעקומען אין מינכען. זענען
מיר דערווייל דאָ, ווי איר זעט. און אַט — דאַרף איך אינגיכן אויף ס'ניי
ווערן מוטער, און —

אירע ווערטער האָבן זיך מיטאַמאַל אָפּ און איך זע ווי אין אירע
אויגן גיבן אַ בליץ-אויף טרערן, און די טרערן, זע איך, נעמען רינען אי-
בער אירע באַקן.

— נעמט נישט פאַר אומגוט, וואָס איך קאָן מיך נישט קאָנטראָלירן;

אַבער די ליידן ווערן אַמאָל שוין נאָר איבער דער מאַס. שטעלט איך פאַר—
מיין מאַן איז אַרעסטירט!

— אַרעסטירט? היינט?

— און שטעלט איך פאַר, — זאָגט זי, — ווער ס'האַט אים אַרעס-

טירט און צוליב וואָס ער איז אַרעסטירט. קיין עשירות, פאַרשטייט איר דאָך,
פאַרמאָגן מיר נישט; קיין באַקוועמע וואוינונג אויך נישט; מיט דער
שפּייר-קאַרטע איז שווער אויסצוקומען. איז מיין מאַן איינגעפאַלן צו קויפן
וואו אַ פאַר פונט פוטער און פאַרדינען עפעס דורכדעם. ס'איז, אַנב, דאָס
ערשטע מאָל, אז ער האָט עס געפרובירט. נו, איז ער צום שלים-מזל אַרײַנג-
געפאַלן, די אָקופאַציע-מיליטער האָט אים אַרעסטירט מיטן פוטער און
ער זיצט אין תּפיסה איצט. אויף גאַנצע דריי חדשים פאַרמשפּט. איר פאַר-
שטייט דעם גרויסן פאַרברעכן אונדזערן?! און דאָ בין איך איינע אַליין —
אין מיין איצטיקן צושטאַנד...

זי שטעלט זיך אַ וויילע אָפּ און זאָגט דערנאָך:

— אויב ס'איז איך נישט שווער, וואָלט איך געבעטן טאָן עפעס

פאַר מיר: איר דאַרפט זיין אויף אַן אויפנאַמע אין ניי-פריימאַן, און איך
געפין זיך טאַקע נישט ווייט פון דאָרטן. פרובירט אַ רעד טאָן מיט דעם
„אונרא“-דירעקטאָר, ער זאָל מיר געבן אַ מעגלעכקייט, ערשטנס, אַריבער-
צוציען זיך אין ניי-פריימאַן און, צווייטנס, ער זאָל עפעס טאָן אַרויסצונעמען
מיין מאַן פון תּפיסה. אויב ער זאָל נאָר וועלן, קאָן ער אַ סך טאָן.

איך האָב, פאַרשטייט זיך, אונטערגענומען צו טאָן אַלץ וואָס איך קאָן נאָר צו העלפֿן איר.

די געמיינהייט צו פאַרשפּאַרן אַ מענטשן אויף דריי חדשים אין תּפּיסה פאַר אַזאַ מישטיינס געזאָגט, חטא פון עטלעכע פונט פוטער, דערצו נאָך ווען זיין פרוי בלייבט איבער איינע אַליין אין שוואַנגער-צושטאַנד — האָט מיך אויפגערודערט.

איך רעד שוין נישט וועגן דעם גאַנצן מאַטירער-הינטערגרונט פון די מענטשן, און וועגן דער באַזונדערער פּיין, אין וועלכער זיי לעבן אין די היינטיקע טעג.

וואָרים, האָבנדיק דאָס אין זינען, באַקומען אַלע אַקופאַציע-פאַראַנד-קעס לנבי דער יידישער שארית הפליטה אַ פנים פון חוּזק.

*

איך בין געווען צופרידן, קומענדיק מיט עמאָ שיווער קיין ניי-פרייז-מאָן אויף דער פייערונג, צו טרעפֿן צווישן דעם עולם לערער, קינדער און „אונרא“-באַאַמטע, וואָס זענען אַרויסגעקומען אונדז באַגעגענען — צו טרעפֿן צווישן אַלעמען אויך גלאַטשטיינס שוועסטער. איך האָב זיך באמת מיט איר אַרומגעכאַפּט. בין געווען גערירט פון דער פרייד, וואָס זי טיילט אַקטיוו מיט אַלעמען.

דער דירעקטאָר איז געווען אין התפעלות פון דעם פּראָגראַם, וואָס מיר האָבן דורכגעפירט פאַרן גאַנצן ישובֿל אונטערן פרייען הימל, איך האָב אויסגענוצט דעם מאָמענט און דערציילט אים וועגן דעם אומגעלומפערטן אַרעסט. ער האָט שוין פון דעם געוואוסט. ער האָט מיר צוגעזאָגט, אַז ער וועט טאָן אַלץ וואָס ער קאָן אויסצואווינקן די באַלדיקע באַפרייאונג פונעם אַרעסטירטן, און אויב נישט די באַלדיקע באַפרייאונג, איז כאַטש אַ פאַר-קירצונג פון דער דריי-חדשימדיקער שטראַף אויף איין חודש. *

*

(* ס'איז מיר אַ פרייד צו הערן פון גלאַטשטיינען, אַז זיין שוועסטערס מאַן איז טאַקע באַפרייט געוואָרן נאָר אַ חודש אַרעסט.

אין איינרינג

13-טער מאָ.

... מיר פֿאַרן אַלע דריי קיין איינרינג, וואָס געפינט זיך אַ פיר שעה ריזע פון מינכען, האָרט ביי דער עסטרייכישער גרענעץ, אין נענט פון בערכטעסגאָדען.

איינריג איז אַ געוועזענער היטלער־קעמפּ, טאַקע אין אמתן זינען פון וואָרט, אויך אַ געוועזענער היטלער לופט־פּלאַץ.

אין דער הויפט־געביידע פון איינרינג פלעגט היטלער אַליין אָפּט קומען אויף באַראַטונגען מיט זיינע מענטשן. ס'איז נאָך דאָ דאָס צימער, וואו ער פלעגט שלאָפן.

דאָס פּלאַץ איז איצט אַ לאַגער פון יידישע „די־פּיס“.

קאָן נאָך זיין עפעס זעלטענער און אָנרעגנדיקער?

קאָן נאָך זיין עפעס נסימדיקער און אין דער זעלבער צייט עפעס גראַ-מעסקישער?

צו דעם דאָזיקן לאַגער פֿאַרן מיר אויף אַ גרויסן מיליטערישן בויך-וואַגן.

דער וואַגן יאָגט איבער גוט־געפלאַסטערטע וועגן, דורך גרויסע וועל-דער און אויגפאַרכאַפּנדיקע פּעלדער. וואָס ווייטער ער יאָגט, אַלץ נענטער קומען אונדז אַנטקעגן די שפיצן פון די אַלפֿן־בערג פאַנאַנדערגעגליטע אין זייערע שנירווייסע באַדעקונגען.

פֿאַרן מיר עס צו יידן אין אַ ווייטן, פאַרוואָרפענעם לאַגער, אָדער מיר פֿאַרן עס צו אַן אויסגעטראַכטן הלום־לאַנד?

פֿאַרן מיר עס איבער דעם פאַרשאַלטענעם דייטשלאַנד? אויב יאָ, פרעג איך ביי זיך שוין צום הונדערטסטן מאָל, פאַרוואָס קומט דעם היטלער־לאַנד צו זיין אַזוי שוין?

און פאַרוואָס פרעג איך, אין געפּלעפטקייט פון דער לאַנד־רחבות, וואָס איך זע, האָבן זיי זיך נישט באַזונגט, די דייטשן, מיט דעם וואָס זיי האָבן און געלאָזט זיך אונטערצינדן די וועלט און אויך זיך אַליין אונטערן גע-מיינעם תירוץ אַז עס פּעלט זיי לעבנס־רוים?

אַזוי פיל רוים. אַזוי פיל אויסגעשפּרייטקייט אַרום! — אַ פּאַלק איז פשוט משוגע געוואָרן.

וואָרים אויב יאָ רוים — איז וויפּיל רוים דאַרפן יידן פאַרלאַנגען?

מיר פאָרן צו יידן צונויפגעשטיקטע אין אַ לאַגער — וויפיל רויס
דאַרפן זיי פאַרלאַנגען?

*

אַט זענען מיר שוין אין איינרינג. מיר פאָרן צו דער הויפט געביידע —
צו דעם געוועזענעם היטלער-הויז, וואָס איז איצט אָנגעפאַקט מיט יידישע
משפחות.

פון אַלע שטיבער און באַראַקן אַרויס קומט מען אונדז אַנטקעגן.
היימיש פאַלק קוקט אונדז אַנטקעגן.

נאָך איידער מיר האָבן צייט אָפצוואַקעמען פון דער לאַגער
נסיעה, נאָך איידער מיר עפענען אפילו אַ טיר, נעמט אונדז שוין דער עולם
באַלאַגערן מיט זיינע אויסגעווייטיקטע איבערלעבונגען, מיט זיינע אָנגע-
זאַמלטע בענקשאַפטן. ער נעמט גלייך אויסלאָרן פון זיך זיינע איינזאַמ-
קייטן.

— איר זענט די ערשטע יידן פון דער ווייטער וועלט. קיינער איז צו
אונדז ביז היינט נישט געקומען, ווער רעדט נאָך — פון אַמעריקע! און
ווער רעדט נאָך — קולטור-שליחים. זייט געגריסט, זייט געבענטשט.
אזוי ווערן מיר גלייך אַרײַנגעשלאַנגען אין אַן אומגעוויינלעכן שטראָם
פון באַגריסונגען, האַרץ-אויסגוסן, וידוים, ביטערנישן און תרעומות.
נאָך איידער מיר האָבן צייט אַ רגע אָפצורען.
אַ נס — אַ פאָר יידן זענען זיך מרחם אויף אונדז און נעמען אונדז
אַרויס פון צווישן דעם ליבן, צודרינגלעכן עולם.

מען פירט אונדז צום צימער, וואָס איז צוגעגרייט פאַר אונדז.
אַ צימער, וואו דער ימח-שמו אַליין פלעגט שלאָפן — זאָגט מען אונדז.
איידער מיר גייען אַרײַן אינעווייניק, נעמען מיר אַרום מיט די אויגן
דעם געמאַלענעם פאַסאָד פונעם הויז, די באַלקאַנען, די ליניעס, וואָס זענען
אויסגערעכנט אי אויף היימישקייט, אי אויף הערשערישער תקיפות.

*

אַ צימער, וואָס איז געבויט געוואָרן פאַרן ימח-שמו אַליין, פון סאָלדע
געל-פאַלירטע קלעצער, אַרײַנגעשלאָסענע איינע אין די אַנדערע אויפן דאָר-
פישן אופן.

דער סופיט — פון זיגאַנר-אויסגעלייגטע באַלקעס, באַדעקטע מיט
פאַלקאַריסטישע מאַלערייען, באַראַקטעריסטישע פאַר ביערן.
די מאַלערייען, העל-פאַרביסע, גייען איבער פון באַלקע צו באַלקע:
מעשהלער, וואָס פלעכטן זיך איינע אין די צווייטע.
מיט דעם האָט דער ימח-שמו געוואָלט אונטערנעמהען דעם פרימי-

טיוון דייטשן פאָלקס-טאָן, כדי אזוי אַרום צו געפינען מער חן אין די אויגן פונעם מיכל, וואָס האָט אָנגעקוואַלן מיט זיבן קוועלונגען שוין נאָר פון דער „ביר-שטובע" אליין.

עפעס אַ קלייניקייט — דעם פירערס „ביר-שטובע"!
אַריינקומענדיק אין דעם צימער בלייבן מיר שטיין פאַרנאַפּטע פונעם גאַנצן אויסזען פון דיוו ענט און סופּיט.
אַפּרז, עמאָ שיייווער און איך — מיר קוקן זיך איבער. אויף יעדן איינעם פון אונדז איז קאַנטיק, אַז אים ווילט זיך עפעס זאָגן, כדי אונטער-צושטרייבן די מאָדנעקייט פון דער רגע.
מיר פילן זיך אי צופרידן, אי קאַמיש.

אָס'קאָן זיך דוכטן, אַז מיר זענען אַרויפגעקומען אויף עפעס אַ גראָ-טעסקער בינע און אַז מיר אַליין זענען עפעס אַזוינע אויסגעטראַכטע אויס-געפאַנטאָזירטע נישט-דאָגעדאַכטן אַרונטערגעקומענעם פון ערגעץ אַ וואַלסן. אַט וועלן מיר נעבן אַ לאַך איינע צו די אַנדערע און גלייך וועט אַ בלאַז טאָן אַ ווינט איבער אונדז און אַוועקטראַגן אונדז צוריק צו אונדזער וואַלסן ערגעץ.

— נו, וואָס שטייען מיר? זאָגט אימיצער פון אונדז.
כ'ווייס נישט ווער פון אונדז עס זאָגט עס; אָבער אימיצער מוז דאָך עס זאָגן.

יא, טאַקע וואָס שטייען מיר? לאַמיר זיך מאַכן היימיש אין היטלערס שטוב פון געל-פּאַלירטע קלעצער און באַלקעס.
מיר באַטאַפּן די ווענט, דעם שראַנק, דעם שפיגל, די צוויי בעטן פאַר אונדז, מענער.

עמאָ שיייווער גייט אַריין אינעם צווייטן צימער, וואָס איז צוגעגרייט פאַר איר.

מיר וואַרפן זיך איבער מיט אָפּגעהאַקטע ווערטער, מיר פרובירן אויס אונדזער קול צו הערן ווי ער הילכט אָפּ צווישן די ווענט פון היטלערס גע-וועזענער „ביר-שטובע".

איך האָב אפילו בדעה אַרונטערצובייגן זיך אונטער די בעטן און אַ קוק טאָן צי ליגט נישט אַמאָל אונטער זיי אַ היטלער-גילגול.
מער וואַלט טאַקע נישט געפּעלט!

אין שפּירונג פונעם גראַטעס פאַרפּעל איך אויפצוהייבן ריכטיק די אויגן צום סופּיט, כדי צו באַטראַכטן ווי עס באַדאַרף צו זיין די מאַלערייען, וואָס אויף די באַלקעס. — כ'וועל עס טאָן שפּעטער, שפּעטער.

דערווייל וויל איך גאָר אַנידערוואַרפן זיך אויפן בעט, אויסציען זיך און ליגן מיט צוגעמאַכטע אויגן.

איך טו עס טאַקע. איך וואַרף זיך אַנידער, איך מאַך צו די אויגן.

איך ליג און איך זע דורך צוגעמאַכטע אויגן:

יידן גייען און גייען פאַרביי די פענצטער; גייען און גייען און גייען.

יידן, פאָלק ישראל. שארית הפליטה.
יידן גייען קיין איינרינג. יידן גייען פון איינרינג. מחנות. מחנות.
מחנות.

וואָס האָבן יידן צו טאָן מיט איינרינג?
וואָס האָט איינרינג צו טאָן מיט יידן?
אפשר ליגט טאָקע הימלער אונטערן בעט?
יידן. פאָלק ישראל. ברידער. וואו זענט איר?

★

אויך דאָ, אין איינרינג, ווי אין אלע לאַגערן, גיט דער נאָכן-אַוונט אַ
תיסון דעם דורכגעפירטן פראָגראַם פונעם אַוונט.

די לידער, וואָס מיר לייענען, די רעדעס, וואָס מיר רעדן, די געזאַנגען,
וואָס עמאָ שיווער זינגט, צעוואַרעמען זיך ערשט נאָכן אַרויסגיין פון דעם
זאַל אין דרויסן אַרויס.

ערשט דעמאָלט נעמען זיי אַרויסווייזן זייער ווירסונג: פאַנאַנדערצעפעפּ-
נען אין די פאַראיינזאַמטע, פון דער וועלט דערווייטערטע, ברידער אונד-
זערע זייערע אויפגעצאַפלטע הערצער.

דער גאַנצער לאַגער איינרינג מיט זיין נישט צו גרויסער יידישער מחנה
מאַכט בכלל אַן איינדרוק, דערהויפּט ביינאַכט אונטער דעם העלן ליכט
פון דער לבנה, פון אַ פאַרוואַרפן ווינקל ערנעץ אויף יענער זייט וועלט.

אַז מיר גייען אַרויס פון זאַל נאָכן אַוונט גייט-מיט דער גאַנצער עולם
מיט אונדז, וויל זיך נישט צעשיידן מיט אונדז, און ערשט אונטערן אָפּענעם
הימל פאַרמירט זיך פון דאָס ניי אַ צווייטע פאַרזאַמלונג.
קינער וויל נישט אַוועקגיין צו זיך. יעדער, אַז אויפגעוואַרעמטער, וויל
לאָזן הערן הויך זיין אייגענעם קול.

מיר בלייבן גערן שטיין. מיר לאָזן זיך אַרומרינגלען, אַרומגענומען
צו ווערן פון הייסע כוואַליעס אויפגעברויזטע יידישע געמיטער.

און אויבן קוקט אַ העלע לבנה, וואַרפט אירע ווייסע שטראַלן אויף
דעם אויסטערלישן פלאַץ, אויף הימלערס געוועזענע לופט-וואַפּער-געביידעס
און פּריצישע הייזער, אויף דעם גאַנצן עולם אחינו בני ישראל, וואָס פילט
אַן דעם מיטן-נאַכטיקן דרויסן מיט צאַפּלענדיקע ווערטער.

האַט די לבנה ווען געזען אַזאָ עולם אויף אַזאַ פלאַץ?
ניין. זי האָט אַזוינס נאָך נישט געזען.

הענגט זי אַקוראַט איבער אונדזערע אַלעמענס קעפּ און הערט זיך צו
צו די הימליכע דערציילונגען פון די קאַצעטלער.

זאַל די לבנה נאָר מיינען אויב זי וויל, אַז דאָס שטייען רעדלעך יידן

ערנעץ אויף א שול-הויף אין א שטעטלע און זענען זי מחדש און מקדש:
שלום עליכם — עליכם שלום. סימן טוב ומזל טוב — — — — —

*

אינעמס קול לאָזט זיך מיטאַמאָל הערן גאָר אויף א מאָדנעם אויפגע-
רעגטן אופן:

— דאַכאַו איז ביי אייך אויך א קאַצעט? מ'עט דאָך פון אייך לאַכן,
ר' יוד. דאַכאַו וויל ער פאַרגלייכן צו אוישוויץ, צו מאַידאַנעק. פּרעגט מיר!
איך בין געווען אין מאַידאַנעק אַליין, אין סאַמע מאַידאַנעק, דאַכאַו —
אויך מיר א קאַצעט.

א צווייטער קאָן נישט פאַרליידן אזא ביטול צו דאַכאַו:
— דאַכאַו איז שוין ביי אייך גאָרנישט נו, און דאָס איז ביי אייך
אויך גאָרנישט, האָ?

ער פּוילט זיך נישט און גיט א ריס פאַנאַדער זיין העמד און אַנט-
פּלעקט אינעם ליכט פון דער לבנה א האָריקע ברוסט, אויף וועלכער עס
זען זיך שאַרף אַן רויטע צעהאַרבעטע פּלעקן, סימנים פון פייער-וואונדן.
— דאָס איז ביי אייך גאָרנישט! — גיט ער זיך א ווענד צו מיר מיט
זיין פאַנאַדערגעפּנטער ברוסט, און זיינע ליפּן ציטערן. דאָס האָט מיר
געגעבן א מתנה דאַכאַו. יא, דער פייער-אויבן פון דאַכאַו. קומט ער און
זאָגט זיך, אז דאַכאַו איז גאָרנישט. נאָט, זעט וואָס דאַכאַו איז.

איך מאַך צו די אויגן. איך קאָן נישט קוקן. איך דערמאָן זיך, אז
איך האָב שוין געהאַט אזא פּאַל, ווען א ברוסט מיט פייער-וואונדן איז
אויפּגעדעקט געוואָרן פאַר מיר. איך פאַרנעס גאָר אין דער רגע וואו און
ווען דאָס איז געווען.

מיר לאָזן זיך פאַמעלעך שפּאַנען ווייטער צווישן די שטיבלעך פון איינ-
רינג. דער עולם שפּאַנט מיט. אויך די לבנה שפּאַנט מיט.

אַרום און אַרום איינרינג — אזא שיינקייט. די נישט ווייטע אַלפּן-
בערג זעען אויס ווי חלומות.

כ'וואָלט געשוואוירן, אז איך זע די ווייסקייט פון שניי אויף זייערע
שפיצן, כאָטש ס'איז נאַכט.

אָדער אפשר איז עס נישט שניי, גאָר עפעס אַן אַנדער ווייסקייט, וואָס
דינט פון די הימלען גראָד ביינאַכט.

דאָס האַרץ גיט זיך אין מיר מיטאַמאָל א בראַך פון כעס אויף דער
נאַכטיקער שלוה, ווען איך זע ווי יידן אַרום זענען פאַרקלאַמערט, פאַר-
איינזאַמט אַנגעפּילט מיט זאָרג און מיט טענות וועגן קליידער, וועגן עסן,
וועגן ענגשאַפט פון לעבן, וועגן דער אומבאַשטימטקייט פון זייער מאָרגן.
און אַט הער איך, אז אייניקע איינרינגער יידן זיצן גאָר אַרעסטירטע, גע-
כאַפּטע פאַר האַנדלען מיט א שטיקל פּוטער מסתמא, מיט א טויז אייער,
מיט אַן עפל און — שומו שמים — אפשר נאָך מיט א גאָלדן פינגערל.

זיצן ארעסטירטע און עס דראָט זיי שווערע שטראַפן.
ווער וועט זיי שטראַפן? — אָסופאַנטישע ביג־ביזנעס־צדיקים, וואָס
האַנדל איז זייער גאָט!
זיי, די אָסופאַנטן, האַנדלען אַוודאי נישט מיט אַזאַ זאַך ווי אַ פּונט
פּוטער אָדער אַ פּעקל סיגאַרעטן אָדער שיד־בענדלעך.
יאָ, אַוודאי. נישט מאָרגאַן, נישט ראַקעפּעלער, נישט פּאַרד האַנדלען
מיט אַ פּאַר שיד־בענדלעך. זיי זענען נישט קיין שוואַרץ־הענדלער. זיי זע-
נען ווייס־הענדלער.
און דו, ווייסע איינרינגער לבנה, וואָס זאָנסטו דערויף?
און וואָס ביסטו אַליין — אַ שוואַרץ־הענדלערין, צי אַ ווייס־הענדלער־
ריין?
זאָג, איינרינגער לבנה.

*

מיר לייגן זיך שלאָפן ווייט נאָך האַלבער נאַכט.
ערשט איצט, לינגד אױפן געלעגער מיט די אויגן אַרויף צום סופּיט,
באַטראַכט איך אויפּמערקזאַם די מאַלערייען, וואָס דעקן צו אַלע באַלקעס
פּונעם סופּיט.
איך זע, אַז אויך אַפּרט ליגט אויף זיין געלעגער ביי דער צווייטער
וואַנט מיט פּאַריסענע אויגן אַרויף.
מיר קוקן. מיר שווייגן. מיר רייסן נישט איבער אונדזער שווייגן מיט
קיין איינציקן וואָרט. מיר פּאַרשטייען איינער דעם אַנדערנס האַרץ.
מיר זענען פּול, איבערפּול, מיטן צער פּון די לאַגעריידן. מיר פּאַרניבן
זיי אַלץ, אַלץ.
די נחמה, וואָס מיר שלאָפן אין היטלערס צימער, איז פּאַר אונדז קיין
נחמה נישט, ווען מיר ווייסן, אַז אייניקע יידן פּונעם זעלביקן לאַגער ליגן
ערגעץ אין תּפּיסה ביי דער אָסופּאַציע־מאַכט — אין תּפּיסה ביי די באַפּריי-
ער — פּאַר אַ חטא, וואָס אויב ער זאָל טאַקע זיין אַ חטא, וואָלט מען
גאַנץ אַמעריקע מיט ענגלאַנד, מיט גאַנץ אייראָפּע, באַדאַרפּט אַריינזעצן אין
טורמע.
יאָ, ס'איז קיין נחמה נישט פּאַר אונדז, וואָס מיר ליגן אונטער היט-
לערס ראַך.
אַבער טשיקאַווע איז עס, און טשיקאַווע זענען אויך די מאַלערייען,
וואָס זענען געגעבן אין אַ מין קינדער־סטיל, פּאַבלהאַפּט און זאָרגלאָז.
אַ שפּילעוודיקייט אין אויסגעגאַסן אויף זיי. ס'ווייעט פּון זיי מיט רי-
און מיט געמיטלעכקייט.
דער היטלער פּלעגט, ווייזט אויס, אונטער דעם דאָזיקן סופּיט קומען
שטילן זיינע טריפהנע נערוון.
אַז ער פּלעגט זיך אַנלייענען מיט באַריכטן וועגן מיליאָנען און מיליאָן־

נען אומגעקומענע און פארפייניקטע, פלעגט ער קומען אהער, נישט חלילה צוליב געוויסנס-פלאַג, נאָר כדי אויסצורוען זיך אין זיסער דאָרפֿישקייט און אָנשעפֿן זיך מיט נייע כוהות פֿאַר ווייטערדיקער אכזריות.

האָט מען אים אָנגעמאָלן אויפֿן סופֿיט פיגורעלעך מיט לאַנגע בערד, קיסרים מיט קרוינען, ריטערס מיט שפּיזן, נאָנעס מיט צלמים, און אַלער-ליי קאַרעטעס, און אַלערליי מלבושים אין רויט, אין גרין, אין ווייס, און עס ציען זיך פֿראַצעסיעס, און עס ווייען פֿאַלקס-פּאַנען, און זיי טראָגן זיך אַריבער פֿון באַלקן צו באַלקן און זיי גלעטן דאָס אויג מיט פֿינדלעכקייט, מיט זעליקייט.

וואָלט איך דאָך אויך באַדאַרפט לאָזן זיך איינזיגן. אָבער כאַטש איך בין שטאַרק מיד — און דאָס עלעקטרישע לעמפל לעשן מיר אויס — קאָן איך פֿונדעסטוועגן נישט איינשלאָפֿן.

דער סופֿיט מיט די אָנגעמעלעכצן דריקט אויף מיר ווי אַ שווערע בליי-ענע דעק.

איך שליידער זיך אַרום ביז אַזייגער פֿיר אין דער נאַכט, און ווען איך הייב אָן איינצודרימלען, דערשפּיר איך מיטאמאָל ווי עמיצער שאַרט זיך מיר צוקאַפֿנס.

— ער, דער ימח־שמו, איז, הייסט עס, טאַקע געלעגן אונטער מיין בעט, געוואַרט ביז איך וועל איינשלאָפֿן. און אז איך בין איינגעשלאָפֿן איז ער אַרויסגעקראַכן. און אָט שטייט ער אויסגעשטרעקט מיר צוקאַפֿנס און איך זע ווי זיינע נבוה-וואַנצעלעך צוקן ווי פֿליסיפֿעדערן פֿון עפעס אַ פּיט-שלאַנג-פֿאַרזעעניש; אז איך נעם זיך נאָך מער איינקוקן דערזע איך, אז ער איז אינגאַנצן סקעלעטיש נאַקעט, און זיינע אברים באַמבלען זיך אויף אים ווי טויטע שטיקער. אַי, ער שטייט דאָך אויף די פּיס און הייבט אויף איבער מיר אַ האַנט — פֿאַרשטיי איך טאַקע נישט ווי אַזוי ער מאַכט עס. אָט הייב איך אפּילו אָן צו זען ווי ער עפנט אויף צוויי אויסגעלופֿעטע מאַניאַקאלישע אויגן, וואָס האָבן דעם קאָליר פֿון שימל-גרין, און וואָס מער איך זע זיינע אויגן פֿאַנאָדערעפענען זיך, אַלץ מער דערפּיל איך, אז ביי מיין בעט איבער מיר שטייט אַ מת.

— דאָס איז ער, דער נאַצי ימח־שמו — זאָג איך צו זיך אַליין.

— ענדלעך האָב איך דיך געפֿאַקט — זאָגט ער האַלב-קוויטשיק, האַלב-

כריפּלע.

איך האָב דיך ניין איילן אין דר'ערד, זאָג איך מיט אַן אָנשטראַם פֿון פעסטקייט אין זיך, כאַטש אַ קאַלטער אַנגסט-שווייס נעמט באַדעקן מיין לייב. — יאָ, איך האָב דיך ניין מאָל ניין איילן אין דר'ערד, מת-נבוה וואָס דו ביזט. איך וויל דיך אפּילו ביי דיין נאָמען נישט אָנרופֿן, וויל איך וויל נישט באַליידיקן די זעקס אותיות, וואָס זענען שוין גענוג געווען געשטראַפֿט צונויפֿשטעלנדיק דיין נאָמען אין די פֿריערדיקע טעג. איצט איז דיין נאָ-מען אויס. איצט ביזטו מת-נבוה און נישט מער.

— יא, איך בין מת, און מיך ארט נישט אפילו, אז דו רופסט מיך
נבזה. מיר קאָנען די יידישע אַראָנאַנץ. אָבער כאָטש איך בין טויט און דו
ביזט לעבעדיק, איז דאָס בעט, אויף וועלכער דו ליגסט איצט, נאָך אַלץ
פונדעסטוועגן מיינס. ביזט אַ פאַרכאַפער. יעדער ייד איז אַ פאַרכאַפער.
גיב מיר אָפּ מיין בעט!

— אויב אַזוי, טוט מיר טאַקע הנאה, זאָג איך, וואָס איך בין געקור
מען אַהער און שלאָף אויף דיין בעט. אויב דאָס האָט דיך אויפגעווערט
אין דיין עקל־קבר.

— אורדאי, זאָגט ער, האָט עס מיך אויפגעווערט. בין איך געקומען דיר
באווייזן, אז כאָטש איך בין טויט, אָבער מיין גילגול לעבט נאָך; דעריבער
היט זיך, יודע. דו זעסט, אָט לאַך איך דאָס גרעסטע געלעכטער פון דיין
זיג איבער מיר. איך, דער באַזיגטער, לאַך, ווייל אין שייכות צו דיר, יודע,
בין איך געבליבן זיגער. פון מיין צעבראַכענער סוואַסטיקע וועסטו שוין
קיין מן־דוד פאַר זיך נישט אויפשטעלן.

— מיין מן־דוד, זאָג איך, דאַרף איך ערשט נישט אויפשטעלן. מיין
מן־דוד איז אַן אויפגעשטעלטער פון אייביק אָן. ער איז קיינמאָל צעבראַכן
נישט געווען. אפילו דו האָסט אים נישט געקאָנט צעברעכן. אויב שוין יאָ
רעדן סימבאָליש, זאָג איך דיר: האָסט אומגעבראַכט אונדזערע זעקס מיר
ליאָן, אָבער האָסט נישט אומגעבראַכט אפילו קיין איין מן־דוד אונדזערן.
דער מת־נבזה גיט אַ שפרונג־אויף, און אַ פיפּנדיק געלעכטערל נעמט

זיך קייקלען פון זיין גרנת.

— דער יודע, וואָס שלאָפט אויף מיין בעט, אַמוזירט מיך, הייבט ער
אָן צו שיפען. — אוי, ווי ער אַמוזירט מיך! וואו ליגסטו היינט? גיט ער
זיך אַ ווענד צו מיר. — היינט, היינט וואו ליגסטו? אויף מיין בעט ליגסטו
דאָך. ביי מיר, אין מיין לאַגער ליגסטו דאָך. און וואו ליגן אַלע יידעלעך
דיינע? אַ יאָר שוין נאָכן זיגעלע, און וואו ליגן זיי? — אין מיין לאַגערן
ליגן זיי... האָב איך מיר געקאָנט עפעס בעסערס זיך פאַרשטעלן, עפעס
בעסערס זיך ווינטשן? אַלע נאַכט גיי איך אַרויס פון מיין קבר —

— ביזט אַ ליגנער, נעם איך אים איבערשלאָגן. — דו האָסט נישט
קיין קבר. אַ מיסטקאַסטן האָסטו. אין אַ מיסטקאַסטן ערגעץ ליגסטו.

— שלאָג מיך נישט איבער מיט יאָלדישע מליצות. דו ווייסט דאָך, אז
דאָס זענען נישט מער ווי מליצות... יאָ, יאָ, אַלע נאַכט קום איך אַרויס פון
קבר און לאָז זיך אַוועק שפאַנען איבער אַלע מיינע לאַגערן, וואו איר,
יידעלעך, שטיקט זיך, און איך פיר נאָך אַלץ דורך מיין אַפעל — מיין רע־
וויזיע. איך האָב גרויס תענוג, ווען איך זע ווי נייע לאַגערן קומען צו אין
מיין בייערן. קיין לאַנד וויל איך נישט אַריינלאָזן. אין ארץ־ישראל טוען
די ענגלענדער מיט אייך דאָס זעלבע וואָס איך: זיי פאַרשפאַרן אייך אין
לאַגערן ווי איך. זיי האָבן זיך אויסגעלערנט פון מיר די תורה פון לאַגערן.
בין איך צופרידן. און פון מיין בייערן האָב איך נחת נאָך נחת; איך שפאַן

פון לאַגער צו לאַגער און מאַך רעוויזיע: אין לאַנדסבערגער לאַגער זענען נאָך די יידעלעך דאָ? — דאָ. אין פערנוואַלדער לאַגער זענען זיי נאָך דאָ? — דאָ. אין פעלדאָפּינג דאָ? — דאָ. אין לייפּהיים דאָ? — דאָ. אין איינרינג דאָ? — דאָ. די שפּיטאַלן און די סאַניטאַריוםס זענען נאָך אָנגעפּילט מיט זיי? אָנגעפּילט. קאָן נאָך זיין אַ בעסערער תּענוג פאַר מיר ווי דער תּענוג צו זען אייך זיצן אויף אַן ערד, וואָס איר פאַרשילט? צו זען אייך אַרומ-וואַלנערן זיך אין מיין בייערן מיט גוואַלד, אָט דער מיט גוואַלד איז דאָך ווערט פאַר מיר מער ווי אַלע זינגן. אָט דאָס איז דאָך, וואָס איך האָב גע-וואָלט: אַנטווענטשן דעם מענטש. מאַכן פון אים דאָס, וואָס ער איז: אַ בלאָז געשטאַנק. און אויך פון גאָט מאַכן דאָס זעלבע. ערשט דעמאָלט וואָלט אָן געשטאַנען די אמתע פּרייהייט. וואָרים אמתע פּרייהייט מיינט נישט באַפּריי-אונג, דערלייזונג, נאָר אַנטלייזונג, אַנטפּליכטונג. אַלץ זעגט. אַלץ, אָן אויס-נאַם. און וואָס איז בלוט? בלוט איז אויך נישט מער ווי געשטאַנק. דאָס האָט איר, יידן, געמאַכט אַ גוואַלד נאָך מיט טויזנטער יאָרן צוריק קעגן בלוט-פאַרגיטונג און גענומען ליאַרמען, אַז בלוט איז נפש, און אַז נפש איז הייליק. אָט האָב איך אַוועקגעזעצט פּראָפּעסאָרן, דאָקטוירים, פּילאָזאָפּן און פּאָעטן און געזאָגט צו זיי: נעמט דעם מענטש און זיין בלוט און אַנט-הייליקט זיי, נעמט זיין לייב און אַנטלייבט. און זיי האָבן נישט ווידערגע-שפּעניקט און זיי האָבן געטאָן ווי איך האָב זיי געהייסן. איך האָב געזאָגט צו זיי: מאַכט פון יידעלעך זייה, האָבן זיי געטאָן אַזוי. געמאַכט ווי איך האָב געהייסן. און איר, יידעלעך, דאַרפט זיין צופּרידן, וואָס איך האָב פון אייערע לייבער געמאַכט זייה. ווען איך הייס מיינע פּילאָזאָפּן און מיינע פּאָעטן צו מאַכן פון אייך נאָך ערגערס, וואָלטן זיי געמאַכט. וואָרים פון מענטשלעכען גור קאָן מען מאַכן אַלץ. אָבער מאַכן דאַרף עס מאַכן נאָר דער, וואָס איז באַרופן דערצו. די פּאָעזיע און די קונסט דאַרפן אים העלפּן אין דער אַנטמענטשונג. איך בין געווען, און געבליבן, דער, וואָס איז באַרופן דערצו; דער, פון וועמען אַלע פּירער מוזן לערנען. און זיי לערנען. איין זאך נאָר פאַרדרייט מיד, וואָס איך מוז אין קבר מיינעם דורכמאַכן אַלע חבלי-מות, וואָס עס האָבן דורכגעמאַכט מיינע קרבנות, און איך קאָן דער-ביי נישט איינהאַלטן זיך פון צו שרייען פון ווייטיק, ווי עס האָבן אייני געהאַלטן בשעת אַ סך נישטיקע יידעלעך. יאָ, דאָס אַרט מיד שטאַרק. מיליאָנען קרבנות שטייען און לאַכן אָפּ פון מיר ווי איך קרעכען, ווי איך שריי פון ווייטיק. וויל איך, אַז דו זאָלסט מיר אויסזאָגן דעם סוד ווי אַזוי איינצוהאַלטן דעם ווייגעשריי אין זיך בשעת דאָס גיהנום-פּיערע נעמט בראָטן דאָס לייב... איך ווייס דאָך: דו ווילסט מסתמא זאָגן, אַז מיינע ווייטיקגעשרייען טוען דיר נאָר הנאה. און אַז ס'איז אומזיניק פון מיר צו קומען און בעטן ביי אַ יידעלע די אַנטפּלעקונג פון אַזאַ סוד. זאָג איך דיר: פאַררייס זיך נישט. דעם נוצרי, דעם געקרייציקטן, האָב איך טאַקע פּיינט, אָבער זיין טרוק אויפצושטיין צו אַ צווייטן לעבן געפּעלט מיר; אָבער ווי

אזוי אליין עס צו מאכן ווייס איך נישט. ווייל דעם אמת מוז איך אָנערקאָ-
 נען, אַז וואָס־וואָס, קיין לעגענדע קאָן איך נישט ווערן. אַ לעגענדע קאָן
 ווערן נאָר דער, וואָס נעמט אָן באהבה זיין מאַרטירער־טויט און גייט אָפֿן
 צו זיין מאַרטירער־טויט. און איך בין, דאָס איז אמת, געשטאַרבן אַ פּחדנות־
 טויט. אָבער די היינטיקע עפאָכע מאַכט נישט קיין וועזן פון אמתע מאַר-
 טירער און פון הייליקע טויטן. און אויך קיין לעגענדעס דאַרף נישט די
 היינטיקע עפאָכע. נאָר נאַרישע יידעלעך קאָנען מיינען, אַז זיי זענען נאָט־
 מאַרטירער, ווען זיי שרייען שמע ישראל בשעת מען וואַרפט זיי אין קרעמאָ-
 טאַריע אַרײַן... יאָ, יאָ, קיין לעגענדע קאָן איך נישט ווערן, אָבער אויפשטיין
 צו אַ צווייט לעבן — דאָס געפעלט מיר. און איך וועל אויפשטיין. און
 ווייסטו, ווער עס וועט מיר העלפֿן דערצו? — דינע יידעלעך!
 אַ שלאַנג־געלעכטער נעמט אַרויסשיפען פון זיין סקעלעטן־גאַנגל און
 צעטיקלט זיך איבער אלע באַלקעס:

— יאָ, יאָ, דינע יידעלעך. און דערפאַר האָט די געשיכטע אויסגע-
 ליינט אזוי, אַז די יידעלעך זאָלן זיצן היינט אין מיינע לאַגערן, און קיין
 לאַנד זאָל נישט וועלן זיי אַרײַנלאָזן צוריק. די געשיכטע איז נאָך אלץ אויף
 מיין זיט. ווער וועט מיר העלפֿן אויפבויען צוריק מיינע חרובע שטעט?
 זיי, דינע יידעלעך. זיי וועלן זיך אזוי לאַנג שטיקן אין די לאַגערן, ביז זיי
 וועלן אָנהייבן לויפֿן פון זיי אין מיינע חורבות אַרײַן און נעמען די חורבות
 אויפשטעלן. אייניקע טוען דאָך עס שוין. ווער וועט מיר אויפבויען צוריק
 מיין מינכע? זיי. זיי. — אין מיין לאַנדסבערג זענען די יידעלעך נאָך דאָ? —
 דאָ. אין מיין פּערנוואַלד זענען זיי נאָך דאָ? — דאָ. אין מיין איינרינג
 דאָ? — דאָ. — איך פיר דורך מיין נאַכט־אַפעל. מיין נאַכט־רעוויזיע —

איך זען זיך האַסטיס אויף. איך דריי אויף דאָס עלעקטרישע לעמפל.
 איך קוק זיך אַרום. שאַ, שטיף. אַ בייזער חלום האָט זיך מיר געחלומט.

*

אין פעלדאָפּינג

13 טער מאַי.

אין די פריערדיקע נאָטיצן האָב איך שוין דערציילט, אז מיר האָבן דעם פעלדאָפּינגער לאַגער איינמאָל באַזוכט שוין, נאָר צוליב דער נאָכלע-סיקייט פון דער מינכענער אַדמיניסטראַציע איז קיין זאָך אין לאַגער נישט צוגעגרייט געווען פאַר אונדז און מיר האָבן געמוזט גלייך אַוועקפאַרן צוריק. די פעלדאָפּינגער האָבן זיך שטאַרק דערפון געערגערט. ס'איז זיי נישט אָנגעשטאַנען וואָס זייער לאַגער איז אזוי אַרום אַרויסגעפאַלן פון צו זיין פון די ערשטע אויף אונדזער פּראָגראַם. ווארים לויט זיין פאַרנעם און גרויס (איבער זעקס טויזנט באַפעלקערונג) פאַרדינט דער פעלדאָפּינגער לאַגער צו זיין פון די ערשטע.

דערפאַר איצט, צום צווייטן מאָל ווען מיר קומען, איז אַלץ צוגעגרייט אויפן בעסטן אויפן.

מיר באַקענען זיך גלייך מיט אַן אַקטיווער פאַרשטייערשאַפט און מיט אַן אָרגאַניזירטער אַרבייטערשאַפט. עס גיט אַ וויי אויף אונדז מיט ענערגיע און מיט טעמפּעראַמענט.

ס'איז דער פעלדאָפּינגער לאַגער, וואָס צייכנט זיך אויס מיט דעם, וואָס אַרבעטער פון דעם ישוב (אַן ערד אַ פּופּצן הונדערט אין צאָל) זענען אָרגאַניזירט אין אַן אַרבעטער־קאָמיטעט.

יעדער ווערקשטאַט איז פאַרטראָטן אינעם אַרבעטער־קאָמיטעט.

די פעלדאָפּינגער ווילן האָבן, אַז זיי זענען געווען די סאַמע ערשטע צו וואַרפן איבער אַלע לאַגערן דעם לאַזונג פון אַרבעט, פון ווערקשטאַטן און פאַך־שולן, און אַז זיי זענען געווען די ערשטע וואָס האָבן אַזוינע ווערק־שטאַטן גענומען בויען.

אויף וויפּיל דאָס איז ריכטיק נעם איך זיך נישט אונטער צו זאָגן. מיט־גלידער פון אַנדערע לאַגערן, ווי פּערנוואַלד, לַמשל, אָדער לאַנדסבערג, ווייזן אַרויס אייפּערזיכט ווען זיי הערן אַזוינס פון אַ פעלדאָפּינגער. זיי זענען נישט גערן צו אָנערקענען די בכורה פון פעלדאָפּינג.

כ'הער נישט איינמאָל אַ מענטשן פון אַן אַנדער לאַגער זאָגן: אַ, פעל־דאָפּינג — דאָרט איז אַ צו גרויסער קאָך פון פאַרטייען, דאָרט דאָמינירן בונדיסטן, קעגנער פון ארץ ישראל, א. א. ז. וו.

נעם איך זיך נישט אונטער, זאָג איך, צו משפּטן אויף וויפּיל דאָס איז ריכטיק.

א באזוך פון א טאָג אָדער צוויי אין אַ לאַגער איז נישט גענוג צו קאָנען אָרענטירט ווערן אין אַלע אינערלעכע פרטים פונעם אַזוי-גערופע-נעם געזעלשאַפטלעכן לעבן פונעם לאַגער.

אויף וויפיל אָבער מען קאָן משפטן פון ערשטע באַקאַנטשאַפטן און איינדרוקן איז אַ טייל אמת יאָ פאַראַן אין דער כאַראַקטעריסטיק, וואָס מענטשן פון אַנדערע לאַגערן גיבן דעם לאַגער פון פעלדאָפינג.

פאַרטייאַישע לייַדנשאַפטן, שאַרפּקייטן זענען דאָ קענטליכער ווי אין אַנדערע לאַגערן.

איך ניי נישט אַרײַן אין תוך פון די שאַרפּקייטן און פאַרטייסיכסוכים פון פעלדאָפינג. איך בין זיך מודה, אַז זיי וועסן נישט אין מיר קיין גרויסן אינטערעס.

נישט, חלילה, דערפאַר ווייל איך באַצי זיך מיט גרינגשעצונג צו דעם. גראַד פאַרקערט: צוליב מיין גרויסער אַכטונג צו אַלע לאַגעריידן, אָן אויס-נאַם, ווערן אין מיניע אויגן די פאַרטיי־שטרייטן אין די לאַגערן בטל ומכּוּמל אין דעם ים פון זייערע לייַדן און פיינען.

די פאַרטיי־שטרייטן אין די לאַגערן זעען אויס אין מיניע אויגן נישט מער ווי אַ קינדער־שפּיל, נישט מער ווי אַ ירושה פון עפעס אַ געוואוינהייט, וואָס האָט מיטן עצם לעבן פון לאַגער גאַרנישט צו טאָן.

פאַרטייען מוזן דאָך האָבן אונטער זיך קאָנקרעטע יסודות, מוזן זיך דאָך סומך זיין אויף אויסגעשפּראַכענע געזעלשאַפטלעכע אַנדערשקייטן, אינטערעסן און לעבנס־פאַרמען.

וואָס פאַראַ אַנדערשקייטן פון פּסיכיק און אינטערעסן קאָן זיין אין אַ לאַגער, וואו אַלע אָן אויסנאַם עסן פון איין „אונראַ“־שיסל, וואו אַלע לעבן איינעם און דעם זעלבן טרויער-לעבן און וואו אַלע אָן אויסנאַם קוסן אויס די אויגן אַוועקצוגיין פון דער ערד אויף וועלכער זיי זיצן — אַן ערד, וואָס אַלע אָן אויסנאַם פאַרשילטן מיט דער זעלבער פאַרשילטעניש.

איין־איינציקער שטרייט־פונקט קאָן זיין, און ער איז דאָ. דאָס איז: ארץ ישראל.

אין אַלע לאַגערן דאָמינירט דער ארץ ישראל סענטימענט. דאָס איז אַן אַבסאָלוטער פאַקט. ארץ ישראל איז די הויפּט־בענקשאַפט פון כמעט אַלע לאַגעריידן. אויך פעלדאָפינג איז נישט קיין אויסנאַם. מער נישט — אין פעלדאָפינג, ביי אַ טייל פונעם לאַגער, איז די ארץ ישראל טעמפּעראַטור אויף עטלעכע גראַד נידעריקער. אַ געוויסע צאָל איז אויסגעשפּראַכן קלאָר אַנטי־ציוניסטיש.

אָבער אפילו די קעגנערשאַפט דאָ איז דאָך אויך נישט מער ווי אַב־סטראַקטע. קיין פּראַקטישע אָנווענדונג קאָן זי דאָ נישט האָבן. פּשוט דערפאַר, ווייל דער ייד אין לאַגער, צו וואָס פאַר אַ פאַרטיי ער זאָל זיך אין דמיון נישט צושרייבן, שטייט ניט פאַר קיין ביררה. עס איז אים נישט געגעבן קיין אויסוואַל ער זאָל זיך קאָנען אויסקלייבן אַן אַנדער לאַגער

וואוהין צו עמיגרירן. די גאנצע וועלט איז פארשלאסן פאר אים. די גאנצע, אן אויסנאם. דער זיסער בעווין, וועלכער לאזט נישט גיין קיין ארץ ישראל, לאזט דען דעם בונדיסט גיין קיין ענגלאנד, למשל?

אזוי ארום מוז אפילו דער טעאָרעטישער קעגנער פון ארץ ישראל, צי ער איז אַ בונדיסט, צי אַ קאָמוניסט, צערטלען אין זיך אַ האָפענונג צו קריגן אַ נישט־טעאָרעטישן סערטיפיקאַט קיין ארץ ישראל. ער מוז נעבעך עובר זיין אויף דער מצווה פון שנאת-ציונים.

*

איך מאַך די פּאַר באַמערקונגען אין מינע גאַמיצן וועגן פּעל־דאַפינג. אָבער אַ שייכות האָבן זיי צו אַלע לאַגערן, נישט נאָר צו פּעל־דאַ־פינג. פּעל־דאַפינג אַליין נעם איך אויף מיט דער זעלבער ליבשאַפט, מיטן זעלבן אויפציטער, מיט וועלכע כ'האָב אַרײַנגענומען אין זיך די מענטשן און זאָכן פון אַנדערע לאַגערן.

און ס'איז דאָ וואָס אויפצונעמען. אזויפיל ווערקשאַטן, סיבוצים, שולן, הכשרות, פּאַרטיזאַנע־קאַלעקטיוון, אַ צייטונג, אַ שפּיטאַל, אַן איר גענער טעאָרע, וואָס איז אַ זעלטנקייט, אַן אמתע קינסטלערישע דערגרייך כונג, און ועל כולם — טאַקע דער אַרבעטער־קאָמיטעט, וואָס טראַגט אַרײַן אינעם גאַנצן לעבן פונעם לאַגער אַ גייסט פון באַוואוסטזיניקער אַקטיווי־טעט, פון אַרבעטער־עלעכקייט, פון אַרבעטס־מאָראַל.

די מאָראַל באַשטייט אין דעם: כל־זמן אַ מענטש געפינט זיך דאָ וואו ער געפינט זיך, מוז ער טאָן אַלץ וואָס ער קאָן, אַז זיין שטיקל לעבן, ווי אָרעם און ווי ענג ס'איז נישט, זאָל זיין גייסטיק אויף אַ הויכער מדרגה. אַגב דאַרף מען אפילו אויף די שאַרפּקייטן פון פּאַרטי־דיסקוסיעס אין די לאַגערן, נישט געקוקט אויף זייער הענגן אין דער לופטן, געפינען אַ זכות.

אַ מענטש וויל נישט זיין אונטערגעוואָרפן אונטער דער שליטה פון לית־ברירה; ער וויל זיך איינשמועסן, אַז ער האָט אַן אויסוואַל פון עטלעכע אירייען און פון עטלעכע מעגלעכקייטן, אפילו ווען ער זעט קלאָר, אַז ער האָט זי נישט.

אויך ארץ ישראל פאַר אַ יידן מוז זיין קורס־כל אַן ענין פון ליב־שאַפט, פון אינטימן אויסוואַל, פון וועלן גיין אַהין אין פרייען רצון און נישט בעל־כרחו.

שטעלט זיך אַ ייד אַוועק אַמאָל דיבאַם קעגן ארץ ישראל נישט דער־פאַר וויל ער האָט נישט ליב ארץ ישראל, נאָר דערפאַר וויל אים פייניקס דער פאַסט, וואָס אין ערגעץ אַנדערש וויל מען אים נישט אַרײַנלאָזן.

*

איך האלט פאר נייטיק צו ברענגען דאָ צוויי כאַראַקטעריסטישע שמועסן, וואָס כ'האָב געהאַט מיט אַ פּאַר פעלדאָפּינגער, אַקוראַט נאָכן אַרויסגיין ביינאַכט פון דער אַרמאָרי, וואוּ מיר האָבן פאַר איבער צוויי טויזנט מענטשן דורכגעפירט אַן אָונט.

דער דרויסן פונעם לאַגער איז דאָ באַזונדערס אַ שיינער. פעלדאָפּינגער לאַגער געפינט זיך אויפן ברעג פון דער שטאַרענבערגער אָזערע.

יידן אויף זייער טויט־מאַרש נאָך טיראָל זענען, אין מאַמענט פון דער באַפרייאַונג, אַריינגעפאַלן אין פעלדאָפּינג, אויפן ברעג פון דער אָזערע. — זענען זיי דאָ פאַרבליבן לאַגערן אויך נאָך דער באַפרייאַונג. אין געטומעל פון די רעדלעך עולם גיט מיך איינער אַ צי פאַר דער האַנט, פירט מיך אָפּ אין אַ זייט און זאָגט מיט גרויס סודותדיקייט: — איך מוז מיט אייך עפעס רעדן באַזונדער.

דער אופן ווי אַזוי ער ציט מיך פאַר דער האַנט און ווי אַזוי ער רעדט, מאַכט מיך נייגעריק: גאָט ווייס וואָס דער מענטש האָט מיר אַזוינס צו זאָגן!

איך שפּיז אָן די אויערן. ערשט — וואָס, מיינט איר, זאָגט צו מיר דער מענטש? ער זאָגט צו מיר אַטוואָס: — צי זעט איר נישט אַליין, איך פרעג אייך, ווי אַלע יידן אין די לאַגערן פאַרקריכן אין רעאַקציע? — עס איז דאָך שרעקלעך. פון אַנפאַנג כאַפּ איך נישט וואָס דער ייד מיינט, אָבער איך זע שוין איין, אַז קיין גוואַלדיקע סודות וועלן דאָ נישט אַנטפלעקט ווערן פאַר מיר. איך גיב נישט ווילנדיק אַ לאַך, אָבער איך פאַרכאַפּ זיך, כדי אַ יידן נישט צו פאַרשעמען.

— וועלכע רעאַקציע מיינט איר? — פרעג איך. — איך מיין — אַט דאָס געשריי אַלעמענס: ארץ ישראל, ארץ ישראל! ס'איז שרעקלעך, זאָג איך אייך. מען קאָן נישט אַטעמען. נאָר ארץ ישראל. רק ארץ ישראל!

ווערט שוין דער ייד פאַר מיר טשיקאָווע מיט זיין אויסגעשריי: „מען קאָן נישט אַטעמען.“ אַ געוויסער בייטאָן אין זיין קול נעמט מיך אפילו רענערווירן. איך דערמאָן זיך אָבער גלייך, אַז איך האָב נישט קיין רעכט צו ווערן אין כעס אויף אַ לאַגער־ייד, ווער רעדט נאָך צו באַציען זיך צו זיינעם אָן אַרנומענט מיט גרינגשעצונג. מיין שטענדיקער געפיל איז, אַז דער לאַגער־ייד אין אין אַלץ גערעכט, און אַז אַלע זיינע איבערלעבונגען, אפילו די וואָס געפּעלן מיר נישט, דאַרפן געמאַסטן ווערן נאָר מיט זיין מאַס.

זאָג איך צו אים: — איך פאַרשטיי בכלל נישט אייער אויפּרעגונג, מיין פריינט. און פאַר־ וואָס איז ארץ ישראל שרעקלעך?

— יאָ, ס'איז שרעקלעך, — זאָגט ער. — און איר, זע איך, זייט אויך
א הייסער אָנהענגער פון ארץ ישראל. ווי קומט עס צו אייך?
— עס וועט מוזן קומען אויך צו אייך, זאָג איך גוטמוטיק.
— ניין, ניין, — נעמט דער ייד פראָטעסטירן, — ארץ ישראל איז
רעאָקציע.

— לאָזט אָפּ מיט רעאָקציע, — זאָג איך, און נעם אים פאר א
האַנט. — ברויכט נישט אַזוינע גאָרנישט-זאָגנדיקע ווערטער. כ'וועל אייך
בעסער פרעגן אַן אנדער פראָגע: לאָזט אייך דען עמיצער פון די יידן דאָ
נישט טראַכטן וועגן אַ וועלכן נישט איז אנדער לאַנד אויסער ארץ ישראל?
שטערט אייך דען עמיצער צו טראַכטן אָדער צו פאָרן אויסער אנדערש?
— ניין, קיינער שטערט מיר נישט. — זאָגט ער. — שיין וואָלט איך
אויסגעזען, ווען עמיצער שטערט מיר צו טראַכטן דאָס וואָס איך וויל
טראַכטן.

— האָט איר וואוהין צו פאָרן אויסער ארץ ישראל — פרעג איך.
— ניין, — זאָגט ער. — איך האָב נישט. מען לאָזט אין ערגעץ
נישט אַרײַן.

— טאָ וואָס-זשע רעדט איר?
— אָבער אין ארץ ישראל לאָזט מען דאָך נישט אַרײַן — נעמט דער
ייד בייזערן זיך.

— יאָ, ריכטיק, — זאָג איך. — אָבער ארץ ישראל שטייט דאָך
אויפן יידישן טאָג-אַרדענונג, אַזוי צו זאָגן. אַט רעדט מען וועגן הונדערט
טויזנט סערטיפיקאַטן קיין ארץ ישראל. ווען די לאַגערן קריגן די הונדערט
טויזנט סערטיפיקאַטן, וואָלט עס געווען שלעכט? איך פרעג אייך.
— איך זאָג עס נישט. אדרבה, עס וואָלט געווען זייער גוט. אָבער
פאָרוואָס נאָר פאַרלייגן זיך אויף איין לאַנד, אויף ארץ ישראל? מען נעמט
און מען שפאַרט מיך צו צו דער וואַנט: נאָר ארץ ישראל! פאָרוואָס זאָל
מען נישט עפענען פאַר אונדז די טויערן פון אַלע לענדער?
— אדרבה, — זאָג איך. — הלוואי זאָל מען טאַקע עפענען.
— אָבער מען עפנט דאָך נישט, — נעמט דער ייד צאָרענען. — מען
עפנט דאָך נישט.

— יאָ, ריכטיק. איר זייט גערעכט. מען עפנט נישט.
— קיין ארץ ישראל, — האַלט דער ייד אין טענהן — גייט אָן אַן
אומלעגאַלע עמיגראַציע. אַ סך פון די לאַגערן לאָזן זיך אַוועק אָן דערלוי-
בענישן, מען רייסט זיך דורך גרענעצן. מען גייט אויף סכנה. פאָרוואָס רייסט
מען זיך נישט אויך צו אנדערע לענדער? פאָרוואָס עפעס נאָר קיין ארץ
ישראל?

— אויף דעם, זאָג איך, — דאַרפט איר מיר ענטפערן.
— איך ווייס נישט וואָס צו ענטפערן אויף דעם. איך ווייס נישט —
זאָגט ער אין גרויס פאַרלאַרנקייט.

— איך וועל אייך יאָ ענטפערן, — זאָג איך, — פאַרוואָס יידן רייסן זיך קיין ארץ ישראל אפילו אויף אַן אומלעגאַלן אופן, און צו אַנדערע לענדער רייסן זיי זיך ווייניקער אָדער גאַרנישט. זיי רייסן זיך קיין ארץ ישראל, ווייל גאַר פשוט: קיין ארץ ישראל ווילן זיי זיך רייסן. איר פאַר-שטייט?

דעם יידנס קול גיט מיטאַמאָל אַ פאַל אַרונטער און ער נעמט שטאַמ-לען:

— און אפשר וואָלט מען פּרובירט עפעס טאָן דאָ אין דייטשלאַנד? ... איך ווער אויפגעצייטערט פון דער דאָזיקער ווענדונג. מיין מיטשמוע-סער דערפילט עס. ער נעמט אַליין אויפצייטערן.

— איך מיינ, איך מיינ, — נעמט ער פליסטערן, — איך מיינ, אַז מיר האָבן דאָך קיין ברירה נישט...

— קאָנט איר אייך פאַרשטעלן, — פרעג איך, — אַז יידן זאָלן אַרויס פון די לאַגערן און צעשפרייטן זיך צווישן די דייטשן? קאָנט איר אייך פאַרשטעלן אַזאַ נעמיינהייט, אַז יידן זאָלן שוין גלייך ווערן די אויפ-בויער פונעם לאַנד, וואָס האָט פאַרברענט זעקס מיליאָן יידן, וואָס האָט הרוב נעמאַכט אונדזער פאַלקס?

דער ייד שטייט אַ דערשראָקענער פון זיינע אייגענע רייד, אַ צעטומל-טער, אַן אומגליקלעכער.

— איר זייט גערעכט, — זאָגט ער. — פאַרניט מיר, כ'האָב נישט דאָס געמיינט. כ'האָב געמיינט...

— וואָס איר זאָלט נישט האָבן געמיינט, איז נישט גוט, — זאָג איך. — נישט גוט. נישט גוט.

דער ייד שטייט מיט אַן אַרונטערגעלאָזטן קאָפּ. אויך זיינע אַקסלען ניבן אַ זינק אַרונטער. אַזוי ווי פון אַ שווערער, דריקנדיקער משא. איך לייג אַרויף אַ האַנט אויף זיין אַקסל און זאָג, ווי כ'וואָלט וועלן מיט עפעס אים טרייסטן:

— ס'איז שוין שפעט. גייט צו זיך. שטייט נישט אַזוי פאַרלאָרן. טראַכט גוט איבער דעם ענין.

דער ייד אָבער הייבט נישט אויף דעם קאָפּ צוריק, און אויך זאָגן זאָגט ער מער גאַרנישט.

איך זאָג אים „גוטע נאַכט" און לאָז אים איבער אַ שווייגנדיקן, אַ צערודערטן.

*

איך נעם צוריקגיין צו דער געדיכטעניש פון עולם — שמעלט מיך אַ צווייטער ייד אָפּ:

— אנטשולדיקט, זאגט ער, — איך וויל ביי אייך עפעס פרעגן. אָבער איידער איך פרעג, וויל איך אייך עפעס דערציילן. האַייאַריקן ערשטן מאַי האָבן מיר דאָ אין אונדזער לאַגער געהאַט גאַנצע צוויי ערשטער-מאַי דע-מאָנסטראַציעס. איין דעמאָנסטראַציע האָבן דורכגעפירט דער „בונד“, די קאָמוניסטן און די לינקע פּוּעלי-ציון; די צווייטע דעמאָנסטראַציע האָבן דורכגעפירט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע, דער „השומר הצעיר“ און דער פּאַרטיזאַנער קאַלעקטיוו „העובר“. ביידע דעמאָנסטראַציעס זענען פּאַרגעקור-מען אין איין צייט, צען אַזויגער אין דער פּרי, אויף צוויי באַזונדערע פּלע-צער. אין דער ערשטער דעמאָנסטראַציע האָבן זיך באַטייליקט אַרום טויזנט מאַן; אין דער צווייטער זייט — אַרום זיבן הונדערט. וועט איר דאָך מסתמא פרעגן, פאַרוואָס דאַרף מען אין איינעם און דעם זעלבן לאַגער דורכפירן צוויי באַזונדערע דעמאָנסטראַציעס? פאַרוואָס קאָן אַ יודישער „די-פי“-לאַגער, וואָס עסט דאָס זעלבע „אונראַ“־ברויט און די זעלבע זויערע זופ פון איין שיסל, נישט מאַכן דעם ערשטן מאַי איין פאַרייניקטע פּיערונג? דער ערשטער מאַי איז דאָך עפעס אַ יום-טוב פון אייניקייט, פון ברודערלעכקייט, בפרט נאָך דאָ אין אַ לאַגער פון קאַצעטניקעס, וועמען היטלער האָט געשטימט מיטן זעלבן קנוט און געברענט מיטן זעלבן קרעמאַ-טאַריע-פּיער. האָט איר פרעג אייך. און פאַרגעסט נישט, אַז מיר זיינען ערשט קוים אַ יאָר נאָך דער באַפּרייאונג. היטלערס שמיץ זענען נאָך הייס אויף אונדזער לייב און זיינע נומערן גליען נאָך אויף אונדזערע אָרעמס. איז ווי-זשע קומט עס? וועט איר פרעגן. וועל איך אייך ענטפערן: די סיבה, פאַרוואָס ס'האַט נישט געקאָנט זיין איין פאַרייניקטע דעמאָנסטראַציע, איז געלעגן — ווייסט איר אין וואָס? אין די פּאַנען. בעסער געזאָגט: אין דער יודישער פּאַן. נאָך בעסער געזאָגט: אין דער ווייס-בלויער פּאַן. איר פאַר-שטייט? — דער בונד, די קאָמוניסטן און די לינקע פּוּעלי-ציון האָבן גע-וואָלט, אַז אויף דער דעמאָנסטראַציע זאָל מען טראָגן נאָך די רויטע פּאַן, און נישט מער. דער צווייטער צד האָט פאַרלאַנגט, אַז מען זאָל טראָגן אַי די רויטע פּאַן, אַי די ווייס-בלויע פּאַן. דער ערשטער צד האָט געטענהט, אַז אפילו אין ארץ ישראל טראָגט מען דעם ערשטן מאַי נאָך די רויטע פּאַן אַליין, ווייל דער ערשטער מאַי איז דורכום אַ סאָציאַלער און נישט קיין נאַציאָנאַלער יום-טוב; דער צווייטער צד האָט אָבער אַנטקעגן געטענהט, אַז אויב ס'איז אַפילו אַזוי, וויל ער גראָד — ווייל דאָ אין לאַגער — אויף יעדן יום-טוב אַרויסשטעלן אויך די יודישע פּאַן. — נו, פאַרשטייט איר דאָך, אַז צוליב אַזאַ האַרבער טריף-און-כשר-שאלה איז די אייניקייט נישט צושטאַנד געקומען. די פוסקים האָבן נישט געקאָנט קומען צו קיין הסכּם; דער ערשטער צד האָט בשום אופן נישט געקאָנט פּוּעלן ביי זיך איינצוגיין אויף אַזאַ טרופּות, רחמנא יצילנו. איז געבליבן, אַז מען זאָל מאַכן צוויי דעמאָנסטראַציעס און יעדער צד זאָל באַזונדער פּראַווען און פּיערן דעם

יומ־טוב פון אייניקייט. — אַט דאָס איז די מעשה. איצט וויל איך איך
פרעגן: וואָס זאָגט איר דערויף? ווי געפעלט איך עפעס אַן אייניקייט, וואָס
מען פראַוועט באַזונדער?

דער מאַן שטעלט אַן זיין שאַרפן פנים און כ'זע אין זיין גאַנצער
האַלמונג, אַז אַלץ וואָס ער איז אויסן איז: דערציילן מיר די מעשה. אויף
מיין ענטפער וואַרט ער נישט, וויל ער ווייסט קלאַר וואָס פאַר אַן ענטפער
עס קאָן זיין אויף דעם.

זאָג איך צו אים טאַקע:

— צי אַלץ וואָס איר דערציילט מיר איז טאַקע אזוי געווען, קאָן איך,
פאַרשטייט זיך, נישט פעסטשטעלן; אָבער כאַראַקטעריסטיש פאַר אונדזער
לעבן איז עס ביז גאָר. קיין ענטפער דאַרף איך איך נישט געבן, וויל איר
האַט דעם ענטפער אַליין געגעבן. אָבער פאַר דערציילן מיר די מעשה —
אַ דאַנק סיי-ווייסיי.

גייענדיק דערנאָך צו זיך, קומט מיר אַרויף אויפן זינען מינס אַ ליד
„ערשטער מאי 1935“, וואָס הייבט זיך אַן מיט די פּאָלגנדיקע שורות:

אויף יוניאָן־סקווער מאַרשירן קאָמוניסטן,

אויף פינפטער עוועניו מאַרשירן סאָציאַליסטן,

און צווישן ביידע מחנות — רייטער פּאָליציי...

נעמען די דאָזיקע שורות איצט און שטעלן זיך אַליין איבער, און אַנ-

דערשן זיך אַליין איבער:

אויף איין זייט לאַגער מאַרשירט די רויטע פּאָל,

און אויף דער צווייטער זייט — די ווייס־בלויע פּאָל.

און צווישן ביידע — מיט אַן שוואַרצער פּאָל —

מאַרשירן קדושים זעקס מיליאָן.

*

...אויפּשריפטן אויף די ווענט פון די שולן און קיבוצים אין פעל-

דאָפינג:

„תחי ארץ ישראל העובדת“.

„זאָל לעבן אַ סאָציאַליסטישע ארץ ישראל.“

אין די ווערקשטאַטן הענגען אויף די ווענט פלאַקאַטן:

„רעדן יידיש.“

„וויסן איז מאַכט.“

„געזשאַפּטלעך אייגנטום איז הייליק.“

„פרייהייט פאַר די לעבן־געבליבענע.“

„מיר שאַפן און בויען פאַר זיך.“

„פּראָלעטאַריער פון אַלע לענדער, פאַרייניקט איך.“

אין קאָרידאָר פון דער שולן־געביידע הענגט אזא כאַראַקטעריסטישער אויפשריפט:

„מיר רעדן נישט קיין פויליש, נישט קיין אונגאַריש, נישט קיין ליט־וויש, נישט קיין רומעניש. מיר רעדן נאָר יידיש אָדער עברית.“
אויף אַ וואַנט פון אַ יונגט־קלוב ציט־צו צו זיך אַן אויפשריפט:
„יידן פון אַלע לענדער, פאַרײניקט אייך.“

*

אויך דאָ, אין פעלדאָפּינגער לאַגער, פירן מיר דורך אַ סימפּאָזיום, ווי מיר האָבן עס געטאָן אין לאַנדסבערג און אין פערנוואַלד. אַ הויז דעם האָבן מיר אַ זיצונג מיט דער עקזעקוטיווע פונעם אַרבעטער־קאָמיטעט.
די רעדעס, וואָס די פעלדאָפּינגער האַלטן פאַר אונדז סיי ביי דער עק־זעקוטיווע, סיי ביי דעם סימפּאָזיום, טראָגן כמעט דעם זעלבן כאַראַקטער פון די רעדעס אין לאַנדסבערג און פערנוואַלד. דאָך איז צו מערקן אין זיי אַ ביסל אַן אַנדער קנייטש. דערהויפּט אין די ווערטער וואָס ווערן געזאָגט אויף דער זיצונג פון דעם אַרבעטער־קאָמיטעט.

ס'וועט נישט זיין איבעריק, אפילו ווען דאָ און דאָרט קאָן עס קלינגען ווי אַן איבערחזרונג, צו ברענגען אויסצוגן פון די געהאַלטענע רעדעס אויף ביידע צוזאַמענקונפּטן.

אויך דאָ זענען מיר, נעסט, געווען נאָר אַנרענער צו די שמועסן, און נאָכן אָנהייב, אין משך פון אַ פאַר שעה, דורכויס צוהערער.
איך ברענג פון זייערע רעדעס די שטעלן, וואָס האָבן זיך מיר אויסגע־וויזן צו זיין כאַראַקטעריסטיש און וויכטיק צו פאַרצייכענען.

★

פון דער עקזעקוטיווע־זיצונג פונעם אַרבעטער־קאָמיטעט:

— „די חברים געסט פון אַמעריקע דאַרפן וויסן, ווי שווער ס'איז אונדז אָנגעקומען, נאָך אזויפיל יאָרן פון היטלערס עבודת־פרד, אַריבערצוגיין צו פּריוויליקער אַרבעט דאָ אין לאַגער, צו אָנהייבן פילן שעפּערישן טעם אין אַרבעט. אָבער מיר האָבן עס דערגרייכט. כאַטש מיר זיצן אין לאַגערן. — אונדזער אָרגאַניזירטער אַרבעטער־קאָמיטעט איז דער בעסטער באַווייז דע־רויף. פעלדאָפּינג איז דער ערשטער לאַגער וואָס האָט אַן אַרבעטער־קאָמי־טעט, אַן אָרגאַניזירטע פאַרשטייערשאַפט פון אַרום פּופּצן הונדערט אַרבע־טער. — מיר האָבן אויך, אַ הויז די נויטיקסטע קולטור־אַנשטאַלטן ווי קינדער־שולן, קינדער־היימען און צוזאַמענוואוינונגען, אַ דראַמאַטישע סטור־דיאָ אונטערן נאָמען „עמך“, וואָס האָט שוין דערווייזן צו געבן עטלעכע געראַטענע פאַרשטעלונגען. לעצטנס שפּילט אונדזער סטודיאָ אַנסקיס

„דיבוק“. אונדזערע געסט וועלן נאך טאקע היינט נאכט אליין זען די קינדער-שולן, קינדער-היימען און צוזאמענוואוינונגען, א דראמאטישע סטודיע אונטערן נאמען „עמד“, וואס האט שוין דערוויין צו געבן עטלעכע געראטענע פארשטעלונגען. לעצטנס שפילט אונדזער סטודיע אנסים פארשטעלונג וואס וועט געגעבן ווערן לכבוד זיי. — מיר האבן נישט גענוג טעאטער-מאטעריאלן, נישט גענוג בינע-מיטלען. דאס איינציקע וואס מיר פארמאגן איז: דארשט און בענקשאפט נאך יידישער קולטור און נאך א פריי און שיינ לעבן. — ”

— „א גרויסע דערציערישע ארבעט איז אפגעטאן געווארן ביי אונדז, כדי אפצוראטעווען אונדזער יוגנט פון תהום פון דעמאראליזאציע. — מען דארף זאגן דעם אמת: א היפשער טייל פון אונדזער יוגנט איז געווען פארווילדעוועט. — איצט דערציען מיר זיך איבער. אבער נישט אלע קאנען אויפגענומען ווערן אויף ארבעט; מיר האבן נישט גענוג שטאפן און נישט גענוג געצייג. — און אונדזער ארבעטס-לויז איז: א פעקל סינארעטן. אמאל אויך דאס נישט. — מיר פארלאנגען פון אמעריקע וואס שנעלערע און וואס קאנסטרוקטיווערע הילף. עס פעלן דאך אונדז אפילו נאדלען. יא, פשוטע נאדלען. — און אפילו אז מיר ארבעטן — ווילן מיר ארויס פון דאנען אונדזער שטאנדפונקט איז: אויב עס וועט אונדז געגעבן ווערן א מעגלעכקייט צו גיין קיין ארץ ישראל, שטייט דער גאנצער לאגער גרייט דערויף. מיר זענען אבער אויך דערפאר, אז אויב ס'איז דא פאר וועמען נישט איז א מעגלעכקייט צו גיין ערגעץ אנדערש אין איינעם פון די דעמאקראטישע לענדער, זאל ער אומבאדינגט די מענ-לעכקייט אויסנוצן און זאל גיין אהין. — ”

19 דעם סימפאזיום:

— „עס הערשט צווישן אונדז א גייסטיקע מידקייט. עס ווילט זיך אנטלויפן פון די צרות. עס ווילט זיך אפילו צופיל נישט רעדן וועגן דעם. — עס מאכן א טעות די וואס קומען צו אונדז, ווען זיי ווילן אונדז פארוואנדלען נאך אין קרושים וועמען מען דארף באזינגען. מען דארף נישט רעדן מיט קיין באזונדער שפראך וועגן אונדז. מען דארף טאן נאך איין זאך: צונויף בינדין אונדז מיטן גאנצן פאלק. ס'איז נישט קיין קאצעטן-פראבלעם, ס'איז דא נאך איין יידישער פראבלעם. — אונדזער מאטעריעלער מצב צע-קריפלט אונדזער גייסט. זאל מען אונדז איינמאל פאר אלעמאל באפרייען פון דער שנאָרעריי, פון דער „אונרא“, פון אלץ מיט אַנאָדער. לאָמיר איינמאל פאר אלעמאל אויפהערן צו זיין אויסדערוויילטע. — ”

— „זאל מיר ווער דערקלערן די סיבה פארוואס, ווען די נאציס זענען באפאלן אונדזער פאלק און אויסגעשאכטן פון אונדז איבער זעקס מיליאן, האט קיינער אין דער וועלט זיך פאר אונדז נישט איינגעשטעלט אויף אן אמת? קיינער נישט. אפילו נישט די לינקע. זאל מיר ווער דערקלערן. —“

— „כ'האב געהערט ווי מען רעדט צווישן אונדז שלעכטס אויף אונדזער יוגנט. זאג איך, אז ס'איז בפירוש אן עוולה. א גרויסע עוולה. מיר האבן די שענסטע יוגנט. מיר האבן נישט צווישן זיך קיין שארפן פראג-לעם פון קינדערהפקרות, פון בראדיאגעס. פון ננבים, ווי ס'האבן די אנ-דערע פעלקער ארום אונדז. אונדזער יוגנט, אנשטאט צו ווערן פארברעכער, ארגאניזירט זיך נאך אין קיבוצים. דארף מען נישט רעדן קיין שלעכטס אויף דער יידישער יוגנט. מען דארף אויך נישט מורא האבן אונטערצו-שטרייבן אונדזער אויסדערווילטסייט. וואס האט מען ביי אונדז נענומען מיט אמאל פארלייקענען אונדזער אויסדערווילטסייט, שפיען קלעס אויף איר? א שוין פנים וואלטן מיר געהאט אן דעם. — אונדזער יוגנט וויל נישט בלייבן אין איראפע? ריכטיק אזוי. פארוואס זאל זי יא וועלן בלייבן אין א וועלט פון טומאה? פארוואס זאל זי יא וועלן בלייבן אויף א בית-הקברות? — אונדזערע לעבנס זענען געשענקטע — דארפן מיר אונדזער-רע לעבנס צוריק אוועקשענקען דעם פאלק אונדזערן. —“

— „אלס א יידישער ארבעטער זאג איך, אז מיר זענען דא געווארן צו ענננאציאנאליסטיש. מיר טארן זיך נישט אפזאגן פון פעלקער, פון דעמאקראטיע, פון פראגרעסיווע אידעאלן. ווען יידן ווילן בויען ארץ ישראל, מוזן זיי זיך אויך שטיצן אויף דער הילף פון ארום, פון אנדערע פעל-קער. —“

— „מען רעדט זענען גאולה פון צער, וועגן גאולה פון טרויער. — ווייס איך נישט ווי אזוי מען קאן אויסלייזן אונדזער צער איידער מיר אליין זענען אויסגעלייזט. — מען רעדט אויך א סך ביי אונדז וועגן רעלי-גיע, וויל איך אייך זאגן, אז אויך דער פארברעכערישער נאצי נעמט שוין פלאפען וועגן רעליגיע. לאמיר זיין פארויכטיק. —“

— „און איך וויל ארויסזאגן הויך אונדזער פארדראס וואס דאס אמער-ריקאנער יידנטום האט אונדז ביז היינט נאך קיין אמתע אסטיווע הילף נישט געגעבן. די יידן אין אמעריקע האבן פארשלאפן אונדזער טראגע-דיע. — די הונדערט טויזנט סערטיפיקאטן זענען דערוויל נאך א ווייטע האפענונג. וואו איז די גרויסע אקציע וואס דאס יידישע פאלק נעמט

אונטער כדי צו ראטעווען אונדז? וואו זענען די דעמאָנסטראַציעס פון
אונדזער פּאָלקס? די שטרייקן? די אויפשטאַנדן? — — "

— „און איך וויל אויך זאָגן אַ פּאַר ווערטער וועגן אונדזער יוגנט.
פאַרוואָס זאָלן מיר לייקענען אַז עס הערשט צווישן אונדזער יוגנט אַן
אומרויאַיקייט? און אפשר נאָך עפעס ערגערס ווי אומרויאַיקייט. עס-האַר-
צעס. פאַרגרעבטקייט. אונדזער יוגנט האָט נישט אין וואָס צו גלויבן. פאַר-
וואָס זאָלן מיר נישט רעדן אָפּן וועגן דעם? — לייגט עס נישט אַרויף אויף
די קאָנצענטראַציע-לאַגערן. זוכט עס אין זיך. — — עס זיינען דאָ צווישן
אונדז מענטשן פון תורה און עבודה — פאַרוואָס זוכן מיר זיי נישט? זיי
זענען שטילע. זיי זענען גלויביקע. זיי האָבן יאָ ווויזערס אויף זייער זיי-
דער. — — "

— „מיר לעבן אין אַן עפּאָכע פון אַ סאָציאַלער איבערקערעניש. אין
אַזאַ עפּאָכע ווערט די אַסימילאַציע שטאַרקער; מוז ווערן שטאַרקער. פאַר
אונדז, כּל-זמן מיר זיינען לאַגעריניקעס, שטייט נישט די פּראַגע פון אַסי-
מילאַציע, ווייל מיר קומען דאָך נישט אין באַדירונג מיט דער וועלט. אָבער
די פּראַגע פון אונדזער גאַנצן פּאָלקס קיום שטייט פאַר אונדז אַזוי ווי
פאַר יעדן ייד אין דער וועלט. — — מיר קאָנען מער נישט זיין איזאלירט
און אָפּגעזונדערט פון אונדזער פּאָלקס קערפּער. מיר קאָנען נישט. מיר ווערן
דערשטיקט אין אונדזער עלנט. — — "

— „זאָלן די חברי-געסט וויסן, אַז מיט יעדן טאָג רוקט זיך אויף
אונדז די סכּנה אַז די לאַגערן אונדזערע וועלן נישט אויסהאַלטן, אויב
מען וועט אונדז וואָס גיכער נישט אַוועקנעמען פון דער פאַרשאַלטענער
דייטשער ערד. זאָלן די געסט דאָס וויסן. זאָלן זיי אונדז העלפּן ברענגען
אונדזער געשריי צו דער וועלט. אונדזער געשריי איז: נעמט אונדז צו פון
דאַנען! שטעלט אונדז נישט אַוועק פאַר אַ נייעם נסיון, פאַר אַ פינצטערן
אויסוואַל: אָדער דערשטיקט צו ווערן אין לאַגערן, אָדער אומקומען אין
צעשפּרייטקייט אין דעם לאַנד פון אונדזער קללה. לאַזט אונדז גיין קיין
ארץ ישראל — צו דעם לאַנד פון אונדזער ברכה. נעמט אונדז אַרויס פון
דאַנען! — — — "

*

נישט געקוקט וואָס דער סימפּאָזיום ענדיקט זיך שפּעטלעך, האָבן מיר
נאָך צייט צו גיין אין דער אַרמאַרי צו דער „דיכּוּב" פאַרשטעלונג, וואָס דער

דראמאטישער קרייז „עמד“ ביים יידישן ארבעטער־קאמיטעט גיט לכבוד אונדז.

די אַרמאָרי איז געפאַקט. דער עולם זיצט געשפּאַנט. אַריינגעטאָן מיט אַלע חושים אין די „דיבוק“־סצענעס, וואָס שפּילן זיך אָפּ אויף דער בינע. די בינע — פאַרשטייט זיך אַ פּרימיטיווע. אויך אזוי אַלע איבעריקע טעאַטראַלע מיטלען. דערפאַר אָבער איז דאָס שפּילן פון די, אודאי נישט־פּראָפּעסיאָנעלע, אַקטיאָרן און די סאַמע רעזשי גאַנץ ווייט פון פּרימיטיוו־קייט. זייער אָפט דערהויבט זיך דאָס שפּילן צו אַן אמתער קינסטלערישער הויך. איבערהויפט אין די מאַמענטן פון חתונה־טרויער, טויטהזכּרה און נשמה־אַננסטן. דער גאַנצער עולם נעמט עס אויף ווי אַן אייגענע איבער־לעבונג. מען פּילט ווי טויזנטער הערצער, אויפגעצייטערטע, אויפגעאַפּלטע, קומען די שוישפּילער אַנטקעגן. אזוי ווי אין זיי אַליין, אין די טויזנטער הערצער, וואָלט אַרײַן דער דיבוק.

צי דען טראָגט נישט יעדער לאַגערניק אין זיך די נשמה פון אַ פאַר־שניטענעם טייערסטן, נאָענטסטן, — דאָס נישט אויסגעלעבטע לעבן פון אַ פאַר דער צייט־אומגעקומענעם?

צי איז נישט דאָס גאַנצע לעבן פון דער שארית הפליטה אין די לאַגערן איין שטיק דיבוק?

צי שטייט נישט יעדע געפּראָוועטע חתונה אין אַ לאַגער אונטערן צייכן פון איינעם, אַדער פון איינער, וואָס קומט פון יענער וועלט מאַנען רעכט און פּלאַץ?

איך זײַ צווישן עולם און פּיל ווי אין מיר אַליין הויבט אָן עמיצער צו יאָמערן מיט תּביעות. אזוי ווי אין מיר אַליין וואָלט אַרײַן אַ דיבוק. ווער איז דער עמיצער? וואָס זענען די תּביעות?

דער עמיצער שניידט זיך דורך דורך אַלעמענס הערצער. דורך אַלע־מענס הערצער — צו דער בינע. פון דער בינע צוריק צו אַלעמענס הערצער. דאָס קומט דער עמיצער מאַנען און טענהן פאַר די אומגעקומענע זעקס מיליאָן.

די זעקס מיליאָן — דער דיבוק.

דער דיבוק — די זעקס מיליאָן.

*

געענדיקט די פאַרשטעלונג. דער עולם לאָזט זיך אַרויס מחנותווײַז פון דער אַרמאָרי.

ס'איז שוין אַרום איינס אזייגער אין דער נאַכט.

ס'גייט מיר נאָך דעם משולחם אומהיימלעך קול פון „דיבוק“:

— דער חתן וועט קומען באַצייטנס.

אודאי טראכט איך, וועט ער קומען. ער מוז קומען. ער מוז.
ווי מיר גייען אזוי מיטן עולם אונטערן טיפן קאלטן נאכט-הימל פון
פעלדאפינגער לאגער — ערשט, מיטאמאָל, אַ מהומה. אַ קול צעטראַגט זיך:
— דייטשן זענען באַפאלן דעם טויער פון לאַגער!
די טויזנטער יידן ווערן דורכגענומען אזוי ווי מיט אַ פּאַגראַם-פּחד.
און איך — דאָס זעלבע.

עס דערמאָנען זיך מיר אין איין הרר-עין די אימה-אַננסטן, וואָס
איך האָב איבערגעלעבט מיט פינף און פּערציק יאָר צוריק אין מיין היים-
שטעטל, אין איהומען, ווען איבערן גאַנצן שטעטל האָט זיך איין מאָל אין
אַן אָונט פונאַנדערגעטראַגן די ידיעה אז אַ פּאַגראַם קומט.
מיט פינף און פּערציק יאָר צוריק. און אַט — ווידער. די זעלבע אימה
איז ווידער דאָ.

דער גאַנצער פעלדאפינגער דרויסן נעמט אַלאַרמירן: יידן, דער פּאַג-
ראַם איז שוין ווידער דאָ!

מחנות לאָזן זיך צום טויער. קיינער ווייסט נישט קלאָר וואָס אזוינס
דאָרט ביים טויער קומט פּאַר. דערווייל נעמען זיך שוין, ווי אַנגעצונדענע
טרוקענע גראַזן, פּאַנאַנדערשפּרייטן קלאַנגען, און די בהלה נעמט וואַקסן.
ביז עס קומט אָן אין מינוטן אַרום אַ ידיעה אז די סכנה איז אַריבער.
אַ באַנדע דייטשע יונגען האָט נעמאַכט אַ פּאַרזוך אַריינצורייסן זיך
דורכן טויער אין לאַגער אַריין, אָבער זי איז פון די יידישע שומרים ביים
טויער נאָך אַ געראַנגל פּאַרטריבן געוואָרן.

אזוינע אינצידענטן, זאָגן די לאַגעריקעס, קומען פּאַר אָפּט. דייטשע
כוליאַגעס, אָדער פּשוטע גנבים, קומען אויספרובירן מזל צי וועט נישט
געלונגען אַמאָל אַריינצוכאַפּן זיך אין אַ וואוינונג פון אַ יידישן לאַגער-
ניס.

כאָטש די לאַגעריידן ווייסן עס, פונדעסטוועגן, יעדעס מאָל ווען אזוינס
פּאַסירט, דערהויפּט נאָך ביינאַכט, ווערן אַלע אַרומגעכאַפּט מיט אַ פּאַגראַם-
שרעק.

*

מיר זענען שוין אין צימער ביי זיך. גרייטן זיך צום שלאָפּן. אַלע
אַרום זענען שוין מער-ווייניקער באַרוואַקט, אָבער איך בין נאָך אַלץ אונ-
טער דער שליטה פון די בהלה-אויסרופן.
אונטער אַט דער שליטה ווערן פּאַרגעסן און פּאַרגייען אַלע דרשות,
אַלע רעדעס, אַלע וויכוחים.
אַלע קשיות ווערן פּאַרענטפּערט.

*

אין לייפהיים

18-טער חאָי.

מיר זענען צוריק אין מינכען פון פעלדאָפּינג. מיר האָבן אויף אונדזער פּראָגראַם נאָך אַ פינף־זעקס פּונקטן: לייפהיים, שטוטגאַרט, אַשאָו, ציילס־היים; באַזוכן נירענבערג און בערלין, און אויב די ענגלישע אָקופּאַציע־מאַכט וועט אונדז דערלויבן, זענען מיר גערן צו קומען אויף אַ פּאָר טעג אין בערגן־בעלזן.

פון בערגן־בעלזן האָבן מיר אַ ידיעה, אַז מען וואַרט דאָרט אויף אונדז מיט גרויס אומגעדולד.

צום באַרויערן אָבער, ווען מיר קומען אין דער הויפט־קוואַרטיר פון „אונרא“ אין מינכען, צו אונדזער יידישן ממונה איבער טראַנספּאָרטאַציע, דערשפּירען מיר, אַז ס׳איז ער, ס׳איז אייניקע באַאַמטע איבער אים, זענען אַנט־שלאָסן אונדזער רייע איבער די לאַגערן איבערצורייסן אינגאַנצן.

ער זאָגט זיך אָפּ צו נעבן אונדז אַ מער־ווייניקער באַסוועמן אויטאָ־מאַביל קיין לייפהיים, כאַטש די רייע אַהין דאַרף נעמען איבער פיר שעה. ער באַשטייט, אַז מיר זאָלן פּאַרן אין אַן אָפּענעם מיליטערישן דזשיפּ, אויף וועלכן ס׳איז פּאַראַן פּלאַץ נישט מער ווי פאַר צוויי מענטשן, אַ הויז דעם שאָופּער. אַי מיר זענען דריי, אַ הויז דעם שאָופּער, און די דריטע מיט אונדז איז אַ פרוי, חברה שיינער. — דאָס גייט אים נישט אָן. אַז מיר וועלן זיך צונויפּשטיקן וועלן מיר, הייסט עס, קאָנען מאַכן פּלאַץ פאַר אַ דריטן. אַזוי מיינט ער.

עס שפּילט זיך פּאַנאַנדער צווישן אונדז און אים אַ ביטערער שמועס. אונדזער ביטערקייט אָבער העלפט אונדז נישט. ער באַשטייט אויף זיינס. אונדז בלייבט נאָך איין ברירה: אָדער לאָזן זיך אין וועג אויף דעם אומ־געלומפּערטן דזשיפּ, אָדער נישט פּאַרן אינגאַנצן.

ס׳פּאַרשטייט זיך, אַז מיר קלייבן אויס דאָס ערשטע.

מער נישט — צווישן זיך באַשליסן מיר, אַז עמא שיינער זאָל דאָס מאָל נישט מיטפּאַרן. זי זאָל בלייבן אין מינכען. עמא שיינער וויל, פּאַר־שטייט זיך, פון אָנפאַנג נישט איינגיין אויף דעם; איר געטרייקייט צו אונדזער געמיינזאַמער שליחות דערלאָזט עס איר נישט. אָבער פּאַרפּאַלן. נישטאָ קיין אַנדער אויסוועג. דערצו איז נאָך דער טאָג אַ קאַלטער, אַ ווייני־טיקער. זי קאָן זייער לייכט פּאַרקילן איר האַלדז, וואָס האַט שוין איין מאָל אַזוי געטראָפּן. טאָר עס אַ צווייטן מאָל נישט געשען.

כליבט עס אזוי. אפרת און איך ווארפן זיך אריין אינעם דזשיפ, אין די צוויי שמאלע, הארטע פלעצער, ארומגערינגלט מיט געזאלין-סאנען. מיר וויקלען זיך איין ביז איבערן קאפ מיט ארמיי-דעסן און מיר לאָזן זיך אין וועג אריין. מיר קוקן אויס ווי צוויי אויסגעשטרעקטע מומיעס. עמא שייווער באגלייט אונדז מיט טרערן אין די אויגן.

ווען מיר פאָרן אַרויס פון שטאָט און דער דזשיפ לאָזט זיך אַוועק איבער די פרייע, גלאַטע וועגן — ערשט דעמאָלט נעמט דער ווינט רייסן שטיקער פון אונדז; ווייזט נישט אַרויס קיין ברעקל דרך-ארץ פאר אַן אַרמיי-קאָלדרע.

מיר קעמפן אָפּ אזוי שעהנווייז מיטן וואָיענדיקן ווינט, ביז מיר קומען אָן צו אָונט קיין ליִיפהיים.

אויך אין ליִיפהיים, ווי ס'איז געווען צו דערוואַרטן, האָט מען זיך נישט געריכט אויף אונדז. אָבער מיר פאַרבייגן אַלע צערעמאָניעס. מיר נעמען די לאַגע אין די אייגענע הענט און אין איינע צען מינוט איז דער גאַנצער לאַגער אויף די פיס.

מיר גרייטן צו אַ פראָגראַם כמעט אויף אַ גאַנצער נאַכט, ווייל מאָרגן מוזן מיר פון ליִיפהיים פאָרן קיין שטוטנאַרט.

*

איידער מיר הייבן אָן אונדזער אימפּראָוויזירטן אָונט, לאָזן מיר זיך אַרויס איבערן לאַגער צו באַקענען זיך מיט די פאַר גאַסן, מיט די הייזער און מיטן געוועזענעם לופט-פעלד אַהינטערן לאַגער, וואו ס'ליגן נאָך ער-היום קופּעס צעבראַכענע, צעשמעטערטע נאַציע-ראַפּלאַנען.

די גאַסן זענען פול מיט אַחינו בני ישראל, מיט יונגוואַרג, מיט קינדער. עס בילדן זיך אַרום אונדז רעדלעך. די רעדלעך באַוועגן זיך מיט אונדז צוזאַמען באַגלייטן אונדז איבער די שטיבער, וואָס מיר ווילן אָנקוקן, איבער די קלובן, איבער די קינדער-שולן און קינדער-היימען.

דער אָונט איז אַ קאַלטער, אַ לויטערער.

אָט קומען מיר אָן צו אַ סקווערל אין צענטער פון לאַגער, וואו עס שטייט אַ דענקמאַל לזכר דעם אוּתבאַקאַנטן ייד. אַ זייליקע מצבה אויפגעקלאַפט פון ברעטער און צעמענט. געמאַכט מיט גאַנץ גוטן פאַרנעם. די אידיע געפעלט אונדז. דער איינפאַל געפעלט אונדז: דער קבר פונעם אומבאַקאַנטן ייד!

*

...פונעם רעדל אַרויס לאָזט זיך הערן אַ קול:
— מאַכט אַ וואַרע פאַרן גענעראַל שמערקע.

א יונגערמאן, וועמעס אויסזען עס דערמאנט מיר אן די טשיקאווע
קהלשע טיפן פון מ'ין אמאליקן היים־שטעטל — אן אנדזער מענדל דעם
וואסערטרעגער, אן אונדזער לוריא דעם צעפאטלטן ווערטלי־זאגער, אן אונד־
זער אייזיק דעם נאכט־וואנדלער, אבער בשום־אופן נישט אן א גענעראל, —
דער דאזיקער יונגערמאן שפאנט אקוראט אונדז אנטקעגן און זאגט:
— האָב דעם כבוד זיך פאַרצושטעלן — גענעראל שמערקע! מאַכט
א וואַרע, איך גיי.

ער שטעלט זיך אוועק ביי דער זייט פון דער מצבה און נעמט רעדן
האַלב־ערנסט, האַלב־שפּאַסיק צו אלעמענס צופרידנקייט:
— די געסט פון אמעריקע זאָלן וויסן, אַז עס שטייט לעבן זיי אַן
אמתער גענעראל מיט זעקס מעדאַלן. מיט זעקס סאָוועטישע מעדאַלן. אַט,
זאָלן די געסט פון אמעריקע אליין זען. אליין אַנטאַפן מיט די הענט אַן
אמתן מעדאַל.

ער נעמט אַרויס פון קעשענע אַ גרויסן זילבערנעם מעדאַל — אַן
אויסצייכענונג פאַר העלדישער דינסט אין דער רויטער אַרמיי און גיט עס
אונדז אַנקוקן.

— זעקס מעדאַלן האָב איך געהאַט. יאָ, גאַנצע זעקס. איינעם פון זיי היט
איך אַפּ. צו וואָס זאָל איך זיך אַרומטראָגן. מיט זעקס שטיק? איינער איז
גענוג פאַר מיר. מען קאָן מיט איין מעדאַל זיין אַ גענעראַל. מען קאָן מיט
איין מעדאַל איינגעמען אַ וועלט, אַט ווי איך האָב איינגענומען. דעם גאַנצן
לאַנגער לייפּהיים האָב איך איינגענומען. און אַט דאָ ליגט מ'ין אומבאַקאַנטער
ייד — מ'ין אומבאַקאַנטער סאָלדאַט. סמירנאַ!

*

איך גנבע זיך אַפּ פונעם עולם. איך קום אַריין אין אַ שטוב — אין אַ
צימער וואו עס האַלטן זיך אויף אַרום צוועלף מענטשן. צווישן זיי—פאַרהיי־
ראַטע פאַרלעך. אַ צימער, וואָס איז נאָרמאַלן אופן וואָלט ער באַדאַרפט
פאַרנומען זיין נישט מער ווי פון איין פאַר.

די ענגשאַפט אָבער איז דאָ אזוי גרויס, אַז אַנשטאַט איין פאַר געפינען
זיך דאָ זעקס פאַר.

אַלע מאַסן פון פּריוואַטקייט זענען אָפּגעשאַפט.

מען האָט קיין ברירה נישט.

אין צימער איז טונקל. פייכטלעך. אומהיימלעך. איין לעמפל שפּרייט

שאַטנס איבער אַלע ווינקלען.

אַ מענטש האָט נישט מער ווי זיין בעט. נישט מער.

איך דערמאָן מיר אַן דעם קאַמער פון אַ טורמע.

איין משפּחה — אַ פאַרל — זיצט איבער אַ טאַבורעטקע און עסט

אָוונט־ברויט. דאָס פּאָרל שפּרינגט אויף ווען איך קום אַרײַן און זאָג: גוט
נ'אָוונט.

אַ בחור פון אַ יאָר צוואַנציק, אַ הויכער, אַ שיינער, מיט לאַנגע
שטיוול אויף די פיס ביז איבער די קני, שפּאַנט אַרום צווישן דער ענגשאַפט
פון די בעטן אַן אויפגערגענטער, און וואַרפט איבערן גאַנצן צימער צאָרנ־
דיקע ווערטער:

— די אַנטווישונג אין די אייגענע יידן עסט מיך, עסט מיך. איך קאָן
עס נאָרנישט אויסהאַלטן. איך האָב איינגעשטעלט אַלץ. כ'האָב פּאַרלאָזן
רוסלאַנד, ווייל כ'וויל גיין קיין ארץ ישראל, ערשט אייגענע ברידער יידן
זענען רשעים. אויך דאָ זענען פּאַראַן יחסנים און פּאַרזענע. אויך דאָ דאַרף
מען האָבן פּראָטעקציע. איך וואַלגער מיך דאָ אַרום שוין חדשים. און
וואָס וועט זיין דער סוף? איך וועל עס נישט אויסהאַלטן.

ווען ער דערזעט מיך שטעלט ער נישט אָפּ דעם שטראַם פון זיין
צאָרן, נאָר פּאַרקערט — ער פּאַרשטאַרקט אים נאָך. זיין קול גייט איבער
אַזש אין אַ געיאָמער:

— איך פרעג אייך, וואָס וועט עס זיין דער סוף? — אַלע פּאַרוואַרנער
פון דער וועלט בלייבן פּאַרוואַרנער, און די אַרעמע בלייבן אַרעמע, און די
פּאַרלאָזענע בלייבן פּאַרלאָזענע. וואָס וועט עס זיין דער סוף? — איך וועל
עס נישט אויסהאַלטן!

איך גיי אַרויס פונעם הויז. איך גיי אָפּ עטלעכע טריט און קום צו צום
סוף פון לאַגער.

אין דער האַלב־פינצטערניש פון דער נאַכט דערזע איך גאַנצע בערג
מיט ברוכוואַרג פון עראָפּלאַנען. רואינעס פון געוועזענע באַראַקן.
אַ מאַימדיק בייל פון אויפגעריסענע בייכער פון לופט־שיפן. איבער־
געבראַכענע פליגלען, צעשמעטערטע מאַטאַרן, אויסגעקרימטע הענגערס.
איך קום און איך טראַכט:

ווער איז מער רואינירט — דאָס לופט־פּעלד, צי דאָס פּאָלק אונדזערס?
ווער איז מער איבערגעבראַכן — די פליגלען פון די עראָפּלאַנען, צי דאָס
האַרץ פון אונדזער פּאָלק?

*

נאָכ'ן ליטעראַרישן אָוונט פּאַרברענגען מיר מיטן לייפּהיימער עולם
אויף אַ שנעל־צוגעגרייטן באַנקעטל.

די גרויסע נאָשערייען זענען אויף די טישן נישטאָ. דערפּאַר אָבער —
גרויסע התפעלות און פּרייד־זשענדעקייט.

אַ יונגע יידישע דיכטערין פון לאַגער, פעסיע מאַיעווסקאַ, אַ קלייניקע,
אַ פלינקע, מיט לעבעדיקע, ליכטיקע אויגן, ליענט אירע לידער פאַר אונדז.
די לידער זענען נאָך גאָר פון אַן אַנפּאַנגערין, אָבער זיי פּאַרמאַגן אַ

חן.

די טעמע פון די לידער איז, פארשטייט זיך, דאָס קאָצעט-לעבן. גלות, בענקשאַפט נאָך אירע אַלע אייגענע, וואָס זענען אומגעקומען; אָבער ס'איז דאָ אין אירע לידער אויך אַ טאָן פון פריידיקייט, פון נאַטור-ליכטיקייט, פון יונגע האַפּענונגען.

אויף איר פאָטאָגראַפיע, וואָס זי שענקט מיר צוזאַמען מיט אַ העפטל פון אירע לידער, שרייבט זי אויף: „נעמט צו דאָס דאָזיקע בילדל און דערמאָנט אַמאָל דאָס יידישע מיידל פעסיע מאיעווסקא פון סליינעם ווייס-רוסישן שטעטל — די פאַרטיזאַנקע, וועלכע איז אַדורכגעגאַנגען ס'היט-לערישע גיהנום-פיער און וויל נאָך עפעס אויפמאַן פאַרן יידישן פאַלק.“ זי לייענט הויך, קלינגענדיק, און דער עולם דערמוטיקט זי מיט היי-סע אַפלאַדיסמענטן. איך ברענג דאָ אַ פאַר לידער אירע, געקירצט און עטוואָס רעדאַקטירט.

שטעטלע מיינס

די שטיינער פון ברוק, דייע זאַמדיקע שטעגלעך,
אַ שטעטלע מיינס — דייע געטלעך-גאַטן.
זיי האָבן באַגלייט אויף זיין וועג אויף זיין לעצטן
מיין טאַטן, און ריין איז זיין בלוט זיך געוואָשן.

דיין טוי אויף די לאַנקעס — ווי סיהאַט שעמעדירט.
געפינקלט אין אויפנאַנג פון זון אַזוי דויט,
ווי ריהאַט זיך צעלויכט אויף די פיס פון מיין מאַמען,
ווען זי איז געטריבן געוואָרן צום טויט.

דאָס קלאַרינקע סייכל — ווי סיפלענט מיך באַגריסן
מיט פריילעכע מורמל, מיט לויטערן קוועלן —
עס האָט אין דעם טאָג אין דעם פינצטערן, לעצטן
מיט בלוט פון מיין שוועסטער באַפאַרבט זיינע וועלן.

אין גאַנג אין מיין לעצטן דורך לידן אין גלות,
ביים ענדע פון זאַמדיקע וועגן און שטעגן —
כינעס מיט דייע קברים, מיין חרובע שטעטל,
דיין פיין און דיין צער אין מיין האַרצן צו פלעגן.

דער יידישער קאַנצערט

דער אַרקעסטער שפילט און שאַלט,
סירייסט מוזיק און רופט.

שלענגלען טענער זיך אויף טענער
אין דער פייער־לופט.

וויינט דאָס פידל און וויינט אויס
לידער פון קאַצעט,
טאַנצן מתים, שוועבן אום
אין אַ טויט־באַלעט.

קרעכצט דער באַס אין טיפער ווי,
ברומט — אַ שטורעם־ווינט,
אין דעם קרעמאַטאָריע־פלאַם
ווערט פאַרברענט אַ קינד.

שטיל עס שטאַרבט דער סאַקסאָפּאָן
אינעם קלאַנגען־רוים;
רייסט אַ האַרץ זיך צו דער פריי
דורך אַ דראַט־צויס.

אַ אַרקעסטער שפילט פון יידן,
קומען מתים זינגען.
זאָל דער יאָמער פון די קברים
איבער וועלטן זיך צעקלינגען.

אונדזער קול וואָס קומט פון ליידן.
אונדזער רוף וואָס קלינגט דורך פּיין;
פאַר די קומענדיקע דורות
זאָל אַ שענער לעבן זיין!

סיאיז פּרילינג אין דייטשלאַנד

עס רופט מיך אין דרויסן
געזאַנג פון די פייגל,
די זון קלאַפט אין פענצטער
און שמייכלט אַזוי.
עס לאָקן מיך פעלדער
און לאָנקעס צעבליטע,
באַשפּריצטע מיט טראָפּנס
פּרימאָרגנדיק טוי.

איך קוק אויף די טראַפּנס,
וואָס פּינקלט און ברענען
מיט בונטע קאָלירן
פון מאַירענגנבויגן.
אַ, ס'איז קיין טוי נישט,
נאָר טראַפּנס פון סרערו,
פאַרגליווערטע טרערן
פון מענטשלעכע אויגן.

די בלימעלעך בלויאינקע,
ווייסענקע קווייטן,
וואָס שפּראַצן אויף בייטן
פאַרזייטע מיט ברויט —
דאָס זענען די אויגן
פון קינדערלעך קליינע,
וואָס האָבן פאַרגלייזט זיך
אין קראַמפּן פון טויט.

נישט פייגל-געזאַנגען,
נישט ריחות פון בלומען, —
דאָס יאָמערן מענטשן
אין ווייטיק פון קנוט;
דאָס ברויזן מיליאָנען
פאַרשניטענע לעבנס,
זיי שרייען: נקמה!
צאָלט בלוט אָפּ מיט בלוט!

ס'איז פּרילינג אין דייטשלאַנד,
די פייגעלעך זינגען,
דער הימל צעשמייכלט
זיין בלוי אַזוי ריין, —
עס צירן זיך ביימער
אין אַלערליי בליאָונג,
און בלענדן מיט ווייסקייט
פון מענטשלעך געביין.

*

שפעט אין דער נאכט. מיר גייען צו אונדזערע צימערן שלאָפן.
די נאכט איז אַ קאַלטע, אַ דורכנעמענדיקע. דער הימל — אַן אָנגע-
שאַטענער מיט שאַרפע שטערן.

עס באַגלייט אונדז צום צימער אַ יונגערמאַן, איינער פון די מדריכים
אין לאַגער. אַ געקומענער אַהער אויף סיסטעמאַטישער קולטור-אַרבעט פון
אַרץ ישראל.

איך דאַרף דערביי נאָכאַמאַל באַמאָנען, אַז דער ארץ ישראלדיקער
ישוב איז געווען דער איינציקער פון דער גאַרער יידישער וועלט, וואָס
האַט געשיקט, און הערט נישט אויף צו שימן אויך היינט, צענדליקער און
צענדליקער מענטשן אין די לאַגערן אַרויסצוהעלפן אין דער גרויסער
קולטור-נויט: איינצושטעלן הכשרות, קינדער-שולן, קיבוצים א. א.וו.
איך רעד שוין נישט וועגן דער גרויסער אַרבעט אין דער שייכות מיט דער
עליה.

דער יונגערמאַן, וואָס באַגלייט אונדז, געהערט צו די פרומע. ער טוט
זיין אַרבעט מערסטנס צווישן דעם פרומען שיכט אינעם לאַגער. ער מאַכט אַ
סימפאַטישן איינדרוק ביי גאָר. פון די רייד וואָס ער רעדט בשעת מיר
גייען, זע איך, אַז דער מענטש איז אַן אינטערעסאַנטער, אַ טיף-טראַכטנ-
דיקער, אַ רעליגיעז-אומרואיקער.

אים ווילט זיך, זע איך, רעדן, און איך בין שטאַרק נייגעריק אים צו
הערן.

— די וועלטלעכע יידן, — זאָגט ער, — איז נישט גוט אויפן האַרצן.
אויך די פרומע איז נישט גוט. און מיר אַליין איז אָפטמאַל אזוי שווער,
אַז נאָט זאָל זיך מרחם זיין. די אַרבעט, אָבער, וואָס איך טו דאָ, גיט מיר
אַ סך באַפרידיקונג. איך פיל, אַז איך בין אַ פולער שותף צו דער גאַנצער
יידישער פּיין. איך האָב צייט זיך צוצוקוקן; זע איך, אַז די וועלטלעכע,
דערהויפּט די יונגט, האָבן זיך נישט וואו אַהינצוטאָן דאָ אין לאַגער. קיין
ווערקשטאַטן האָבן מיר נישט קיין סך. קוים, קוים אַן אָנהייב פון עפעס,
אויך קיין ביכער האָבן מיר נישט גענוג. דערצו איז אזוי: אַ חשש צו
לייענען, צו לערנען זיך, האָט זי, די יונגט אונדזערע; אָבער קיין געדולד
דערצו האָט זי נישט. זי איז נערוועז, צעשרויפט, שטעלט אַלץ גאָר אויף
זיך, גאָר אויף זיך אַליין. און מקיים זיין מצוות מעשיות האָט זי נישט
וואָס. גייט זי אַרום ליידיק און פילט זיך באמת ווי אַ דור המדבר. מען מוז
זי וואָס ניכער צונעמען פון דאַנען. וואָס ניכער. און אוודאי — קיין ארץ
ישראל. כאַטש אויך דאָרט אין ארץ ישראל, און אפשר ערשט דאָרט, וועט
מען האָבן די אמתע צרות מיט איר. נאָט ווייכט, צי וועט זי זיך קאָנען
אַריינפאַסן אין די פליכטן פון אַן אַרבעט-רעזשים, וואָס פאָדערט דעם
גאַנצן מענטשן, דעם גאַנצן ייד, זיין לייב און לעבן. — אין דעם זין איז
דעם פרומען ייד אַ סך לייכטער. ער איז דיסציפלינירטער. אַ חוץ דעם טוט
ער אַלץ וואָס ער קאָן מיט זיך, כדי נישט צו פילן זיך ווי אַ דור-

המדבר מענטש. די מדבר־שטימונג איז אים פרעמד. גאָט איז מיט אים אומעטום... פונדעסטוועגן דאַרף איך אייך זאָגן, אַז פאַר מיר איז דאָס נישט נענוג. כ'האַב דערוואָרט צו טרעפן צווישן די פרומע יידן אַ גרויסע אויפ־טרייסלונג — אי אַ טיפערע רעליגיעזע אומרו, אי אַ טיפערע התרוממות. און — כ'בין אַנטוישט. די זעלבע אינערטע איינגעוואוינטע פרומקייט. קיין שפור פון עפעס ניידרעליגיעזער שעפער־שייט. נאָר אויף איינ־איינ־ציקן פאַל פון אַן אינערלעכער אויפטרייסלונג האָב איך מיך אָנגעשטויסן זינט איך בין דאָ; אַ פרום יינגל פון אַ יאָר פערצן, וועמעס עלטערן זענען אומגעקומען אין קרעמאַטאַריע, איז איינמאָל צוגעלאָפן צו מיר און אויס־געשריען: „איך קאָן מער נישט זיין פרום, איך קאָן נישט. אויב גאָט האָט אַלץ געקענט צווען און גאַרנישט טאָן, וויל איך אים נישט קענען מער.“ נו, איז דאָך עס אַ סינד, זיין געשריי האָט מיך טאַקע גוט צערודערט. צווישן די דערוואַקסענע אָבער מערק איך נישט קיין צו שאַרפע גייסטיקע ענדערונג. נישט אויף דער זייט פון פרומקייט, נישט אויף דער זייט פון מרידה. אויך נישט בנוגע פערזענליכער אויפפירונג. דער וואָס איז געווען אַ גוטער מענטש פאַר מאַיאַנעס, איז געבליבן אַ גוטער אויך נאָך מאַיאַנעס; דער וואָס איז געווען פריער אַ שלעכטער, איז אַזאַ פאַרבליבן אויך נאָכדעם. דער מענטש אין זיין תוך האָט זיך נישט געענדערט. און דאָס פייניקט מיך מער ווי אַלץ. יאָ. מער ווי אַלץ. וואָרים אויב דער קרבן האָט זיך ניט געענדערט — ווי אזוי זשע קענען מיר וועלן און דער־וואָרט, אז דער רוצח זאָל זיך ענדערן?

ײנע ווערטער — כאָטש כ'האַב זיי אַליין נישט איין מאָל גערעדט צו זיך, און אפשר טאַקע דערפאַר — זיינען מיר טיף, טיף אַריין אין האַרצן.

כ'האַב שטאַרק געדריקט די האַנט פונעם דאָזיקן מאַן אין ליפהיימער לאַגער.

*

19-טער מאי.

אירער מיר פאַרלאָזן ליפהיים באַזוכן מיר די סינדער־שולן און סינדער שטובן, די וואָס מיר האָבן נישט דערווייזן צו באַזוכן נעכטן. ם'בלייבט איינגעקריצט אין מיין זכרון דער קיבליץ פֿון אונגאַריש־ידישע קינדער אונטערן נאָמען „מכבי הצעיר“, וואָס נעמט אַריין אין זיך 260 קינדער, אַלע קיילעכדיקע יתומים, אין עלטער פון פינף ביז אכצן. קאָנען נישט רעדן נישט אויף יידיש. נישט אויף העברעאיש, נאָר אויף אונגאַריש. אויך די לערער זייערע זענען אונגאַרישע בחורים, רעדן נישט קיין אַנדער שפּראַך, אויסער אונגאַריש.

די לערערס נעמען צונויף די קינדער לכבוד אונדז. מיר רעדן צו זיי — אפרת אויף העברייאיש, איך אויף יידיש. די קינדערלעך פארשטייען נישט וואָס מיר רעדן. זיי זשמורען מיט די אויגן, צוקן מיט די אַקסלען. אָבער ווען מיר ענדיקן אונדזערע קורצע באַגריסונגען צו זיי, פאטשן זיי סיי ווי אַלע מיט די הענטלעך.

די לערערס זעצן פאַר זיי איבער אונדזערע רעדעס אין אונגאַריש. אַפֿלאָדירן זיי נאַכאַמאָל, און העכער נאָך און און שטאַרקער.

מיר גייען דערנאָך אָנקוקן זייערע צימערן. די זעלבע צימערן ווי אין אַלע לאַגערן. בעטן אויף בעטן. אָן ליילעכער און אָן קישנס.

אין איין צימער, ווען איך קום אַרײַן, שפּילט אַ חברה יינגלעך אין קנעפלעך. חברה איז פאַרטאָן אין שפּיל און שענקט נישט קיין סך אויפֿ- מערקזאַמקייט מיין אַרײַנקומען.

איך נעם זיי אַרײַנציען אין אַ שמועס, אָבער וואָס איז די פעולה, אַז זיי פאַרשטייען נישט קיין וואָרט יידיש. איך לאָז זיי אָנניין מיט זייער שפּיל. אינעם זעלבן צימער אין אַ ווינקל זע איך שטייט אַ קליין מיידעלע מיט אַ האַרבאַטער פֿלייצע. זי שטייט און ווינקט צו מיר מיט לאַכנדיקע וואונדער־אויגן.

איך גיי צו צו איר, לײַג אַרויף אַ האַנט אויף אירע שײַן־פאַרקעמטע האַר, נעם זי אַרום און פרעג ווי זי הייסט. אָבער אויך זי פאַרשטייט נישט וואָס איך רעד צו איר. זי הויבט אויף אירע וואונדער־אויגן צו מיר פול מיט אויסדרוק פון דאַנק פאַר אַרומנעמען זי.

די קינדערשע בענקשאַפט נאָך צערטלעכקייט, נאָך וואַרעמקייט גיט זיך איבער צו מיר אָן ווערטער און אָן שפּראַך. איר אויסגעקרימטע פֿלייצע פיבערט אונטער מינע פינגער און רעדט אויף אַלע שפּראַכן.

*

נאָך מיטאַגן זעצן מיר זיך אַרײַן אין אונזער געהויבענעם, טראַסקעדריקן דזשיפּ און מיר לאָזן זיך אַוועק קיין שטוטגאַרט.

ווען מיר דערנענטערן זיך צו שטוטגאַרט, איז שוין סוף טאָג. פון דערווייטנס דוכט זיך אונדז אויס, אז מיר דערנענטערן זיך צו אַן אומגע- וויינגלעך שיינער און איינגאַרטיקער גרויסער שטאָט. אָבער ווי נאָר מיר פּאַרן אַרײַן אינעווייניק, דערזען מיר אַז מיר קומען אַרײַן אין אַ כּרד פון אַ טאַטאַלן חורבן, וואָס זעט אויס נאָך שרעקלעכער ווי מינכען.

מיר ווייסן, אז דער יידישער שטוטגאַרטער לאַגער געפינט זיך ערנעץ עק שטאָט. אָבער וואו — ווייסן מיר נישט. אויך דער טרייבער ווייסט נישט. פּאַרן מיר אַרום כמעט אַ שעה צייט איבער דער חרובֿ'ער שטוטגאַרט, דרייען זיך איבער אַלע אויפגעריסענע גאַסן און סקווערן, און די גאַנצע

שעה פאָרן מיר וואָס טיפּער און טיפּער אינעם תּהום פּון חורבן ארײַן.
די זון זעצט זיך. די זון זינקט און פּאַרזינקט און לאָזט אונז נאָך אַלץ
איבער ווי מיר יאָגן זיך אַרום מיט אונדזער דושיפּ פּאַרבלאַנדזשעטע צווישן
מאָנסטערדיקע חורבות־לאַבירינטן.
ערשט, ווען ס'איז שוין גוט פינצטער, דערשלאָגן מיר זיך צו די
עטלעכע גרויסע געבידעס עק שטאַט, אין וועלכע עס לאַגערן די יידישע די־
פּים אין שטוטגאַרט.

★

אין שטוטגארט

19טער מאי.

דער שטוטגארטער לאגער טראגט ניכער דעם כאראקטער פון א קאלאניע פון עמלעכע קאָאָפּעראַטיווע הייזער, איידער פון א לאגער, אין יענעם ספעציפישן זין ווי מיר זענען צוגעוואוינט צו זען די לאגערן אויף אונדזער ריזע.

מאכט דאָ דער אויסערלעכער אויסזען פון די געביידעס, און אויך פון זייערע איינוואוינער, א פריילעכערן איינדרוק.

דאָס אינערלעכע לעבן אָבער פון די שטוטגארטער יידן איז אזוי אָנגעד- שטרענגט און נערוועז-אומגעדולדיק, ווי דאָס לעבן פון די יידן אין אנדערע לאגערן.

מיר דערפילן עס גלייך ביים באַסענען זיך מיט זיי. מער נאָך — ווען מיר זעען זיי אויפן ליטערארישן אָוונט. און נאָך מערער — נאָכן אָוונט, אויפ'ן באַנקעטל, וואָס זיי אָרדענען איין לכבוד אונדז און לכבוד זייער באַליבטן אונראַדירעקטאָר לערנער, מיט וועלכן זיי מוזן זיך צעשיידן. די שטוטגארטער זענען אלע נאָך אָנגעלאָדן מיט די איבערלעבונגען פון דער ניט-לאַנג געשעענער דאַנציקער-טראַגעדיע.

קינער פון זיי קאָן נישט פאַרנעסן ווי אזוי אַ סקאַדראָן נייע דייטשע פּאָליציי, אויסנוצנדיק די אַפּיזערישע האַלטונג פון דער אַמעריקאַנער אָסר- פּאַציע-מאַכט, האָט זיך אַריינגעריסן אין די הויפּן פון די לאַגער-געביידעס צו מאַכן כלומרשט רעוויזיעס איבער שוואַרץ-האַנדל. אין דער אמתן איז עס געווען נאָך אַ פאַרווך מצד די דייטשן אויסצופּרובירן, צי קאָן מען נישט אַמאָל אַפילו אונטער דער אָקופּאַציע, אַ שפּיל טאָן זיך אין אַ יידישן לאַגער מיט אַ נאַצי-פּאָגראַמל.

די לאַגער-יידן האָבן זיך אַנטקעגנגעשטעלט. זיי זענען אַרויס, געבענשט זאָלן זיי זיין, קעגן די אַריינדריןער מיט אַלץ וואָס זיי האָבן געכאַפט אונטער דער האַנט, אַרויס אין אַן אמתן קאַמף און ניט אַריינגע- לאָזט די פּאָגראַמטשיקעס אין די הייזער אַריין.

די פּאָליצייאישע כוליאַנעס האָבן געעפנט אַ שיסעריי. דער קרבן פון דער שיסעריי איז געווען דער ייד דאַנציקער. ער איז דערמאָרדעט געוואָרן, איבערלאָזנדיק אַ פרוי מיט צוויי קליינע קינדערלעך.

די דאנציקער־משפחה ביים קבר פונעם קדוש
שחאל אברהם דאנציקער.

אזוי זעלטן איז צו טרעפן אין די לאגערן א גאנצע משפחה פון טאטע, מאמע און צוויי קינדער. האָט אויך דאָ, הייסט עס, די זעלטנקייט נישט געקאָנט אויסהאַלטן און האָט אויפגעריסן. דער טאטע האָט געמוזט צונע- נומען ווערן. די טרעבלינקע-נוסה זאָל שטימען, זאָל שטימען . . .

די שטוטנארטער קאָנען דאָנציקערן נישט פאַרגעסן. זיין בלוט זידט נאָך אויף די שטיינער פון די הויפן.

דער יונגער יידישער אונרא-דירעקטאָר פּאָנעם לאַגער, לערנער, איז אויך טיילווייז געפאַלן אַ קרבן צוליב דער דאָנציקער-טראַגעדיע.

ער האָט אַרויסגעוויזן צופיל סימפּאַטיע צו זיינע ברידער. ער איז געשטאַנען אינגאַנצן אויף דער זייט פון די לאַגערניקעס קעגן די כּוּלִּיג-נישע אָנגרייפער — איז ער דערפאַר אָפּגעזאָגט געוואָרן פון זיין אַמט.

אַקוראַט אין דעם אָונט, ווען מיר זענען אָנגעקומען האָט ער גענומען אָפּשייד פון די יידן.

דאָס באַנקעטל, וואָס איז איינגעאַרדנט געוואָרן לכּוּד אונדז, ווערט פאַרוואַנדלט אין אַ געזעגעננגאַוונט לכּוּד דעם זייער סימפּאַטישן דירעקט-טאָר. מיר האָבן, פאַרשטייט זיך, מיטגעהאַלפן דערצו.

דער דירעקטאָר, נאָך גאָר-גאָר אַ יונגער בחור, האָט זיך געזענגט מיטן עולם. ער איז געזעסן מיט אונדז ביים טיש. לעבן אים זיין יונגע כּלה. ער איז געווען צעבראַכן, וואָס ער דאַרף אַוועק פון די שטוטנארטער לאַגערני-קעס און — גליקלעך, וואָס לעבן אים זיצט זיין כּלה.

ווען ער האָט זיך אויפגעשטעלט צו באַגריסן אונדז, געסט, און אין דער זעלבער צייט צו זעגענען זיך מיטן עולם, זענען זיינע אויגן פול געווען מיט טרערן. ער האָט גענומען רעדן, אָבער אנשטאַט ווערטער האָט פון זיין האַרצן זיך געריסן אַ געוויין.

ס'איז געווען פאַטעטיש ביז גאָר צו זען ווי אַ יונגעראַזן, אַן אונרא-דירעקטאָר, שטייט פאַר אַן עולם און וויינט אויפן קול.

יאָ. אזוינע דירעקטאָרן ווערן באַזייטיקט. אין דער מאַכט פאַרבלייבן די נישט-וויינענדיקע, די, וואָס ווייזן נישט אַרויס קיין צופיל סימפּאַטיע צו די די-פּים, די האַרטע ביוראָקראַטן.

*

אין דער פרי באַזוכן מיר די עטלעכע אַנשטאַלטן אין לאַגער, אָבער מער פון אַלץ ווערן מיר צונגעזאָרן צו דעם קינדער-צימער, וואו מיר טרעפן אַן אַ דרייסיק קליינוואַרג זיצן אַרום אַ גרויסן טיש און עסן.

קינדער — ברעקלעך נאָך. די מערסטע פון זיי יתומים. צווישן זיי — אויך דאָנציקערס צוויי קינדערלעך, אַ יונגעלע און אַ מיידעלע, און אויך — דודל.

ווער איז דודל?

דודל איז אלט פינף יאָר. אַ פּרױלעכער, אַ לאַכעדיקער.
געבוירן אין 1941 אין לובלין. זומער 1942 ווערט ער אַוועקגעפירט
צוזאַמען מיט זײַן מאַמען קײן מאַיאַדאַנעק. אים שטייט פאַר קרעמאַטאַריע.
אין האַרבסט פונעם זעלבן יאָר ווערט ער אַרויסגעגנבעט פון מאַיאַדאַנעק
דורך זײַן טאַטן אַ חבֿר — אַ פּוילישן אַרבעטער.
דער חבֿר ווערט אַרעסטירט פאַר אַנטױל נעמען אין אונטערערדישער
אַרבעט. זײַן פּרוי, בלױבנדיק אַלײן, וואַרפט אַרויס דודלען פון שטוב. דודל
וואַלגערט זיך אויף דער גאַס אין קעלט און אין שניי. אַ פּוילישער פּאַלי-
ציסט קלױבט אים אויף. דודל ווערט אַרײַנגעגעבן אין אַ קלױסטער-
אַנשטאַלט.

און אַט איז ער דאָ אין שטוטגאַרט צווישן די קינדערלעך פון
לאַגער. אַ קלױנינקער, מיט פּרױלעכע אויגעלעך. אַ שטיפּערל.
ער זיצט צווישן די צוויי קינדער פונעם דערמאָרדעטן דאַנציקער און
עסט מיט אַפעטיט פון זײַן שײסעלע, רױבט אויף בידע באַקן, און ס'איז
אים גוט.

פּרוי דאַנציקער, וועמעס אבילות איז נאָך פּריש און שאַרף, מיט אַ
גאַנצער גרופע אויסגעבענקטע מאַמעס, שטייען איבער די קינדער און
קוועלן אָן פון זייער גוטן אַפעטיט. היינט זײנען זײ, די מאַמעס, באַזונדערס
צופּרידן: ס'איז אָנגעקומען פון „דזשאַינט“ פאַר די קינדער אַ היבשע צאָל
אַמעריקאַנער „לאַיאַ-סײווערס“.

די מאַמעס פּלאַטערן איבער די קינדער, ציטערן איבער יעדער באַווע-
גונג זייערער. יעדעס קינד איז ממש אַן אבן-טוב.
אַ די קינדער ענדיקן עסן, קריגן זײ די „לאַיאַ-סײווערס“.
אַ געטאַנצערײ. אַ שמחה. אַ גדולה.

דודל באַקומט זײַן חלֶק און לאָזט זיך לױפן מיט אַלע קינדער אין
דרױסן אַרויס, וואו זײ ווערן אויסגעשטעלט צו פּאַטאַגראַפירן זיך מיט
אונדז.

דודל

*

די שטוטגארטער יידן נעמען אונדז אויף אַ דראָזשקע, געשפּאַנט צו צוויי פּערד, און מיר פּאַרן מיט פּאַמעלעכע טריט אָנצוקוקן נאָך אַמאָל דעם חורבן פון דער שטאָט.

דער אָנטרייבער, אַ געוועזענער היימישער בעל-עגלה, ווייזט אַרויס פּאַר אונדז מיט גרויס הנאה זיין אַלטע און באַליבטע קונסט. ער זיצט הרחבהדיק אויף דער קעלניע און דיריגירט מייסטעריש מיט דער לאַנגער בייטש.

די צוויי קלוגע פּערד—ווער ווייס פון וואַנען זיי האָבן זיך גענומען—וואַרטן נישט אויף דעם אָנריר פון דער בייטש. זיי האַפּטען זיך מיט חשק אַליין. זיי פירן אונדז צווישן רייען אויסגעלעכערטע ווענט, קופּעס ציגל און ברוכשטיקער פון דייטשלאַנדס געוועזענער גלאָריע.

איך זיך אין דער קאַרעמע, קוק אויף ביידע זייטן אין דער פּאַרניכטונג אַריין. אויף ביידע זייטן און פּאַראַויס, וואו נאָר דאָס אויג פּאַלט, איז חורבן, חורבן, חורבן.

מיט די לאַגער־קינדער אין שטוטגאַרט

איך זיך און טראַכט: אַ, הלאַזי וואָלסטו אונדז, ליבער ייִדישער בעל־עגלה, געפירט בעסער איבער גאַסן פון אַן אייניג ייִדיש אויפגעבלייט לעבן איידער איבער אַט די מיט היטלער־טויט און היטלער־געשטאַנק אָנגעפילטע רואינעס.

*

די פאַטעטישע פרייד, וואָס אָפּגעראַטעוועטע ייִדישע קינדערלעך רופן אַרויס אין די הערצער פון די דערוואַקסענע, דערפילן מיר נאָך שטאַרקער און טיפּער בשעת מיר באַזוכן, נאָך אונזער פאַרלאָזן שטוטנאַרט, דעם אַשאַר־לאַגער, וואָס איז דורכאויס אַ לאַגער פאַר ייִדישע פליכטלינג־קינדער. אין אַשאַר געפינען זיך אַרום פינף הונדערט קינדער. אַ מוסטערהאַפּטער קעמפּ. ווערט אָנגעפירט פון אַ גרופּע אויסגעצייִ-כנטע, מיט לייב און לעבן איבערגעגעבענע, אויפפאַסערינס. די צימערן זיינען שוין צוגעקליבן, אויסגעפּוצט מיט מאַי־בלומען און פריילעכע צייכענונגען.

אַ זויבערקייט צו באַוואַנדערן. צוליב דער זויבערקייט און בלומען־פאַרפּוצטקייט זעט זיך אַפילו נישט אַז די אַרעמע, נאָקטעטע אויסשטאַטונג פון די געלעגערס. די קינדער אימפּראַוויזירן אַ קאַנצערט פאַר אונדז, פירן אים דורך מיט אַ סך חן.

מיר האַלטן פאַר זיי קורצע רעדעס. העלפט פון זיי פאַרשטייט ייִדיש, די צווייטע העלפט פאַרשטייט נאָר אונגאַריש. גיבן שוין די ייִדיש־רעדנדיקע קינדער אַלעמען איבער אונדזערע ווערטער.

אַ מיידעלע גייט אַרויף אויף דער בינע און דעקלאַמירט:

„אַלע מענטשן זענען ברידער —

געלע, ברוינע, שוואַרצע, ווייסע . . .”

און אַליין איז זי אַ טיילעכדיקע יתומה. אירע עלטערן זיינען אומגעקומען אין קרעמאַטאַריע. פונדעסטוועגן זינגט זי: אַלע מענטשן זענען ברידער. הלאַזי וואָלט עס אמת געווען.

נאָך איר גייט אַרויף אַ בחורל אין לאַנגע פאות, מיט אַ היטל אויפן קאַפּ, און נעמט זינגען מיט אַן אויסגעצייכנטער, פאַרכאַפּטער שטימע, אויף אַ חזנישדיקן אופן, אַ לאַנגע פּאַעמע, וואָס רופּט זיך „ייד“, — עפעס אַ צונויפמישעניש פון מאַדנע קופּלעטן, וואָס האָבן אַ טעם נאָר דערפאַר, וואָס ער זינגט זיי.

די קופּלעטן זיינע פאַלן מיטאַמאָל אַריין אין די ווערטער: הנני העני ממעש, נרעש ונפחד מפני פחד כל היום. זיין געזאַנג גייט איבער אין אַן אמתן געוויין.

אלע קינדער ווערן אָנגעשפיצט, זייערע אויגן הויבן אָן אָנגעפילט צו ווערן מיט טרערן. דאָס בחורל דערשפירט עס. ער גיט אומגעריכט אַ שפרונג אַרײַן אין אַ ליד אויף אונגאַרש — ווייזט אויס: זייער אַ הומאָריסטיש ליד, וואָרים דער גאַנצער זאַל מיט די הונדערטער קינדער שטורעמט-אויף מיט אַ מאָל אין אַ פריידיק געלעכטער.

ווען ער ענדיקט, קריגט ער פון די קינדער אזאַ אַוואַציע, אַז אלע זינגערס פון דער וועלט וואָלטן אים מקנא געווען.

דאָס וואונדערלעכסטע אָבער פון אלע אונדזערע באַגעגענישן מיט יידישע קינדערלעך אין די לאַגערן, די אמתע אָנונג פון נס, דערפילן מיר ערשט, ווען איינע פון די לערערנים פירט צו אונדז צו דריי מיידעלעך, איינע אונטער די אַנדערע, אין עלטער פון אַ יאָר פינף ביז עף, זויבער און ליכטיק אָנגעטאָן, און בראש פון זיי — אַ בחורל פון אַ יאָר פופצן — און זי שטעלט זיי פאַר אונדז פאַר:

„דאָס זיינען,“ זאָגט זי, „דריי שוועסטערלעך. און דאָס בחורל איז אַ ברודער זייערער. ער איז אָבער ניט נאָר אַ ברודער זייערער, נאָר אויך אַ טאטע, און אַ שיצער, און אַ פירער, און אַ לערער, און וואָס ניט? — זייערע טאטע-מאמע זיינען אוועקגענומען געוואָרן אין אַ טראַנספּאָרט, און ער, דאָס בחורל, האָט, דורך עפעס אַ פאַרזען מצד די שטורעם-טרופער, אַוועק געכאַפט זיינע דריי שוועסטערלעך און אַנטלאָפן מיט זיי אין אַ וואַלד. אויסגעזוכט אַ הייל פאַר זיי און זיי געהאלטן דאָרטן, געזוכט עסן פאַר זיי, געהיט זיי און געשיצט זיי פון קעלט און פון סכנה, ביז ער האָט זיך דערשלאָגן צו אַ פאַרטיזאַנער-מחנה און צוזאַמען מיט דער מחנה דערלעבט דעם סוף פון דער מלחמה. און אָט איז ער דאָ מיט אונדז צוזאַמען מיט זיינע שוועסטערלעך. זיי טרעטן ניט אָפּ פון אים, און אויך ער אַזוי. ער היט זיי ווי דאָס אויג אין קאַפּ — דער גרויסער ברודער, דער גרויסער טאטע, דער גרויסער שיצער.“

דאָס בחורל שטייט אַנטקעגן אונדז מיט אַראָפּגעלאָזטע אויגן און רויטלט זיך. זאָגן זאָגט ער גאָרנישט. ער שווייגט. און די דריי מיידעלעך, ווי דריי ווייסע שעפּסלעך, אויך אַזוינע שעמעוודיקע ווי ער, טוליען זיך צו אים.

*

ווען מיר פאַרלאָזן דעם אַשאַרקעמפּ, שטעלן זיך אויס אלע פינף הונג-רערט קינדער אין צוויי רייען פון ביידע זייטן וועג. זיי באַפּרצן אונדזער מאַשין מיט אַלערליי געוויקסן. ווען אונדזער מאַשין נעמט אָפּפאַרן, פאַרהילכן זיי די לופט מיט „שאַלאָם“ און פאַר-וואַרפן אונדז מיט רויטע פּעלדל-בלומען.

*

אונדזער געצוואונגענער אָוועקפּאַר

25-טער מאַי.

— — דער קרייז פאַרענדיקט זיך.

איך קום צו מיט מיינע נאָטיצן צוריק צו בערכטעסגאָדען — צום אָרט, וואו איך האָב אָנגעהייבן ברענגען מיינע נאָטיצן אין אַ סדר. מיר זענען דאָ אין בערכטעסגאָדען, אויף עטלעכע טעג אָפרו, אינעם האַטעלכל, וואָס דער יידישער צענטראַל קאָמיטעט האָט אָפּגעדרונגען פאַר זיך.

היינט זענען מיר אַרויפגעפאַרן אויף איינעם פון די באַרג־שפיצן אין די אַלפן, וואו סאיז געשטאַנען היטלערס פּריוואַטער שלאָס אַרומגערינגלט מיט קונציקע וועגן און פאַרצאַמונגען און באַוואָרנט מיט טיילוואָניש גע-בויטע אונטערערדישע היילען און טונעלן אויף מילן און מילן.

איצט איז דאָס אַלץ צעקנאַקט און אויפגעריסן.

זאָל איך שילדערן ווי עס זען אויס היטלערס צעשאַסענע פּאַלאַצן? צו וואָס? — אַ באַליידיקונג גאָר צו פאַרנעמען זיך מיט שילדערן זיי. ס'זעט זיין גענוג צו זאָגן, אַז זיינע פּאַלאַצן זענען איצט אויס ווי איין שטיק אָפּטרעט.

פאַרבראַכט דאָרט ביי אַ האַלבער שעה, באַקוקט, אויסגעשפיגן און צוריקגעפאַרן.

*

די פענצטער פון מיין צימער אין האַטעל אויפן דריטן שטאָק גייען אַרויס צו דער זייט פון די אַלפן, וואו מען זעט פון דערווייטנס די תּורבות-פלעקן פונעם שלאָס אויך אַ טיר מיט אַ שמאַלן באַלקאָן איז דאָ אויף דער זייט.

איך שטיי אויפן באַלקאָן און קוק אויף דעם ווייטן נבזה-פּלעק, וואָס שוואַרצט זיך אויפן שניי-ווייסן באַרג-שפּוע.

ערשט איצט, קוקנדיק אויף דעם פונדערווייטנס, לאָזט ער מיך ניט אָפּ. ערשט איצט דערפיל איך אַן אויפטרייסלונג אין זיך.

עס הויבט אָן צו רעגענען. די שניי-ווייסקייט אהר די שפיצן פון די בערג נעמט זיך טונקלען. אַ מרה-שחורה רינט פון זיי.

די נאכט פאלט צו. ארום און ארום איז שטיל. די בערכטעסנאדענער
דייטשן זיצן אין זייערע היימען. ערנעץ רוישט א וואסערפאל, און עפעס,
הער איך, קלאפט זיך אָפּ אָן עפעס — דאָרט, פון וואָנען דאָס גערויש קומט
אָן.

קלאפט עס אזוי מאָדנע א וואסער? צי אפשר קלאפן עס אזוי מינע
בידע שלויפן?

*

איך גיי אַרײַן אין צימער. איך לייג זיך אויפן בעט. איך ליג און איך
פרעג מיין צום וויפלען מאָל שוין געפרעגטע פראַגע: אין וואָס איז געלעגן
היטלערס כוח? אין וואָס ליגט בכלל דער כוח פון אזא מין מאַכט-האַבער?
צי דען ליגט זיין כוח אין דעם וואָס ער אליין איז מעכטיק, ד. ה. אין אים
אַליין איז טאַקע דאָ אזא מין אומגעוויינטלעכער כוח, אָדער דעם מאַכט-
האַבערס כוח ליגט נאָר אין דעם, וואָס דאָס פּאָלק האָט נישט קיין כוח, וואָס
דאָס פּאָלק איז מאַכטלאָז, און יעדער נישט קאָן דאָרום ווערן א יש, א
מאַכטיקייט, קען ווערן א פירער?

דער נישט, הייסט עס, דאָרף נאָר וועלן. ער דאָרף נאָר פועלן ביי זיך
צו טאָן אַלץ, ניט אָפּשטעלנדיק זיך פאַר קיין זאַך. ווי נאָר ער פועלט עס
ביי זיך, ווערט ער דער מאַכטיקער. אָפּשטעלן אים קאָן שוין קיינער ניט,
ווייל דאָס פּאָלק איז שטענדיק אין דער מדרגה פון מאַכטלאָזיקייט.
איז עס טאַקע אזוי שטענדיק און אומעטום? איז עס טאַקע אזוי?

*

איך האָב אין מיין לעבן שוין דורכגעמאַכט נסיעות איבער ווייטע
און פרעמדע לענדער. געווען אין אַרגענטינע, אין בראַזיליע, אין קובאַ, אין
מעקסיקע, אין ארץ ישראל, אין פראַנסרייך, אין פּוילן, אין סאַוועטרוס-
לאַנד, און אַלעמאָל האָט א ניי לאַנד אויפגעפנט פאַר מיר א קוואַל פון
נאַטור-אַנרעגונגען, פון פעלד- און וואַלד-פרייד. נייע מענטשן, נייע שטי-
בער, נייע פענצער, נייע שוועלן. אַלץ אין נייעם לאַנד פלעג זיך בעטן
און זאָגן: קום אַרײַן, זיי אונדזער נאַסט, באַריר אונדזערע ווענט, אונדזערע
ביימער, אונדזערע זאַנגען און גראָזן. הימלען צעעפנען זיך, בערג שפּרייטן
אויס זייערע אַרעמס און נעמען דיך ארום.

אַבער דאָ, אין בערכטעסנאָדען, אין די שענסטע פלעצער פון די ביי-
ערישע אַלפֿן-בערג, — ווי עלגט, ווי אָפּגעשלאָסן דו פילסט זיך.

טויטע הימלען, טויטע פעלדער, טויטע ביימער.

אַט קוק איך אויף די שפיצן בערג. אַט זע איך די זון אויפגיין, אַט
פאַרגייט זי. אַט איז נאַכט. אַט איז ווידער טאָג. אַט איז דער שניי אויף

די בערג, און — סארא טומטומדיקייט אין דער גאנצער היינטיקער דיי-
טשער לאנדשאפט!

קיין זאך עפנט זיך נישט פאר דיר. קיין זאך אנטפלעקט זיך נישט.
קיין זאך רופט נישט ארויס קיין ווארעמקייט. אלץ איז פארגליווערט און
פארהאקט אין זיך — אין פארשאלטנקייט פון מאָרד.
אלץ איז איינגעדעקט אין בלוט און אין אש פון פארברענטע מענש-
ליכע לייבער.

שניי. וואָס פאר אַ ציטער שניי רופט ארויס אין מיר פון אלעמאָל אָן,
דערהויפט נאָך שניי אויף קעפּ פון בערג. דערמאָן זיך נאָר די געטליכע
שיינקייט פון די ראַקייבערג אין אמעריקע.

און דאָ — וואָס פאַר טויטע קאַלטקייט עס וויעט פונם שניי, וואָס
דו זעסט אָן דאָרט אויפן העכסטן באַרג-שפיץ. שניי וואָס שטינקט מיט
היטלער.

אַ נאַטור וואָס איז טמא געוואָרן. פאַרנרעכט און פארטעמפט געוואָרן.
איך זוך אַ שפור פון געזאנג אין דער נאַטור דאָ. נישטאָ.
נישטאָ, און עס וועט מער נישט זיין. קיין ליד וועט דאָ מער נישט
געזונגען ווערן. קיין ליד וועט דאָ מער קיינעם און קיין זאך נישט באַזינגען.
אויך פייגל וועלן דאָ שטום ווערן.

קיין זאך וועט דאָ ניט דערלעבן קיין אנטפלעקונג, כל זמן דער היט-
לער-געשטאַנג וועט אַרומשוועבן איבער דעם טויטן פנים פון אלע פעלדער
און בערג.

מעגן די פעלדער באַדעקט זיין פון ברעג צו ברעג מיט פאַרביקסטע
גראָזן און בלומען, מעגן די בערג זיין אָנגעמאָן מיט נעדיכטע גרינע וועל-
דער און באַקרוינט מיט זילבער-ווייסע קרוינען — קיין געזאנג וועלן זיי
נישט געבוירן. צו קיין לידער וועלן זיי נישט זוכה זיין. פאַרשטאַפט און
פאַרעקרט וועלן זיי בלייבן אונטער די שאַטנס פון נוואַלד-טויט און פון
מאָרד.

לעולם ועד וועלן זיי אזוי פאַרבלייבן.

אין קיין דייטשער שטוב ווילט זיך מיר נישט אַרײַן. אין זייערס אַ
פענצטער ווילט זיך נישט אַרײַנקוקן. אויף זייערס אַ שוועל ווילט זיך נישט
אַרויפטרעטן. פון זייערע פנימער קער איך זיך אַוועק.

אויף זייערע שויבן, אויף זייערע שוועלן ליגט שעכטונג.

שמיכל פון פרימאָרן ליגט געקווילעט אויף זייערע דעכער.

ביי זייער יעדער טיר ליגט אַ ביין פון אַ יידיש סינד וואָס זיי האָבן
אומגעבראַכט.

אַלץ אין דער נאַטור דאָ איז פאַראַשט געוואָרן, פאַרשוואַלן געוואָרן,
בלינד און וואַרוואַנטיקט געוואָרן, פאַרשאַלטן געוואָרן.
לעולם-יעד פאַרשאַלטן געוואָרן.

אלע לענדער, וואָס האָבן זיך באַטייליקט אין דער מלחמה, האָבן, אַ
חוץ שרעקלעכקייטן, אויך עפעס מענטשלעכעס, שיין־מענטשלעכעס, ליכטיק־
לעגענדאַרישעס צו דערציילן, אָבער דייטשלאַנד — וואָס וועט זי קאָנען
דערציילן?

אַ חוץ מאָרד, אַ חוץ שענדלעכקייטן — קיין זאך נישט.
סאָוועט־רוסלאַנד האָט געשאַפן און שאַפט אַ גאַנצע מלחמה־ליטעראַ-
טור פון וואונדער־העראַאייזם, פון העכסטן מענטשלעכן טראַגזיסם, פון טי-
פער פאָלקס מסירת־נפש. אויך אזוי טוען די אַנדערע פעלקער וואָס האָבן
געקעמפט מיטן נאַצי־לאַנד. און די יידן — אודאי. מיט יעדן זיער קער און
ווענד, סיי אין ארץ־ישׂראל, סיי אין די לענדער פון דער וועלט, זוכן זיי
דעם זינען, און ווילן פאַרשטיין דעם אומזין, פון די שרעקלעכע געשעענישן.
די גאַנצע יידישע און העברייאישע ליטעראטור איז פול מיט דעם. אַנטפלע-
קונגען פון די קרבנות אַליין, קדוש השם און אויפשמראַלונגען פון קדושים,
ודוי און חשבון הנפש, געזאַנג און באַזינג, און די וויכטיקסטע יידישע
פאָלקס־אַנטפלעקונג דאַרף ערשט קומען.
אָבער דייטשלאַנד האָט אַ חוץ נבזהדיקייטן גאַרנישט וואָס צו דער-
ציילן.

עס האָט נישט און וועט נישט האָבן, ווייל דער מינדסטער דייטשער
ישוב און די מינדסטע דייטשע לאַנדשאַפט ווייזן נישט אַרויס קיין שפור פון
הרטה און תשובה.
די שנייאיקע אַלפֿן־קעפּ קוקן פאַרגלייזט און פאַרברעכעריש־פאַרגלומט.
די זון איבער זיי — אַ נעלע בלינדע מאַסקע.

★

מיר קומען אָן אין „אונראַ“־אַפּים צו אונזער נחתדיקן טראַנספּאַר-
טאַציע־מונה איינצואַרדענען אונדזער ריזע צו די לעצטע פּאַר לאַגען,
וואָס זענען אָנגעצייכנט אויף אונזער פּראָגראַם און אויך קיין נירענ-
בערג און בערלין.

דער נחת אָבער זאָנט צו אונדו:

— איר קאָנט אין ערנעץ ניט פּאַרן. אייער טור איז פּאַרענדיקט. אין
צוויי טעג אַרום דאַרפט איר פּאַרלאָזן די אַמעריקאַנער זאָנע און פּאַרן אַהיים
קיין אַמעריקע.

כאָטש מיר האָבן עס דערוואַרט, פונדעסטוועגן ווערן מיר אי געפּלעפט,
אי שאַקירט.

דערהויפּט שאַקירט אונז די טעמפע קאַטעגאָרישקייט.

און צווישן אונדו מיט אונדזער נחת קומט פּאַר אומגעפּער אזא מינ
שמועס:

— אונדזער טור איז נאָך נישט פּאַרענדיקט — זאָגן מיר.

— אָבער אייער וויזע איז אויסגעגאַנגען. אייער וויזע איז געווען נאָר
ביז דעם 22-טן מאָי.

— דאָס איז נאָר אַ פּאַרמאָליטעט — זאָגן מיר. — אַז איר זאָלט
נאָר וועלן קענט איר לייכט פּועלן מען זאָל אונדו די וויזע פּאַרלענגערן
כדי מיר זאָלן קאָנען פּאַרענדיקן אונדזער פּראָגראַם.

— איך בין נישט פּאַראינטערעסירט אין אייער פּראָגראַם. אויך די
מערסטע באַאַמטע פון „אונראַ“ דאָ זענען נישט פּאַראינטערעסירט אין דעם.
נאָך מער: אונדו איז נישט געווען צום האַרצן דער גאַנצער אופן פון אייער
ריזע איבער די לאַגען, דער גאַנצער טאָן פון אייערע רעדעס.

— דאָס ווייסן מיר, — זאָגן מיר. — דאָס קאָן נאָר זיין אַ קאָמפּלי-
מענט פאַר אונדו. איר זענט נישט צופּרידן מיט אונדזער ריזע, אָבער די
לאַגעריידן זענען זייער צופּרידן. שלעכט וואָלט געווען פאַר אונדו
ווען ס'איז פאַרקערט: טשינאָוויקעס זאָלן זיין מיט אונדו צופּרידן און די
יידן אין די לאַגען — נישט.

— טראַכט אייך וואָס איר ווילט. אָבער איר קאָנט אין די וויטערדיקע
לאַגען נישט פּאַרן אָן אַ דערלויבעניש.

→ איר זענט איינער פון די וואָס שטערן אונדו.

— טראַכט אייך וואָס איר ווילט.

— אָבער מיר זענען אַהער געקומען נישט צו אייך און נישט צו די
אַנדערע טשינאָוויקעס פון „אונראַ“; מיר זענען געקומען צו די יידן, און
די יידן וואַרטן אויף אונדו.

- אומזיסט צו ארגומענטירן. איר קאנט מער אין ערגעץ נישט פאָרן, אפילו ניט צו באַזוכן נירענבערג און בערלין.
- פונדעסטוועגן האָבן מיר פון אַן „אונראַ“־משינאָוויס אַ ייד גע- מענט דערוואַרטן אַן אַנדער באַציאָונג. איר מענט זיך שעמען.
- איר ווילט, אַז איר זאָל ריזיקירן מיט מיין שטעלע?
- צי מיינט איר, אַז איר וועט שוין אייביק זיצן דאָ אויף דער שמע- לע? אַז איר וועט שוין נישט קומען מער אַהיים קיין אַמעריקע?
- און אַז איר וועל קומען?
- וועט איר זיך דאַרפן שעמען נאָך מער.
- איר בין דאָ נישט דער גאַנצער באַלעבאָס. עס זענען דאָ העכערע באַצאָמטע איבער מיר.
- אָבער אַן אייך ווענדט זיך אַ סך. אַן אייער רעקאָמענדאַציע הענגט עס אָפּ.
- איר וועל נישט רעקאָמענדירן, אַז מען זאָל אייך פאַרלענגערן די וויזע. נישט איר און נישט די אַנדערע יידישע „אונראַ“־באַצאָמטע פון די לאַגערן.
- ווייל סאַי איר, סאַי אַזוינע ווי איר, ווייזן אַרויס אַ באַזונדערע יידישע פּחדות. ניט נאָך וועט איר נישט רעקאָמענדירן, אַז מען זאָל אונדז פאַרלענגערן די וויזע, נאָר איר וועט בפּירוש רעקאָמענדירן, אַז מען זאָל אונדז די וויזע בשום אופן נישט פאַרלענגערן, און אַז מען זאָל ביי אונדז גלייך צונעמען אפילו די שפּייד־קאַרטן און די צימערן.
- יאָ, אַזוי איז עס. איר וועט אַזוי נוט זיין און קומען מאָרגן נאָך אייערע באַן־בילעטן קיין פראַנקפורט און פון פראַנקפורט קיין פאַריז, און איר וועט טאַקע ברענגען אייערע שפּייד־קאַרטן.
- אייער האַנדלונג שטימט מיט אייער רעדן, אָבער נתפעל ווערן מיר ניט; מיר קענען זיך אויף אַזעלכע יידישע באַצאָמטע אין מלוכה־אָפיסעס. זיי מוזן באַווייזן, אַז זיי זענען פרימער פון די נישט־יידישע, ווען עס האַנדל'ט זיך וועגן יידישע ענינים.
- טראַכט וואָס איר ווילט.
- איר זאָלט אָבער געדענקען, אַז איר פאַרשאַפט גרויס ערגערניש נישט אַזוי אונדז ווי די יידן אין די לאַגערן. דאָס באַווייזט, אַז איר האָט בכלל קיין שום באַציאָונג נישט צו די יידן אין די לאַגערן. דאָס וועלן מיר אייך נישט מוחל זיין. איר זאָלט עס געדענקען.
- אויב אַזוי, זאָלט איר געדענקען, אַז אויך אַנדערע יידן — נישט פון „אונראַ“ — ווילן נישט, אַז איר זאָלט פאַרן אין די לאַגערן. זיי זענען פון אָנהויב אָן געווען קעגן אייער קומען אַהער.
- ווער זענען זיי? זענען זיי יידן פון די לאַגערן גופא?
- ניין, ניט פון די לאַגערן.

— זענען זיי פון יידישן צענטראל-קאָמיטעט?

— ניין.

— ווער דען זענען זיי?

— איך קאָן אייך נישט זאָגן, און איך וועל אייך נישט זאָגן.

★

28־טער חאָי. מינכען.

. . . אויב אזוי, אויב מען קאָן נישט ענדערן די ביוראָקראטישע טעמפּקייט פון די מאַכערס, ניט פון די גרויסע און נישט פון די קליינע — איז וואָס ניכער אוועק פון דאַנען. וואָס גיכער! יעדע מינוט, וואָס איך טרעט איצט אויף דער דייטשער ערד, איז איי-בעריק און דענערווירט מיך. זיצן אין מינכען און נישט קאָנען פאַרן אין די לאַגערן צו די יידן איז אומזין שבאומזין. יעדער טראָט ברענט איצט אונטער מינע פיס. וואָס, ניכער אוועקפאַרן, וואָס גיכער.

★

מיר פאָקן אונדזערע זאַכן.

עס מאַטערט אונדז די פראַגע:

ווער זענען עס געווען יענע יידישע מאַכערס דאָ, מחוץ דער „אונראַ“, וואָס האָבן פון אָנפאַנג אָן נישט געוואָלט, אז אונדזער קולטור-דעלעגאַציע זאָל קומען צו דער שארית הפליטה אין די לאַגערן? און ווער זענען עס היינט די, וואָס באַאיינפלוסן אז מען זאָל אונדז ניט פאַרלענגערן די וויזע? די פראַגע מאַטערט אונדז ביז גאָר. לאַזט אונדז ניט רוען.

אייניקע דריקן אויס א סברה, אז עס האָבן אונדז דאָ צוגעדינט גע-וויסע קעגנער פונעם יידישן וועלט-קאָנגרעס. זיי האָבן נישט געקאָנט פאַרליידן וואָס גראד דעם יידישן וועלט-קאָנגרעס און ניט עמיצן אנדערש איז אייני-געפאַלן די גוטע אידייע צו שיקן א קולטור-דעלעגאַציע צו די יידן אין די לאַגערן.

די סברה, כאַטש זי לייגט זיך אויפן שכל, איז אָבער שווער אויפצו-נעמען. אַלץ אין דיר פראַטעסטירט קעגן דעם.

דער עגמת נפש ווערט פון מינוט צו מינוט גרעסער אין אונדז. אָבער העלפן קאָנען מיר זיך נישט. מיר זענען אין אַן אַסופאַציע-לאַגער, אונטער אַן אַסופאַציע-רעזשים, וואו זאַכן זעען אַנדערש אויס און ווערן אַנ-דערש געפירט.

דער גאנצער יידישער צענטראל קאמיטעט ווערט געשטעלט אויף די פיס אויסצואוויקלן אז מיר זאלן קאנען פארבלייבן אויף נאך צוויי וואָכן. אָבער — אומזיסט.

די מאַכט־מאַכערס לאָזן זיך נישט באַווירקן. זייער באַשלוס בלייבט באַשלוס. זיי האַלטן זיך אָן דעם פונקט: ווי-באַרד אונדזער וויזע איז אויסגעגאַנגען מוזן מיר גלייך אַוועקפאַרן.

★

דער לעצטער אָונט אין מינכען. לעצטע נאַכט אין דייטשלאַנד. אַרום זעקס וואָכן פאַרבראַכט אין מינכען און אַרום, און צו קיין זאַך, אַ חוץ צו די יידישע לאַגערן, ניט צוגעבונדן זיך. כ'נעדענק, אז אַוועקפאַרנדיק פון לאַנדאָן, האָט זיך מיר געוואָלט גיין אַנסוקן צום לעצטן מאָל די רואינעס פון דער שטאָט. און כ'בין טאַקע גע-גאַנגען.

דאָ ווילט זיך מיר עס ניט. דאָ האָבן אין מיך די רואינעס אויסער פאַראַכטונג קיין זאַך נישט אַרויסגערופן; ס'ווילט זיך זיי מער נישט אָנ-קוקן.

איך וויל אָבער יאָ זיך זעגענען מיט די גרויסע לאַנקעס, וואָס שפּרייטן זיך עס מינכען צווישן דער „פּאַסינג-גענגט, וואו ס'געפינען זיך די „אונ-ראַ-אַפּיסעס, און דער „לאַים-גענגט, וואו ס'געפינען זיך די „אונראַ-וואוינונגען.

אויף די דאָזיקע לאַנקעס פיטערן זיך אַ גאַנצן טאַג גרויסע סטאַדעס שעפּסן, און פאַסטוכער גייען זיי נאָך און היטן זיי. דורך די דאָזיקע לאַנקעס פלעגן מיר, זייער אָפט מאַכן לאַנגע אָונטדיקע שפּאַצירן און פלעגן איינזאַפן אין זיך די שטיילקייט און די רואיקייט פון די שעפּס־סטאַדעס.

איך האָב ליב צו קוקן אויף דער בוינ־ליניע פון די שעפּס־קעפּ, ווי זיי נויגן זיך צו דעם גראָז פון דער ערד.

די סטאַדעס באַוועגן זיך אַזוי פאַמעלעך, אַזוי רואיק, אַז עס קען קיינעם גאָר נישט איינפאַלן, אַז נישט ווייט אַהינטער זיי ליגט אַ כּרַך אין צעשטערונג, אין חורבן־פאַרצווייפּלונג.

צו די לאַנקעס מיט די פּרידלעכע שעפּסן זענען מיר צוגעבונדן גע-וואָרן. מיט זיי ווילן מיר זיך זעגענען.

גייען מיר אויף אונדזער לעצטן שפּאַציר איבער די אָונטיקע פּרילינג-לאַנקעס.

די זון האָט שוין אַראָפּגענידערט. די אָונט־שאַטנעס האָבן זיך שוין אויסגעלייגט איבער דעם גאַנצן אויסשפּרייט פון דער גענגט.

פונדערווייטנס זעען מיר ווי עס באוועגן זיך די סטאדעס. זיי גייען אהיים. זיי גייען, און די קעפ הויבן זיי ניט אויף. א שאָד דאָס גראָז, א שאָד אָפצורייסן זיך פון דער מאַמע-ערד.

זיי איז נוט. זיי גייען אהיים. באַלד וועלן זיי שלאָפן. און מיר, וואוהין גייען מיר? און וואָס, בכלל, טוען מיר איצט דאָ? ערגעץ ווייט, אין אלע זייטן פון דאַנען, געפינען זיך לאַגערן; אין די לאַגערן זענען דאָ יידן. ביי די יידן זענען מיר שוין געווען, און אָט זענען מיר שוין אויך פון זיי ווייט. אויך צו זיי קענען מיר שוין מער נישט קומען. אָבער דאָס האַרץ בענקט נאָך זיי.

די דייטשע סטאדעס גייען אהיים. די יידן אין די לאַגערן האָבן נישט קיין היים. לאַגער איז קיינמאָל נישט קיין היים. קיינמאָל נישט. און מיר, די שפּאַצירערס, האָבן אַ היים? האָבן מיר? מיר, די שפּאַצירערס, שטייען אויפ'ן מיטן פעלד און קוקן ווי די סטאדעס פאַרשווינדן. דאָס פעלד בלייבט לידיק, לידיק. מיר, די שפּאַצירערס אַהינטער מינכען, שפּאַצירן אַרויס פונעם אָוונט און שפּאַצירן אַריין אין דער געדיכטעניש פון נאַכט.

★

29-טער טאָג.

ניין אָוונט גייט אָפּ אונדזער באַן קיין פראַנקפורט—פאַריז. אונדזערע זאַכן זענען שוין איינגעפאַסט. מיר זיצן אין צימער ביי זיך אין דער „לאים“-געביידע און וואַרטן אויף דער „אונראַ“-מאַשין, וואָס דאַרף קומען אונדז נעמען צום וואַקזאַל. מיט אונדז זיצן דר. ז. גרינבערג, לוי שאַליטאַן פון „אונדזער וועג“, י. קאַפלאַן און נאָך פריינט פון יידישן צענטראַל קאָמיטעט. קיינעם ניט זיך נישט איין צו באַהאַלטן זיין קרענקונג, זיין פאַרדראָס און דערהויפּט זיין אָפּשייד-טרויער. גרינבערג און שאַליטאַן זיצן אויף אונדזערע בעמלעך מיט אַראָפּ-געלאָזטע קעפּ. זיי נעמען זיך שטאַרק צום האַרצן אונדזער אוועקפאַרן. אזוי שטאַרק ווי מיר אַליין.

פאַר זיי איז אונדזער געצוואונגענער אַוועקפאַר אַ צייכן פון דער נאַנצער טראַגיק, אין וועלכער די שאַרית הפּליטה געפינט זיך, — פון דער טראַגיק, וואָס זיי, ווי פאַראַנטוואָרטלעכע פירער, פילן, אַז זי ווערט פון טאָג צו טאָג שווערער און פאַרפאַלענער.

און מיר, די אוועקפארער, סוקנדיק ווי זיי זיצן פארזונקענע אין טרוי-
ער, דערפילן ערשט אונדזער נאנצע הילפללאזיקייט.

מיר פארן אוועק און זיי לאזן מיר איבער דאָ. זיי און אלע יידן אין
די לאַגערן. און ווער לאַזט אונדז ניט זיין מיט זיי נאָך אַביסל צייט כאַטש?
— עפעס טשינאוניקעס אַ פאַר, עפעס נאַרישע שרײַבטישן און שטעמפלען
אַ פאַר.

מיר פארן אוועק און זיי לאַזן מיר איבער דאָ. — וואָס־זשע וועט
טאָקע זיין מיט זיי און מיט אלע יידן אין די לאַגערן? ביז וואַנען וועלן זיי
זיצן אין די לאַגערן? ביז וואַנען?

די פראַגע ענבערט איצט אונדזער מוח ווי אַ שפּיציקער ענבער.
גרינבערג און שאַליטאָן הויבן זיך אויף פון זייער טרויער און נעמען
טאָן אַלץ וואָס זיי קענען, כדי לייכטער צו מאַכן אונדז, די אוועקפארער,
אונדזער געמיט.

— איר ווייסט נאָר נישט, — זאָגן זיי, — וואָס פאַר אַ גרויסע זאָך
איר האָט דורכגעפירט מיט אייער קומען צו אונדז און מיט אייער טור איר-
בער די לאַגערן. זאָל זיין, אַז אייך איז נישט געלונגען צו באַזוכן אַלע לאַ-
גערן, ווי איר האָט עס געוואָלט. אָבער נישט אין דער צאָל גייט עס. נעמט
זיך עס נישט צום האַרצן. איר האָט אונדז געבראַכט דערמוטיקונג, אַ פּריש
ידיש וואָרט און אמתע יידישע ברידערלעכקייט. פון אלע לאַגערן שיקט מען
אייך דאַנקען. דאָס זאָל זיין פאַר אייך דער בעסטער שכר.

מיר זענען שטאַרק געריט פון זייערע רייד. אָנשטאַט מיר זאָלן זיי
טרייסטן — טרייסטן זיי נאָר אונדז. איז עס נישט וואונדערלעך?

אַהינטער זייערע טרייסט־רייד דערשפירן מיר אָבער באַהאַלטענעם איר-
גענעם ווייטיק, וואָס לאַזט זיך נישט לאַנג באַהאַלטן. ער נעמט זיך טאָקע
גלייך אַרויסרייסן.

— ווי צו אייגענע ברידער, — זאָגן זיי, — מעגן מיר דאָך אויך
אונדזער אייגענעם צער אַרויסרעדן פאַר אייך. מיר רעדן דאָך צווישן זיך.
וואָס־זשע וועט עס טאָקע פאַרט זיין מיט אונדז אַלעמען דאָ? וואָס זאָלן
מיר טאָן? זאָגט אונדז. העלפט אונדז. ווי יידישע דיכטער, ווי יידישע לע-
רער — זאָגט אונדז, וואָס זאָלן מיר טאָן? קיין ארץ ישראל, זעט אויס, וועט
מען אונדז אַזוי שנעל נישט לאַזן גיין פון דאַנען. אין אנדערע לענדער
לאַזט מען דאָך אונדז אויך נישט אַריין. — אויב אַזוי, שטייען מיר דאָך
פאַר אַ גרויסער סכנה פון אַ דעמאָראַליזאציע אין די לאַגערן. סימנים פון
דער דעמאָראַליזאציע זיינען שוין פאקטיש דאָ. קען אַ מענטש דען אייביק
זיצן אין אַ לאַגער? אונדז שרעקט דער געדאַנק, אַז עס קען זיך אָנהייבן
אַ יידישע צעשפּרייטונג איבער דייטשלאַנד, אַן אויפרייס פון די לאַגערן, אַ
געלויף אין די שטעט אַריין, אַ צונויפניסן זיך מיט די דייטשן, מיט די
אומברענגער אונדזערע. קען מען נאָך זיך דען פאַרשטעלן אַ גרעסערן יידישן
אומגליק, אויב דאָס זאָל הילף פאַסירן? דאָס וועט דאָך זיין פאַר אונדז

נאך א גרעסערע קאטאסטראפע ווי מאידאנעק? — וואָס וועלן יידן טאָן צווישן דער דייטשער באַפעלקערונג אין דעם איצטיקן מצב פון דייטשלאַנד? — אָדער זיי וועלן זיין שוואַרץ-הענדלער, אָדער זיי וועלן זיך פאַרדינגען צו דייטשע אונטערנעמער אויפצובויען די דייטשע מלחמה-רואינעס. וואָס זיי זאָלן נישט טאָן, וועט עס זיין דער אונטערגאַנג פון דער שארית הפליטה. אויפ'ן קערפער פון יידישן פאָלק וועט דעמאָלט אויפגיין אַ נייער שרעקלע-כער געשוויר. עס זענען שוין געווען אַ פאָר פאָלן, ווען יידן פון דער שארית הפליטה האָבן חתונה געהאַט מיט דייטשקעס. אמת, דערווייל נאָר אַ צוויי-דריי פאָלן, אָבער די סכנה קען ווערן גרעסער, אויב ס'וועט זיך אָנהויבן א געלויב פון די לאַגערן. — זאָל דאָס זיין דער פינאַל פון די קאַצעטן און די קרעמאַטאָריעס? זאָל דאָס זאָל דער פינאַל, אַז אַ יידיש מיידל וועלכע איז איבערגעבליבן פון אַ נאַנצער משפחה, זאָל חתונה האָבן מיט איינעם, וואָס איז, קען זיין, געווען דער נאַצי-תליון פון אירע טאַטע-מאַמע און ברודער? זאָל דאָס זיין אונזער פינאַל? וויי, וויי! מען דערציילט אונדז, אַז אייניקע דייטשן באַטן זיך אַפילו אָן מגייר צו זיין זיך, כדי חתונה צו האָבן מיט יידישע מיידלעך. וואָס באַטייט עס? וואָס מיינען זיי דערמיט? ווער דאַרף אַז די ראַסן-הערן זאָלן איצט נעמען און אריינגיסן זיך אין אונזער סביבה? אויב ווער פון זיי וויל תשובה טאָן — זאָל ער קודם כל תשובה טאָן צווישן זיך, און נישט גלייך נעמען און ווערן שוין משפחה מיט'ן קרבן, וואָס ער אַליין האָט געמאַכט פאַר אַ קרבן. — ווער רעדט נאָך ווען קיין סימן פון חרטה און פון תשובה איז ניט צו זען ביי קיין איין דייטש ניט. זאָל דאָס זיין אונזער פינאַל? !

זייערע רייד, וואָס ווערן ארויסגעזאָגט מיט אַזוי פיל האַרץ, מיט אַזוי פיל ערלעכקייט, טרייסלען אונדז אויף. מיר, אַוועקפאַרער, פילן, אַז איצט דאַרפן מיר געפינען דאָס טרייסט-וואָרט פאַר זיי.

מיר פרובירן עס טאָן. מיר זוכן דאָס יידישע אמונה-וואָרט איינע פאַר די אַנדערע. מיר טאָרן נישט צולאָזן קיין יאוש צו זיך, זאָגן מיר. מיר טאָרן נישט. אידן מוזן אָנהאַלטן זייערע גייסטיקע כוחות אומעטום און אין אלע צושטאַנדן. מוזן מאַראַליש זיך פעסטיקן. מיר זענען נישט דער איינציקער יידישער דור, וואָס ווערט געפרואווט מיט אַזוי פיל פיין. דורות פאַר אונדז האָבן עס שוין געהאַט, און מיר דאַרפן זיך לערנען פון זיי. די לאַגערן דאַרפן זיך האַלטן אין שטאַרקייט, אין נאָענטקייט איינע צו די אַנדערע און דערהויפּט — אין אויפריכטיקייט. די יידן אין די לאַגערן זאָלן זיין באַוואוסטזיניק אויף זייער גורל און נישט לאָזן זיך צעבראַכן ווערן פון אייגענעם אומגעדולד. מען מוז אָנהאַלטן אַ טיפע דערציאונג אין די לאַגערן. און וועמען ס'איז באַשערט געוואָרן צו שטיין בראש פון די לאַגערן — יעדער זאָל עס באַטראַכטן ווי אַ זכיה, צו וועלכער ער דאַרף מאַראַליש זיך אַליין דערהייבן.

אין מיטן, ווי מיר רעדן, קומט אריין אין צימער צו אונדז אַ שליח,

ספעציעל נעשיקט פון בערגן-בעלזן. ער קומט אונדז איינלאָדן אין לאַגער
 אהין. ווען ער דערזעט אָבער אונדזערע איינגעפאַסטע משעמאָדאַנעס און
 דערצו דעם אויסדרוק פון אונדזערע פנימער, פארשטייט ער שוין אַליין
 וואָס דאָ קומט פאַר. ער זעצט זיך אַרונטער אַ דערשלאָגענער.
 ער בעט מיר זאָלן אים געבן אַ בריוו כאַטש צום לאַגער אין בערגן-
 בעלזן.
 מיר טוען עס. מיר שרייבן אָן אַ בריוו און זענענען זיך מיט זיי אונטער
 די אויגן.

*

אין תוך שטימט דער סוף פון אונדזער ריזע מיט דעם גאַנצן נוסח
 פון דעם יידישן די-פי-לעבן.
 אזוי, לויט אַ טיפער לאַגיק, האָט זיך עס באַדאַרפט ענדיקן.
 אזוי—
 אז אינעם גאַנג אונדזערן, צווישן די יידן אין די לאַגערן, זאָלן מיר
 צוזאַמען מיט זיי ווערן די-פי'ס.
 און דאָס איז אַ זכיה.
 מיר זענען געקומען צו די יידן אין די לאַגערן, ווי אַמעריקאַנער, ווי
 יידישע דיכטער, און פאַרן פאַרן מיר אַוועק ווי יידישע די-פי'ס. מיר נעמען-
 מיט דעם טיטל מיט שטאַלץ.

*

אָונט. מיר פאַרן צום וואַקזאַל.
 דער הימל בליצט. שטורעמט. פיערדיקע שלאַנגען קרייצן זיך אין די
 וואַלסנס. אַ דיקער רעגן שמיסט דורך אַלע חורבות, פאַרביי וועלכע מיר
 פאַרן צום לעצטן מאָל.
 דער רעגן שמיסט דורך און — נישטאָ אים. די פאַרגייענדיקע זון באַ-
 ווייזט זיך צוריק און פאַרגיסט מיט אַן אומגעוויינלעכער ליכט-שוינקייט די
 שפיצן פון די רואינעס און אויך אזוי דעם גאַנצן סקעלעטן-גוף פונעם אָפּ-
 געשונדענעם וואַקזאַל.
 כ'פאַרגין ניט דעם דאָזיקן שטיק חורבן ער זאָל אויסזען אזוי פאַר-
 טאַטמיש שוין.
 מיר גייען אַריין אין וואַגאַן. די פאַרגייענדיקע זון רייסט זיך צו די
 וואַגאַן-שוויבן.
 מיר עפענען די פענצטער און קוקן אַרויס. מיר ווערן פאַרגאַסט פונעם
 אָונט-גאַלד, וואָס גיסט זיך מיט אַזאַ שפע איבער די שפיצן פון די צע-
 שטערטע בנינים.

— דאָס איז ניט דאָס ליכט פון די דייטשן, — זאָג איך צו זיך אליין.
 ס'איז דאָס ליכט פון די־פי לאַגערן. זייער ליכט פאַרגיסט עס איצט
 די מינכענער חורבות.
 יא, — זאָג איך נאָכאַמאָל — עס איז דאָס ליכט פון יידישער פּוין
 און מאַרטירערשאַפט. ס'איז דאָס ליכט פון יידישן די־פי.

★

י ז כ ו ר

געדענק וואָס עס האָט געטאָן צו דיין פאָלק
 דער דייטשער נאַצ־עמלק.

געדענק

די זעקס מיליאָן יידן. וואָס זענען אומגעקומען
 על קדוש-השם און על קדוש-העם
 דורך די הענט פון די דייטשע רוצחים תליתנים.

געדענק מרעבלינקע.

געדענק מאַרדאַנעק.

געדענק אוישוויץ.

געדענק בוכענוואַלד.

געדענק דאַכאַו.

געדענק די גאַז-קאַמערן.

געדענק די קרעמאַמאָריעס.

י ז כ ו ר

6,000,000

א י נ ה א ל ט :

7	יזכור
9	אין בערכטעסגאדען
24	אויפן קליפער
29	אין לאַנדאָן
47	אין מינכען
59	אין נארמיש
73	אין לאַנדסבערג
131	אין סאנט'אטיליען
152	אין דאכאו
167	חשבון הנפש אין מינכען
180	אין נאומינג
191	אין טוצינג
196	אין מינכען צוריק
213	אין פערנוואלד
248	אין איינרינג
258	אין פעלדאָפינג
270	אין לייפהיים
281	אין שטוטגארט
288	אונדזער געצוואונגענער אוועקפאָר

